

੧੬

ਮੁਸ਼ਟੀ ਮਦਲੀ ਚੜ

ਨਨਕਾਣਾ

ਹਿੰਦੂ ਕਾਨਪੁਰ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੈਂਦਰੀ

ਤੈਡੀ ਗੁਰੂ

ਗੰਗਾ ਨਗਰ

ਸਰਬਸਾ

ਕਰਨਾਲ

ਅਗਿਆਨ

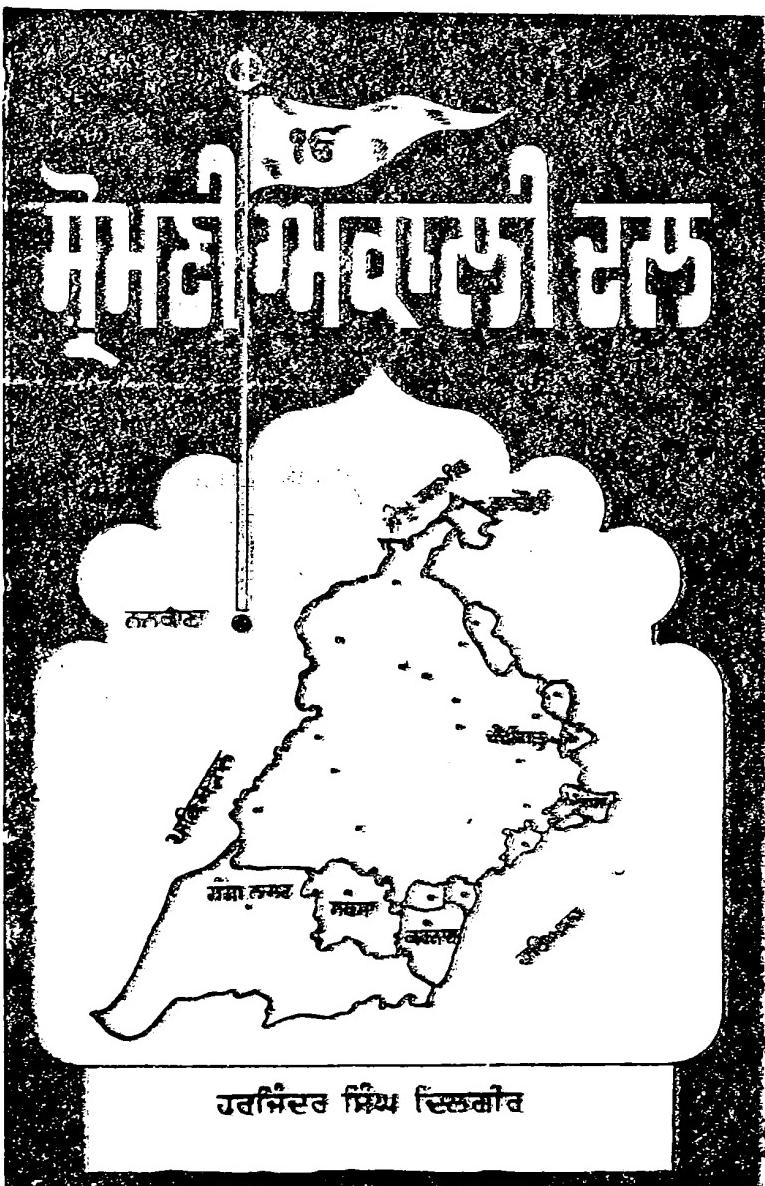
ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

Kripal Singh

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

(ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ)

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੌਰ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

[ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ]

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਐਡਵੈਕਟ

M.A., English, Panjabi, Philosophy

LL.B., Dip.G. Phil., A.G. Acharya

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ :

ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਗੋਵਾਲ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ

ਈ.ਬੀ. 23, ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਹੱਲਾ, ਜਲੰਧਰ—।

**SHIROMANI AKALI DAL
(A HISTORY)**

By :

Harjinder Singh Dilgeer
Advocate

Price : Leather Bound Edition Rs. 45/-

Cheap Edition Rs. 25/-

Published By :

Punjabi Book Co.,
EB—23, Qazi Mohalla,
Jullundur City—1.

Printed By :

Barjindra Printers,
Phagwara Gate,
Jullundur—1.

—and—

Takkar Printing Press,
Saidan Gate,
Jullundur City.

Stockists :—

Sunder Book Depot, Mai Hiran Gate, Jullundur.

ਆਪਣੀ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਮਾਤਾ
ਸਲਦਾਰਨੀ ਜਗਤਾਇਰ ਕੌਰ ਜੀ
ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਪਿਤਾ
ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਦੇ ਨਾਂ

ਸ੍ਰੀ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੈਰ ਲਿਖਤ ਕਿਤਾਬਾਂ

ਪੰਜਾਬੀ

1. ਐਸਕੀਮੋ ਸਮਾਇਲ (ਕਵਿਤਾ)
2. 1960 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ (ਸੰਪਾਦਨ)
3. ਕਾਮੂ ਰੋੰਦਾ ਰਹੇਕਾ (ਨਾਵਲਿਟ)
4. ਇੱਕੀ ਥੰਟੇ (ਕਹਾਣੀਆਂ)
5. ਯਾਰਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਨਾਵਲਿਟ
6. ਅਮਰਜੌਸੀ ਕੇ ਅਤਿਆਚਾਰ

ਹਿੰਦੀ

ਸ਼ੁਕਰੀਆ

ਛੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਦਾ ਸੁਕਲ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਤੇ ਮਦਦ ਬਿਨਾਂ ਇਹ
ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਛਪ ਸਕਦੀ ਸੀ :—

- ★ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ ਅਮਿਤਸਰ
- ★ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ
- ★ ਡਾਕਟਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵੱਡੇ
- ★ ਜਬਦਾਰ ਸਵਫਨ ਸਿੰਘ ਬਹਿਰਾਮ
- ★ ਡਾਕਟਰ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ
- ★ ਸ੍ਰੀ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਚੌਗਾਵਾਂ
- ★ ਸ਼ਾਹ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਗੋਬਿੰਦ

ਸਫ਼ਾ ਵੰਡ

ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ

ਤਸਵੀਰਾਂ	17 ਤੋਂ 32
ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਨਜ਼ਰ	33 ਤੋਂ 41
1. ਪਹਿਲਾ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ	42 ਤੋਂ 50
2. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ	51 ਤੋਂ 59
3. ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਜਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ	60 ਤੋਂ 86
4. ਜੇਤੇ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਸਟ ਤਕ	87 ਤੋਂ 93
5. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਏਕਟ	94 ਤੋਂ 96
6. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਏਕਟ ਤੋਂ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤਕ	97 ਤੋਂ 99
7. ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ	100 ਤੋਂ 103
8. ਨਹਿਰ ਰਿਪੋਰਟ	104 ਤੋਂ 115
9. ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ	116 ਤੋਂ 119
10. ਦੋ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ	120 ਤੋਂ 123
11. ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ	124 ਤੋਂ 129
12. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ	130 ਤੋਂ 137
13. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ	138 ਤੋਂ 144
14. ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਵਡੀ ਜੰਗ ਤਕ	145 ਤੋਂ 152
15. ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਸ਼ਰੂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਪਸ ਤਕ	153 ਤੋਂ 159
16. ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ	160 ਤੋਂ 163
17. ਸਿਰਦਰ-ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ	164 ਤੋਂ 166
18. ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ, ਪ੍ਰਾਲਿਸਤਾਨ	167 ਤੋਂ 178
19. ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ	179 ਤੋਂ 186
20. ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ	187 ਤੋਂ 193
21. ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਿਤ ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ—I	194 ਤੋਂ 201 203 ਤੋਂ 204

ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ

22. ਸਿੰਘੀ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ	207 ਤੋਂ 220
23. 1955 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੌਰਚਾ	221 ਤੋਂ 224
24. 1955 ਤੋਂ 1960 ਤਕ	225 ਤੋਂ 241
25. 1960 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੌਰਚਾ	242 ਤੋਂ 259
26. ਮਾਸਟਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਨਾਮ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ	260 ਤੋਂ 264
27. 1961 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਤਕ ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ—II	265 ਤੋਂ 277 278
28. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਮਗਰੋਂ	281 ਤੋਂ 300
29. 1972 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮਗਰੋਂ	300 ਤੋਂ ...

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

(ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ)

ਦੀ

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

ਇਤਿਹਾਸ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਜਿੰਦਾ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਮਾਲ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਪਰਾਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਤਾਰੀਫ ਅਤੇ ਸਰਧਾ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ ਇਸ ਕੌਮ ਨੇ ਕਾਬਲੇ ਤਾਰੀਫ ਕਾਰਨਾਮੇ ਅੰਜਾਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸ ਕੌਮ ਦੀ 1920 ਤੋਂ ਵਾਹਿਦ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ। 1920 ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ ਪੰਜਾਬ, ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ, ਏਰੰਬਿਕ ਭਾਰਤ ਆਦਿਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਖਰਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਵੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਤੰਨਾ ਦਿਲੀ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਨਫਰਤ, ਸਖਸੀ ਹਿਮਾਇਤ, ਮੁਖਾਲਫਤ, ਇਕਤਰਫਾ-ਪਣ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਨਾਂ-ਮਾਤਰ ਜ਼ਿਕਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ— ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਪਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜੰਗੇ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ “ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੌਰਚਾ” ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਤੇ ਜੈਤੋ ਮੌਰਚਾ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦੇਣਾ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੇਣਾ, ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ, ਜ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਰੋਲ, ਦੋ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਮ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਲੰਗੜਾ ਕਰਨਾ, ਅਜਾਦੀ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਹ ਆਦਿਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਰਾਪਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਪਣੇ ਹੀ ਇਤਹਾਸ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰੀਏ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਕੋਝਾਪਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ 1920 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਮੁੜ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਘਟੋ ਘਟ ਪੁਨਰ-ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਇਤਹਾਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਰਪੱਖਜ਼ਾ,

ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ, ਮੁਖਾਲਫਤ-ਰੀ ਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਇਤਹਾਸ ਹੋਵੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਤਾਂ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਲਿਖਤ “ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ” ਇਕ ਕਾਬਲੇ ਗੌਰ ਇਤਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਇਮ੍ਹੀ 14 ਦਸੰਬਰ 1920 ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਇਕ ਉੱਡਦੀ ਠਜ਼਼ਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਹਾਲਾਤ, ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰਪਾਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਛੁਟ ਨੋਟਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਤੋਂ ਇਤਹਾਸ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ, ਨਿਰਪਥਤਾ ਤੇ ਖੋਜ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਖੋਜ ਜਿਥੇ ਕਾਬਲੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਹੈ ਉਥੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਵਧਾਈ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਘਾਲਨਾ ਪੰਥ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਹਾਸ ਨੂੰ 1972 ਤੋਂ ਅਗੇ ਵੀ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ, ਨਿਰਕਾਰੀ ਜੁਲਮ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪੰਥਕ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅਗਲਾ ਅੰਡੀਸ਼ਨ ਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕੇ।

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਸੁਖਕੌਰ ਹਾਸ਼

(ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ,)

ਅਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ

1973 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫੇ ਪਲਟਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਹੋਣ ਪਿੱਛੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ—ਤੇ ਇਸੇ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਪਰੋਰਿਆ।

...ਹੁਣ ਮਸਲਾ ਸੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਮੈਟੀਰੀਅਲ ਦਾ। ਮੈਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ “ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ” ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਾਂ ਤਕ ਦਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ...ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਵਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਰੈਜੂਲੇਸ਼ਨ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ.....ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਵਾਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਪੁੱਛੇ ਪਰ “ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੀ ਲਿਖਣਾ ਹੈ” ਵਰਗੇ ਜਵਾਬ ਮਿਲੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਲ ਦਸਣ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਸਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।ਕੁਝ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਵੀ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਖਸ, “ਅਕਾਲੀ” ਘਟ ਸਨ।

ਮੈਂ ਸੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੰਗ ਸਿੰਘ (ਇੰਚਾਰਜ ਸਿਖ ਰੈਫਰੇਂਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਬਾਬਾ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ (ਕਲਰਕ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੇਂਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ), ਸ੍ਰੀ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਪਬਲਿਸਟੀ ਇੰਚਾਰਜ, ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਲਿਖੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਗੈਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਕੇ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਈ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਡੋਟੋਗਰਾਫਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਬੇਹਦ ਸੁਭਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੀਮਤੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਤਾਬ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਕਿਤਾਬ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ (ਅਤੇ ਆਸ ਵੀ ਕਿ ਅਗਲਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਧੀਆ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ) ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵਸੀਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਮਾਇਕ ਅੰਕੜ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਕੁਝ “ਅਮੀਰ” ਸੱਜਣਾਂ ਕੋਲ ਇਸ ਦੇ ਛਾਪਣ ਵਾਸਤੇ ਮਦਦ ਮੰਗੇ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਛਜੂਲ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤੇ ਛਾਪਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛਡਣ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਵੀ ਮਿਲਿਆ।

ਪਹਿਲੇ 20 ਚੇਪਟਰਾਂ ਨਾਲ ਛੁੱਟ ਨੋਟ ਹਨ ਬਾਕੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੁਝ

ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਛਪਾਈ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਗਲਤੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਮੈਂ ਹੀ ਅਫਸੇਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਮੀਆਂ ਅਗਲੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਅਜੇ ਸਿਰਫ਼ “ਟਰੇਲਰ” ਹੈ। ਬੜਾ ਵਡਾ ਕੰਮ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਬਾਰੇ ਹੋਣਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੇ ਸਖਸ, ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਤੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਪੈਸੇ ਮੁਹੱਦੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ। ਉੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ ਅਜੇ ਕੀ ਕੀ ਕੰਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਰਹੰਦਾ ਹੈ।

ਬੋਰ ! ਇਹ ਤਿਲ ਫੁੱਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ—ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੀ ਅਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ ਵੀ। ... ਅਗੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਸੁਫ਼ਨਿਆਂ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ—ਪਾਸਕ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਈ. ਬੀ. 23, ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਹੱਲ'

ਜਲੰਧਰ ।
15.8.78.

ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਐਡਵੋਕੇਟ

ਸ਼ਰੈਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

(ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ)

ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ

(1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ)

ਨੋਟ:— ਸਫ਼ਾ 17 ਤੇ ਦੂਜੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਦੂਜੀ ਫੋਟੋ ਥੱਲੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
ਦਾ ਨਾਮ ਪਿੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ

(ੴ) ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ

(17 ਤੋਂ 32 ਸਫ਼ੇ)

(ਆ) 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ

(33 ਤੋਂ 204 ਸਫ਼ੇ)

ਸ੍ਰਦਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ
ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਜਨਮਦਾਤਾ
ਸ੍ਰਦਾ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ
ਅਤੇ

ਤਰਨਤਾਰਨ, ਨਨਕਾਣਾ, ਗੁਰੂ ਕਾ
ਬਾਗ, ਜੈਤੇ ਤੇ ਹੋਰ ਮੌਰਚਿਆਂ ਵਿਚ
ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਤੇ ਪਰੋਗਰਾਮ

ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ 16-17 ਅਕਤੂਬਰ 1973 ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ :—

(ੴ) ਸਿਧਾਂਤ

1. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਮੱਸੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਡੀ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ, ਮਨੁੱਖੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਮਤੱਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਰਖੀ ਗਈ ਹੈ।
2. ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਤ੍ਰੀ ਉਪਦੇਸ਼ “ਨਾਮ ਜਪੋ, ਕਿਰਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਨ।”

(ਅ) ਮਨੋਰਥ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੰਤਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹੇਗਾ।

1. ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਨਾਸਤਕਤਾ ਤੇ ਮਨਮੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਹਾਰ।
2. ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥਕ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼-ਕਾਲ ਘੜਨਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਕੌਮੀ ਜਜਬੇ ਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਡੀ ਪਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਮੂਰਤੰਮਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਜ਼ਲਤ ਹੋ ਸਕੇ।

ਰਾਜਸੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ

ਪੰਥਕ ਰਾਜਸੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਸਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਟਿਆਂ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ “ਮਨ ਮੰਦਰ” ਵਿਚ ਉਕਰਿਆ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ “ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ” ਹੈ।

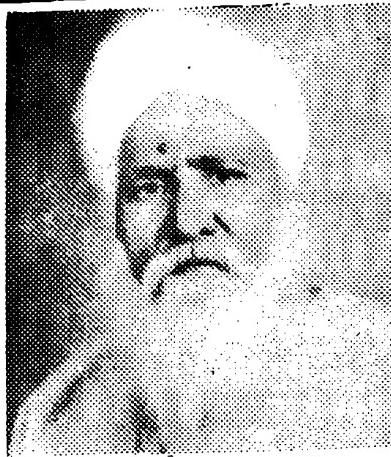
ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਜਨਮ ਸਿਧ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਟਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ।

ਇਸ ਪਹੋਂਜਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ

1. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਵਲ ਹਰ ਸੰਭਵ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਯਤਨ ਤੇ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਕਰੇਗਾ ਕਿ :—
- (ੴ) ਜਿਹੜੇ ਰਕਬੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਤੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਨਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਡਲਹੌਜੀ, ਅੰਬਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪਿੰਜੌਰ, ਕਾਲਕਾ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਸਦਰ ਆਦਿਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉੱਨਾਂ ਤਹਿਸੀਲ, ਨਾਲਾਰੜ੍ਹ ਦਾ “ਦੇਸ਼” ਨਾਮੀ ਇਲਾਕਾ, ਕਰਨਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨਾਹਿਬਾਦ ਬਲਾਕ ਤੇ ਗੁਰਲਾ ਬਲਾਕ ਤੇ ਹਿਸਾਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਟੋਹਾਨਾ ਸਥ-ਤਹਿਸੀਲਾਂ, ਰਤੀਆਂ ਬਲਾਕ ਤੇ ਸਰਸੇ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ, ਰਾਜਿਸਥਾਨ ਅਤੇ ਗੰਗਾਨਗਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ

ਦੀਆਂ ੬ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਤੁਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਕੋ ਇੰਡੀਆਈ ਇਕਾਈ ਬਣ ਜਾਣ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰਖਿਅਤ ਰਹਿਣ।

- (ਅ) ਇਸ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਦਖਲ ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਡੀਫੈਂਸ, ਪ੍ਰਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲਿਆਂ, ਤਾਰ, ਡਾਕ ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਕਰੰਸੀ ਦੇ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਤੀਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਮਹਿਕਮੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੋਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਈਨ ਆਪ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਮਹਿਕਮਿਆਂ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਛਾਈਨੇਸ਼ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਆਪਣਾ ਕੋਟਾ, ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਈਂਦਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਤਨਾਸਬ ਅਨੁਸਾਰ ਖੁਦ ਆਪ ਹੀ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਰੋ।
- (ਥ) ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਵਸਣ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਮੁਅਸਰ ਤਹੱਦੀਜਾਤ (ਸੁਰਖਿਆ) ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ।
2. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਹ ਵੀ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫੈਡਰਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਨੁਮਾਈਂਦਗੀ ਹੋਵੇ।
 3. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਉਲੰਗੀ ਹੋਈ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪਾਲਿਸੀ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਨਖਿਦ, ਨਿੰਮੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼, ਕੰਮ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਫਿਲਾਇਤ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਅਮਨ ਪੰਦੀਤੀ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਅਤੇ ਕੰਮੀ ਮੁਫ਼ਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗਵਾਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਇਹ ਨੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਗਲਜੋਟੀ ਹੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ।
 4. ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਸੂਬਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਿਵਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਧਕਾ ਜਾਂ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਪੁਰਾਨੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਅੰਗ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮਹਿਕਮਾਂ ਡੀਫੈਂਸ ਦੀ ਹਰ ਬਾਹੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਵਾਇਤੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਫੌਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜੀਂ ਪੰਥ ਦੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਹ ਵੀ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ ਕਿ “ਕ੍ਰਿਪਾਨ” ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਵਰਦੀ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਮ: ਮਾਸਟਰ ਮੋਤਿ ਸਿੰਘ

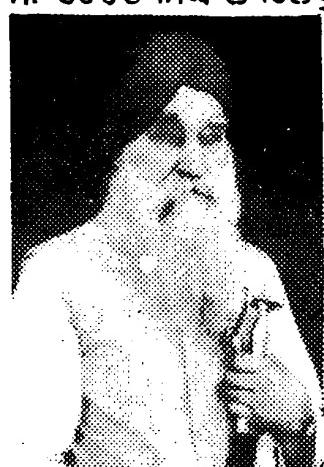
ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ

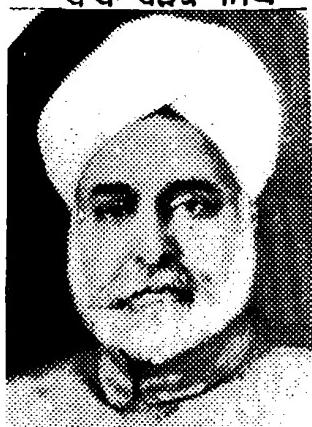
ਸ: ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੂਰ

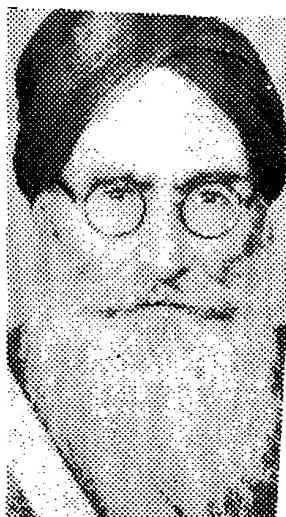
ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ

ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮਦਰਸ਼ੀ

ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ

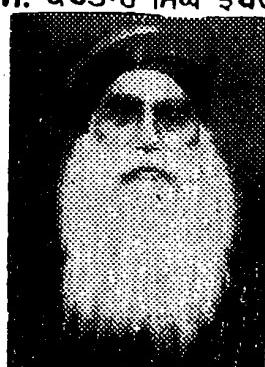
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਖੱਬਰ

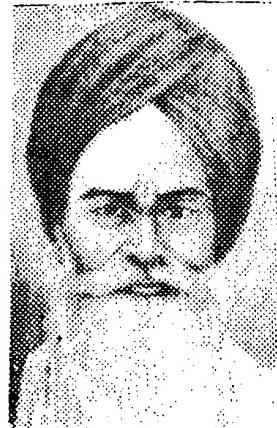
ਸ: ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਢਲੀਵਾ

ਮ: ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ

ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਾਰ

ਸ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ

ਗਿਆਨੀ ਸੋਰ ਸਿੰਘ

ਬਾਬਾ ਹਰਿਬਲਭ ਸਿੰਘ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਡਾ

ਸ: ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ

ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਲ

ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਲ

ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਥਰ

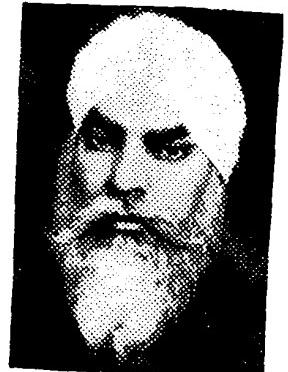
ਸ: ਉਪਮ ਸਿੰਘ ਨਾਂਗੋਕੇ

ਸ: ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਸ

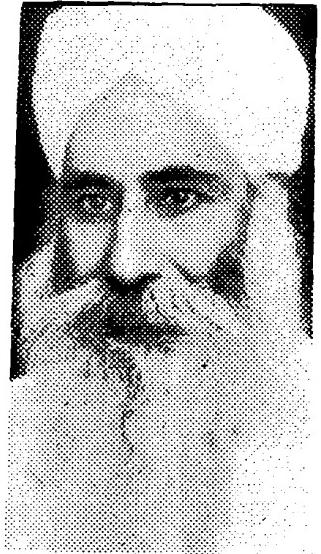
ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ

ਜ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਮਾਨ

ਜ: ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ

ਮਾਈਸਟਰ ਮਹਿਤਮਾ ਸਿੰਘ

ਜ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਹਾਰ

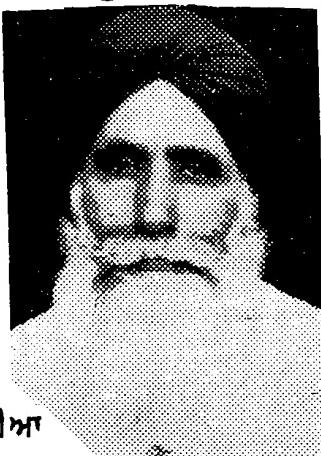
ਬਾਬੁ ਲਾਲ ਸਿੰਘ

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ

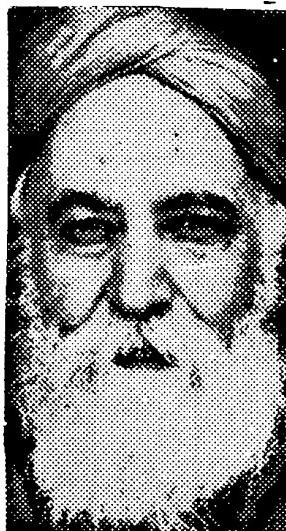
ਕੇਪਟਨ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਗਤਵਾਲੀਆ

ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ

ਸ: ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਉਰਾਜਾ

ਸ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਥੀ

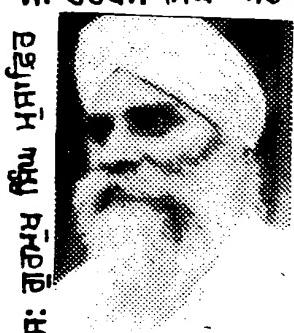
ਸ: ਹਰਖ਼ਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਗੇ

ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਖੁਰਾਨਾ

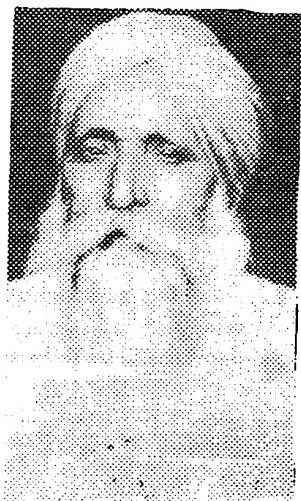

ਸ: ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵਾਸਰਾ

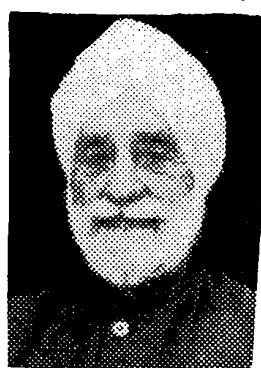
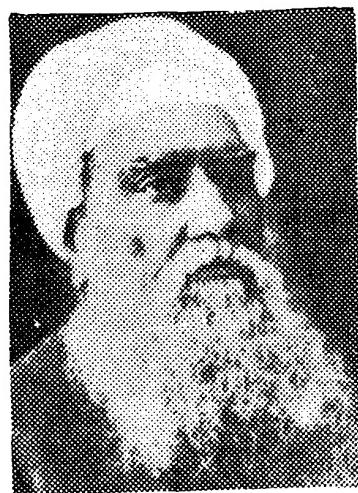
ਸ: ਗੁਰਮਾਂਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਹਿਦ

ਖਜਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ
ਕੁਝ ਆਗਾ

ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ

ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੇਟਰਲ)

ਸ: ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ

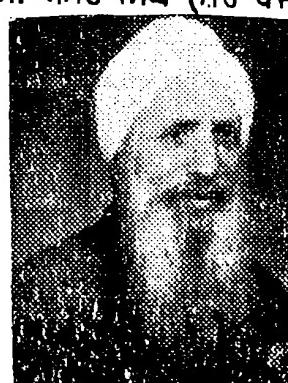
ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ

ਸ: ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ

ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ)

ਗਿ: ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ

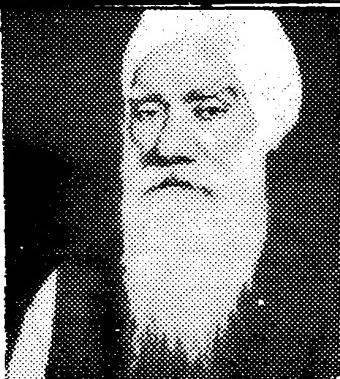
ਸ: ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਮਡੇਲ

ਸ: ਚੰਪੂਠ ਸਿੰਘ ਛੇਤਰਾ

ਸ: ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚੁਮਕ

ਗਿ: ਪਨਵੰਤ ਸਿੰਘ

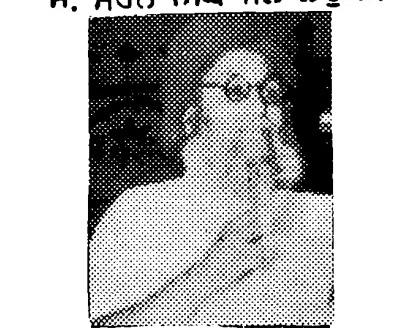
ਸ: ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲਉਸਮਾਂ

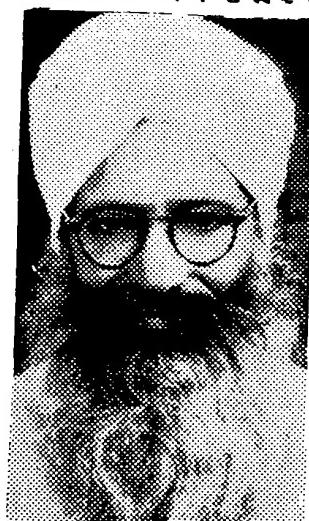
ਸ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਜੇਵਾਲਾ

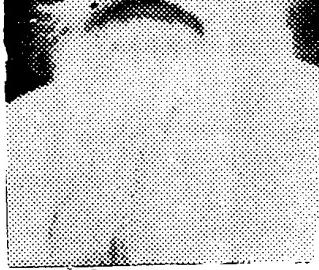
ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਜੋਪ ਸਿੰਘ

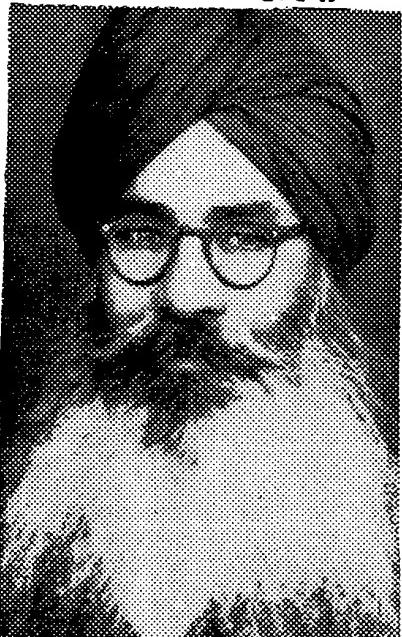
ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ

ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੇਰੇ

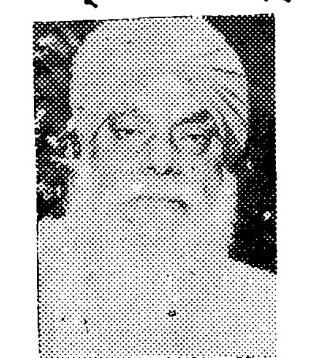
ਸ: ਨਾਈ ਸਿੰਘ ਸਾਹਸ਼ਪੁਰੀ

ਸ: ਸੰਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ

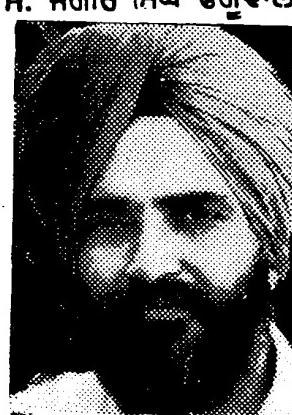
ਸ: ਬਹਾਤ ਸਿੰਘ ਮੰਤਾ

ਸ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਡਾਂਗਵਾਲੀਆ

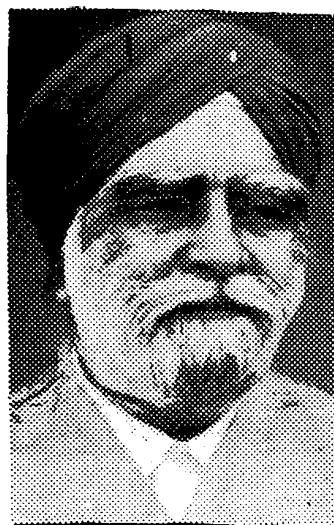

ਥਰਨਲ ਨਾਰਦਨ ਸਿੰਘ ਗਿਲ

ਸ: ਗੁਰਮਿੰਦ

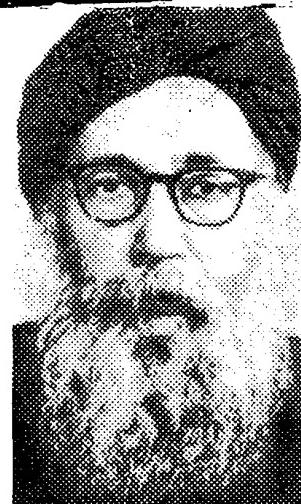
ਸ: ਆਤਮਿੰਦ

ਸ: ਪੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ

ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਖੁਰਾਨਾ

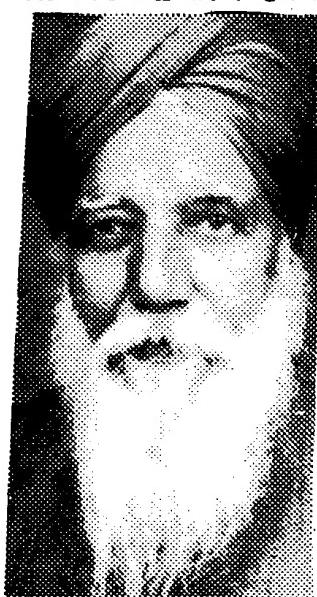
ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਣਿਆਰਾ

ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰੱਕ ਸੇਰਾ

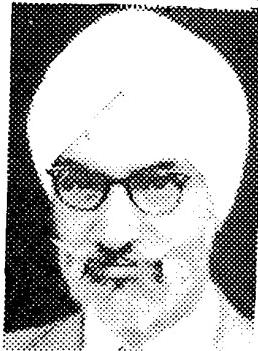
ਫਿ: ਗੁਰਬਚਾਨ ਸਿੰਘ

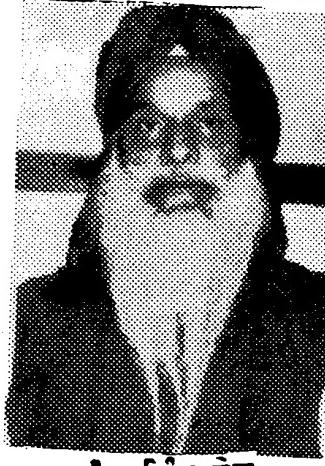
ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ

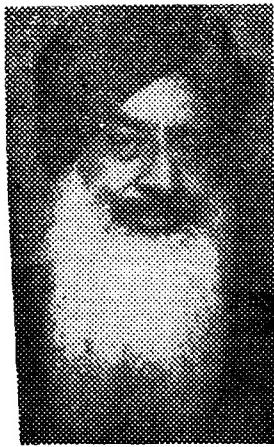
ਸ: ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ

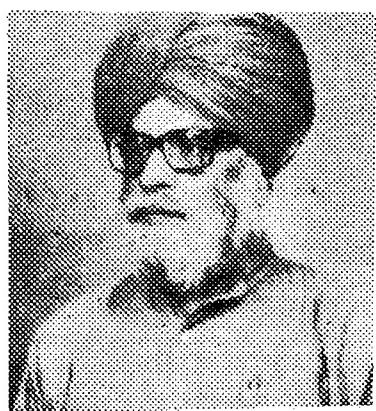
ਗੁਰਬਚਾਨ ਸਿੰਘ ਅੰਡਵੇਕੋਟ

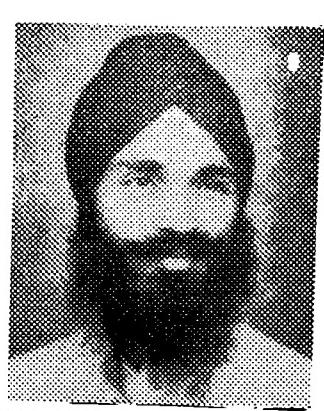
ਸ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਤਾਰੇ

ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ

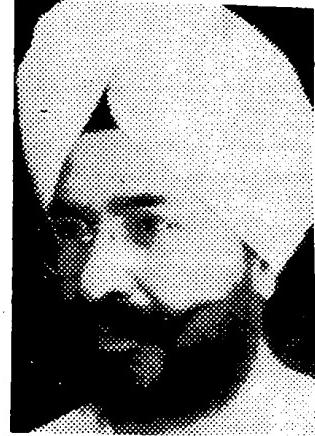
ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਰਣਬਿਲ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ

ਸ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਟਾਵਰ

ਸ: ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨੀ

ਸ: ਅਮੈਂਝ ਸਿੰਘ ਸੰਧੁ

ਕੇਸ਼ਵ ਸੁਰਜਨ ਸਿੰਘ

ਗਿਆਨੀ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਸਹਿਰਨ ਸਿੰਘ ਬਹਿਰਾਮ

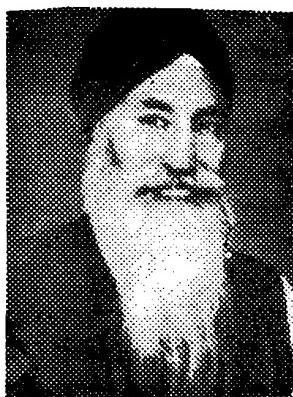
ਸ: ਤਰਲੰਚਨ ਸਿੰਘ

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ

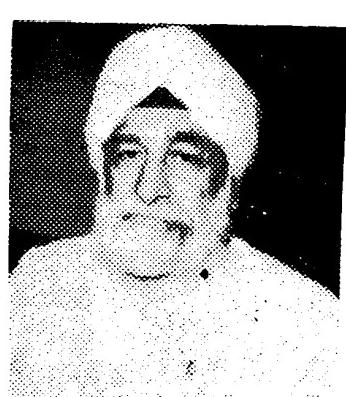
23

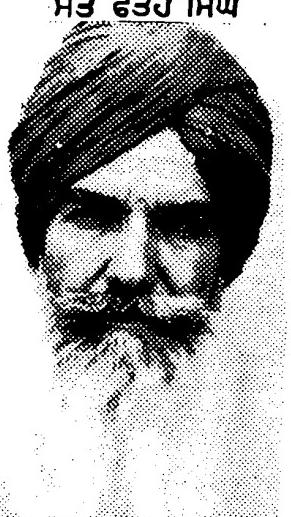
ਸ: ਹਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸ: ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

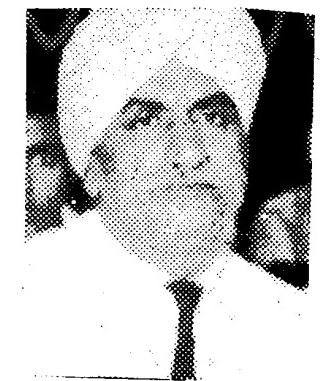
ਜ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ

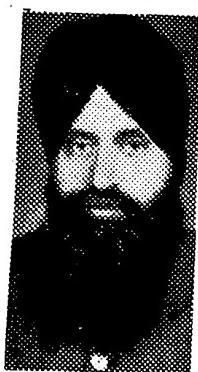
ਜ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤ੍ਰੈਵ

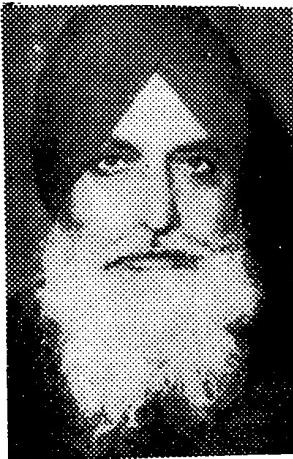
ਸ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਸਲ

ਸ: ਲਖਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ

ਜ: ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੁਲਸਿਵਾਰੀ

ਜ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੁਗ੍ਰਾ

ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਸੋਧੀ

ਸ: ਪਰਮੇਤ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰ

ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ

ਸ: ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ

ਸ: ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਢੀਂਡਸਾ

ਬੀਬੀ ਨਿਰਲੇਪ ਕੌਰ

ਡਾਕਟਰ ਰਾਮਜਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਸ: ਬਲੰਤ ਸਿੰਘ ਚਾਲਸਾ

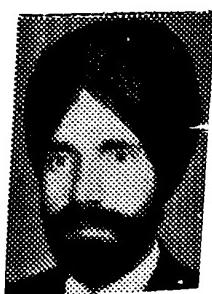
ਕਾਵਾ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜਿਸ
ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਜਰਨਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸ: ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ
ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ
ਖਜਾਨੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ ਸ: ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੋਟੋਗਰਾਫਰ
ਨੇੜੇ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ, ਅੰਮਿਤਸਰ

ਸ: ਮੱਧਣ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰੇ: ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੋਂਟਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ
ਕੁਝ ਆਗੂ

ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਾਵੀ

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ

ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਹੁੱਲ

ਭਾਈ ਹਰਵਾਂਸ ਲਾਲ

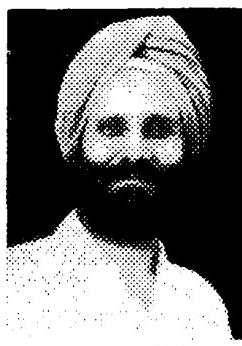
ਸ: ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ

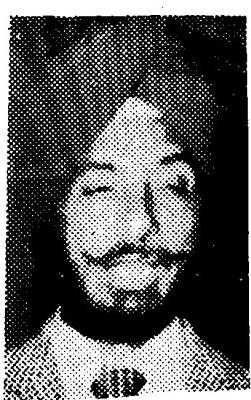
ਪ੍ਰੰ: ਸਤਿਵੀਰ ਸਿੰਘ

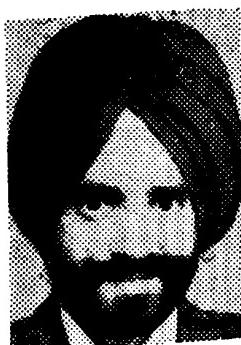
ਸ: ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ

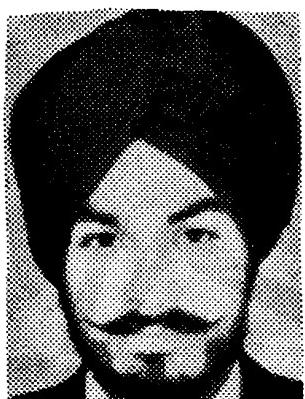
ਸ: ਭਾਨ ਸਿੰਘ

ਸ: ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰਾਜਪੁਰਾ

ਸ: ਅਮਰਿਕ ਸਿੰਘ

ਸ: ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿਮਾਇਤੀ

ਮੌਲਾਨਾ ਸੋਰਤਾਲੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ

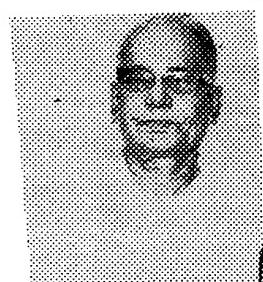
ਪੰਡਤ ਸੁਦਰ ਲਾਲ

ਚੌਥੇ ਦੇਵੀ ਲਾਲ

ਡਾ. ਸੇਛਉੰਦੀਨ ਕਿਚਲੂ

ਡ੉ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਗਰਾਇਣ

ਸ਼੍ਰੀ ਕੇ. ਜੀ. ਜੋਧ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੂਪਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ

ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਹਜ਼ਾਤ

ਸੇਖ ਅਬਦੂਲਾ

ਸ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਸ: ਹਰਚੜਨ ਸਿੰਘ

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖਾਲੜ

ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਨਿਹਾਲ

ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ

ਕਰਮ ਚੰਦ ਗਾਂਧੀ (ਮਹਾਤਮਾ)

ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਿਹਾਲ

ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਈ

ਪ੍ਰੰ: ਗੋਵਿੰਦ ਵੱਲੜ ਪੰਤ

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ

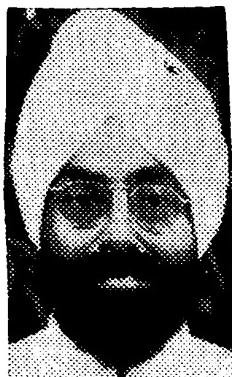
ਭੀਮ ਸੌਨ ਸੱਚਰ

ਗੁਰਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ

ਸ਼: ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ

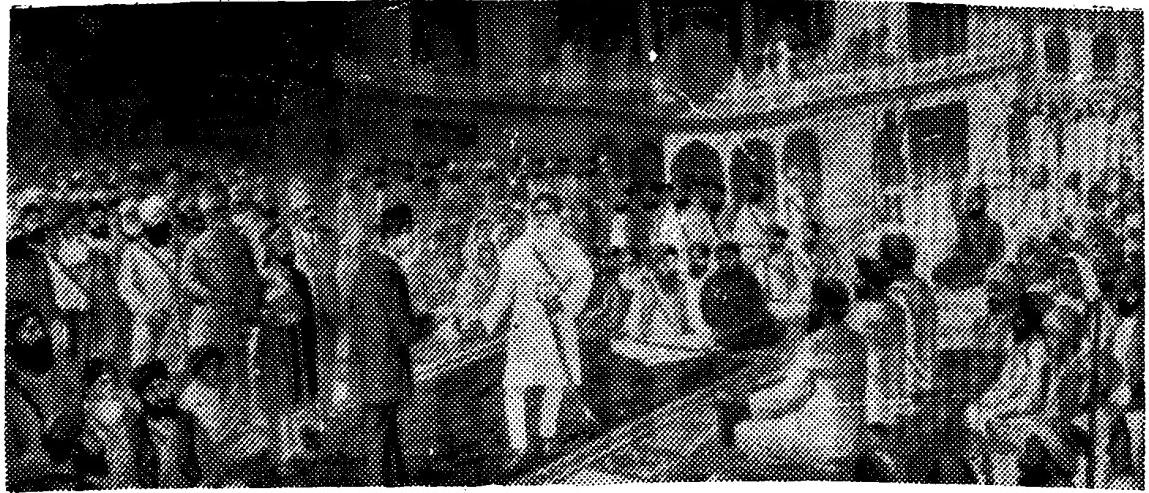

ਗਿਆਨੀ ਅੰਨ੍ਦ ਸਿੰਘ

ਮੌਰਾਰ ਜੀ ਦੇਸਾਈ

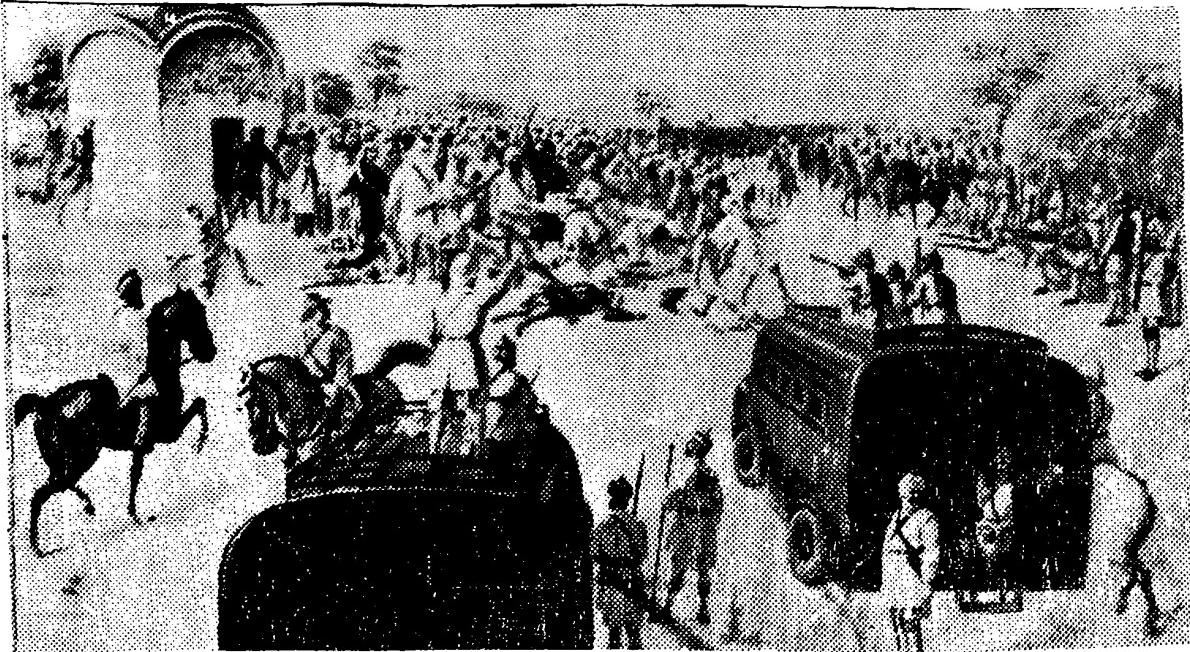
ਭਾਈ ਜਗਨਾਨ ਨਾਨੀ

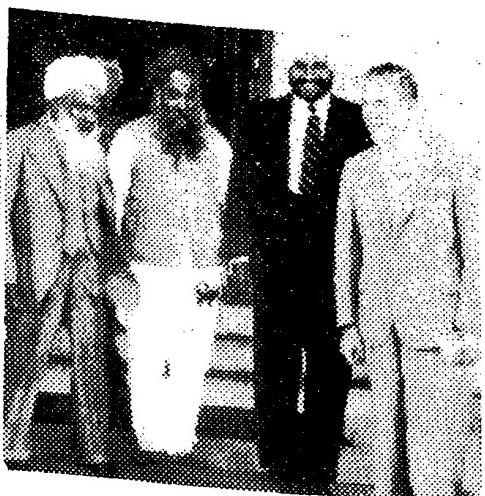
ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਜਿੱਤ—
ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਭਾਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ (1922)

ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ (1922)

ਜੰਡੇ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣਾ (1924)

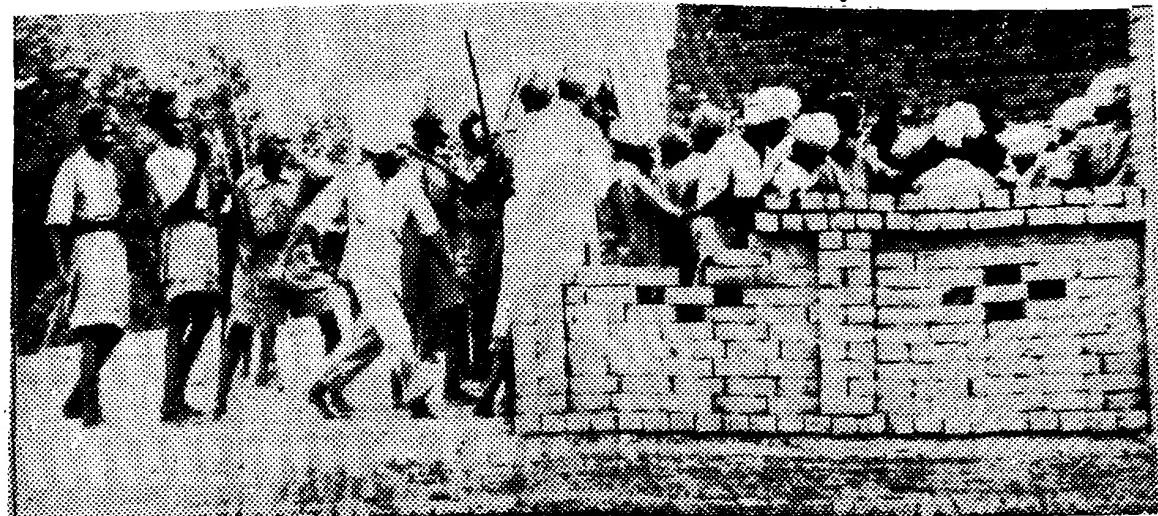
ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ (1942) ਨਾਲ ਬਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ

(ਸ: ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ,
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜਾਰਿਦਰਾ
ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ

(ਖੋਬਿਚ ਸਰ ਜਾਰਿਦਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ
ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰ
ਕ੍ਰਿਪਸ)

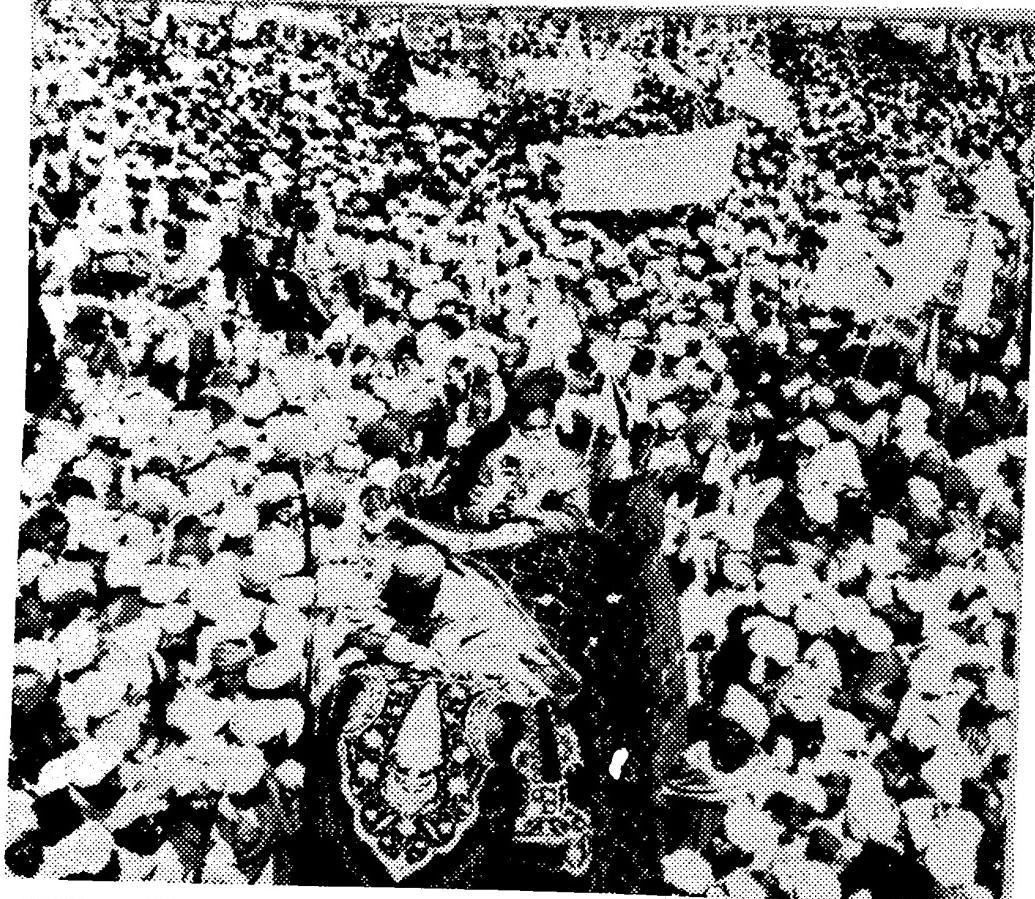
ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ (4 ਜੁਲਾਈ 1955)

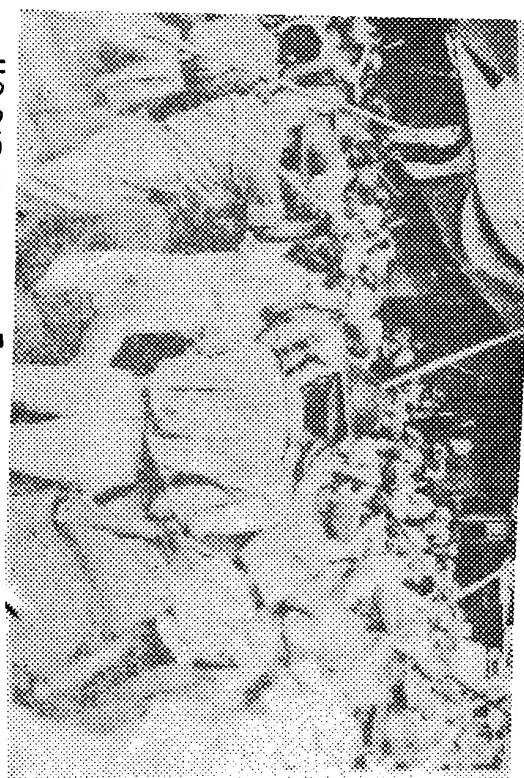
ਲੰਗਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਹਮਲਾ (4 ਜੁਲਾਈ 1955)

30

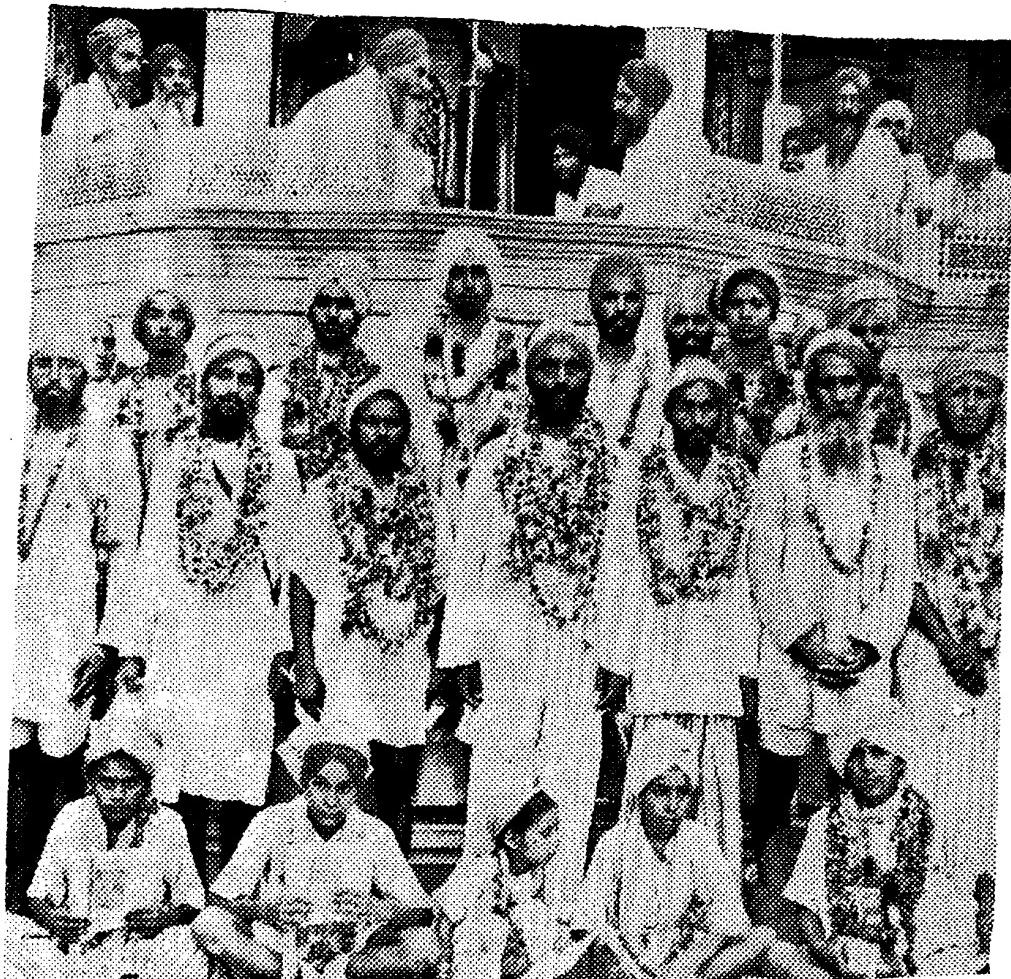
1956 ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੰਜ਼ੂਰਿਤ ਦਾ ਵਿਸਾਇ ਜਲ੍ਹੇ

12 ਜੁਨ 1960 ਵਿੱਛੀ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਲ੍ਹੇ ਵੇ ਆਰੀ ਲਾਠੀਚਾਰਜ

ਮਾਨਸਟਰ ਰਾਹਿਂ ਸਿੰਮ ਵਰਤ ਛਡਦੇ ਹੋਏ (1 ਅਕਤੂਬਰ 1961)

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੋਰਚਾ 'ਚ ਜੇਲ ਜਾਣ ਛਈ ਤਿਆਰ ਜੱਬਾ-ਅਕਾਲ
ਤਖਤ ਅੰਗੇ 31-7-60 (ਬੰਠਿਆਂ 'ਚੋਂ ਖਬਿਓਂ ਦੂਜਾ ਨੰਬਰ ਸ: ਦਿਲਗੀਰ)

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਦੇ
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਰਤਨ ਸਾਡ
ਕਰਦੇ ਹੋਏ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ (22-11-67) ਤੇ ਅਤਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ
ਦੇ ਬਾਹਰ 23 ਨਵੰਬਰ 1967 (ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ)

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਨਜ਼ਰ

“ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਝਾਦਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।”

1. ਮੈਂ ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ (14-12-1920 ਤੋਂ) ਅੱਜ ਤਕ (1974) ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ, ਭਾਵਨਾ-ਰਹਿਤ, ਜੋਸ਼-ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਇਹ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

2. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ, ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਸੰਨ 1920 ਦੀ 14 ਦਿੰਬਰ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਨਗਰੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੇ ਸਹਿਰ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਵਾਲੇ ਗਿਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਰਾਪੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁੜਾਮ ਤੇ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਮਸਦਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣਾ। ਸੰਨ 1925-26 ਤਕ ਇਹ ਲਹਿਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹੀ। 25 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

3. 1920 ਤੋਂ 1925 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੌਰਚਾ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਜੈਤੋ, ਨਭਾ ਮੌਰਚਾ, ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਆਦਿਕ ਪੁਸ਼ਿੱਧ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 1000 ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, 60 ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਗ੍ਰੁਹਤਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪੈ ਜ਼ਰਮਾਨੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ। ਇਹ ਸਫਲਤਾ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਜਥੇਬੰਦ ਸੰਸਥਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵੀ ਕੰਮ ਚਲਾ ਵਹੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਦਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣ ਗਿਆ।

4. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਨ ਉਪਰੰਤ 26 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖੀ ਸਨ : ਸ੍ਰੀ ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲੋਲ ਪੁਰ, ਸੋਚੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਰਗੀ, ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, ਕ੍ਰਿਪਾਤ ਸਿੰਘ, ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਬਾਲ ਸਿੰਘ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ। ਇਨ੍ਹਾਂ 19 ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਹਿਲੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ।

5. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਘਵਿੰਡ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰ ਪੁਰੀ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ, ਬਾਬੂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝੜਾਲ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ, ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕਾਊਣੀ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਣਾ, ਜੇਹਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਐਕਟ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

6. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰਲੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨੇਤਾ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਲ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ 27 ਸਿਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋਣਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹਿਸਾ ਲਿਆ।

7. ਸੰਗੜਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮ ਦਲ (ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਗਰੁਪ) ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਲਾ ਮਾਹੌਲ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗਰੁਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੇ ਬੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗਰੁਪ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਟਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਗਜ਼ੀ ਦਲ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ।

8. 1926-27 ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਡੱਡਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀਦਲ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫਰਕ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਡਸਕਾ ਮੌਰਚੇ ਮਗਰੋਂ ਦੇਵੇਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰੰਗ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਦੁਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਮਤਬੇਦ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਥਕ ਲੀਡਰੀ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

9. ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਸੀ ਫੁਟ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਜਿਹੜਾ 1940 ਤਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਰੋਂ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੱਕ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

10. 1927 ਵਿਚ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਪਟ ਤਿਆਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਸ੍ਰੀ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਹੈਲੀ ਹੈਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1928-29 ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਮਤਬੇਦ ਵਧਦੇ ਗਏ।

11. 5 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ-ਦਿਰਵਣ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ 1932 ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਧੀਕੀ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹਸਤੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹਿਤਾਂ ਵਾਸਤੇ, ਅਰਥਾਤ ਤਿੰਨ ਮੁਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਲੜਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

12. 1937 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉੱਜ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦੂਹਰੀ ਮੈਂਬਰ ਸਿੱਧ ਇਸ ਵੇਲੇ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਾ ਚਲ ਸਕੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ 1939-45 ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣੇ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹਦੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਰਕਾਂ ਕਾਰਨ ਕੈਰੋਂ, ਨਾਗੋਕੇ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਦਿਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ।

13. 1942 ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੇਜ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਚੌਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ।

14. ਜੁਨ 1943 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 'ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ' ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਮਹਾ-ਸਿਆਂ (ਆਜੀਅਾਂ ਸਮਾਜੀਆਂ) ਨੇ ਪੂਰਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।

15. ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਇਆ। 1947 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਛਾਵਾਂ ਡੋਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿ ਕੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ? ਕਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਕਦੇ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਅੰਤ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਬੰਨੇ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣੇ—ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਜਾਂ ਨਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣੇ।

16. ਬਹੁਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਆਦਿਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਦੇਸ਼ ਦੈਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਜਮੀਨਾਂ, ਕਾਰਗਨਿਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਡਿਵੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰੀ ਖਾਤਿਰ ਨਹਿਰੂ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ।

ਨੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਕਾਂਗਰਸੀ ਪੋਥੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪੱਲੇ ਬੰਨ ਦਿੱਤੀ ।

17. 1947 ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਧੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਟੁੱਟ ਚੁਕਿਆ ਸੀ । ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋ, ਮਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪੈ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਕਾਮਰੇਡ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਬਸ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਗੋਜਰਾਂ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਹੁਡਿਆਰਾ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਨ । ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਵੀ ਕਿਰਨ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ, ਫਿਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਿਰ.....।

18. ਸ਼੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥਕ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਮ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਾਨ (ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਪਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ । ਇਸ ਮਤੇ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਲ ਤੋਂ ਤੌੜ ਲਿਆ । ਪਰ ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਰਾਮਾਂ ਰਹਿ ਗਏ । 1952 ਦੀਆਂ ਪੈਸਸੂਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ ਵੀ ਅਲਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ 1956 ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਜੋ 1952 'ਚ ਟਿਕਟ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ) ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਕਾਂਗਰਸ 'ਚ ਚਲੇ ਗਏ ।

19. 1955 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਖ ਥਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ., ਪ੍ਰੋ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਲਡਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੋਰੇਵਾਲਾ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਬਾਦਲ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ, ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬੁਧੀ ਰਾਜਾ, ਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਆਏ ।

20. 1962 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੋ ਟੋਟੇ ਹੋ ਗਿਆ । ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਜੱਟ ਭਾਪੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵਖਰੇਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ 'ਚ ਤੇ ਸੰਤ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣ ਗਏ । ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋ, ਕਾਂਗਰਸ, ਜਨਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਲੈ ਕੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਚੈਲਿੰਜ਼ ਕੀਤਾ । ਸੰਤ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤੋਂ ਵਧ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਬਣਾਈ । ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗ ਸੀ ।

21. ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੁਰਸੀਆਂ, ਲਾਭਾਂ ਅਤੇ ਆਪਾਸੀ ਵਿਰੋਧਾਂ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਛਡਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਫੇਰੂਮਾਨ, ਮੁਸਾਫਿਰ, ਕੈਰੋ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਂ, ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਬਾਜਪੁਰੀ ਗਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਉਮਰਾਓ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗੁਰਨਾਮ

ਸਿੰਘ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

22. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 1920 ਤੋਂ 1972 ਅਨਗਿਣਤ ਮੌਰਚੇ ਲਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਨਨਕਾਣਾ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ, ਜੈਤੋ, ਨਾਭਾ, ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੌਰਚਾ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਦਿਲੀ, ਡਸਕਾ, ਫਿਰ 1926 ਤੋਂ 1947 ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ, 1955 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ, 1960 ਦਾ ਮੌਰਚਾ, 1965, 1966 ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲਈ 1969 ਤੋਂ 1970, 1972, ਵਿਚ ਮੌਰਚੇ ਲਾਏ। ਅਜਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਕ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਸਨ। 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਵਾਸਤੇ ਸਨ। 1970 ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਸਨ। 1972 'ਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ 1973-74 ਵਿਚ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਵਲੋਂ ਸਹਿਰੀ ਅਜਾਦੀ ਉਪਰ ਲਾਈ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਅਤੇ ਖਾਲਸਤਾਨ ਅਤੇ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਹੱਕ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਅਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਅੰਦੇਲਨ ਚੱਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਸਫ਼ਲਤਾ ਬਾਰੇ ਭਵਿਖ ਹੀ ਦੱਸੇਗਾ।

23. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਜ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਤਬਦੀਲੀਆਂ 1948 ਤੇ 1956 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਗੈਰ—ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੰਮਾਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਫਿਰ 1969, 1970 ਅਤੇ 1973 ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ' ਦੂਜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਆਦਿਕ ਦਾ ਲੇਬਲ ਲਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਦਾ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬੇਠਾ ਹੈ ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲੇਬਲਾਂ ਅਧੀਨ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?—ਪਤਾ ਨਹੀਂ!

24. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਸੰਬੰਧਤ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੋਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ (1943) ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ (1949), ਯੰਗ ਮੈਨ ਸਿੱਖ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਲ, ਕਲਗੀਧਰ ਸੇਵਕ ਦਲ (1963), ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (1973) ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਅਸਲ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹਦ ਤਕ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੋਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ (ਅੰਕ—ਪਰ ਕਈ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿਚ) ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰਾ ਯੂਨੀਅਨ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

25. ਅਜ ਕਲੁਅ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਬਕਾ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਪਰਫਲਤ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਰਮਾਈਦਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਵਧੇਰੇ ਹਨ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਰਾਜ ਮਿਲੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਹਿੱਤਾਂ, ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ, ਧਰਮ, ਫਿਲਾਸਫੀ, ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਆਦਿਕ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ।

26. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਅੱਜ ਦੋ ਤਿੰਨ ਗਰੁੰਪ ਇਕ ਹੋਰ ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਤਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ

ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਵੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ 1925 ਤੋਂ 1975 ਤਕ 50 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਫੁੱਟ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਹੇਗੀ।

27. ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਰੋਲ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਨੌਜ਼ਾਨ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। 1943 ਤੋਂ 1961 ਤਕ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਰੋਲ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉੱਜ 1949 ਤੋਂ 1961 ਤਕ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅੱਜ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਤਾਂ ਹੈ ਏਂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗਰੁਪਬਦੀ ਵਿਚ ਲਿਬੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਪਰ ਕੁੱਡਾ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹਨ।

28. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਦਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੋ ਵਾਰ 1948 ਤੋਂ 1951 ਅਤੇ 1956 ਤੋਂ 1969 (ਲਗ ਭਗ) ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰੀ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਤੇ ਟੰਗਦਾ ਰਿਹਾ ਫਿਰ 1956 ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਜੇਵਾਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗਏ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਫਿਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਦੋ ਵਾਰ) ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੇ ਇਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਬਖਸਦਾ ਤੇ ਸਨਮਾਨਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਪਰ ਬਹਤੀ ਵਾਰੀ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤਾਂ, ਕੁਰਪਟ ਚੰਧਰੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ, ਜਦੋਜਹਿਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।

29. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ ਇਸ ਕੋਲ 'ਫੀਡਿੰਗ ਫੋਰਮ' ਦੀ ਕਮੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖਿਆਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ, ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਵਿੰਗ ਥੋੜੇ ਹਨ ਜਾਂ ਹੈਨ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ 1962 ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਫੁੱਟ ਮਗਰੋਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਤਮ-ਜਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪੜ੍ਹੇ, ਲਿਖੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਸਾਬ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਆਮ ਕਿਸਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇ ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿਰਫ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪੱਖ ਪੂਰੇਗਾ। ਗਰੀਬ ਜਨਤਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਮੁਖ ਮੋੜਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਗਰੀਬ ਵਰਕਰਾਂ ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਦਰ ਭੱਜਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੋਵੇ।

30. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਐਸੀ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤੇ ਸੋਸ਼ਿਲਿਸਟਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇ ਵਿੰਗ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿੰਗ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਇਹ ਪਾਰਟੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਦੇ

ਏਸ ਪਾਸੇ ਸੋਚਣ ਦੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ।...ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਯੁਵਕ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਕੇ ਅਪਣੀ 'ਛੌਜ' ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੋਚਿਆ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਕਸਰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਢਕਣ ਦੇਂਦਾ । ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ 'ਜਥੇਦਾਰ' ਪਹਿਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਵਲੋਂ ਗਦਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਵਾ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਅਕਾਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੇ ਵਰਕਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸੈਥਲੀਆਂ, ਪਾਲਸੀ ਕਮੇਟੀਆਂ, ਪਰੋਗਰਾਮਾਂ, ਮੈਨੀ-ਫੈਸਟੋ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਣਾਉਣ ਆਦਿਕ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਪੜਤਾਲੀਆ ਨਿਗਾਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਲਗਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਪੇਂਡ ਜਥੇਦਾਰੀ ਅੰਸ਼ ਪਾਲਸੀ ਉਪਰ ਹਾਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸੋਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਅੰਨ੍ਹਾ-ਪਣ ਦਾ ਇਲਾਜ ਫਿਰ ਉਹ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ।

31. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਯੋਗ ਤੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ । ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਅੰਰਤਾਂ ਪਤੀਆਂ ਮਗਰ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ "ਪੰਥ" ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਤੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦਕ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦੀ । ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਬੱਦੇ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਜਵਾਨੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਰੜ ਦਾ ਬੜਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

32. ਹਰੀਜਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਖਰੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਜੇ ਤਕ ਹਰੀਜਨਾਂ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਜਿਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਅੰਰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਰਹੇ ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਰੀਜਨ ਹੈ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹਰੀਜਨ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਝੜੀ ਵੱਡੀ ਫੀਡਿੰਗ ਫੋਰਸ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

33. ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ "ਜੱਟ" ਅਤੇ "ਭਾਪਾ" ਦੇ ਸਵਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਮਾਹੌਲ ਹੈ । ਭਾਪੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਤੇ ਜੱਟ ਭਾਪੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁਖਾਂਦੇ ਨਹੀਂ । ਜਿਸ ਥਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਸਹਿਰੀ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਚੰਗਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੰਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਾ-ਅਹਿਲ ਜੱਟ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਯੋਗ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ (ਜੇ 1962 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੱਦ ਟੱਪ ਗਿਆ ਹੈ) ਸਿਰਫ ਜੱਟ ਭਾਪੇ ਦੀ ਫੁੱਟ ਕਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

34. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਬਾਕੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ । ਸੰਨ 1947 ਤਕ ਮੁਖ ਸਹਿਯੋਗ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਲਾਲਚੀ ਅੰਸਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਸੰਨ 1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ 1948 ਤੇ 1956 ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ 1957 ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵੀ ਲੜੀਆਂ । ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਹਰ ਵਾਰ ਘਾਟਾ ਹੀ ਪਿਆ । 1962 ਵਿਚ ਜਨਸੰਘ, ਸੋਸਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਕਾਮਉਨਿਸਟਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਰੀਪਬਲਿਕਨਾਂ

ਨਾਲ ਸਾਬ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਘਾਟਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਪਿਆ ਪਰ ਲਾਭ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਹਾਂ 1967 ਵਿੱਚ ਕੰਮਿਊਨਿਸਟ ਤੇ ਜਨਸੰਘੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਜੋ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਜਿਹੜਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਚੌਣਾਂ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸੀ।

35. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 1970 ਵਿਚ ਵੀ. ਵੀ. ਗਿਰੀ ਜਾਂ ਦਿੰਦਰਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਵੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਸੌਦਾ ਘਾਟੇਵੰਦਾ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਿਹਾ। ਜਨਸੰਘ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਵੀ ਆਤਮੀਆ ਸਮਾਜੀ ਅੰਸਤ ਕਾਰਨ ਨਾ ਪੁੱਗ ਸਕਿਆ। 1969-70 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰਨ ਦੇ ਮਸਲੇ ਦੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ, ਫਿਰਕੂ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਦਾ ਰੋਲ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

36. 1974 ਵਿਚ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਚਲਾਏ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਵਿਰੁਧ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿਚ ਹਿੱਤਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਲਾਡ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਦਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭ ਉਠਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਘਾਟਾ ਵੀ ਪਵੇਗਾ। ਸਚੇ ਅਕਾਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਜੇ. ਪੀ. ਅੰਦੋਲਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਥਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਨਸੰਘ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦਾ ਏਕੀਕਰਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬਤ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਵਿੱਤੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੰਨ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਬਾਕੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕੰਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਰੂਸ, ਚੀਨ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ 'ਸਭ ਕੁਝ' ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੁੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ।

37. ਅਮੀਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। 1967 'ਚ ਹਕੂਮਤ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਮੰਤਰੀ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਪਾਰਟੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜਿਤਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਉਤਨੀ 20 ਸਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰੋਲ ਅ-ਸਿਆਣਪ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 1971 ਅਤੇ 1972 ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੌਣਾਂ ਵਿਚ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਨਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਸੈੱਲ ਨਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕੇ। ਦਫ਼ਤਰੀ ਬਾਬੂ, ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਦਕਾਨਦਾਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਆਮ ਆਦਮੀ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਨੌਜਵਾਨ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣੇ ਨਾ ਆਏ। ਹਾਕਮ ਬਨਣ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਗਰੀਬ ਵਰਕਰਾਂ ਤੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਸੁਧ ਬੁਧ ਨਾ ਲਈ ਸਗੋਂ ਦੁਰਭਾਗਿਆ। ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕੀਤਾ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਮਾਇਕ ਮਦਦਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਾਂ ਧਕਿਆ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ "ਯਾਰ" ਕਾਂਗਰਸੀ, ਕਾਮਰੋਡਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰਪਟ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏ। ਜਨਸੰਘੀ ਅਤੇ ਕਾਮਰੋਡ ਵਜੀਰਾਂ ਅਪਣੇ ਹਥਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ, ਲਾਭ, ਕੋਟੇ, ਪਰਮਿਟ

ਆਦਿਕ ਆਪਣੇ ਪਾਰਟੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ “ਵੇਚਿਆ” । ਇਹ ਮੌਕਾ ਸੀ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦਾ, ਵਰਕਰ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਅਕਾਲੀ, ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ, ਪਰੰਤੂ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।

38. ਅਕਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਵਜ਼ਾਰਤ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਵਿਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅਪਣਾ ਲਾਭ ਉਠਾਂਦੇ । ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ । ਬੱਚਾ ਗਾਂਧੀ, ਨਹਿਰੂ, ਲਾਜਪਤ ਰਾਈ, ਪਟੇਲ, ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖੀ, ਗੁਰੂ, ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰਾਂ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਪੰਥ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ । ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ । ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੀਹ ਅਕਾਲੀ ਬਨਣਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਵਿਸੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ ਪਰ ਉਜ ਵੀ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ।

39. ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੇਖ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰਮਾਇਆ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਬੁੱਧੀ-ਜੀਵੀ (ਹਰ ਸਿੱਖ ਕਾਲਜ ਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਕਾਮਰੇਡ ਹਨ ਤੇ ਜਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ) ਅੰਰਤਾਂ, ਹਰੀਜਨ ਆਦਿਕ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ਼ਾਇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ । ਵਰਕਰ ਵੀ ਕਦ ਤਕ ਸਾਥ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਗਦਾਰ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ, ਤੱਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਤਾਂ ਇਕ ਬੱਧੀ ਜੀਵੀ ਸ੍ਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦੇ ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਫੇਵਾਲਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

40: ਕਨੀਂਘਮ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਡੋਗਰੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਸੀਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਗਿਆ ਜਰਨੈਲ ਸਨ ।’ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰਦਾਰ ਕਪਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ [ਵੇਖੋ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ—ਸਾਚੀ ਸਾਖੀ (ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ) ਠੀਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ “ਖਾਲਸਾ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮੁੜ ਉਹੀ ਲੀਲਾ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।”

...ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਰਾਖਾ ਹੈ.....।

ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

1. ‘ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ’ ਤਿੰਨ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਉੱਚਾ, ਅੱਗੇ ਦਾਤੇ ਦਲ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜਬੇਬਦੀ, ਤੀਜਾ ਸ਼ਬਦ ਅਕਾਲੀ, ਅਕਾਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਫੌਜ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 1609 ਦੀ ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜ ਹਾੜ 1666 (ਬਿਕਰਮੀ ਸੰਮਤ) ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਆਰਥਕ ਸੀਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਸੀਟ ਦਾ ਨਾਮ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਰੱਖਿਆ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਤਖਤ ਜਾਂ ਸੀਟ।

2. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲੇ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਪਖ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ-ਜ਼ਹੇ ਸਾਥ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮਿਲਿਸ਼ਸ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਆਰਥਕੀ—ਸਮਾਜਕੀ—ਰਾਜਸੀ” ਲਹਿਰ ਦਾ ‘ਮੁਢ ਬਣਿਆ। ਇਸੇ ਸਾਲ 1609 ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ (ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵੀ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦਖਲ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਦਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸੀ। ਇਸ ਤਖਤ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੁਰਮਾਨ, ਪਲਾਨਾਂ, ਰਾਜਸੀ ਐਲਾਨ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਫੈਸਲੇ, ਆਰਥਕ ਬਣਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫਤਵੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨੀ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੇ ਆਈਨੀ (Judicial, Administrative, Constitutional) ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਬੇਦਾਰ ਕੋਲ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਪਹਿਲੀ ਲੜੀ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਸ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਨੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮਹਤਰਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

3. ਕੁਝ ਵਰਿਆਂ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਰਾਜਸੀ ਘੋਲ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਇਹ ਘੋਲ ਨਜਮ ਰਿਹਾ 1675 ਦੀ 15 ਨਵੰਬਰ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦਾ ਬਿਗਲ ਫੇਰ ਵਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਦੂਸਰਾ ‘ਅਕਾਲੀ’ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਰਾਜਸੀ ਕੇਂਦਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ।

4. 30 ਮਾਰਚ 1699 ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਖਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕ ਤੰਤਰ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਰੂਪ ਸੁਰੂ

ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਥਾਪ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਆਰੰਭਿਆ, ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਦ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਸੰਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸੋਧ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਆਰੰਭਿਆ।

5. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਪਿਰਤਾਂ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਚੀਜ਼ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਬਾਹਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਤਾ। ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਨੀਯਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਡਸਿਪਲਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਖਰੀ, ਛੁਪਵੀਂ, ਇਕਲੀ ਅਤੇ ਸੁਰਖਿਅਰ ਜਗਾ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ ਆਰਥਕ ਸਮੱਸਿਆ ਖੜੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਪਿਰਤ ਚਲਾਈ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੰਡ ਕੇ ਕੰਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੁੱਚਜੀ ਪਲਾਨਿੰਗ ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦਿਤੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਫ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਕੁਝ ਹੀ ਵਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਿਲ ਗਈਆਂ। ਆਰਥਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈਂ। ਨਹੀਂ ਮੋ ਸਿਉ ਗਰੀਬ 'ਕਰੋਧ ਪਰੇ' ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ ਵਰਗੇ ਪਰੋਲੀਤਾਰੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਰਸਾਈ। ਸਮਾਜਕ ਪੱਖੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਵਡੇ-ਛੋਟੇ ਦੀ ਇਕੋ ਜਗਾ ਨੀਯਤ ਕੀਤੀ। ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਾ ਇਕ ਰਾਜਸੀ ਸਮੱਝਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਮਗਰੋਂ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਦਿਲ ਆਉਣੀ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ। ਪਰ ਆਪਣਾ ਅਗਲਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਅਕਾਲੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ (ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ) ਨੂੰ ਥਾਪ ਕੇ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਿਖਰ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਪਰ 22 ਦਸੰਬਰ 1714 ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

6. ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਤਾਕਤਵਰ ਥਾਂ ਬਣਾ ਲਈ। ਫੌਜੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਗਲ ਆਚਰਣਕ ਪੱਖ ਦੀ ਸੀ—ਕੁਝ ਸਾਥੀ ਕੁਰਪਟ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਨਿਗਰਾਨੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਡਿਕਟੋਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਕਤ ਕੇ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਫੈਲਾਅ ਨਾ ਕਰਨਾ ਬੰਦੇ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਬੰਦੇ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਤਾਕਤ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਕੋਂਦਰੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੋਂਦਰੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਰਖਿਅਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇੱਕਠਾ ਕਰਦਾ। (ਮਗਰੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਜ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ-ਸਿਪ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹੀ ਆਗੂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੈ, ਉਹੀ ਆਗੂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ

ਕਮੇਟੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹੀ ਆਗੂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਰੂਸੀ ਤੇ ਚੀਨੀ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਪੋਲਿਟ ਬਿਊਰੋ ਹੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ।)

7. ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਕਝ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਐਸ ਪ੍ਰਸਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਧਰ ਅਕਾਲੀ ਇਕ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਰਾਜਸੀ ਉਥਮ ਪੁਖਲ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਕ ਸੇਵਾਚਾਰ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਨਵਾਬ' ਬਣਾ ਕੇ ਜਗੀਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ 29 ਮਾਰਚ 1748 ਨੂੰ ਪੰਜ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆ। ਫਿਰ ਉਜ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ 10 ਅਪ੍ਰੈਲ 1754 ਨੂੰ 'ਦਲ ਖਾਲਸਾ' ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੇਲੇ ਕਈ ਸਿਖ ਜੱਬੇ ਤੇ ਦਲ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤਾਕਤ (Power Politics) ਦਾ ਆਰੰਭ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈਆ। ਇਸੇ ਜੰਗੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ 1761 ਵਿਚ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਖਸ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅਕਾਲੀ ਲਫਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। 1780 ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ 25 ਸਾਲਾਂ ਤੇ 40 ਸਾਲਾਂ (ਕੁਮਵਾਰ) ਉਪਰ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ।

8. ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦਲ ਜਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਜਾਂ ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਕੁਝ ਲੜਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਹੇਠਾਂ ਲੈ ਆਂਦੇ। ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਕਸਮੀਰ ਤਕ ਤੇ ਇਧਰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤਕ ਸਿਖ ਰਾਜ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਾਂ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ। ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਤੇ ਪੰਜ ਨੂੰ ਸੋਧਕ ਸੇਧ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪੰਜ ਵਿਚ ਕੁਰੀਤੀਆਂ, ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਤੇ ਮਨਮਤ ਵਾਲੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਉਪਰ ਉਹ ਕਰੜੀ ਨਿਗਾਹ ਰਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ 1802 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੰਡ ਲਾਇਆ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੀ ਵਾਰ 1921 ਵਿਚ ਬੇਦੀ ਰਿਤਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ 1962 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ।) ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਦਾ ਵੀ ਛਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਰੁਸ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸ਼ਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਡੇਰਾ ਲਾਈ ਰਖਿਆ।

9. ਪਰ 14 ਮਾਰਚ 1823 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਿਧਾਰ ਵਲ ਚਲ ਪਈ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਪਰਖਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਰੇ ਨਾ ਫੌਜੀ ਤਾਕਤ ਉਪਰ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਕੁੰਡਾ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ 1839 ਵਿਚ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਸਿਰਫ਼ 10 ਸਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ

ਰਾਜ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਜਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਡਰ, ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਨਿਮੋਝੁਣਤਾ, ਹੈਸਲਾ ਹਾਰੀ ਅਵਾਬਾ' (Demoralization) ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲੋਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਸਨ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਇਤਹਾਸਕ ਗਲਤੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ 140 ਸਾਲ ਮਹਾਰੋਂ ਸ੍ਰੋਂ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਗਲਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਆਖਿਰ ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ, ਟਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨਾਂ ਵਿਚ, ਵਿਤਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਭਲਾਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ, ਅਕਾਲੀ ਬੁਧੀ ਜੀਵੀਆਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ, ਰਾਜਸੀ, ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਲਾਭ ਵਾਲੇ ਅਹੁਦੇ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਭਿਆਨਕ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਅਜ ਤਕ ਭੁਗਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ।

10. ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ, ਆਪਣੀ ਮਿਠੀ-ਸ੍ਰਕਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜਸੀ-ਸਮਾਜਕੀ ਆਰਥਕ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਢਾਂਚਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਝੜੀ ਜਲਦੀ ਦਥਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਲੀਸ ਚੌਕੀ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਹਿੰਦੂ ਮਨਮਤੀ ਦੰਗ ਨੂੰ ਅਪਨਾ ਲਿਆ ਤੇ ਗੱਦੀ ਤੇ ਪੀੜੀ, ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਕਿਸਮ ਦਾ ਢੌੰਗ ਖੜਾ ਕਰਕੇ ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਰਾਜਸੀ ਪਖੋਂ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਖਤਾ ਅਵਾਰ-ਵਾਦ ਦਾ ਢੌੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਸੁਪਨੇ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਅਗੋਂ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਪੱਖ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਪਰ ਖਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ 'ਅਕਾਲੀਆਂ' ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸੀ।

11. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਆਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨਾਰਮ ਦੇਣਾ 1873 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸਕੱਤਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਇਹ ਸਭਾ ਜਿਆਦਾ ਦੌਰ ਨਾ ਚਲ ਸੜੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੌਰਾਨ 10 ਅਪ੍ਰੈਲ 1875 ਨੂੰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੰਬ ਈ ਵਿਚ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਗਈ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਵਾਮੀ ਦਯਾ ਨੰਦ ਦਾ 'ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਚੈਲੰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਅ-ਨਰਮ ਅਕਾਲੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ' ਅਤੇ 'ਮੇਰਾ ਸਾਧੂ ਦਯਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਸੰਬਾਦ' ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

12. ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਮੁੜ ਹੋ ਗਈ 1879 ਵਿਚ ਪ੍ਰੇ: ਬਾਬਾ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਤਮ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਮੁਤ ਆਗਾਜ਼ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ 1880 ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ "ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਬਾਰ" ਸੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿੰਦਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਠੱਲ ਪਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜਿਹਾ ਗਿ: ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਜਨਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਲ ਸਿੰਘੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਅਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਜਿਖ ਇਕ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਵਾਂਗ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਜਿਖ ਸੁਧਾਰਕ ਅਕਾਲੀ-ਵਾਦ ਵਲ ਇਸ ਨਵੇਂ ਕਦਮ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਦ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੈਂਕਾਲਫ਼ ਦੇ ਟਪਲਾ ਪਾਊ ਪ੍ਰਚਾਰ “ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਭਵਿਖਖਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਆਏ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਹਨ।”

13. ਇਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਦਮ ਚੁਕਣੇ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ। ਪਹਿਲਾਂ 1881 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਯਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕਿਆ।¹ ਇਸ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਠੀਕ ਨਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਤੇ ਗੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਵਧ ਗਈ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਹੀ 1905 ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

14. ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ-ਗਾਜਸੀ-ਸਮਾਜਕੀ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 8 ਅਗਸਤ 1881 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਟ ਗਵਰਨਰ ਆਰ.ਈ. ਈਗਰਟਨ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਾਇਸਰਾਏ ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ:

“I think it would be politically dangerous to allow the management of the Sikh temples to fall into the hands of a Committee emancipated from govt. control and I trust your Excellency will assist to pass such orders in the case as will enable to continue the system which has worked out successfully for more than 30 years.....”²

(ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਮੇਟੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਟਰੋਲ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇ, ਦੇ ਹਥ ਦੇਣਾ ਰਾਜਸੀ ਪੱਧੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਨਾਬ ਅਜੇਹੇ ਆਰਡਰ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਣਗੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ 30 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਤੋਂ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ...) ਇਹ ਚਿਠੀ ਸਾਬਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹਥ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਜ ਵੀਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਸੋਂ: ਗੁਰਦਾਅਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਇਕ ਪੂਰਾ ਰਾਜ ਹੈ (State within a State)। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਜਿਹਾ ਡਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੀ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਇਕ ਨਰਮ ਨੀਮ-ਸੁਧਾਰਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ। (ਅਜ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਜਥੇਬੰਦਕ ਕੰਟਰੋਲ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਉਸੇ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਵਖਰਾ ਧਰਮ ਜਾਂ ਵਖਰੀ ਕੰਮ ਕਹਿਣਾ ਛੱਡ ਦੇਣ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦਾ ਡਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ)।

15. ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪਰਸਤੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਜੂਨ 1889 ਵਿਚ

ਮਿਸ਼ਨਾ, ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ 20 ਜੂਨ 1889 ਨੂੰ ਰੂਸ ਤੋਂ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਆਗੂ 'ਸਰਦਾਰਾਂ' ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਵਿਚ 'ਸਲਾਹ' ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਛੱਡ ਦੇਵੇਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਰਗੀ ਜਥੇਬੰਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਗੂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਵਲ ਤੋਂਰਨਾ ਸੀ।

16. ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਰਮ ਨੀਮ-ਸੁਧਾਰਕ, ਨਰਮ ਨੀਮ-ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਨਰਮ ਅਕਾਲੀ ਬੜੇ ਨਿਰਾਸ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ 5 ਮਾਰਚ 1892 ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰਕ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਬੁਧੀ ਜੀਵੀ ਅਕਾਲੀ ਪਿੜ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ। ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵੀ ਇਸ ਕਾਲਜ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗੇ ਤੁਕੜੇ ਅਕਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਅਤਿਮ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

17. ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ 11 ਨਵੰਬਰ 1901 ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਆਗੂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀਆ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ ਬਣੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਹੀ 30 ਅਕਤੂਬਰ 1902 ਨੂੰ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਮਤਾ-ਪੇਸ਼-ਕਰੂ ਅਤੇ ਠੰਡੀ-ਨਰਮ ਜਿਹੀ ਪਾਲਸੀ ਨੇ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਬਣਾਇਆ। ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਸਿਖ ਬੇਹਤਨੀ ਵਾਸਤੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮੰਗਾਂ ਰਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਗੈਰ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਵੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

18. 1912 ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਖਰਾ ਸੌਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਝੱਬਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਨਮਤ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਅਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਧਾਰਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਅਕਾਲੀ ਵਾਲਾ ਪਾਰਟ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਝੱਬਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸਰਗਰਮ ਸਾਲ 1926 ਤਕ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਪਿਛੋਂ ਝੱਬਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿਚੂ ਹੋ ਗਈ।⁴

19. ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਲ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਖ ਵਖ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਿਸੰਬਰ 1916 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦਾ ਮੁੜ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸੌਚੇਸ਼ਜ਼ੀ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ 40 ਫੀ ਸਦੀ ਮਾਲੀਆ ਸਿੱਖ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੇਟਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 93,725 ਸਿੱਖ ਸਨ (ਹਿੰਦੂ 92,450 ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ 1,37,984 ਸਨ) ਪਰ ਸਿੱਖ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।⁵

20. ਇਸ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਨੇ ਅਗਸਤ 1917 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼

ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੋਟ ਨੂੰ ਯਾਦ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ⁶ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ :—

- (1) ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਗਿਣਤੀ 20 ਫੀ ਸਦੀ ਹੈ।
- (2) ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।
- (3) ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਜਿੱਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧੇ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜਿੱਤੇ ਹਨ।
- (4) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੱਧੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਰਾਜੇ ਸਿੱਖ ਹਨ।
- (5) ਸਿੱਖ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ, 40 ਫੀ ਸਦੀ ਮਾਲੀਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਰਫ 20 ਫੀ ਸਦੀ।

ਇਸ ਕਰ ਕੇ :—

- (ੳ) ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
- (ਅ) ਪੰਜਾਬ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।
- (ੴ) ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸੁਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨੁਮਾਂਦਿੰਦਗੀ ਮਿਲੇ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਯਾਦ ਪੱਤਰ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਚਾਰ ਸਿੱਖ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵੀ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੂਝੂ ਮਜ਼ੀਠੀਆ, ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਮਿਲਿਆ।

21. ਇਹ ਗੱਲ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ (1914—18) ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ 14 ਜਨਵਰੀ 1914 ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵਾਇਮਰਾਏ ਦੀ ਕੋਠੀ ਵਲ ਸਿਧੀ ਸੜਕ ਲਿਜਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।⁷ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਛਲਨੀ ਕੰਚ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤਕ ਇਹ ਗਲ ਪਹੁੰਚੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੋਸ ਤੇ ਦੁਖ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। 10 ਤੋਂ 12 ਅਪਰੈਲ 1914 ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਸਬੰਧੀ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਪਰ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਆਦਿਕ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿੱਤਾ।⁸ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਲਾਇਲਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਵਾਸਤੇ ਜਹਾਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਦੀਵਾਰ ਉਗਾਰ ਕੇ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਇਹ ਮਸਲਾ ਮੁਲਤਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਵੰਬਰ 1918 ਵਿਚ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਪਰ ਦੀਵਾਰ ਦਾ ਮਸਲਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜਾ ਰਿਹਾ। ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਕੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਛਾਂਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਬੇਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ਲਮਾਂ ਤੇ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਆਦਿਕ ਨੇ ਹਾਲਤ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਰੋਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ

ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸ੍ਰੋਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਡੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਤਨਾ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਅਜਾਈ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਕਿਊਡਾਨਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੋਸ ਜਲਸਿਆਂ ਤੇ ਜਲਸਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

22. ਇਸ ‘ਕਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨ’ (ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਫਜ਼ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ) ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮਾਈਕਲ ਉਡਵਾਇਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਅਪਣੀ ਕੁਮਕ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਣਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਗ ਭਗ 1600 ਰਾਉਂ ਡ ਚਲੇ ਤੇ 700 ਤੋਂ ਵਧ ਸਿੰਘ ਤੇ 600 ਦੇ ਲਗਭਗ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਡਰ, ਘ੍ਰੂਣਾ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਸਰ ਗਿਆ। ਫਿਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਡਰ ਨੇ ਭਿਆਨਕ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

23. ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਰੋਪਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਨਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੰਮਾਕੂ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਉਸ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਾਰਨ ਤੇ ਦੰਡ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਰੋਧੀ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਰਹਿਤਾਂ, ਵਿਭਚਾਰ, ਕੁਰਪਸ਼ਨ, ਬੇਅਦਬੀ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਬੇਠੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਨੇਤਾ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਇਕੱਲੇ ਦੁਕੱਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦੁਖੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ “ਅਕਾਲੀ” ਪੁੰਗਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡਰ, ਬੇਚੈਨੀ, ਨਫਰਤ, ਗੁੱਸਾ ਆਦਿਕ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਲਗ ਰਹੀ ਢਾਹ ਪੰਥ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਗੋਂ ਜਾ ਕੇ ਇਹੀ ਸਭ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਬਨਣੇ ਸਨ।

24. ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਖਨਊ ਪੈਕਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠੇ 8 ਦਿੰਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਖ ਆਗੂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ “ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ” ਨਾਮ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।⁹ ਲੀਗ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੀ ਲੀਹ ਤੇ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਜਲਾਸ 27 ਦਿੰਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ: ਬ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ, ਕੈਪਟਨ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੈਂਟਰਲ), ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਸ: ਗਜਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸ: ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ।¹⁰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਗੂ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ (ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਵਿਖੇ ਕਤਲੇ ਆਮ ਦਾ ਹੀਰੋ) ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਵਾਸਤੇ ਫੰਡ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।¹¹ ਸਿੱਖ ਲੀਗ, ਕਿਉਂ ਕਿ, ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਣੀ ਸੰਭਵ

ਸੀ। ਉਪਰੋਕਤ ਮਾਡਰੇਟ ਸਿੱਖ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ।

25. ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਵਿਚ ਲੀਗ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਇਜ਼ਲਾਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ 11-12 ਸੌ ਡੈਲੀਗੋਟ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਖਾਸ ਸੱਦੇ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ, ਡਾਕਟਰ ਸੈਫ਼-ਉਦ-ਦੀਨ ਕਿਚਲੂ, ਮੌਲਾਨਾ ਅਬੁਲ ਕਲਮ ਆਜ਼ਾਦ, ਮੌਲਾਨਾ ਸ਼ੈਕਤ ਅਲੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ, ਡਾ: ਮੁਹੰਮਦ ਆਲਮ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਭਾਰਤੀ ਆਗੂ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੇ ਚੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਸ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਜਾਲ ਜਲ੍ਹਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਲ ਹੋਏ। ਇਜ਼ਲਾਸ ਨੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮਤਾ ਲਗਭਗ ਉਹੀ ਸੀ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਜ਼ਲਾਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ “ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਾਪਰਵਾਹੀ” ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਇਸ ਮਤੇ ਵਿਰੁਧ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦਰ ਬੋਲੇ, ਪਰ 10-15 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਭਾਰੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨੇ ਇਸ ਮਤੇ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। (ਬਾਅਦ ਵਿਚ 22 ਜੁਲਾਈ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਸਵਰਾਜ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਈਨ ਬਦਲ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਡਰੇਟ ਸਿੱਖ, ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ।) ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਦੇ ਇਜ਼ਲਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਸਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਦਸੰਬਰ 1920 ਵਿਚ ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ) ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਪ੍ਰੀ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਯਾਦਾਂ,
(ਅਖਬਾਰ ਜਥੇਦਾਰ 13 ਅਗਸਤ 1967 ਵਿਚ ਡਾਕਿਆ ਲੇਖ)
- (2) ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ — “ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ” (ਪੰਨਾ 4)
ਸ੍ਰੋ: ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ, ਸੰਤ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ-24
- (3) ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ — ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ | ਪੰਨਾ 61
- (4) ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ
- (5) (6) ਅਤੇ (7) ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ Struggle for Reform in Sikh Shrines—Ed. by—Ganda Singh, Amritsar (1965)
- (8) ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ (ਪੰਨਾ 11)
- (9) ਟਰਬਿਊਨ ਲਾਹੌਰ 10-12-1919
- (10) ਟਰਬਿਊਨ ਲਾਹੌਰ 30-12-1919
- (11) ਖੁਜਵੰਤ ਸਿੰਘ —ਦੀ ਸਿੱਖਜ਼ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) (ਪੰਨਾ—106)

ਸ਼ਾਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

1. 1905 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਮਹੰਤਾਂ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਕੁਝੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿਖਰ ਤੇ ਮਨਮਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ 'ਅਕਾਲੀ' ਸੁਧਾਰਕ ਸਿੱਖ ਦੁਖੀ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਰਾਜਸੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹੇ। ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ 1909 ਵਿਚ ਇਕ ਪੈਂਡਲਟ 'ਕੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੈ?' ਲਿਖ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ (Sovereignty) ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਵਿਰੋਧ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਮਹਾਰੋਂ 14 ਜਨਵਰੀ 1914 ਨੂੰ (ਵਾਇਸ ਰਾਈ) ਦੀ ਕੌਠੀ ਵਾਸਤੇ ਸੜਕ ਸਿਪੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦਾਰੇ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਢਾਹੁਣ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਤਿੰਨੇ ਝਬਾਲ ਭਰਾ, ਸ: ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਮਾ: ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਬੜੇ ਰੋਸ ਵਿਚ ਆਕੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੀਆ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੰਗ (1914-18) ਮੁੱਕਲੇ ਮਹਾਰੋਂ ਦੀਵਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਨਵੰਬਰ 1918 ਵਿਚ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

2. ਸਿੱਖ ਆਗੂ 27 ਦਸੰਬਰ 1919 ਦੇ ਦਿਨ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਸੈਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨਾਮ ਦੀ ਨੀਮ-ਰਾਜਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਖੜੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਰਾ ਸਿਰਫ ਦੋ ਚਾਰ ਨਰਮ ਜਹੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ। ਇਧੁਰ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫੌਜ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਛਾਂਟੀ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਵਾਪਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਿਰਾਸਤਾ ਨੇ ਰੋਸ ਤੇ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

3. ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ 1920 ਦੇ ਸੁਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਲੜਾਕੂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਉਦੋਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ 'ਖਾਲਸਾ ਅਖਬਾਰ' ਛਾਪਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ 21 ਮਈ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਛਾਪਣੀ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਬੀ. ਏ. ਤਹਿਸੀਲ-ਦੋਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਐਡੀਟਰ ਬਣ ਗਏ। ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਤੇ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ਵੀ ਐਡੀਟਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅਖਬਾਰ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਭਾਰੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਆਉਂਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਆ ਗਿਆ ਫੇਰ ਅਕਾਲੀ ਜੇ—' ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲੁਫ਼ਜ਼ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗਰਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਫਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੇ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਵਿਸੇ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ, ਜਥੇਬੰਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀ 1922 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਦਸਦੀ ਹੈ¹ :—

‘1920 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਚੁੱਕੀ, ਗਾੜ੍ਹੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਆਏ। ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗਰਮ ਦਲੀਏ ਜਾਪਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਨੁਕਸਾਨ-ਹੀਨ ਸਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਣ ਲਗੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਈਜ ਵੀ ਵਧਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ 1920 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਤੇ ਪਤਿੱਤ ਵਿਚ ਆਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਝਗੜੇ ਵਾਲਾ ਬਾਂ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸੀ। ਚੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਐਜੀ-ਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੱਥਾ ਬਣਦਾ ਗਿਆ, ਚੰਗੇ ਸੁਚੜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੋਕਲ ਜਥੇਬੰਦ ਯੂਨਿਟਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਮਸਿਆ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ (ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ) ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸ਼: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਕੋਈ 70—80 ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਘਟ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਦੀ ਗਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੇ ਇਕ ਦਮ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਮਦਦ ਆ ਰਾਈ—ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਇਸ ਲਿਹਿਰ ਦੀ ਵਾਗ ਛੋਰ ਸੀ।

(ਪੈਰਾ 26)

ਅਕਾਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅਪਰੈਲ, ਮਈ ਤੇ ਜੂਨ ਦੀ ਇਸ ਛੋਟੀ ਹਿਲਜ਼ਲ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਨਾ—ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹਰ ਹੀਲੇ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ‘ਹਰ ਹੀਲੇ’ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲਾਵਾਰ ਕੋਟਾ ਨੀਯਤ ਕਰ ਕੇ 5000 ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ। ਇਸ ਅਪੀਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ, ਇਸ ਦੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਗਿਣਤੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗਿਣਤੀ 5000 ਤੋਂ ਘਟ ਸੀ ਪਰ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ

(52)

ਕਿ ਇਹ ਮਿਲਵਰਤਣ, ਅਪੀਲ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਪੂਰਨ ਮਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਗਲਤ ਸੀ। (ਪੈਰਾ 29)

ਪਟਿਆਲਾ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਨਾਭਾ, ਅਦਿਕ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਇਹ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਫੁਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ 3000 ਤੇ 4000 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਰਤੀ ਸੀ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਧੇਰੇ ਹੋਵੇ। (ਪੈਰਾ 31)

ਹਰ ਅਕਾਲੀ ਕੋਲੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸਹੁ ਚੁਕਵਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ :—

“ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਵਾਇਦਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਤਨ, ਮਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਾਂਗਾ। ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਸੀਬਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਬੋਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਿੰਸਾ ਕਰਾਂਗਾ।” (ਪੈਰਾ 35)

ਐਂਤਤਾਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲਨਾਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਟੇਜ ਤੇ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ। (ਪੈਰਾ 35)

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਕ ਡਸਿਪਲਿਨ ਵਾਲੀ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਸੰਸਥਾ ਬਣੇ, ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੇਜਾ ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਏ, ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ (ਡਾਕ ਆਦਿਕ) ਢੰਗ ਕਿੰਨਾ ਅਸਰ ਭਰਿਆ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅਕਾਲੀ ਤਕ ਕਿੰਨੀ ਸੁਰਤਾ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੈ। (ਪੈਰਾ 39)

ਚੁਣੇ ਹੋਏ 5000 ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸਾਬਕ ਫੌਜੀ ਸਨ, ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਕਟ ਵੇਲੇ ਨਿਬੜਣ ਵਾਸਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਫੌਰਸ ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਠ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਨੇਮਬੱਧ ਪਰੋਡ ਜਾਂ ਟਰੇਨਿੰਗ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਕੋਮਾਗਟਾ ਮਾਰੂ ਦੀ ਗਿਫ਼ਤਾਰੀ ਵੇਲੇ ਇਸ ਅਕਾਲੀ ਫੌਰਸ ਨੇ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਚ ਵੇਲੇ ਸੀਟੀਆਂ ਤੇ ਹਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। (ਪੈਰਾ 39)

ਸ੍ਰੋਤ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਜ਼ੋਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਗੈਰ-ਸਿਆਸੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸਰਬ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਰਮ ਦਲੀਆਂ ਕੋਲ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸੈਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਉਪਰ ਕਾਬਜ਼ ਠਨ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਅਗਾਂਹਵਾਹੂ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੋਟੀ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਉੱਤੇ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗਰਮ ਖੱਬੇ ਪੱਖੀ

ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਡਰੋਟ ਅਕਾਲੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮੱਝੌਤੇ ਤੇ ਮਿਲ-ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਇਲਾਜ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਤਨੇ ਤਾਕਤਵਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਗਰਮ ਦਲੀਆਂ ਉਪਰ ਅਪਣਾ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਣ । (ਪੈਰਾ 40)

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਜਾਗਰਤੀ ਤੋਂ ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਿਖਾਉਣਗੇ । ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਆਪ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨਿਰੋਲ ਸਿਆਸੀ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਵਲੋਂ 'ਚਲਾਈ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ਼ਕ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਣੀ ਸੀ । ਤਦ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਵੀ ਆਉਣੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸਾਇਦ ਪਹਿਲੀ ਸਟੇਜ ਤੇ ਹੀ ਦਬਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੀ ਪਲਾਨ ਤੇ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਢੰਗ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੀਮਤ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਅਤੇ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਇਹ ਸੱਦਾ, ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਆਸੀ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਅਸਰਦਾਇਕ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁ: ਤੇਜਾ, ਨਨਕਾਣਾ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੋਂ ਮਾਪ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ, ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਹੱਲ, ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਲਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਰੀ ਦੇ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । (ਪੈਰਾ 41)

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 1907 ਦੇ ਜਲਾਵਤਨ ਸ੍ਰੂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਲਹਿਰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਟਰੇਲਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੜ ਆਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਭਾਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਫੈਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ—ਇਸ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਮ ਹੈ । (ਪੈਰਾ 43)

ਖਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਬਿਊਸ਼-ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੂਕਾਰ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮੱਝੌਤੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਹਨ । ਇਹੀ ਹਮਲੇ ਵਿਗੜੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹਨ । (ਪੈਰਾ 44)

ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਿਵਲ ਨਾਫਰਮਾਨੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਮੁਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜਨਤਾ ਤੇ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਕੋਲ (1) ਸ੍ਰੀਰਕ ਹੌਸਲਾ ਅਤੇ (2) ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਦਸਤੇ ਦਾ ਵੀ

ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਬਿਲਕੁਲ ਪੇਂਡ ਲਹਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਉਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਕੜਾ ਜਿਸਮ ਅਤੇ ਇਕ ਕੌਮੀ ਇਤਹਾਸ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਹਾਲਤ ਅਜਿਹੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕਹਿਣੀ ਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਗਲਾ ਮੌਝ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਿਕਟ ਭਵਿਖ ਦੀ ਆਸ ਹੈ।

(ਪੈਰਾ 45)

(4) ਉਪਰੋਕਤ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੋਮਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਅਪਰੈਲ 1920 ਤੋਂ ਹੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਚਰਚੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ 21 ਮਈ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦੀ ਛਪਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਧਰ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਢਾਹੀ ਜਾਣ ਤੇ ਰੋਸ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਰਦਾਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਕੰਧ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ 100 ਮਿਰਲੱਥ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦੀਵਾਰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਸਰਦਾਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸ੍ਰੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਨਾਮ ਲਿਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਜਥੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਦੀਵਾਰ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਸੀ।²

(5) ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਇਹ ਭਰਤੀ ਸਿਰਫ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਕ ਹੀ ਮਹਿਦੂਦ ਸੀ, ਫਿਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸੈਂਟਰਲ ਮਾਝਾ ਦੀਵਾਨ, ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਖਰਾ ਸੌਦਾ ਬਾਰ ਆਦਿਕ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਏ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 14 ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਈ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।³

(6) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ—ਵਰਤਮਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਸੁਰਾਤ 1920 ਦੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਅਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 14 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਨਾਮ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਰਖ ਲਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ (14 ਦਿਸੰਬਰ 1920) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੰਤਵ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਮਹੰਤਾਂ ਆਦਿਕ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇੰਡੜਾਮ ਸੌਂਪਣਾ ਸੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਜਦੋਂ ਹੁਕਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜੱਥਾ ਦੱਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

(7) ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ

ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੋਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਬੇਦਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਕਮੇਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਜਬੇਬੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਜਬੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖਗ ਸੌਦਾ, ਕੇਰ ਬਾਬਾ (ਗੁਜਰਾਤ), ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੋਹਲਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਏ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਕੇ ਮਗਰੋਂ ਉਥੇ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੋਤ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ੍ਰੋਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਇਸ ਤਲਖ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੱਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਪਣੇ ਨਿਯਮ ਨੰਬਰ 30 ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨੇਗਾ। ਉਹ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਜਬੇ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਦਿਆ ਕਰੇਗੀ। ਸਿੰਬਰ 1921 ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 5000 ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ “ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੇਵਕ ਦਲ” ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਬੇਦਾਰ ਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਅਸੀਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ 5000 ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੇਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਾਂਗੇ।” ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੇਵਕ ਦਲ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਦਲ ਲਿਆ।⁴ ਇੰਜ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਝਗੜਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਜਬੇਬੰਦੀਆਂ ਮਿਲ ਜੁਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

(8) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਮ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਧਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਪਤਿਤ ਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਕੇਸ-ਹੀਨਾਂ ਕਬਜ਼ਾ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ 1886 ਦੀ 3 ਦਿੰਬਰ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨੀ ਦਾਅਵਾ ਨੰਬਰ 807 (ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬਨਾਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ) ਵਿਚ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਸਿਰਫ ਇਕ ਰਹਿਤ-ਪਾਰੀ 35 ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

“Only a celibate above 35 could be appointed as priest of Golden Temple.”⁵

9. ਹਕੂਮਤ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਕਲੁਹ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਕੀ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਰਾਇਆ, ਸਰਕਾਰ ਵਿਚਾਲੇ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਚੁਪਚਾਪ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚਲਨ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਲਈ ਵਜੀਫੇ ਲੈ ਕੇ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਇਕ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਮਝੌਤੇ ਵੀ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿੱਤੇ।

10. ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਡਾਦਾਰੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਤੇ ਹਿਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਚੁਣੇ ਮਨ-ਪਸੰਦ ਸਿੱਖ ਸਰਬਰਾਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ,

ਇਸ ਨੂੰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਜੇਹੀ ਅੰਗਰੋਜ਼ ਭਗਤ ਜਮਾਤ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ।

11. ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ (ਸਿਆਲਕੋਟ) ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਸਰਬਗਾਹ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜੋਰਦਾਰ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਕ ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਏਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮੰਤੁ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ, ਇਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਗੁੜੇ ਰਖ ਕੇ ਕੁਟਣਾ ਵੀ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਆਗੂ ਸ: ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕਲਿਆਂ ਘੇਰ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਝਾਲੀਏ ਭਰਾ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਰਾਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਰਮਾ ਦਿਤਾ । ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮੁਕਦਮੇ ਵਾਪਸ ਲੈਣੇ ਪਏ ਅਤੇ 5 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ 13 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਿਆ । ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੈਨੇਜਰ ਦੀ ਪੋਸਟ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਜਿੱਤ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਹਿਰੀਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚਮਕਾਇਆ ।

12. ਪਰ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੰਤੁਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਣ ਵੱਲ ਖਿਚਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਫੀ ਜਾਗੀਰ ਲਗਾਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਖ ਹਾਜ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਅੰਗਰੋਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਅਕਾਲੀ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੋਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ—ਆਪਣਾ ਇਕ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀਆ—ਆਡਰੇਰੀ ਮੈਜਿਸਟਰੋਟ ਅਰੂੜ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੁਸਹਿਰਾ ਨੰਗਲੀ ਨੂੰ ਬਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਧਰਮ ਤੇ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਡਿੱਠ ਤੋਂ ਇਸ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਨਿੱਘਰ ਗਈ ਸੀ । ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈੜੀ ਸੀ ।

13. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੋਵੇਂ, ਸਰਬਗਾਹ ਅਰੂੜ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸਨ । ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਦੁਰਾਚਰ ਬਾਰੇ ਦਿੱਖ ਦਰਜ ਹੈ :—

“.....ਮਸਿਆ ਦਾ ਇਹ ਮੇਲਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਗੰਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਆਏ ਲੋੜ ਸਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ, ਗੁੜਿਆਂ, ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਦੋਹੜੇ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਗੰਦ ਬਕਦੀਆਂ, ਨਾਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਚ ਹੁੰਦੇ ਬੇਰਾਂ ਤੇ ਲੜ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਮਛਰੇ ਹੋਏ ਗਭਰੂ ਢਾਗਾਂ ਮੌਦਿਆਂ ਤੇ ਰੱਖੀ ਬੱਕਰੇ ਬੁਲ੍ਹੇਂਦੇ ਤੇ ਛੇੜਖਾਨੀਆਂ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ, ਧੱਕੇ ਪੈਂਦੇ, ਲੜਾਈਆਂ ਹੋ ਪੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ । ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਚੋਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਦਰਨੀ ਡਿਊੜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੰਜਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਜਰੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਰਾਸਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਆਦਿਕ ।”

14. ਲਗਭਗ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਬੁਰੇ ਹਾਲ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਨ । ਮਸਿਆ ਤੇ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜਿਆਂ ਤੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਭਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਸਰਧਾਲੂ
(57)

ਸਿੱਖ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਸਨ। 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਨੇ ਆਮ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਹਰ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਮੌਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਲਟਕਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਬਣਨ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਅਜੇ ਨਾ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਹੀ ਕੋਈ ਕੇਂਦਰੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣੀ ਸੀ, ਨਾ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਕੇਂਦਰੀ ਦਲ ਹੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਬੜੇ disciplined ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਤੇ ਕਥਜ਼ੇ ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

15. ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਕਾਲਖ ਦਾ ਟਿਕਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਪੱਤਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਸਰੋਪਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ—ਇਕ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੜ੍ਹਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਿਚ ਤਮਾਕੂ ਮਿਲਾ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਅਜ ਵੀ ਕੁਝ ਹਾਲਾਤ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਅਨਮਤੀਏ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਣ ਤੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਚੰਪਰ ਨੂੰ ਪਠੇ ਪਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰਦਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਸਦਾਚਾਰ, ਇਖਲਾਕ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਮਨੁਖਵਾਸੀ ਗੁਣ ਦਾ ਇਕਸਾਰ ਨਿਘਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੋੜ ਸੇਵਾ ਭਾਵ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਰੂਹਾਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਚੇ ਇਖਲਾਕ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਗੰਢੇ ਗੀਤ, ਬਦਮਾਸੀ ਦੇ ਦੋਹੜੇ ਅਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨਾਲ ਛੇੜ ਖਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਸਿਖ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗਰੰਥੀਆਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਇਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੁਡਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ “ਲੋੜਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡੀ ਦੁਕਾਨ ਹੈ।” ਅਤੇ ਇਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸੌਦਾ ਵੇਚਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਗਰੰਥੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿਣ ਦੀ ਜੁਰਾਤ ਕੀਤੀ ਕਿ—“ਜੋ ਐਰਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਐਣਗੀਆਂ ਅਸੀਂ ਬੇਪਤੀ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਐਰਤਾਂ ਭੇਜਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਹੈ, ਉਹ ਨਾ ਭੇਜਣ.....”

16. ਮੰਤਰਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਬਹੁਤ ਭੈੜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ‘ਸਿੰਘ ਸਭਾ’ ਲਹਿਰ ਲਈ ਵਡੀ ਘਿਰਨਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। ‘ਸਿੰਘ ਸਭੀਆ ਜਾਂ ਸਫੀਆ’ ਇਕ ਘਿਰੁਣਤ ਪਦ ਸੀ, ਕਛਿੰਗ ਤੇ ਗਾਤਰੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਸਮਾਜ ਦਾ ਬਾਗੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਅਨਥਾਨਾਂ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦਾ ਥਾਂ ਉਪਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਉਤਾਰ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸ. ਬ. ਸ. ਸੁਦਤ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਤੀਆ, ਜੋ ਸਿੰਘ ਸੱਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੌਛੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਭੇਟ ਕਰਨ ਸੀ ਹਰਿਸਤ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਤਾਂ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਨੇ ਲੜਕੇ ਦਾ ਗੁਰਮਤ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ।⁶

17. ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਨਿਘਰਦੀ ਇੰਡਜ਼ਾਮੀਆ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਸ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ, ਸ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ, ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ, ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ, ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸ. ਜਮਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖੀ ਤੜ੍ਹਪ ਵਾਲੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਟੁਬਿਆ। ਸੰਨ 1920 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਧਰਮ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰ ਦਾ, ਫੇਰ ਕਦੇ ਨਾ ਰੁਕਣ ਵਾਲਾ, ਹੜ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪੈ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਥੁਤ ਹੋਈਆਂ।

18. ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਜਥੇ-ਬੰਦੀ ਸੀ। ਸਿਆਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਪੰਥਕ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। 1920 ਤੋਂ 1930 ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਪਰ 1926-27 ਵਿਚ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਰਿਹਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਸਿਆਸੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸ੍ਰੋ-ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜਿਖ ਲੀਗ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲਈ ਤੇ 1930 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ—

1. ਵੀ. ਡਬਲਯੂ. ਸਮਿਥ—(S. P.) Political—C. I. D. Pb.—

V. W. Smith :—“Akali Dal & S. G.P. C., C. I. D. report dated 22. 2. 1922” by Punjab Govt. Criminal Investigation Department—Govt. Press, Simla—1922.

2—3. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ। ਸਫ਼ਾ 13 ਅਤੇ ਸਫ਼ਾ 19।

4. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ—ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ। ਸਿੰਘ ਬਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (1951) ਸਫ਼ਾ 154—155.

5. ਟਰਾਈਓਨ ਲਾਹੌਰ 20—6—1886.

6. ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ (ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ) ਸਫ਼ਾ 13—19.

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ (1914-25)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਦਾ ਮਸਲਾ

1. 1911 ਵਿਚ ਜਾਰਜ ਪੰਜਮ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੜਾ ਸਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਰਾਜਪਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। 1914 ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੈਂਡ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਇਸਰਾਈ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੀ ਸੜਕ ਸਿੱਧੀ ਕਢਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੇ ਮੰਨ੍ਹਤ ਪਾਸੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਕੰਧ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਕਾਫੀ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਲਈ।¹ 14 ਜਨਵਰੀ 1914 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਕੰਧ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਤਾਂ ਡੇਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਗੁਪ ਰੋਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਭ ਪਾਸੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਰੋਸ ਜਾਗਿਆ। ਇਸੇ ਸਾਲ 1914 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕ੍ਰਾਨਫਰੰਸ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ 10 ਤੋਂ 12 ਅਪਰੈਲ ਤਕ ਹੋਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜਥੇਬੰਦ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ (ਰਈਸ) ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕੰਧ ਦਾ ਮਸਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰੋ: ਜੋਪ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ।² ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਜਲਸੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਵਖਰੀ ਸਟੋਜ ਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁ: ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ।

2. ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਹ ਭੁਂਪ ਕੇ 3 ਮਈ 1914 ਨੂੰ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 245 ਪਤਵੰਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪੱਖੀ ਸਨ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਰੈਲੇ ਗੈਲੇ ਵਿਚ ਛੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ।³ ਇਹ ਮਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਵਰਗੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ :

“ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਅੜਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਹਕੇ ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੇ ਤਦ ਇਸ ਕਸਟੋ ਦੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ

ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਖੇਤਰਫਲ ਨੂੰ ਘਟਾਏ ਇਸ ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਉਂਤ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਸ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸੜਕਾਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਹੋਣ...⁴

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਢਿੱਲੇ ਮਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਕਿ ਗੁ: ਦੇ ਬਾਗ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਰਜਾਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸੀ, ਪਰ ਆਮ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।

3. 31 ਮਈ 1914 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲੰਡੇ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਣਪੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਇਕੱਤਰਤਾ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾ: ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ, ਮਾ: ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਆਗੂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਜਲਸੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਲਸੇ ਹੋਏ ਜਿਥਾਂ ਵਿਚ ਚੀ: ਖਾ: ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ ਕਿ “ਸਰਕਾਰ ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਤੁਰਤ ਉਸਾਰ ਦੇਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਠਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਗੇ।”⁵

4. ਅਗਸਤ 1914 ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਾਰ ਜੰਗ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ “ਹੁਣ ਜੰਗ ਸੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਾ ਅੰਦੋਲਣ ਹੁਣ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੰਧ ਢਾਹੁਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਚੜਾਉਣਾ ਹੈ? ਇਹ ਗਲ ਜੰਗ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਿਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।” ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਮੰਨ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦੋਲਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਪਰ ਅੰਦੋਲਨ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

5. ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ਵ ਜੰਗ 1918 ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ 1914 ਦਾ ਜੰਗ ਸੁਰੂ ਹੋਣ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਵਾਇਦਾ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। 18 ਤੋਂ 20 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਸਮਾਗਮ ਬ੍ਰੈਡਲਾ ਹਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ 100 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਕੰਧ ਖੜੀ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਮਤੇ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਕਵੀਸਰ, ਤੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿਰ ਸੀ। ਜੂਨ ਜੁਲਾਈ 1920 ਵਿਚ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਛਪਵਾਈ :

“.....ਇਕ ਸੌ ਅਜਿਹੇ ਸੁਰਬੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਲਈ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ। ਜਿਹੜੇ ਸਜਣ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਣ। ਇਕ ਸੌ ਨਾਂ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੋਟਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਤਨੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਧ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪ

ਕੰਧ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੇਗਾ ਅਤੇ ਜੇ ਹਕੂਮਤ ਰੋਕੇਗੀ ਤਾਂ ਛਾਤੀਆਂ ਤਾਣ ਕੇ ਗੋਲੀਆਂ ਖਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੇਗਾ, ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇਗਾ।”⁶

6. ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਛਪਣ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧ ਨਾਮ ਆ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਜਬ ਨੇ 15 ਦਿਨ ਦਾ ਨੈਟਿਸ ਦੇ ਕੇ ਦੀਵਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਾਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦੁਮਣ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮੈਕਲੇਗਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੀਵਾਰ ਹੂੰ ਬ ਹੂੰ ਬਨਵਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਨਵਾ ਲਿਆ। ਜੱਬੇ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 23 ਅਪ੍ਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਕੰਧ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੌਰਚਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ।⁷

7. ਇਹ ਮੌਰਚਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ, ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਬੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ (ਸਾਕੇ ਪਿੱਛੋਂ) ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕਥਨੇ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਜੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਵਾਰ ਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਜੱਬੇ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰ ਪਾਸੇ ਗੜਬੜ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਨ ਮੰਨ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨਗੇ, ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਜਿੱਤ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧ ਗਏ।

8. ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਾ ਮੌਰਚਾ (1914 ਤੋਂ 1920 ਤਕ) ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਅਤੇ ਕੰਮੀ ਜਾਗਰਤੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤੇ ਪੰਥਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਇਕ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਉਪਰ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ

9. ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਕੰਧ ਢਹਿਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਖਰੀ ਕੋਂਚਟੀ ਜੱਬੇਬੰਦੀ (ਸ੍ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ) ਖੜੀ ਕੀਤੀ। ਉਂਜ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਮਾਝਾ ਦੀਵਾਨ, ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜੱਬੇਬੰਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸਨ ਅਤੇ ਜਾਂ ਸਿਰਫ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਵਾਲੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਿੱਖ ਜੱਬੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ, ਵਿਭਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਿਹਦੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮਹੰਤ ਉੱਜ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਲਕ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਦੌਲਤ ਐਸੇ ਪ੍ਰਸਤੀ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

10. ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਮਾਝਾ ਦੀ 1903-4 ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਵਿਭਚਾਰ ਦਾ ਅੱਡਾ ਸੀ। ਅੰਰਤਾਂ ਜੀ ਬੇਪਤੀ, ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਦੀ ਹਾਲਤ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ, ਆਮ ਸੀ। ਮਸਿਆ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਲੋਕ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀ ਕੇ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ, ਰੰਦੇ ਦੋਹੜੇ ਬਕਦੇ ਛੇੜਖਾਣੀਆਂ ਕਰਦੇ। ਬੇਰਾਂ ਅਤੇ ਲਡੂਆਂ ਦੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਅੰਰਤਾਂ ਉਪਰ ਛੋਹਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓਫ਼ੀ ਅੱਗੇ ਮੁਜਰੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਰਾਸਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ।⁸

11. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਹੰਤ ਸਾਧੂ ਰਾਮ, ਫਿਰ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਅਤੇ ਹੁਣ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਇਥੋਂ ਦਾ ਮਹੰਤ ਸੀ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਬਾਬੀ ਅਤੇ ਵਿਭਚਾਰੀ ਸਨ। ਸਿਖ ਸੰਗਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸਨ। 1905 ਤਕ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪੁਕਰਮਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਗਸਤ 1906 ਵਿਚ ਕਈ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਣ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।⁹ ਮਹੰਤ ਮਿੱਠਾ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ) ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਅਪਣੇ ਨਾਂ ਕਰਾ ਲਈ।¹⁰ ਮਹੰਤ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ (ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ) ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭੀਆਂ ਦਾ ਤਖਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।¹¹ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੰਦ ਮੈਰਿਜ ਐਕਟ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।¹²

12. 4 ਫਰਵਰੀ 1918 ਨੂੰ ਮਿਉਨਿਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਫ਼ਾਈ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖ ਕੇ ਸੰਤੋਖ ਸਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ।¹³ ਸੰਤੋਖ ਸਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਕਪੜੇ ਵੀ ਧੋਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਲਵਾਈ ਅਪਣੇ ਬਰਤਨ ਉੱਥੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।¹⁴ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੰਡੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਪੂਰੀ ਕਚੌਰੀ ਵਿਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਆਲੂ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਜੂਠ ਖਿਲਰੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਬਦਚਲਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਗੋਪੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਭਰੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਗੇਰੂਏ ਰੰਗ ਦੇ ਬਸਤਰ 'ਚ ਭੇਸ ਧਾਰੀ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ 'ਚ ਕਈ ਕੁਕਰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।¹⁵

13. ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਸਰਮਨਾਕ ਸਿੱਖੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹਰਕਤ ਸੀ—ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਫੱਟੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਛੂਤ 11 ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।¹⁶ ਇਹੋ ਜਹੀ ਦਸ਼ਾ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦਿਲੋਂ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ—ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਖਾਲਸਾ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਪੰਥ ਸੇਵਕ, ਦੀ ਖਾਲਸਾ, ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ ਆਦਿਕ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਨਾ ਪੁਜਾਰੀ ਠੀਕ ਹੋਏ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦਸ਼ਾ ਵਿਗੜਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵਧੇਰੇ ਆਕੜ ਗਏ।

14. 13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1919 ਨੂੰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਦੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਉਡਵਾਇਰ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਫੈਜ਼ਲਾਪੁਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਿਆ, ਅਗੂੜ ਸਿੰਘ ਸਰਬਰਾਹ, ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਰਸਾਲਦਾਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਤਹਿ ਨਾ ਬੁਲਾਵੇ।

15. ਦਿੰਸ਼ਬਰ 1919 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਬਣ ਗਈ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਗਮ ਸ: ਬ: ਗਜ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ

ਗਿਆ। 21 ਮਈ 1920 ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਇਸ ਨਵਾਂ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਪੈ ਗਈ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ (ਤਹਿਸੀਲਦਾਰੀ ਛਡ ਕੇ ਆਏ), ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਆਦਿਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮਿਲਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਜਿਹਾ ਬਣ ਗਿਆ।

16. ਇਹੋ ਜਹੀਅਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿਤੰਬਰ 1918 ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਦੇ ਮਹੰਤ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਡੀ: ਸੀ: ਨੇ ਇਕ ਮਹੰਤ ਗੰਡਾ ਸਿੰਹੁ ਆਨਨਦੀ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਸਰਬਰਾਹ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਅੰਦੋਲਨ ਕੀਤਾ। ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕਦਮਾ ਵੀ ਗਿਆ ਪਰ 20 ਅਗਸਤ 1920 ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਨੇ 50000 ਰੁਪੈ ਕੋਰਟ ਫੀਸ ਲਾ ਕੇ ਮੁਕਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਸਿੰਘ ਇਹ ਫੀਸ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਜੱਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਕਾਵੀ ਖਿਆਲ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਰਬਰਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਬੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਂਦੇ ਧਮਕਾਂਦੇ, ਕੁਟਦੇ ਅਤੇ ਬੇਪਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਿਤੰਬਰ 1920 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀ। ਝਬਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਤਾ। ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਮੁਖੀ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਰਾਤ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੂ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀ ਦੇਣ ਪਰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਡਿਸਟਰਕਟ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ 'ਚ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਲਈ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕਰਕੇ 4 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ੀ ਰਖ ਦਿੱਤੀ।

17. 4 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਕਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ 'ਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ 13 ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੂ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਬਣ ਗਈ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿ: ਕੰਗ, 6 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ।

18. ਸਹੀ ਅਤਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁ: ਸੁਧਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਫਤਹਿ ਜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਬਚ ਗਈ। ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦਾ ਮਸਲਾ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਇਸ ਜਿਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ

19. ਜੁਲਾਈ 1920 ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਗਵਾਇਆ। ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਛੂਤ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਂਦਾ। ਉਹ 11 ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਖਾਲਸਾ ਬਰਾਦਰੀ ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਦਲ ਨੇ 12 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਛੜੀਆਂ

ਸਰੋਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੇਂ ਸਜੇ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਨਾ, ਤੇਜਾ ਜਿੰਘ ਭੁਲਰ ਟਕ੍ਰੈਏ ਤੇ ਛਵੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਥੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅੜ੍ਹਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਸਿੰਘਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਚੋਂ ਵਾਕ ਲਿਆ। ਵਾਕ ਸੀ ‘‘ਨਿਰਗੁਣਿਆ ਕੋ ਆਪੇ ਬਖਸ਼ਿ ਲਈ ਭਾਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਇ...’’। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਵਲ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਗਏ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੀੜ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਸੰਗਤ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਖਿਸਕ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡਿਆ।¹⁷

20. ਹੁਣ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ 25 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਜਿੰਮੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੀਯਤ ਹੋਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 13 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਸਰਬਰਾਹ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਸੱਦਿਆ। ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਪੁਜਾਰੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਵੀ ਬੁਲਾਏ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ 9 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਆਰਜ਼ੀ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਰਬਰਾਹ, ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ, ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਹਕੀਮ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ, ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਏ।¹⁸

21. ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਭੜਕਾ ਕੇ ਕੁਝ ਨਿੰਗਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਉਪਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਬਾਣਾ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ ਪੁੱਟੀ ਨੇ ਹਲ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਦਿਨ ਦਾ ਹਮਲਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪੇ ਹਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ

22. ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ 1919 ਵਿਚ ਬਣੀ। ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭਕ ਸਮਾਗਮ 27 ਦਿੰਦਰਾਵ 1919 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਸ: ਬ: ਗਜਣ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਵਿਸਾਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਪ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ), ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ।¹⁹ ਇਹ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤ ਜਾਂ ਨਰਮ ਦਲੀਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕੇਵਲ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਪੀਲਾਂ ਕਰਨ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਸਨ।

23. ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀਆਂ ਬਰਾਂਚਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਨਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀਆਂ ਬਰਾਂਚਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸਰਕਾਰ-ਪੂਜਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕੰਮ-ਪੂਜਾਂ, ਗਰਮ-ਦਲੀਆਂ ਅਤੇ ਲੜਾਕੂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤਨ ਹੋ ਗਈ।

24. ਸੈਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਸਾਲਾਨਾ ਸਮਾਗਮ 18-19-20 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ, ਬਰੈਡਲਾ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। 20 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, “ਮੁੜੇ ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਛ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹੰਤ ਲੋਗੋਂ ਕੇ ਨਿਕਲ ਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇਂ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਜਥਰ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਕਾ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ।”²⁰

25. ਡਾ. ਸੈਫ਼ੁਦੀਨ ਕਿਚਲੂ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗਲਤ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਠੀਕ ਹਨ। ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਭਰੇ ਭਾਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਮ ਹੀ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਝਬਰ) ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰਸਾਲਦਾਰ ਭਾਗੋਵਾਲੀਆ ਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ) ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਪਾਸ ਨਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਕਿਰਪ ਨ ਦੀ ਅਜਾਦੀ, 33 ਫੀ ਸਦੀ ਸਿੱਖ ਸੀਟਾਂ, ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਆਦਿਕ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਲਾਰਡ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ।²¹

26. ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨ 22 ਜੁਲਾਈ 1921 ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ—

ਸਵਰਾਜ ਨੂੰ ਯੋਗ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ
ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਬਣਾਉਣਾ
ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ
ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰਥਕ ਤੇ ਆਚਰਣਕ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਉਨਤੀ

ਅਪ੍ਰਿਲ 1921
ਅਪ੍ਰਿਲ 1921 ਉਦੇਸ਼ ਰੁੱਖੇ ਗਏ। ਲੀਗ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸਮਾਗਮ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ 1921 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ 'ਚ ਖਿਲਾਫ਼ਤ, ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਭੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੋਤ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਤੁਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਿਹਾ ਪਰ 1926-27 ਦੇ ਆਲੋ-ਦੁਆਲੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਜਵਾਲ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ 1930 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਲਗ ਪਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਬਸ ਸ੍ਰੋਤ: ਅੰਕੋਲੀਂ ਦੱਲ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੁਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ

27. ਗੁ: ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਯਤਨ ਸੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਮਾਸਟਰ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਇਕ ਹੁਕਮਣਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਵਾਨ ਦਾ ਵੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।²² ਇੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 15 ਨਵੰਬਰ 1920 ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਿਸਚਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਿਨ 10-12 ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਇਕਠੇ ਹੋਏ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜ਼ਿਆ। ਇਹ ਦੀਵਾਨ 15 ਤੇ 16 ਤਾਰੀਖ ਦੋ ਦਿਨ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਬੋਲੇ। ਰਾਜਸੀ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਸੁਧਾਰਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁ: ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਮੇਟੀ ਚੁਣੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 175 ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ

175 ਵਿਚ 36 ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਜਬੰਬੰਦੀ ਨੂੰ ਬਨਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ 13 ਨਵੰਬਰ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਬਣਾਈ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਮੀਟਿੰਗ ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ।

28. 16 ਨਵੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਸ੍ਰੋਤ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਚੋਣ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਏ ਦਾ ਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਸਟਰ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਪੰਡਤ ਦਯਾ ਕਿਸਨ ਕੌਲ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਲ ਵਿਚ ਲੈ ਲਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਹੀ ਦੇਣਗੇ।²³ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਕਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਚੇ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤ ਸਨ। ਨਤੀਜਾ ਉਹੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ ਕੋਈ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਲ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰੋਤ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।²⁴

30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸ੍ਰੋਤ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰੋਂ ਕਰਵਾਈਆਂ। 14 ਅਗਸਤ 1921 ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸ੍ਰੋਤ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਜ਼ਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਸ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਕਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇੰਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਮੁਖੀ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਚੇਤਨ ਅਕਾਲੀ ਚੁਣੇ ਗਏ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਲਾਹੌਰ

29. ਗੁ: ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਕੀ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਨਵੰਬਰ 1920 ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਮਿੱਠਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਗੁ: ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੰਥਕ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉ। ਵਾਸਤੇ ਜਿੰਧਾਂ ਦੀ ਇਕਤਰਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ 18 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇਕ ਜੱਥਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੂੰ ਜੱਥਾ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਮਿਲਿਆ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਨਾ ਜਾਓ। ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ 31 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵਰਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੀਏ।”²⁵

30. ਝੱਬਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ’ਚ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤੇ ਫਿਲਹਾਲ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਟੁਰ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਵੀ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਵਰਾਜ਼ ਹੋ ਵੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੋਰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ, ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਹਕੂਮਤ ਚੁਪ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕਹੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਚ ਮੁਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ

ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ। ਹਿੰਦੂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਿਰੋਧ ਰਖਦਾ ਹੈ।”²⁵

31. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਥਾ ਨਾ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਜ਼ਬਾਨੀ ਝੜਪ ਹੋਈ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਠੀਕ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਹਰ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਮਹਿਤ) ਨੇ ਕੁਝ 60 ਕੁ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੜਕਾਇਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਹੁਣ ਮਹੰਤ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲ ਸੁਰੂ ਹੋਈ ਪਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਵੀ ਮੁਕਰ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਮਹੰਤ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕਦਮਾ ਕਰੇ। ਇਹ ਮੁਕਦਮਾ ਵੀ 20 ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਝੱਬਰ ਦੇ ਜੱਥੋਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ

32. ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮੁਢਲਾ ਕਬਜ਼ਾ 19 ਨਵੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। 22 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਡੰਡੇ ਸੋਟੇ ਲੈ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੜੀ ਮੁਸਕਲ ਨਾਲ ਬਚਾਅ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ 200 ਜੁਆਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦਲ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ਜੋ ਹੈਡ ਕੁਆਰਟਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਇਆ ਕਰਨ।²⁶

33. ਵੀ. ਡਬਲਯੂ. ਸਮਿਖ ਦੀ ਗੁਪਤ (ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀ) ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਜੂਨ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਨਣ ਲਗ ਪਈ ਸੀ। “ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ’ਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਆਰੰਭਿਆ ਗਿਆ।”²⁷ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ “ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਿਸਟਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।”²⁷

34. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਹਰਿਮੰਦਰ, ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅਤੇ ਗੁ. ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਪੰਥਕ ਕਵਜ਼ਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਅਰਥਾਤ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਦਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਾਰੌਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜਥੇ ਕਈ ਪਾਸੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 14 ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ।

35. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 14 ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਉਪਰ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ (ਜਥੇਦਾਰ) ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਥਾਪੇ ਗਏ। ਕੇਂਦਰੀ ਦਫਤਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰ, ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਪਰ ਅਧਾਰਤ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਜੱਥਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਭੇਜਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।²⁸

36. ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਨਸ਼ਾਨਾ ਸੀ-ਮਹੰਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਥੋਹ ਕੇ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਮਤਿਆਂ ਉਪਰ ਅਮਲ ਕਰਵਾ-ਉਣਾ।²⁹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਜ਼ਿਲੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਬਾਨਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਲੀ ਧਿਰ ਤੇ ਸਰਕਲਾਂ, ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਜਥੇ ਬਨਣ ਲਗੇ। ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ (ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਝਬਰ) ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 24 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਧਿਰ ਨੇ ਇਸ ਦਲ ਦਾ ਨਾਮ “ਗੁਰਦਾਅਰਾ ਸੇਵਕ ਦਲ” ਰਖਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅੰਤ ਅਕਾਲੀ ਫੁਲਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਕਾਲੀ ਚਣਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਮ ਸ੍ਰੋਂ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ।³⁰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ— (1) ਸੰਮੂਹ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰਕੇ ਪੰਥਕ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ (2) ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਦੋ ਮੰਤਵ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਗਏ।³¹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਗੁ: ਤਰਨ ਤਾਰਨ

37. ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ, ਗੁ: ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਰਬਰਾਹ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਕਾਲੀਆਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਬੇਅਦਬੀ, ਵਿਭਰਾਰ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

38. 24 ਜਨਵਰੀ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਰਤ ਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਦੱਸਿਆ।³² ਅਗਲੇ ਦਿਨ 25 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁੱਚਰ ਅਤੇ 40 ਸਿੰਘ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲਦਾਤ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈਆਂ।³³

(1) ਗੁ: ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ੍ਰੋਂ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ।

(2) ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਇਕ ਸਬਾਨਕ ਕਮੇਟੀ ਫਣਾ ਕੇ ਸ੍ਰੋਂ: ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

(3) ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ

(4) ਗਰੰਥੀ ਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੋਣ।

(5) ਜੋ ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੰਡ ਦੇਣ।

ਉਪਰ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਗਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਏਧਰ ਪੁਜਾਰੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਕਾਨ ਤੋਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਮਲੇ ਵਿਚ 17 ਸਿੰਘ ਜਖਮੀ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਬਾਹਰਲੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਪੁਜਾਰੀ ਨਠ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਵਿਚ 27 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਰਜਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਲਦੀਨ ਪੁਰ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ਭਾਈ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਵਜਾਓਕੇਟ (ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ) 4 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਦੋ ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਹ ਸੋਂ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ।

39. ਇਹ ਹਮਲਾ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਮਿਤੀਕਰ ਮਿ: ਕਿੰਗ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਮਹੱਤਵਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ “ਜੁਰੂਰਤ ਵੇਲੇ ਸਤਕਾਤ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ ।” ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਡਾ: ਕਿਚਲ੍, ਲਾਲਾ ਗਿਰਪਾਰੀ ਲਾਲ ਅਤੇ ਲਾਲ ਬੋਲਾ ਨਾਥ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾਈ । ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਅਗੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਗਤਤੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਅਤੇ ਲਿਖਤੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ । ਗੁ: ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਕਦਮਾ 9 ਜੁਲਾਈ 1921 ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਿਆ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚਲੀਲੜਾਈ ਸੰਬੰਧੀ 9 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ 15 ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਕੈਦ ਅਤੇ 15 ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ । ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਵੀ ਸ੍ਰੋਂ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ 28 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

40. 14 ਫਰਵਰੀ 1921 ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨੰਹੰਗਾਬਾਦ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ । 18 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਜਥਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਵਿਆਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਠੀਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਘਣ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਮਹੰਤ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਜਿਰਫ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਤਲੇਅਾਮ

41. ਗੁ: ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੀ । ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਵਿਚ ਧਾਰੇਵਾਲੀ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਰਿਹਾ । ਪਰ ਮਹੰਤ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ ਸਗੋਂ ਆਪ ਟਾਕਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ । ਜਨਮ ਅਸਬਾਨ ਅੰਦਰ ਛੜੀਆਂ, ਕੁਹਾੜੇ, ਟਕੂਏ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ ਲਗ ਗਈਆਂ । ਬਾਹਰੋਂ ਪਿਸਤੇਲਾਂ, ਕਾਹਤੂਸ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵੀ ਮੰਗਵਾ ਲਈਆਂ । ਅੰਦਰ ਤੇਲ ਦੇ ਦਰਜਨਾਂ ਪੀਪੇ ਖਰੀਦ ਕੇ ਰੱਖ ਲਏ ਗਏ । ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਫਾਟਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ । ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚੜਾਉਣ ਲਈ ਮੌਰੀਆਂ ਰਖੀਆਂ ।

42. ਨਵੰਬਰ 1920 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਲਾਮਨ ਸਿੰਘ ਧਾਰੇਵਾਲ ਆਦਿਕ ਉਪਤ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਡੀ. ਸੀ. ਅਤੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਚਾਨਕ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ । ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਮਹੰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾਈ । ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਹੰਤ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਬੁਲੰਦ ਹੋ ਗਏ । ਉੱਜ ਵੀ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜਲਾਹ-ਬੰਦੀ ਸੀ ।

43. ਸੀ. ਐਮ. ਕਿੰਗ. (ਕਮਿਸ਼ਨਰ) ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ 8 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ 16 ਅਪਰੈਲ 1921 ਤਕ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਿਮਾਹਿਤ ਹਾਸਲ ਸੀ । ਕਿੰਗ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ “ਮਹੰਤ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਸੂਸੀ ਮਰੀਆਂ ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਸਨ ।”³⁴

44. 12 ਦਸੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਅਖਾੜੇ ਸੰਗਲ ਵਾਲੇ ਵਿਚ 53 ਮਹੰਤਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮਹੰਤ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ (ਜਮਸ਼ੇਰ) ਨੇ ਕੀਤੀ ।³⁵ ਇਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਜੋਰ ਸੋਰ ਅਤੇ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਵੇਗਾ। ਸੰਤ ਸੇਵਕ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਚੰਲ੍ਜ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ 19-20 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤੀ ਹੇਠ “ਸਨਾਤਨੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ” ਬੁਲਾ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੇਦੀ, ਸੋਢੀ, ਭੱਲੇ, ਉਦਾਸੀ, ਨਿਰਮਲੇ, ਨਾਮਧਾਰੀ, ਨਿਹੰਗ, ਅੱਡਣਸ਼ਾਹੀ, ਸੁਖਰੇ, ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰੀਏ, ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਚਰਨ ਦਾਸੀਏ, ਸਹਿਜਧਾਰੀ, ਸਨਾਤਨੀ, ਮਹੰਤ, ਸੰਤ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸੱਦੇ ਗਏ।³⁶ ਇੰਜ ਮਹੰਤ ਪਾਰਟੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਇਲ ਗੜਟ) ਨੇ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿਤੀ ਸੀ।³⁷ ਪਰ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ।

45. ਕਿੰਗ (ਕਮਿਸ਼ਨਰ) ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਕਿ “ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ 19-20 ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਚੰਦਰ ਕੋਟ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ”। ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਝੂਠ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸੀ। ਆਈ. ਡੀ. ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸ੍ਰਕਾਰ ਕੋਲ ਪੂਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀ ਸੀ। ਜੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਸਨ। ਸ੍ਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਤਕਾਰ ਸੁਤਖੂਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ।³⁸

46. ਸ੍ਰੋਂ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਹ ਹਾਲਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ 24 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 4-5-6 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣੇ ਵਿਚ ਸੰਮੂਹ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਇਕ ਨੋਟਿਸ ਛਾਪਕੇ ਵੰਡਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸ੍ਰਕਾਰ, ਸਿੱਵ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹੰਤ ਆਪਣਾ ਸਧਾਰ ਕਰੋ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।

47. ਮਹੰਤ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਵੀ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਮਹੰਤ ਨੇ 28 ਪਠਾਣ ਤਨਖਾਹਾਂ ਤੇ ਰਖ ਲਏ। ਕੁਝ ਬਦਮਾਸ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾ ਲਏ। ਹਰੀਦਾਸ, ਜੋਗੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਦਾਸ, ਲੱਧਾ, ਰਾਂਝਾ, ਸ਼ੇਰ ਦਾਸ ਆਦਿ ਬਦਮਾਸ ਮਹੰਤ ਕੋਲ ਸਨ।

48. ਮਹੰਤ ਨੇ ਬੇਦੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ 60 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਸੇਵਕ ਨਾਮ ਦੀ ਸਪਤਾਹਿਕ ਅਖਬਾਰ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਛਾਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਅਕਾਲੀ ਤਹਿਰੀਕ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਪਹਿਲੀ ਅਖਬਾਰ ਸੀ।³⁹ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

49. ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਮਹੰਤ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਮੱਝੇਤੇ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਵੀ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਇਹ ਸਮਝਣ ਕਿ ਸਮੱਝਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਸਦਿਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਹੰਤ ਨੇ ਝਬਰ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੇਲਾ ਰਾਮ ਦੇ ਤਾਲਾਬ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਕੇਹਰ ਸਿੰਘ ਪਟੀ, ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਝਬਰ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਮਹੰਤ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 7-8-9 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਚੇ ਸੈਦੇ, 14 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸੇਖੂਪੂਰੇ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਲਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ, ਪਰ ਮਹੰਤ ਨਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਸਮੱਝੇਤੇ ਲਈ ਗਲਬਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਨੁਝੇ ਰਹੇ।

50. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, (ਝਬਰ ਦਾ ਸੂਹੀਆ) ਮਹੰਤ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਸ਼ਿਆ ਕਿ ਮਹੰਤ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੈ ਕਿ ਗਲਬਾਤ ਲਈ ਮੌਦੀ ਅਭਾਲੀ ਸਦ ਕੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰਾ ਸਿਆਪਾ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ।⁴⁰

51. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਆਦਿਕ ਨੇ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਕਿ 1920 ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸਿੱਖ ਸਨਾਤਮ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਣਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਧਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਖਤਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਭਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਚਕ 204 ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਾਰੋਵਾਲ ਵੀ ਸੱਦ ਲਏ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਥਾ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।⁴¹

52. ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਾਲ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਜਥਾ ਰੋਕਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲਾਇਲਪੁਰ ਤੋਂ ਝਬਰ ਨੂੰ ਤਾਰ ਵੀ ਆਈ ਕਿ ਜਥਾ ਨਾ ਲਿਜਾਓ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੋ। ਇਹ ਤਾਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਸੀ।⁴² ਇਸੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੜਾਲੀ ਵੀ 60 ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਬਰ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਾਈ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਰੋਕੇ। ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਟਿਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਫਾਟਕ ਕੋਲ ਰੋਕੇ।

53. ਫਾਟਕ ਤੇ ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਮਿਲਿਆ। ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਖਾਈ। ਭਾਈ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਮੰਨ ਗਏ ਪਰ ਭਾਈ ਟਹਿਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੇ ਸਾਰਾ ਜਥਾ ਹੀ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਹ ਗਲ 20 ਫਰਵਰੀ 1921 ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਦੇ 9 ਵਜੇ ਦੀ ਹੈ।

54. ਪ੍ਰੋ: ਨਰਿਜਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਤੜਕੇ ਗੱਡੀ ਫੜ ਕੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਸੀ ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਜਲਦੀ ਜਾਗ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਗੱਡੀ ਨਾ ਫੜ ਸਕੇ। ਜੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਨਕਾਣੇ ਵਿਚ ਜਥਾ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਤੇ ਇਤਨਾ ਕਤਲੇਅਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਰਰ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਦੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਕੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।... ਖੈਰ ਜਥਾ ਨਨਕਾਣੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

55. ਮਹੰਤ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਐਰਤ ਨੇ ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਥਾ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਡੀ 'ਚੋਂ ਉਤਰ ਆਇਆ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਪਣਾ ਪੂਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰ ਲਿਆ।

56. ਜਿਹਾ ਕਿ ਮਹੰਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਤਲੇਅਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਖ ਵਖ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 130 ਤੋਂ 200 ਤਕ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਪਲੀਸ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ 156 ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ 'ਚ ਗਿਣਤੀ

126 ਤੋਂ 130 ਲਿਖੀ ਹੈ।⁴³ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਭਾਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਜਖਮੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

57. ਭਾਈ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਤਾਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਤਾਰ ਮਿਲਦੇ ਡੀ. ਸੀ. ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪੁਆ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਮਹੰਤ ਵੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਦੋ ਹੋਰ ਸਾਬੀ ਅਤੇ 26 ਪਠਾਣ ਵੀ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸਪੈਸਲ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜੇ ਗਏ।

58. ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਾਦਸਾ ਹੋਣ ਤੋਂ 12 ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਰਾਤ ਸਵਾਨੂੰ ਵਜੇ ਡੀ. ਸੀ. ਪਹੁੰਚਿਆ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ 8 ਘੰਟੇ ਲੱਗੇ। ਡੀ. ਸੀ. ਕੱਗੀ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ 4 ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਜਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।⁴⁴ ਇਹ ਸ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਫੌਜ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗੁ: ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਕਤਲੇਅਾਮ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 21 ਫਰਵਰੀ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਸਮੰਦਰੀ, ਬਾਬਾ ਕੇਹੜ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ, ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

59. ਉਪਰ ਖਰਾ ਸੌਦਾ ਬਾਰ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਦਾ ਜਥਾ ਚਲ ਪਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 21 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ। ਅੱਗੇ ਪੁਲੀਸ ਤੇ ਫੌਜ ਸਟੇਨ ਗੰਨਾ ਬੀੜ ਕੇ ਖੜੀ ਸੀ ਪਰ ਝੱਬਰ ਦਾ 2200 ਦਾ ਜਥਾ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਫੌਜ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ 7 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ, ਨਾਲ ਪ੍ਰੋ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਝੱਬਰ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਲਾਇਲ ਗਜ਼ਟ) ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

60. 22 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੰਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਸ ਅਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ। ਜੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।”⁴⁵

61. ਇਸ ਕਤਲੇਅਾਮ ਦੀ ਮੁਖ ਘਟਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ। ਅੰਦਰ ਪਾਠ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹੰਤ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ 25—26 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ। ਕੋਈ 60 ਕੁ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਫਿਰ ਮਹੰਤ ਦੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੱਲ੍ਹੇ ਰਿੱਤੇ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਵੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਚੰਖੰਡੀ ਵਿਚ, ਇਕ ਬੰਦ ਕਮਰੇ ਵਿਚ 6—7, ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨਾਂ ਤਕ ਪਿੱਛਾ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਾਰੇ। ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ 25 ਸਿੰਘ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ 150 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੰਘ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ 12 ਸਾਲ ਦਾ ਬੱਚਾ ਬਚ ਗਿਆ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬੱਲੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਹੰਤ ਨੇ 4 ਲੋਥਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਫੂਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੇਲ ਅਤੇ ਲਕੜਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫੂਕਣਾ ਸੁਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਜੋ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ

ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਲ ਦੌੜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹੰਤ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ ।

62. ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਖ ਵਖ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ । ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ, ਜੋ ਗੁਪਤ ਸੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ :—

“ਇਹ ਤਮਾਮ (ਅਕਾਲੀ) ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਮਹੰਤ ਨੇ ਅਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਤੇ ਪਿਛੱਲਗਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਜੀਉਂਦਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਲਗਭਗ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ । ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਾਲਸ ਕਤਲੇਆਮ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਗਿਰਾਵਟ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਏ । ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਖਮੀਆਂ ਤੇ ਨਾਕਾਰਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਤ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੀ ਕਠੋਰਤਾ ਨਾਲ ਵੱਦ ਵੱਦ, ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਂ ਮਾਰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਵੱਦ-ਟੁਕ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ, ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਭਿਰੋਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਂਬੂ ਲਾ ਦਿੱਤੇ...।”⁴⁶

63. ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤੱਖਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋਇਆ । 24 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਤਮਾ) ਦੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋ-ਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ । ਸੌਕਤ ਅਲੀ, ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੇਤਾ ਵੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆਏ । ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ 3 ਮਾਰਚ 1921 ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ । ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਕੱਲੇ ਮਹੰਤ ਨਹੈਣ ਦਾਸ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਹੈ ।” ਸੌਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਿ ਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਹੈ ।”⁴⁷ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਾਲਮਾਨਾ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀਆਣਾ ਦਸਿਆ ।⁴⁸

64. ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੋਕ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ “ਪ੍ਰਤਾਪ” ਅਤੇ “ਕੇਸਰੀ” ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜ਼ਿਵਲਿੰਗ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਸੀ ।⁴⁹

ਉਂਜ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਉਰਦੂ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਜਾਂ ਤਾਂ 200 ਬੰਦੇ ਜਬਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਾਂ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਆਏ ਪਰ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਖੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਪਰ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿੰਜ ਮਾਰੇ ਗਏ ।” ਗਾਂਧੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।⁵⁰ ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਵੀ ‘ਬੰਦੇ ਮਾਤਰਮ’ ਦੇ 16 ਨਵੰਬਰ 1921 ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ “ਜਿਸ ਸਥਾਨ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕੇ ਦੀਏ ਹੁਏ ਸਰਮਾਯਾ ਕੇ ਸਾਧੂਓਂ ਕੇ ਖਿਲਾਦੀਆਂ ਅਥ ਉਸੀ ਕੇ ਨਾਮ ਕੇ ਮੰਦਰ ਮੈਂ ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਂ ਆਮਦਨਾਓਂ ਕੇ ਅਖਤਿਆਰ ਕਾ ਝਗੜਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ।”⁵¹

65. ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਤਲੇਆਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹੰਤ ਤੇ ਸਾਬੀ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਕੇਸ ਚਲਣ ਲਗ ਪਿਆ । ਸੋਨ੍ਹ : ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪਤਤਾਲੀਆਂ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰੋ ਫਿਰ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਵਾਂਗਾ ।⁵²

ਇਸ ਤੋਂ 6 ਮਾਰਚ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਸੌਂ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ।⁵³

66. ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾ-ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਲਹਿਰ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਭਾਸਿਆ। ਇਸ ਤੇ 15 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉੱਥੋਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ, ਭਾਈ ਲੋਖਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ, ਡਾਕਾ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਜਬਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗਿ੍ਨ੍ਹਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਕਾਰਖਾਨੇਦਾਰ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਵੀਂ ਜੇਲ੍ਹ ਭੋਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਨੋਟ :—ਇਸ ਕੇਸ ਵਿਚ ਝੱਬਰ ਨੂੰ 18 ਸਾਲ, ਭੁਚਰ ਨੂੰ 9 ਸਾਲ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਠਰ (ਜੋ ਬਾਅਦ 'ਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਸੌਂ: ਅ: ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ) 11 ਸਾਲ ਕੈਦ ਹੋਈ।

67. ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਸੂਲਪੁਰੀਆ ਆਦਿਕ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਦੇ ਵਾਇਦੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ “ਅਗੋਂ ਕਬਜ਼ਾ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨੇਕ ਚਲਣੀ ਰਖਣ” ਦੇ ਵਾਇਦੇ ਨਾਲ, ਜੁਲਾਈ 'ਚ 5 ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ ਰਿਹਾਈ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਗਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ।⁵⁴

68. ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿ੍ਨ੍ਹਤਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 20 ਮਾਰਚ 1921 ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾ ਕੇ 10 ਅਪਰੈਲ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 5 ਅਪਰੈਲ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ।

69. ਮਈ 1921 ਵਿਚ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਖੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ 15 ਨਵੰਬਰ 1921 (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਨਮ ਦਿਵਸ) ਤਕ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ ਦਸਤਾਰੇ ਸਜਾਉਣ। ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੜਾਹੇ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਉੱਥੋਂ ਕਾਲੀਆਂ ਪਗੜੀਆਂ ਰੰਗ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

70. ਮਹੰਤ ਦਾ ਮੁਕਦਮਾ 5 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 12 ਅਕਤੂਬਰ 1921 ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਅਤੇ 7 ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜਜ਼ ਨੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ 3 ਮਾਰਚ 1922 ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ “ਨਿਆਂਕਰਨਾਵਾਲੇ” ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਮਹੰਤ ਨੂੰ ਹੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਕਦਮ ਉਠਾਵੇ। ਉਹ ਨਿਗਾਸਤਾ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮੀਅਤ ਦੇ ਛੂੰਘੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗੀ ਸੰਤੁਲਨ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਏਹੋ ਜਿਹਾ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ।”⁵⁵ ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨਿਆਂ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ।

ਨੋਟ :—ਬਾਅਦ ਵਿਚ 1930 ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹੰਤ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦਨਦਨਾਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਜਾਂ ਗੋਲੀ ਨਾ ਚਲ ਸਕੀ।

ਪਹਿਲਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ

71. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਪਰੈਲ 1921 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਬਿੱਲ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਨਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਤਨਖਾਹ 'ਗੁ: ਵੰਡ 'ਚੋਂ ਆਉਣੀ ਸੀ, ਮੈਂਬਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਨੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਵੀ ਆਉਣੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸਿਖਾਂ (ਨਰਮ ਖਿਆਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਆਂ, ਦੋਹਾਂ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਨਾਤਨੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।⁵⁶ ਇਹ ਬਿੱਲ ਫੜਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ।⁵⁷

ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੌਰਚਾ

(ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿਆਸੀ ਜਿੱਤ)

(72) ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੂਕਾਰ ਨੇ 20 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਚਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੂ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ ਤੇ 19-10-1921 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਸਰਬਾਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਸ੍ਰੂ: ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਹ ਖਬਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. (ਸਮਿਥ) ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਨੇ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਈ ਸੀ।

(73) ਸਰਕਾਰ ਨੇ 7 ਨਵੰਬਰ 1921 ਨੂੰ ਲਾਲਾ ਅਮਰ ਨਾਥ ਈ. ਏ. ਸੀ. ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਏ ਵਲ ਭੇਜ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਅਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਕਿ, “ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਮਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਚਾਬੀਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਕੁੰਜੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।”

(74) ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁੰਜੀਆਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਸਨ। ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਅਫਸਰ ਸਮਿਥ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗਰਮ ਖਿਆਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਉਸ ਵੱਡੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ’ਚ ਜਮਾਂ ਪਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਮੇਟੀ ਦਾ, ਸੰਭਵ ਤੌਰ ਤੇ, ਇਹਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤਹਿਰੀਕ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ।”

(75) ਪਰੰਤੂ ਸਰਬਰਾਹ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਿਘ ਬੁਰਟੀ ਨੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੋਸੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਣਮੂਲੇ ਹੀਰੇ, ਜਵਾਹਰਾਤ, ਸੋਨਾਂ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਰਬਰਾਹ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਖੁਰਦ ਬੁਰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਚਾਨਣੀ ’ਚੋਂ ਵੀ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਕਢ ਲਏ ਗਏ। ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਉਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਮ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਗਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਉਪਰਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਢੰਗ ਲਭਿਆ ਗਿਆ।

(76) ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚਾਬੀਆਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਪਾਸੇ ਗੁਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 11 ਨਵੰਬਰ 1921 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।⁵⁸ ਇਸ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੁੰਜੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ

ਸਮਝੇਤਾ ਜਾਂ ਮੇਲ ਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੰਸ ਵੇਲਜ਼ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ ਤੇ ਹਤਤਾਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ 'ਚ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਆਏ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਤਿਆਗਹਿ ਕਰਨ। ਅਰਥਾਤ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।⁶⁰

(77) ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦੀ ਥਾਂ ਕੈਪਟਨ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਬਰਾਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 12 ਨਵੰਬਰ 1921 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵੇਂ ਸਰਬਰਾਹ ਨੂੰ ਗੁ: ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। 15 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇਤੇ ਨਾ ਢੁਕਣ ਦਿੱਤਾ।

(78) ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਜਲਸੇ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। 26 ਨਵੰਬਰ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਅਜਨਾਲੇ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਰਖ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋ ਸਕੇ।

(79) 26 ਨਵੰਬਰ 1921 ਦੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਅਜਨਾਲੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਡਾ: ਸਤਿਆਪਾਲ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਬ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਣੇ ਸਨ।

(80) 24 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਸਡੀਸ਼ਨ ਮੀਟਿੰਗ ਐਕਟ' ਅਧੀਨ ਜਲਸਿਆਂ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਜਲਸਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਦਸਣਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਗਲਤ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਸ ਤੇ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਂਅ ਨੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਬੋਲਣ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਅੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਖਰਾ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾ ਲਿਆ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਉਧਰ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਡੀ. ਸੀ. ਦਾ ਜਲਸਾ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਖਿਡ ਕੇ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਂਅ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਬ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

(81) ਇਹ ਖਬਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ, ਮਾ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਆਦਿਕ ਅਜਨਾਲੇ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਡੀ. ਸੀ. ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ “ਅਸੀਂ ਅਜਨਾਲੇ ਜਾ ਕੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਓ।” ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਜਨਾਲੇ ਜਾ ਕੇ ਕਲਸਾ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

(82) 29 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ, ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਉਪਰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਫਿਰ ਬਾਕੀਆਂ ਉਪਰ। ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਦੋ ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਬਾਅਦ ਦਿਆਂ ਨੂੰ 6-6 ਮਹੀਨੇ ਕੈਦ ਤੇ 1000 ਰੁਪੈ ਪ੍ਰਤੀ ਜੁਰਮਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ), ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖ ਲੀਗ) ਆਦਿਕ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ।

(83) ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ (ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ) ਅਨੁਸਾਰ⁶¹ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਦਇਆ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਲ ਰਾਹੀਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਭੁਚਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ 12-13

ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਕਰਵਾ ਕੇ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ 'ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਵਖ ਰਖਣ ਸੰਬੰਧੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ। ਉਪਰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ ਜਾਰੀ ਸਨ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਜਲਸੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ ਬਾਵਾ ਪ੍ਰਦੁਮਨ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਸੋਢੀਆਂ, ਬੇਦੀਆਂ ਤੇ ਭੱਲਿਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਉੱਠ ਗਈ। 6 ਦਿਸੰਬਰ 1921 ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦੋ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ (1) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਚਾਬੀਆਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਦੇਵੇ (2) ਚਾਬੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਦੀਵਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘਾਟਾ ਪਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਿਆਨ ਅਖਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛੱਪ ਗਿਆ ਸੀ।

(84) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਡੀ. ਸੀ. ਨੂੰ ਡਰ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ 5 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਅਖੀਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 11 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ ਸਰ ਜਾਨ ਮੇਨਾਰਡ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਕੌਨਸਲ 'ਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਛੇ ਦਿਨ ਬਾਅਦ 17 ਜਨਵਰੀ 1922, ਨੂੰ 193 'ਚੋਂ 150 ਨੇਤਾ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਜੋ 19 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਭੇਜ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਬੀਆਂ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਵੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੰਗਰਾਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

(85) ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਸਫਲ ਹੋਣ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਕ ਤਾਰ ਭੇਜੀ :—

“ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ
ਜਿੱਤ ਲਈ ਗਈ। ਵਧਾਈਆਂ ਹੋਣ।”

—ਐਮ. ਕੇ. ਗਾਂਧੀ

ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਤੇਜ਼ੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ?

ਦੁਰਗਿਆਨਾ ਮੰਦਰ

(86) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 8 ਮਾਰਚ 1922 ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਕਲ ਤੋਂ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਦੁਰਗਿਆਨਾ ਮੰਦਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਦੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਦਾ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ

(87) ਬਾਕੀ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਉਪਰ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮਹੰਤ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਮੰਨ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ 31 ਜਨਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 8 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਮਹੰਤ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਆਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਅਪਰੈਲ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਮੁਕਰ ਗਿਆ। 8 ਅਗਸਤ 1921 ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੇਵਾਦਾਰ ਲੱਕੜ ਵੱਢ ਕੇ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੋਗੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ 'ਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਗਿਫਤਾਰੀ ਮਿ: ਡੰਨਟ ਡੀ. ਸੀ. ਦੇ ਹਕਮ ਨਾਲ ਹੋਈ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਿਖਵਾ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਮੌਤ ਕੁਝ ਜਥੇ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਹੋਏ। 22 ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਧੜਾ ਪੜ

ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਹੋਈਆਂ । 25 ਅਗਸਤ ਤਕ 210 ਅਕਾਲੀ ਫੜੇ ਜਾ ਚਕੇ ਸਨ ।

(88) ਅਗਸਤ ਵਿਚ ਡੀ. ਸੀ. ਡੰਨਟ ਸ਼ਿਮਲੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਸਖਤੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 36 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਲਕੜੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਗਿਆ । ਪੁਲਸ ਨੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਕੀਤੀ । ਪੁਲਸ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਹੇਠਾਂ ਲਿਤਾਡਿਆ । ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਪੁਲਸੀਆ ਬੀਟੀ (Beatty) ਸੀ ।

(89) 26 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੋਈ । ਇਸ 'ਚ 75 ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ ਪੱਟੀ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀ ਭੇਜੇ । ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਬਾਅਦ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ।

(90) ਹੁਣ ਰੋਜ਼ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਵੀ । 100 ਦਾ ਜੱਥਾ ਰੋਜ਼ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਨਿਹੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘੋੜਿਆਂ ਹੇਠ ਲਿਤਾਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਵੀ ਇਤਾ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਦੇਖੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਇਸੇ ਦਿਨ ਖੈਰਦੀਨ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ । 10 ਸਿਤੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਲੱਜਿਆ ਵਤੀ (ਜਲੰਧਰ) ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ । ਇਸੇ ਦਿਨ ਸਾਮ ਨੂੰ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਕੀਤੀ । ਭਾਰੀ ਜਲਸੇ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ।

(91) 12 ਸਿਤੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਸੀ. ਐਡ. ਐਂਡਰਿਊਜ਼ ਨੇ ਇਹ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਵੇਖੀ । ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਅਤੇ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਬੰਦ ਹੋਈ । ਹੁਣ 14 ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਦਸੌਂ ਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ 'ਚ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁ: ਕਾ ਬਾਗ 'ਚ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰੋ, ਸਮਝੌਤਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਓ ਅਤੇ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰੋ । ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਮਜ਼ੀਠੇ ਨੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ । ਘਟ ਵੱਟਾਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ 40 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 27 ਤੇ ਗਿਰ ਗਿਆ ।⁶² 17 ਨਵੰਬਰ 1922 ਤਕ 5605 ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਅਤੇ ਕੈਦ ਹੋਏ । ਇਸ ਵਿਚ 35 ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਸਨ । 18 ਨਵੰਬਰ 1922 ਤੋਂ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋਈਆਂ । ਇੰਜ ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਦੇ ਦਖਲ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਮਹਾਰੇਂ ਛੱਤਹਿ ਹੋਇਆ । ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮਹੰਤ ਕੌਲੋਂ ਸਰ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਠੇਕੇ ਤੇ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤੀ ।

ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹੰਤ ਦੇ ਜੁਲਮ ਦੇ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਸਰਕਾਰੀ ਜੁਲਮ ਹੋਇਆ । ਬੰਦੁਹਿਮੀ ਨਾਲ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦਬਸਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆਂ ਗਿਆ । ਜਖਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 1656 ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਲਿਸਟ ਪਹਿਲੋਂ 829 ਦੀ ਛਾਪੀ ਸੀ ।⁶³ ਕਈ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । ਜਥੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਨ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੰਦੁਹਿਮੀ ਨਾਲ ਪੁਲਸ ਨੇ ਮਾਰਿਆ । ਪ੍ਰਥਮਾਂਲ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 5 ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਮਾਰਿਆ । ਉਹ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ

ਗਿਆ। ਇਹੋ ਜਹੀਅਂ ਕਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਇਤਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਕਈਆਂ ਦੇ ਜਿਸਮ ਤੇ 50-50 ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਦੇ ਜਖਮੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਰਿਪੋਰਟ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਕਰਨਲ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੇਜੀ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ⁶⁴

ਪਿਸ਼ਾਬ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਵਾਲੇ	= 40
ਹੱਡੀ ਟੁੱਟੀ ਦੀ ਤਕਲੀਫ	= 9
ਪੜ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਟਾਂ ਵਾਲੇ	= 369
ਛਾਤੀ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਵਾਲੇ	= 300
ਅੰਗ ਉਤਰ ਗਏ ਤੇ ਤਕਲੀਫ ਵਾਲੇ	= 2
ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਵਾਲੇ	= 75
ਨਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਵਾਲੇ	= 19
ਪਤਾਲ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਵਾਲੇ	= 60
ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਵਾਲੇ	= 7
ਲਾਠੀ ਦੇ ਫੱਟ	= 159
ਤੇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਫੱਟ	= 8
ਚੋਭਾਂ ਦੇ ਫੱਟ	= 2

ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਵਹਿਜ਼ੀਆਣਾ ਜੁਲਮ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।

ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵੀ ਹੌਲਾ ਜਿਹਾ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 7 ਸਤੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਇਕ ਪੜ੍ਹਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸ ਆਇੰਗਰ, ਜੇ. ਐਮ. ਐਨ. ਗੁਪਤਾ, ਪਾਦਰੀ ਐਸ. ਪੀ. ਸਟੋਕਸ, ਅਭਿਅੰਕਰ, ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ, ਪ੍ਰੋ: ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ 3 ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਵੱਡੀ ਰਿਪੋਰਟ 'ਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ।

ਮੁਕਤਸਰ

92. ਜਨਵਰੀ 1923 ਵਿਚ ਮਾਘੀ ਤੇ, ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸ਼ਾਫਿਰ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਕਤਸਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣ, ਪਰ ਪੁਜਾਰੀ ਇਸ ਲਈ ਰਜਾਮੰਦ ਨਾ ਹੋਏ।

93. 17 ਫਰਵਰੀ 1923 ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵੜੀਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 1000 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। 19 ਫਰਵਰੀ 1923 ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਬੁੰਗਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਈ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੰਬੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਤ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹੂਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼੍ਰੋਤ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕਾਉਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

94. ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ⁶⁵ “ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣੋਂ ਬਚਾਅ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ—ਕਿਉਂਕਿ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਨਾਲਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ, ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ, ਉਹਨਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਦਰੇ ਤੋੜ ਲਏ ਸਨ ।”

ਈ. ਡੀ. ਮੈਕਲੇਗਨ (17. 3. 1923)

ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

95. ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਰਨੈਲ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਗਲਬਾਤ ਦੁਆਰਾ ਹੱਲ ਕਢਣ ਵਿਚ ਲਗੀ ਰਹੀ ਪਰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ । ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਲੰਬੀ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ 15 ਮਾਰਚ 1923 ਨੂੰ ਇਸ ਉਪਰ ਪੂਰਨ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । 16 ਮਾਰਚ 1923 ਨੂੰ 25 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਟਿੱਕਾ ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਚੁਣੇ ਗਏ ।

ਭਾਈ ਛੇਕੂ

96. ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮੰਹੱਤ ਨੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ 21 ਦਸੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ 28 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਬਦਲੇ 400 ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਅਤੇ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਮੁਫ਼ਤ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਇਆ । ਇਕ ਸਾਲ ਮੰਹੱਤ ਇਸ ਮੈਨੇਜਰ ਉਪਰ ਅਤੇ ਮਲ ਕਟਦਾ ਵਿਹਾ । ਦਸੰਬਰ 1923 ਵਿਚ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨਾਮ ਇੰਡਕਾਲ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਗਏ ਤਾਂ ਮੰਹੱਤ ਨੇ ਗੜਬੜ ਕੀਤੀ । ਉਸਨੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ । 7 ਦਸੰਬਰ 1923 ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਅਤੇ ਹੋਰ 10 ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ।

97. ਫਿਰ ਮੁਜਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਜਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਮਦਦ ਮੰਗੀ । 2 ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ 34 ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਜਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ।⁶⁶ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ । ਪੰਜ ਜਨਵਰੀ 1924 ਤੋਂ ਬਕਾਇਦਾ ਗ੍ਰੂਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਰੋਜ਼ 25—25 ਦੇ ਜਥੇ ਗ੍ਰੂਫ਼ਤਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਸਜਾਵਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੰਬੀਆਂ ਸਜਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਸਬਜ਼ੀ ਜਾਂ ਲਕੜਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਗੁੰਡੇ ਇੱਟਾਂ ਪੱਥਰ ਵੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ।⁶⁷ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 7000 ਗ੍ਰੂਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ । 10 ਸਤੰਬਰ 1925 ਤਕ 6372 ਗ੍ਰੂਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ । ਪਰ 20 ਸਤੰਬਰ 1925 ਦੇ ਵਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕਤਰ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਰਚਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਰਚਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਟਿਆ ।⁶⁸

ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ

98. ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ ਮੌਤਚੇ ਦੇ ਕੈਦੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ ਅਟਕ, ਗੱਡੀ 'ਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ । 30 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਡੀ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ (ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ) ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਕੇ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਛਕਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨਾਲ ਰੋਸ ਜਾਗਿਆ। ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਤੇ ਲੇਟ ਗਏ। ਗੱਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘ ਗਈ ਤੇ ਰੁਕ ਗਈ। ਦੋ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ 6-7 ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਕਟੇ ਗਏ। ਗੱਡੀ ਕੌਈ ਸਵਾ ਘੰਟਾ ਰੁਕੀ ਰਹੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਤਾਰੀਫ ਹੋਈ। ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਛਕਾ ਕੇ ਗੱਡੀ ਵਾਲੇ ਕੈਦੀ ਅਟਕ ਜੇਜ਼ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰੀ ਰਖਿਆ।

ਰਿਹਾਈਆਂ

99. ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਆਰਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ 14 ਮਾਰਚ 1923 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਵਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਪਰੈਲ 1923 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਫਸਾਦ ਵਿਚ ਸਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਟਾਲਣ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 22 ਅਪਰੈਲ 1923 ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 29 ਅਪਰੈਲ ਤੋਂ 3 ਮਈ 1923 ਤਕ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ 1400 ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਕਾਰ ਸੇਵਾ

100. 17 ਜੂਨ 1923 ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਗੁ: ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੱਖਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਲ ਚਲਿਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ (20 - 21 ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ) ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ 9 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਰ ਸੇਵਾ 'ਚ ਪੰਜ ਸੌਨੇ ਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 9 ਅਪਰੈਲ 1923 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ 'ਚ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸਮਝ ਕੇ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਜੈਤੇ ਮੌਰਦਾ

101. ਇਧਰ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨ ਨਾਭਾ-ਪਟਿਆਲਾ ਝਗੜੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਜ ਸਟੂਅਰਟ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਦੌਰਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨੌਕਰ ਪਟਿਆਲੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਫੈਸਲਾ ਨਾਭਾ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਿਪਦੁਮਣ ਸਿੰਘ (ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੇ ਆਪ ਗੱਦੀ ਛੱਡੀ ਹੈ ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦਬਾ ਹੋਠਾਂ ਛੁਡਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

102. 20 ਜੁਲਾਈ 1923 ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਸ਼ਾਹ ਸਿੰਘ ਸੈਸ਼ਨ ਜਜ ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਆਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰ ਦਿਆ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਲ ਤੇ ਕਰਨਲ ਮਿੰਚਨ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਲਿਆਏ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਸਲੀ ਲਈ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਜੇ ਠੀਕ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪੇ ਤਾਂ ਸ਼ਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਅੰਦੇਲਨ ਬੰਦ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਮੰਨ ਗਈ। ਪਰ ਫਿਰ ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ।⁶⁹

103. ਪੰਜ ਅਗਸਤ 1923 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਗਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰੇ ਜਾਣ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। “ਸਾਰੇ ਯੋਗ ਤੇ ਪੂਰ-ਅਮਨ ਤਰੀਕਿਆਂ

ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨਾਚੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।” 9 ਸਤੰਬਰ 1923 ਨੂੰ
ਨਾਭਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ । ਸਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ।

104. 27 ਅਗਸਤ 1923 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮੌਜੂਦ ਦੇ ਗਿ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਗੁ:
ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ 'ਚੋਂ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ
ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਨੌਕਰਸਾਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ
ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ । ਸਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ
ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੇ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਦਾ ਹਕ ਬਹਾਲ ਕਰਨ
ਵਾਸਤੇ ਜੱਥਾ ਭੇਜਿਆ । ਇਹ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੂਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜਥੇ ਕੁਝ
ਚਿਰ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ । ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ 4 ਸਤੰਬਰ 1923 ਦੀ ਸਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ।

105. 11 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ 110 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਜੈਤੋਂ ਗਿਆ । 14 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ
ਜੱਥਾ 102 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁ: ਗੰਗਸਰ ਵਿਚ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਬਹਾਲੀ
ਲਈ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰਖਿਆ । ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਰਿਆਸਤ ਦੀ
ਬਾਵਰਦੀ ਪੁਲੀਸ ਆਈ ਅਤੇ 30 ਅਕਾਲੀਆਂ, 30 ਪਾਠੀ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ।
ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਖੰਡਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਰਾਹ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ।

106. 15 ਸਤੰਬਰ 1923 ਤੋਂ 25 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਰੋਜ਼ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਜਾਣਾ
ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ । ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਰੀਆਂ 'ਚ ਪਾ ਕੇ
ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲਾਂ ਤੇ ਦੂਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

[ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਨਾਭਾ ਦੇ ਅਫਸਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਟੀ ਗਈ
ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ] ।

107. ਇਹ ਮੌਰਚਾ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹੀਨੇ ਚਲਦਾ ਤਿਹਾ । ਫਿਰ ਸਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਰੋ: ਕਮੇਟੀ 13 ਅਕਤੂਬਰ 1923 ਨੂੰ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ
ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ 17 ਅਕਤੂਬਰ 1923 ਸਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਅੰਤਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ । ਸਤ ਜਨ-
ਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਹੋਈ । ਫਿਰ ਤੀਜੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਜਿਸ ਨੇ 9 ਫਰ-
ਵਰੀ ਤੋਂ 500 ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਜੈਤੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ । ਜਥਾ 9 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ
ਤਖਤ ਤੋਂ ਚਲ ਪਿਆ ਤੇ 21 ਫਰਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਜੈਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਇਸ ਜਥੇ ਨਾਲ ਡਾ:
ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਨਿਉਯਾਰਕ ਟਾਇਮਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮਿ: ਜ਼ਮੰਦ ਵੀ ਸਨ । 21 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਜਥੇ ਦੇ
ਸਿੰਖਾਂ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ।

108. ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ 100 ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ 200 ਦੇ ਲਗਭਗ ਜਖਮੀ । ਲੋਥਾਂ ਦਾ
ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮਿ: ਵਿਲਸਨ ਜਾਨਸਟਨ ਐਡਮਨਿਸ-
ਟਰੇਟਰ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੀਤ ਐਕ: , ਗਰੇਕਸਨ ਐਸ. ਪੀ. ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਨਥੂ ਰਾਮ ਚੀਫ ਪੁਲਸ
ਅਫਸਰ ਨਾਭਾ ਤੇ ਕਰਨਲ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਂਹਵੇ ਹੋਇਆ ।

109. ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਕਿ ਜਥੇ ਨੇ ਤਸੱਦੂਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਨ, ਇਸ ਦੀ
ਤਰਦੀਦ ਮਿ: ਜ਼ਮੰਦ, ਡਾਕਟਰ ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਗਿਡਵਾਨੀ ਨੇ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ
ਕਰਦਿਆਂ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਸਨਮੁਖਮ ਚੈਟਰਜੀ, ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਕੂਬ, ਜਿਨਾਹ, ਟੀ.
ਰੰਗਾਚਾਰਯ ਆਦਿ 47 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ 'ਚ ਤਹਿਰੀਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਆਗਿਆ ਨਾ ਮਿਲੀ ।

28 ਫਰਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ “ਕਾਂਗਰਸ ਅਕਾਲੀ ਬਿਉਰੋ” ਬਣਾ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਤੇ ਸੌਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

110. 2 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਕਲਕਤਾ ਵਿਖੇ ਭਾਰੀ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੀ.ਆਰ. ਦਾਸ, ਸਿਆਮ ਸੁੰਦਰ ਚਕਰਵਰਤੀ, ਮੌਲਵੀ ਨਸੀਰੁਦੀਨ ਆਦਿਕ ਨੇ ਇਸ ਘਿੰਨੌਣੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਜਲਸਾ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਆਇੰਗਰ ਅਤੇ ਟੀ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

111. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਮਜਿਸਟਰੇਟ ਨੂੰ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ 2 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੁਲਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਨਹੀਂ ਘਟੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਨਾਮ ਲਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਦੂਜਾ ਜਥਾ 27 ਫਰਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ ਜੋ 9 ਮਾਰਚ 1924 ਨੂੰ ਜੈਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ।

112. ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਨਾ ਭੇਜਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। 29 ਮਾਰਚ 1924 ਨੂੰ ਟਰਬਿਊਨ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਣ ਦਾ ਵਾਕਿਆਤ ਗਾਂਧੀ ਅੱਗੇ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ⁷⁰ ਦੂਜਾ ਸ਼ਹੀਦੀ-ਜਥਾ ਜਥਾ 9 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਜੈਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਜਾਨਸਟਨ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਥਾ ਨਿਹੱਬਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤੇ ਜਥਾ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ⁷¹ ਹੁਣ ਜਾਨਸਟਨ ਨੇ 50—50 ਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ।

113. ਜਥੇ ਚਲਣੇ ਜਾਰੀ ਰਹੇ। ਤੀਸਰਾ ਜਥਾ 22 ਮਾਰਚ ਨੂੰ, ਚੌਥਾ 27 ਮਾਰਚ ਨੂੰ, ਪੰਜਵਾਂ 12 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ, ਛੇਵਾਂ 9 ਮਈ ਨੂੰ, ਸਤਵਾਂ 1 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਅਠਵਾਂ 10 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਨੌਵਾਂ 24 ਜੂਨ ਨੂੰ, ਦਸਵਾਂ ਤੇ ਯਾਰਵਾਂ 13 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਕਠੇ ਹੀ ਚਲੇ, ਬਾਰਵਾਂ 17 ਅਗਸਤ ਨੂੰ, ਤੇਹਰਵਾਂ 18 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ, ਚੌਪਵਾਂ 15 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ, ਇਕ ਕਨੈਡੀਅਨ ਜਥਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ 21 ਫਰਵਰੀ 1925 ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਹਾਰੋਂ ਵੀ 15 ਵਾਂ ਜਥਾ 1 ਮਾਰਚ 1925 ਨੂੰ, ਸੋਹਲਵਾਂ 17 ਅਪ੍ਰੈਲ 1925 ਨੂੰ, ਸਿੰਗਾਈ ਅਤੇ ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਦੇ ਜਥੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 27 ਅਪ੍ਰੈਲ 1925 ਨੂੰ। 101 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸਪੈਸਲ ਜਥਾ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਚਲਿਆ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਜੈਤੇ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤੇ ਲਾਈ ਪਾਬੰਦੀ 21 ਜੁਲਾਈ 1925 ਨੂੰ ਹਟਾ ਲਈ ਗਈ ਇਸ ਨਾਲ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। 7 ਅਗਸਤ ਨੂੰ 101 ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਮਾਪਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇੰਜ ਜੈਤੇ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ⁷² ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਖਮੀ ਹੋਏ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ :

1. Struggle for reform in Sikh Shrines, Ruchi Ram Sahni.
2. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ (ਪੰਨਾ 11)
3. ਅਤੇ 4 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ—ਲੇਖਕ ਗਿ: ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ
5. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਦਾ ਲੇਖ
6. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ—ਮੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਸਫ਼ਾ 174

- 7 “ਭਾਈ ਜੋ ਸਿੰਘ ਅਭਿਨੌਰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ—ਪੰਜਾਬ” ਸੰਪਾਦਕ ਗੌਂਡਾ ਸਿੰਘ (1962) ਵਿਚ
 ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਦਾ ਲੇਖ, ਸਫ਼ਾ 213
- 8 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਲੇਖਕ ਗਿ: ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ (1962) ਸਫ਼ਾ 134, 135
- 9—10—11—12 ਤੇ 13 ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ (1951) ਸਫ਼ਾ 74-77
- 14 ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 20 ਫਰਵਰੀ 1918
- 15 ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 27 ਮਾਰਚ 1918
- 16 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ 138
- 17—18 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
- 19 ਟਰਬਿਊਨ, 30 ਦਸੰਬਰ 1919
- 20 ਤੋਂ 23 ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ—ਸਫ਼ਾ 72 ਤੋਂ 74
- 24 ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 48
- 25 ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ—ਸਫ਼ਾ 75-76
- 26 ਉਹੀ, ਸਫ਼ਾ 95
- 27 C.I.D. Report by V.W. Smith—1922
- 28 ਜੋਸ਼—ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ 51
- 29 ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ—ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 151
- 30 ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ—ਸਫ਼ਾ 95
- 31 ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 28 ਦਸੰਬਰ 1921 (ਸਫ਼ਾ 5)
- 32 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 157, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 54, ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ
 ਸਿੰਘ—ਸਫ਼ਾ 107
- 33 ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ—ਸਫ਼ਾ 108
- 34 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 93
- 35 ਤੇ 36 ਸਪਤਾਹਿਕ ‘ਸੰਤ ਸੇਵਕ’ ਲਾਹੌਰ—20 ਦਸੰਬਰ 1920
- 37 ਤੇ 38 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 94-95
- 39 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 159
- 40—41 ਤੇ 42 ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ—ਸਫ਼ਾ 101, 109, 111 ਤੇ 112
- 43 ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਸਫ਼ਾ 118
- 44 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ ਨੇ The Sikh Lahore, 24 ਫਰਵਰੀ 1921 ’ਚੋਂ
- 45 ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 164-165
- 46 Report of C.M. King—26 ਮਾਰਚ 1921—ਫਾਇਲ ਨੰਬਰ 9584
- 47 ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—7 ਮਾਰਚ 1921
- 48 The Times, March 11, 1921—“More barbarous and more
 flendish than the barbarism at Jallianwala.””
- 49 ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ—9 ਮਾਰਚ 1921
- 50 ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ—10 ਮਾਰਚ 1921

51. ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ 23 ਨਵੰਬਰ 1921
52. ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ 16 ਮਾਰਚ 1921
53. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਭਿਨੰਦਨ ਗ੍ਰੰਥ, ਸਫ਼ਾ 224 ਤੇ ਝੱਬਰ, ਸਫ਼ਾ 133
54. ਝੱਬਰ, ਸਫ਼ਾ 138
55. ਤੇ 56 ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 103—107
57. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਸਿੱਖਜ਼—ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਸਫ਼ਾ 202
58. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 110
59. ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀ—ਜੀਵਨ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ, ਸਫ਼ਾ 398-99
60. ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (ਜੋਸ਼ ਦਾ ਸਫ਼ਾ 113)
61. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 127
62. ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਨ, 5 ਨਵੰਬਰ 1922
63. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 179
64. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 21 ਸਤੰਬਰ 1922
65. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 228
66. ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਐਲਾਨ ਨੰਬਰ 571
67. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ 29 ਸਤੰਬਰ 1925
68. ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 390—ਹੇਲੀ ਦਾ ਬਿਆਨ
69. ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ—ਸਫ਼ਾ 305-306 ਤੇ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ
ਦਾ ਬਿਆਨ
70. ਤੇ 71. ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਸਫ਼ੇ 403-5
72. ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ 468—70 ਸਫ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ 149 ਦੀ ਲਿਸਟ ਛਾਪੀ ਹੈ।

ਜੈਤੋ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤਕ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲੋਰ ਕਾਨੂੰਨੀ

1. ਜੂਨ 1920 ਤੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਸੂਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ (ਸਿਆਲਕੋਟ) 4 ਅਕਤੂਬਰ 1920 ਨੂੰ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ 12 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ, ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ 20 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ, ਤਰਨਤਾਰਨ 25 ਜਨਵਰੀ 1921, ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ 22 ਫਰਵਰੀ 1921, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ 18 ਨਵੰਬਰ 1922, ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਠਾਂ ਆ ਗਏ। ਉਧਰ ਚਾਬੀਆਂ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਅਤੇ ਗੁਬਾਬ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵੀ 19 ਜਨਵਰੀ 1922 ਨੂੰ ਅਤੇ 28 ਅਪ੍ਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸਰ ਹੋ ਗਏ ਸ਼ਰੋਕਮੇਟੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜੈਤੋ, ਨਾਭੇ ਦੀ ਗੱਦੀ ਅਤੇ ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਅਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਸ਼ਰੋਕਮੇਟੀ 15 ਨਵੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਕਮੇਟੀ 14 ਦਸੰਬਰ 1920 ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਸੂਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਕਾਰ ਪੂਜ ਜਾਂ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਜਾਂ ਤਾਂ ਦੂਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਜਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਛੁੱਡ ਗਏ। ਭਾਈ ਜੋਪ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਤੇ ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

2. ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਅਪਣੇ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਜਾਪੇ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਬੱਖਲਾ ਉਠੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਰਾਜੇ ਨਾਭੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਅਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਬੱਖਲਾਹਟ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਤੰਬਰ 1923 ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ 29 ਸਤੰਬਰ 1923 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਮਤਾ ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ : “ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਖਿੱਲਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ... ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲਹਿਰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਉਲਟਾਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿਲਾਫ਼ ਕਾਨੂੰਨ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੁੜ ਯਕੀਨ ਦੁਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਵਾਰ ਝੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।”¹

3. ਇਹ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਸਚ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 12 ਅਕਤੂਬਰ 1923 ਨੂੰ ਆਰਡਰ ਨੰਬਰ 23772-73 ਅਨਜਾਰ (1) ਸ਼ਰੋਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਕਮੇਟੀਆਂ (2) ਸ਼ਰੋਕਮੇਟੀ ਦਲ ਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਤ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਾ 120 ਬੀ, 121 ਏ, 124 ਏ, 17 ਏ ਅਤੇ 17 ਬੀ (1908 ਐਕਟ) ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਰਥ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤਾ ਉਲਟਾਉਣ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

4. ਪਹਿਲੀਆਂ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀਆਂ 13 ਅਕਤੂਬਰ 1923 ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸਨ :—

(1) ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ (2) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ (3) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ (4) ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ (5) ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (6) ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (7) ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (8) ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ (9) ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ (10) ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (11) ਪ੍ਰੋ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ (12) ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (13) ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ (14) ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (15) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੁਹੜਕਾਨਾ (16) ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ (17) ਮਾ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ (18) ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਲੰਗੇਰੀ (19) ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਂਲਾ (20) ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ (21) ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (22) ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਕਾਉਣੀ (23) ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰੀ ਅਤੇ 26 ਹੋਰ ਕੁਝ 59 ਆਗੂ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਾਇਆ।

5. ਵੀ. ਡਬਲਯੂ. ਸਮਿੱਥ ਸੁਪਰਡੈਟ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਮੁਕਦਮੇ ਵੇਲੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁਖ ਦੋਸ਼ ਲਾਏ।²

(1) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਪ੍ਰੰਜਾ ਮਾਹਿਬ, ਮੁਕਤਸਰ, ਤਰਨਤਾਰਨ, ਤੇਜਾ ਕਲਾਂ, ਹੋਠੀਆਂ, ਨੌਕਾਰ, ਕਮਾਲੀਆਂ, ਆਨੰਦਪੁਰ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਦਿਕ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜੋਰੀ ਕਬਜ਼ੇ ਲੀਤੇ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ।

(2) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂ ਸੈਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸੀ। 1922 ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ।

(3) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਖਿਲਾਫ਼ਤ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਹੈ ਜੋ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਜਮਾਤਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਮੁਖੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰੰਜ਼ ਆਫ਼ ਵੇਲਜ਼ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾ ਲਾਇਆ।

(4) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਇਕ ਫਰਮ ਨਾਲ ਢਾਈ ਲਖ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ।

(5) ਘਵਿੰਡ ਅਤੇ ਹਨਿਆਰਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਚੱਕ 266 (ਲਾਇਲਪੁਰ) 'ਚ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ।

(6) ਇਸੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਬੱਬਰ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਜਾਰੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕਈ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

(7) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਕਈ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੂਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਸਲੇ ਹਲ ਕਰਨੇ ਚਾਹੇ ਹਨ ਪਰ ਕਮੇਟੀ ਹਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 1921 'ਚ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗੁ: ਬਿਲ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ।

(8) ਚੀ: ਖਾ: ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਤੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਅੰਚਾੜ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(9) ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤੇ ਬਾਹਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ।

(10) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਖੀ ਖੱਦਰ ਪਾਣ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਨ।

(11) ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 9 ਜੁਲਾਈ 1923 ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ 10 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਾਭਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 18 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਨੰਬਰ 559 ਨਾਭੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, 29 ਜੁਲਾਈ

ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵਿਚ 9 ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਨਾਭਾ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਜਲ੍ਹਸ ਕਢੇ। ਨਾਭੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਿਰੋਲ ਰਾਜਸੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਰੋਮਣੀਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਹੈ।

6. ਇਸ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਪਿਟਮੈਨ ਤੇ ਰਾਈ ਬਹਾਦਰ ਜਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਸਨ। ਸਫ਼ਾਈ ਦੇ ਵਕੀਲ ਸਨ : ਰਘੂਨਾਥ ਸਹਾਇ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ, ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ। ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਮੁਖੀਆਂ ਛਿਫੈਂਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। 414 ਗੁਵਾਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। 100 ਸਫ਼ਾਈ ਦੇ ਗਵਾਹ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਆਟਾਰੀ, ਭਾਈ ਜੋਪ ਸਿੰਘ, ਰਾਏਜ਼ਾਦਾ ਹੰਸ ਰਾਜ, ਲਾਂਦੁਨੀ ਚੰਦ, ਪ੍ਰੋ: ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਮੁਖ ਸਨ। ਇਹ ਮੁਕਦਮਾ ਜਨਵਰੀ 1926 ਵਿਚ ਮੁਕਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਈ।

7. ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਥਾ 7 ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਵਾਰੰਟ ਵਾਲੇ 62 ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖ ਸਨ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ), ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਖਾਨੀ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੁਰਜ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ), ਭਾਈ ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਬਰਵਛਾ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਟਬਾਬਾਦ, ਬਾਬਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਆਦਿਕ।

8. 24 ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਵਾਰੰਟਾਂ ਤੋਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ। ਤਲਾਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੁਪਰਟੈਂਡੈਂਟ ਸੀ. ਆਈ. ਭੀ, ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ, ਖਾਨ ਬਹਾਦੁਰ ਅਕਰਮ ਖਾਂ, ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਿਸਟਰੇਟ, ਲਾਲਾ ਤਿਰਲੋਕ ਚੰਦ ਤੇ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸੀ. ਆਈ. ਭੀ. ਮੌਜੂਦ ਸਨ। 21 ਜਨਵਰੀ 1924 ਨੂੰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਨੂੰ ਈਰਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕਰਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। 29 ਮਾਰਚ 1924 ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 55 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧੀ ਉਮਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ 2—2 ਸਾਲ ਕੈਦ ਸੁਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਜਥੇ ਨੂੰ 28 ਹਜ਼ਾਰ 5 ਸੌ ਰੁਪੈ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

9. ਸੋ: ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਜਥਾ ਅਕਤੂਬਰ 1924 ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਲ੍ਹਸ ਕਢਦੇ ਸਨ ਪਰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ।

ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਬਰਤਵੁਡ ਕਮੇਟੀ

10. ਸਰੋਪਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁਧ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਸ੍ਰੂਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੋਖਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਖੀ ਨੇਤਾਂ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਹੋਣ ਮਹੱਤੀ ਲਹਿਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸ੍ਰੂਕਾਰ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਵਾਲਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਸ੍ਰੂਕਾਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਕੇ, ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ, ਆ ਬੈਲ ਮੁਝੇ ਮਾਰ ਵਾਲੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਸੀ—ਹੁਣ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁੜਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ। ਪ੍ਰੋ: ਜੋਪ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲਾ ਇਕ “ਵੱਡਾ ਵਿਚੋਲਾ” ਬਣ ਕੇ ਕੰਮ

ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਜਨਰਲ ਬਰਡਬੁਡ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਗਰਦੂਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਮੈਕਲੇਗਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਸ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਿਆ ਕਰਨਗੇ।

11. ਇਹ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ, 17 ਅਪਰੈਲ 1924 ਨੂੰ, ਗੌਰਮਿੰਟ ਹਾਊਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਨਰਲ ਬੁਡਵਰਡ ਅਤੇ ਕਰੋਕ (ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਪੰਜਾਬ ਸ੍ਰਕਾਰ) ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ ਵਿਚਕਾਰ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੈਅ ਹੋਈਆਂ—

- (1) ਜਥੇ ਭੇਜਣਾ ਤੁਰੰਤ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਮੇਤ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਤੇ ਜੈਤੇ ਦੇ।
- (2) ਸ੍ਰਕਾਰ ਕਰਿਮੀਨਲ ਲਾਅ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।
- (3) ਜੇਤੇ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਲਈ ਰੋਜ਼ 25 ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
- (4) ਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਤੋਂ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਗੱਦੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਛੱਡੀ ਹੈ—ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਾਪਸ ਲਵੇਗੀ।
- (5) ਐਰਾਂ ਬਨਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕੈਦੀ ਛੱਡੇ ਜਾਣ ਜੋ (ਉ) ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ 'ਚ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਹਨ (ਅ) ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ (ਇ) ਕਰਿਮੀਨਲ ਲਾਅ ਹੇਠਾਂ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕੈਦੀ—ਸਿਵਾਏ ਬੱਬਰ ਲਹਿਰ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੇਸ ਦੇ।
- (6) ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਗੁਪਤ ਰਹਿਣ।
- (7) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਵੇਗੀ।

12. ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕੋਂਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਇਕ ਚਲਾਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਤੋਵਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗਲ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਡ ਮਰੋੜ ਕੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ। ਪਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਬਣਿਆ ਉਹ ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਵਖਰਾ ਸੀ।

13. ਅਪਰੈਲ 1924 ਨੂੰ ਉਚ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੋਮ ਮੈਂਬਰ ਮੁਡੀਮੈਨ, ਪੱਲੀਟੀਕਲ ਸੈਕਟਰੀ ਬਾਮਸਨ, ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਕੰਗੀਗਾਰ, ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਪੰਜਾਬ ਕਰੋਕ, ਡਿਪਟੀ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਓਗਲਵੀ ਤੇ ਵਿਲਸਨ ਜੈਹਨਸਨ (ਨਾਭਾ) ਸਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮੁਡੀਮੈਨ ਨੇ ਨਾਭਾ ਸਵਾਲ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੈਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸਹਿਮਤ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਗਲਬਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਪੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ, ਆਪ ਮੁਕਰ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕੁੜਿਕੀ ਵਿਚ ਸੀ।

14. ਉਹਨਾਂ 14 ਮਈ ਨੂੰ ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਹੇਲੀ ਨਾਲ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਕੇ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਰੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ 17 ਮਈ 1924 ਦੀ “ਅੰਤਮ ਪੇਸ਼ਕਸ਼” ਵਿਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਅਸਿਥੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਗੋਂ (1) ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਾਪਸ

ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਤੇ (2) ਨਾਭੇ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਛੱਡਣੀ ਪਵੇਗੀ—ਇਹ ਦੋ ਸਰਤਾਂ ਹੋਰ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਵਲ ਵਧਣ ਲਗ ਪਿਆ।

15. ਉਪਰੋਕਤ ਸਮਝੌਤੇ ਸੰਬੰਧੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਸਿੰਘ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ 17, 24, 28, 30 ਅਪਰੈਲ ਅਤੇ 1, 18, 21, 24 ਮਈ, ਅਤੇ 2 ਜੂਨ 1924 ਨੂੰ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ 9 ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਝੌਤਾ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੱਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਨ—ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦਾ ਮਸਲਾ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਆਦਿਕ। ਸਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸਭ ਸਰਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੱਤ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਉਣਗੇ। ਅੰਤ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੇ 2 ਜੂਨ 1924 ਨੂੰ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਖੂਬ ਪ੍ਰਹਾਰ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਮਾਰਚ 1924 ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖਬਾਰ “ਪਾਇਨੀਅਰ” ਤੋਂ 5 ਸਿੰਫਰ 1924 ਦੀ ਟਰੀਬਿਊਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖੈਰ! ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਦਾ ਅੰਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੀ ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਬਰਡਵੁਡ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬਣੇ ਐਕਟ (ਗੁ: ਐਕਟ-1925) ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਘਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਇਹ ਗਲਬਾਤ ਫੇਲ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰਿਹਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਿਹਾਈਆਂ ਕਰ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

16. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰੋ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ 23 ਦਿੰਗਰ 1924 ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਫਿਰ 23 ਫਰਵਰੀ 1925 ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ ਤੇ ਛੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਦੂਜੇ ਜਥੇ 'ਚੋਂ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਪ੍ਰੋ: ਜੋ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਨੇ ਕੌਸਲ 'ਚ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜਦ ਚੌਹਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ 44 ਦਾ ਇਕੋ ਕੇਸ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਵੀ ਛੱਡੇ ਜਾਣ। ਸਰ ਜੋਹਨ ਮੀਨਾਰਡ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਉਹ ਵੀ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਦਰਖਾਸਤ ਦੇਣ ਤਾਂ ਛੱਡੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।” 31 ਮਾਰਚ 1925 ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਜਥੇ ਵਿਚੋਂ 5 ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਹਿਲੇ ਜਥੇ 'ਚੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

17. 9 ਜੁਲਾਈ 1925 ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਹੌਲੀ ਨੇ ਕੌਸਲ 'ਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਗੁ: ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਇਸ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।”

18. ਲਾਹੌਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ ਕਿ ਸਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਕਮੇਟੀ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਪੈਟਮੈਨ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਬੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨਾਲ।

19. 14 ਜੁਲਾਈ 1925 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਲੈਂਗਲੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ “ਮਕਸਦ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਖਣ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਤੋਂ ਵਖ, ਸ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਜਜਬੇ ਉਭਾਰਨਾ।

ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਸਮਝੋਤੇ ਨੂੰ ਅਟਕਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਡੀ. ਸੀ. ਮਿਸਟਰ ਉਗਲਵੀ ਅਨਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਛਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ “ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਈਏ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਗਾਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਤੋਂ ਵੱਖ, ਸ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ, ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ?” 10

20. ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸਰਕਾਰ ਗਰਮ ਦਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ।¹¹ ਅੰਦਰ ਫੁੱਟ ਲਗਭਗ ਪੈ ਹੀ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਅੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਨੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋਇਆ । ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਝੁਕਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਮਿਲਵਰਤਣੀਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਝੇਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ।

21. ਖੈਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਂਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਗੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ । 21 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਰਿਸਾਲਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਿਸਾਲਦਾਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਰਿਹਾਈ ਲੈ ਲਈ । ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ ! ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ‘ਬੇਤਾਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ’ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਹੈ” 12

22. 25 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹੇਲੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ (ਗੁ: ਐਕਟ) ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ । ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ—ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਐਕਟ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਵਾਂਗਾ । ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਸ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ।¹³ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 19 ਹੋਰ ਨੇਤਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਦੋਹਰਾਈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਇਹ ਸਜਣ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ (1) ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲੋਕ ਪਰ (2) ਸ: ਬਹਾਦਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ (3) ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (4) ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ (5) ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ, (6) ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰੀ (7) ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (8) ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ (9) ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਵਛੋਆ (10) ਪ੍ਰੌਤਮ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦ ਪੁਰ (11) ਪਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (12) ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ (13) ਕਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (14) ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ (15) ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਨੈਸ਼ਨ (16) ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (17) ਬਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ (18) ਬਚਸੀਸ਼ ਸਿੰਘ (19) ਮਿਤੀ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ (20) ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਨ ।

23. 18 ਫਰਵਰੀ(?) 1926 ਦੇ ਦਿਨ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਨਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਦਾ ਫਣਿਆ । ਪਰ 16 ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਜ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਦਿਕਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ 27 ਸਿਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਹੋਈ । ਇਹ 15 ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਸਨ : (1) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ 17 ਜੁਲਾਈ 1926 ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚੋਂ ਹੋ ਗਈ) (2) ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (3) ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (4) ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਮੀ (5) ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (6) ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸੋਸ਼ (7) ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ (ਰਿਹਾਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤ ਹੋਈ) (8) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ

(9) ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ (10) ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (11) ਬਾਬੂ ਤਿ੍ਹੁਪਤ ਸਿੰਘ (12) ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਸੁਲਤਾਨ ਵਿੰਡ (13) ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਘਵਿੰਡ (14) ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਅਕਾਲੀ (15) ਰਾਏ ਸਿੰਘ (ਢਲਜੀਤ ਸਿੰਘ)

24. ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਪਰ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਆਖਿਰ 13 ਸਿਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਨੰਬਰ 4442—ਐਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਬਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ 27 ਸਿਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਬਾਬੀ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਵੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਛੱਟ ਨੋਟ

1. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼-ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ 279-80
2. ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਸਫ਼ਾ 322—24
3. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 326 ਅਤੇ Ruchi Ram Sahni— Struggle for Reform in Sikh Shrines ਸਫ਼ਾ 237-240
4. ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਸੈਕਟਰੀ ਆਫ ਸਟੇਟ ਲੰਡਨ ਦੇ ਨਾਮ 5 ਮਈ 1924 ਦੀ ਚਿੱਠੀ
5. ਅਤੇ 6. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 329 ਤੇ 335
7. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 346—47
8. C. B. Birdwood—A Continental Experiment, ਸਫ਼ਾ 65—66
9. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ 422
10. Ganda Singh—Some Confidential Papers of Akali Movement, ਸਫ਼ਾ 159—63.
11. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 16 ਅਕਤੂਬਰ 1926
12. File—112/ IV/ 1926—Report Jan. 16—31, ਜਸ—430
13. ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ, ਸਫ਼ਾ 52—53

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ

1. 20 ਫਰਵਰੀ 1921 ਨੂੰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਤਲੇਅਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਚਹੜਾ ਆਮ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ 14 ਮਾਰਚ 1921 ਨੂੰ ਮੀਆਂ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ— “ਇਹ ਕੌਂਸਲ ਸੂਬੇ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿੱਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਆਰਡੀਨੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਿ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।” ਇਹ ਵੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਤੋਈ ਕਿ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਤਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਝਗੜੇ ਵਾਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਵਾਏ। ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਨਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਤੇ ਦੇ ਸਥਦਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵੱਟ ਨਾ ਪਾਈ। ਪਰ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

2. ਅਪਰੈਲ 1921 ਵਿਚ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿਲ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ—ਜਿਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਜਾਂ ਜਾਇਦਾਦ ਸੰਬੰਧੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਝਗੜੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਬੋਰਡ ਬਣੇਗਾ ਜਿਸ ਦਾ ਖਰਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ’ਚੋਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਇਸ ਬਿਲ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਬਿੱਲ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ—ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਟ ਲਿਖਵਾਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ “ਜਿਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਰਡ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਤੇ ਖਰਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫੰਡ ’ਚੋਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।”

3. 11 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਬਿੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਤਸਲੀਬਖਸ਼ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 16 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਬਿਲ ਫਿਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 9 ਮਈ 1921 ਤਕ ਮੁਲਤਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। 23 ਅਪਰੈਲ 1921 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸੱਦੀ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਗਨਪਤ ਰਾਏ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਮਹੰਤਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਈ ਕੌਂਸਲਰ, ਵਜੀਰ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖੀ ਵੀ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਮੁਖੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਕਰ ਲਿਆ—

1. ਚੰਗੇ ਆਚਰਨ ਵਾਲਾ ਮਹੰਤ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ’ਚ ਰਹੇ।
 2. ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਇਕ ਪੰਥਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣੇ।
 3. ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਪਬਲਿਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
4. 26 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਦੋਬਾਰਾ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ 1920 ਵਾਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਰਡ ਦੇ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਮੈਂਬਰ

ਸਿੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਬਣਾਵੇ ਪਰ ਮੰਨਿਆ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਯੂਰਪੀਨ ਪਰਧਾਨ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਫੇਲ੍ਹੇ ਹੋ ਗਈ।

5. ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 7 ਨਵੰਬਰ 1922 ਨੂੰ¹ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿੱਲ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਬਿਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਚਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ, ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੱਖ ਬੇਦੀ ਨੇ 5 ਨਵੰਬਰ 1922 ਨੂੰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਬਿਲ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

6. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਯਤਨ 25 ਨਵੰਬਰ 1924 ਨੂੰ ਸੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ—ਜੋਥ ਸਿੱਖ, ਨਰਾਇਣ ਸਿੱਖ ਵਕੀਲ, ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਮੋਗਾ, ਮੰਗਲ ਸਿੱਖ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੱਖ ਅੰਬਾਲਾ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ² ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪੱਕਲ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਐਮਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦੋ ਕਾਨੂੰਨਦਾਨ ਕੰਵਰ ਦਲੀਪ ਸਿੱਖ ਬੈਰਿਸਟਰ ਤੇ ਬੀਜ਼ਲੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।³

7. ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਖ ਨੁਕਤੇ ਇਹ ਸਨ —

- (1) ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ?
- (2) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?
- (3) ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਤਕਦੀਲੀ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਕਿੰਨਾ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਦੇਣਾ ਹੈ।
- (4) ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ।

29 ਨਵੰਬਰ 1924 ਤੋਂ 6 ਦਸੰਬਰ 1924 ਤਕ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਹੋਏ। ਫਿਰ 12 ਤੇ 14 ਦਸੰਬਰ 1924 ਨੂੰ ਫੇਰ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੋਈ। 21 ਜਨਵਰੀ 1925 ਨੂੰ ਬਿੱਲ ਦਾ ਖਰੜਾ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

8. ਇਸ ਬਿੱਲ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਵੀ ਖਰੜਾ ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਿੱਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਚਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਅੰਤ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ, ਐਕਟ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ 90 ਦਿਨ ਅੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਕਾਬਜ਼, ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇਣ, ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਝਗੜੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਟਰਬਿਊਨਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ।

9. ਇਸ ਐਕਟ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ **241** ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ **64** ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ (ਹੁਣ ਭਾਰਤ) ਅਤੇ **177** ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ **116** ਅਧਾਰੇ ਤੇ ਫੇਰੇ ਆਦਿਕ ਵੀ ਦੂਸਰੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਸਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ 50 ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਏਸ ਐਕਟ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ।⁴ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਹੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਐਕਟ

ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੈਟਰਲ ਬੋਰਡ ਚਾਹਵੇ ਤਾਂ ਅਪਣਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਮ ਰਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲੀ ਸਰੋਂ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਨਾਮ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

10. ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਬਿਲ ਦੇ ਖਰੜੇ ਦੀ 21 ਜਨਵਰੀ 1925 ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਣ ਤੇ 1 ਮਾਰਚ 1925 ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦ ਲਈ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਡਾਕ ਰੋਕ ਲਈ। ਇਸ ਕਾਰਨ 27 ਅਪ੍ਰੈਲ 1925 ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਬਿੱਲ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਦੇ ਬਿੱਲ ਉਪਰ ਅਪਣਾ ਮਤਬੇਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਪਰ “ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ” ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ—

“ਗੁ: ਬਿੱਲ 1925 ਸੰਬੰਧੀ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਰਾਇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤਰਮੀਮਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ—

1. ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਵੀ ਸਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਹੋਣ।

2. ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੋਟ ਦਾ ਹਕ ਹੋਵੇ।

3. ਗੁ: ਆਮੜਨ, ਧਰਮ, ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਦਾਨ ਲਈ ਖਰਚ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

11. 7 ਮਈ 1925 ਨੂੰ ਇਹ ਬਿੱਲ ਸਿਲੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਤੇ 2 ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ 9 ਜੁਲਾਈ 1925 ਨੂੰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਮੈਂਬਰ ਕੌਸਲ) ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਇਹ ਬਿੱਲ ਸ਼ਸਤਰਾ ਇਜ਼ਾਇਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 28 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਹ ਐਕਟ 1 ਨਵੰਬਰ 1925 ਤੋਂ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੱਜ ਤਕ ਇਸ ਬਿੱਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।

12. ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਐਕਟ ਦੇ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਐਕਟ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਜਾਂ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਫਲ ਦੀ ਹੋਦਾਦ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ; ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਵਕਤ ਜਿਸ ਵਕਤ, ਇਸ ਐਕਟ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।

13. ਇਸ ਐਕਟ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅਰਧ-ਰਾਜ (Half State or State Within a State) ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ 1926 ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) Ruchi Ram Sahni—ਸਫ਼ਾ 150
- (2) ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ—ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਫ਼ਾ 275
- (3) ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼—ਸਫ਼ਾ 399
- (4) Sikh Gurdwara Act 1925, (Govt. of India—1927)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤੋਂ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤਕ

1. ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ 23 ਮੈਂਬਰ 25 ਜਨਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸ਼ਰੋ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ। ਚੋਣ ਵਿਚ ਸ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ 77 ਵੋਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਦੀਆਂ 44 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਾਨ ਚਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਚੋਣ ਵਾਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਵਾਕ ਆਉਣ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ 'ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ' ਬਣਾ ਲਈ। ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਇਕ ਫਰਵਰੀ 1926 ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰਲੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਵਾਸਤੇ ਯਤਨ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਜੇਹਲ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ 11 ਅਪਰੈਲ 1926 ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਐਲਾਨ ਨੂੰ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਅਪਣਾ ਨਾਮ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। 28 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਆਮ ਇਜ਼ਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ 196 ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਈ ਰਖਣ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਸਾਖ ਫਿਰ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੇਂਡ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

2. 21 ਅਪਰੈਲ 1926 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ 21-22 ਮਈ ਨੂੰ ਸਰਬਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹਾਲਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ (ਕੋਮਾਗਾਟਾ ਮਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਲੇ) ਨੇ ਅਪੁਣੇ ਸਿਰ ਲਿਆ ਪਰ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਖੀਰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਗਲ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ 27 ਮਈ 1926 ਤਕ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਦੇਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਤਾਂ 10.11 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਰਬਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਲਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਕਰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ 29-30 ਮਈ ਤਕ ਚੋਣਾਂ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਕਰਵਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਚੋਣਾਂ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

3. ਅਖੀਰ ਸਰਬਤ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੜਗਜ ਅਕਾਲੀ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਸੈਂਟ-ਰਲ ਮਾਝਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ 291 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 703 ਦੀ ਭਾਰੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਨਾਲ (1) ਗੁ: ਐਕਟ ਰੱਦ ਕਰੋ (2) ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ 2। ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਨ (3) ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰੋ (4) ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਬਹਾਲ ਕਰੋ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਮਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਜੋ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਸਤੇ ਹਾਨੀ-ਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈ।

4. 16 ਮਈ 1926 ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਿਰਪੱਖ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਪ੍ਰਿ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਨਹੈਣ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਅਭੈ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਦਾ ਇਕ ਸਾਲਸੀ ਬੋਰਡ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਸਾਲਸੀ ਬੋਰਡ ਨੇ 6 ਜੂਨ 1926 ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਰਡ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਦੁਸਰੇ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਗੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

5. 18 ਜੂਨ 1926 ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ “ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ” ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਵਾਸੂ ਆਦਿਕ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਰੱਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕਪਤਾਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪ ਤੇ ਮਾ: ਜੀ ਦੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਖਸ਼ੀਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ, ਪੈਸਾ, ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ 85, ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 26, ਹੇਲੀ ਸੁਧਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 5 ਤੇ ਅਜਾਦ 4 ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 120 'ਚੋਂ 85 ਅਕਾਲੀ ਜਿੱਤਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਉਪਰ ਸ਼ਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ।

6. 18 ਜੂਨ 1926 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸ: ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਲੈਣ ਵੇਲੇ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਫੌਜ ਸੱਦਣੀ ਪਈ। ਇਸ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਤਰੇਝ ਆ ਗਈ ਜਿਹੜੀ “ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ” ਕਦੇ ਵੀ ਭਰੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀ। ਭਾਵੇਂ 9 ਜੂਨ 1930 ਤੇ ਫਿਰ 1936 'ਚ ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ ਨੇ ਸਮੱਝਤਾ ਕਰਵਾਇਆ ਪਰ ਇਹ ਫੁਟ 23 ਮਈ 1938 ਨੂੰ ਸ: ਬ: ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ 7 ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਨੂੰ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਨਾ ਹੋਈ।

7. ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਮਹੀਨੇ 18 ਜੁਲਾਈ 1926 ਨੂੰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਗਰੂਪ ਦੇ ਨੇਤਾਂ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ 4 ਸਤੰਬਰ 1926 ਨੂੰ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਡੀ. ਸੀ. ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਚੋਣ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜਿੱਤੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਰਾਏਪੁਰ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ 53 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 82 ਵੇਂਟਾਂ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਗਏ। 14 ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਏ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 9 ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ 5 ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਨ। ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਦੀ ਬਕਾਇਦਾ ਮੀਟਿੰਗ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1926

ਨੂੰ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ 27 ਸੱਬਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਦੇ ਬਾਕੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। 2 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਾਮਾਰਾਏ (ਨਾਮਜ਼ਦ) ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਕਰ ਕੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਪਹਿਲੀ ਐਗਜ਼ੈਕਿਵ ਵਿਚ 7 ਮੈਂਬਰ (1) ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ (2) ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ (3) ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾਨੇਵਾਲੀਆ (4) ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸਰਗੋਪਾ (5) ਕੁੰਦਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਰਜ਼ੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧਵਾਂ, ਦੋ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਚੁਣੇ ਗਏ।

8. ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਸੇ ਦਿਨ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1926 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਸ਼ਰੋਂ ਗੁਪਤ ਕਮੇਟੀ ਰਖਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਣ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰਨ, ਸਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੇ ਮਤੇ ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ 17 ਜਨਵਰੀ 1927 ਨੂੰ ਇਹ ਨਾਮ ਸ਼ਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਈ।

9. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਬਨਣ ਨਾਲ ਗੁਰਦਾਅਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਭਾਗੀ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ। ਦੂਸਰਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸ਼ਰੋਂ ਕਮੇਟੀ ਰਿਆਸਤ ਅੰਦਰ ਰਿਆਸਤ (ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਵਾਂਗ) ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਿੱਖਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏ। ਤੀਜ਼ਰਾ ਲਾਭ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੰਦੇਲਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਟੇਜ ਮਿਲ ਗਈ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਵਧੇਰੀ ਤਾਕਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਸ਼ਖਸੀ-ਅਤ ਜਾਂ ਗਰੂਪ ਦਾ ਇਸ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਬੇਹਤਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਜਾਂ ਅਪੂਰਨ ਜਿਹੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

10. 25 ਜਨਵਰੀ 1926 ਤੋਂ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1926 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਜੇ ਕਰ ਸਾਬਕਾ ਦਾ ਵਜੂਦ ਅਜ ਤਕ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਨਾਗੋਕੇ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਮੁਸਾਫਿਰ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਦਿਕ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਸੂਬਾਈ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ 1947 ਮਹੀਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਖ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਤਾਂ ਬਣਾਇਆ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ, ਵਿਚ ਕੈਦ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨੇਤਾ (ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਚੋਣ ਬੜੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਉਸ ਦਾ ਦੇਣਦਾਰ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ 1927 ਤੋਂ ਹੀ ਸੂਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ

1. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਐਕਟ 1919 ਦੀ ਦਫ਼ਾ 84 ਹੇਠ ਲਾਗਤ ਇਰਵਨ ਨੇ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਐਲਾਨ 8 ਨਵੰਬਰ 1927 ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰ ਜੋਹਨ ਸਾਈਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਬਿਊਟਿਸ਼ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਕੁਲ ਸੱਤ ਨੁਮਾਈਂਦੇ ਲੈ ਕੇ, ਭਾਰਤ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਟੋਰੀ ਸ਼ਹਿਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ।

2. ਦਸੰਬਰ 1927 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੂਰਨ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਜਦੋਜ਼ਹਿਦ ਵਿਚ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। 16 ਜਨਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।¹ ਇਸ ਪਿਛੋਂ 26 ਜਨਵਰੀ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਡਾ: ਸੱਤ ਪਾਲ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਜਫਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰ ਕੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਜਲਸਾ ਅਕਾਲੀ-ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਗਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

3. 29 ਜਨਵਰੀ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾਈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਲੰਗਰ ਵਾਲੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਵਾਲ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ 150 ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਤੇ ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਾਸ ਮਤਾ ਫਿਰਕੂ ਸਵਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ “ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਨ ਹਨ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ — ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇ। ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਚੁਣੀ ਇਕੱਲੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਹੋਣਾ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਨਗੇ। ਮਦਰਾਸ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪਾਸ ਹੋਏ ਪੰਜਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਵਾਲੇ ਸਾਂਝੇ ਫਿਰਕੇਵਾਰ ਮਸਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਣ। ਸਿੰਪ ਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਘੁਟਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।”²

4. ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਮਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਸਾਈਮਨ ਦੇ

ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਮਤਾ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ 3 ਫਰਵਰੀ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਈਮਨ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਲ੍ਹਸ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਹੜਤਾਲਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਪਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦਿਨ ਹੜਤਾਲ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।³ ਪਰ 10 ਮਾਰਚ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਾਈਮਨ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ 30 ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਭਾਰੀ ਜਲ੍ਹਸ ਕਢ ਕੇ ਸਾਈਮਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣਾ ਰੋਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।⁴ ਇਸ ਰੋਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਜਲ੍ਹਸ ਉਪਰ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਡਾ: ਸਤਪਾਲ, ਲਾਲਾ ਅਚਿੰਤ ਰਾਮ, ਸਵਾਮੀ ਉਕਾਰ ਨੰਦ, ਅਬਦੂਲ ਮਜ਼ੀਦ ਆਦਿਕ ਜਖਮੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਅਜਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ 30 ਹਜ਼ਾਰ 'ਚੋਂ 18—19 ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਹੀ ਸਨ।

ਬਾਰਦੌਲੀ ਦਾ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ

5. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਰਦੌਲੀ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। 27 ਮਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਾਹੀਂ ਬਾਰਦੌਲੀ ਵਾਸਤੇ ਮਦਦ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 12 ਜੂਨ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਬਾਰਦੌਲੀ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ। ਅਕਾਲੀ 'ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ 14 ਜੁਲਾਈ 1928 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਤਿੰਨ ਖਾਸ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ : (1) ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ (2) ਬਾਰਦੌਲੀ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ (3) ਬਾਰਦੌਲੀ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਜੱਥਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਰਦੌਲੀ ਦਾ ਮੌਰਚਾ 6 ਅਗਸਤ 1928 ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ ਗਿਆ। ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਪੂਰਾ ਸਾਬ ਦਿੱਤਾ।

6. ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਅਜੇ ਵੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। 28 ਅਕਤੂਬਰ 1928 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 30 ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਦਿਨ ਸਾਈਮਨ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਆਉਣ ਤੇ ਭਾਰੀ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ 7000 ਦੇ ਭਾਰੀ ਹਜ਼ੂਮ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਵਾਪਸ ਜਾਓ, ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਾਪਸ ਜਾਓ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਜਲ੍ਹਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ, ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੂਲ ਕਾਦਰ, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ, ਲਾਲਾ ਹੰਸ ਰਾਜ, ਡਾ: ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਡਾਕਟਰ ਸੱਤ ਪਾਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਲ੍ਹਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਹੰਟਰ ਮਾਰਿਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਦੂਸਰਾ ਹੰਟਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸੱਤਪਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਏਜ਼ਾਦਾ ਹੰਸ ਰਾਜ, ਡਾ: ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਡਾ: ਸੱਤਪਾਲ, ਅਤਦੂਲ ਕਾਦਰ ਤੇ ਲਾਲਾ ਹੰਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਜਖਮ ਆਏ।⁵

7. ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ (ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ) ਇਸ ਜਲ੍ਹਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਛੱਤਰੀ ਉੱਪਰ ਲਾਠੀ ਮਾਰੀ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰ ਛੱਤਰੀ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।⁶ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲ੍ਹਸ ਤੋਂ ਵਾਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਦੁਇਆਂ ਤੇ ਇਕਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਕੋਨੀਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

ਫਿਰ ਜਲ੍ਹਸ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ “ਸਵਰਾਜ ਜਲ੍ਹਸ” ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਜਲ੍ਹਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 15,000 ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਸੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਨਾਲ ਤੇ ਸੱਤ ਪਾਲ ਜਖਮੀ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਜਲ੍ਹਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ।⁷ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਗਨ। (ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਾਲਾ ਜੀ 17 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀ ਪੜਕਣ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਸੀ. ਆਰ. ਦਾਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਨੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਜ਼ਾਹਰੇ ਵਿਚ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਲਾਲਾ ਜੀ ਜਲ੍ਹਸ ਵਿਚੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਠਾਕ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਕੇ ਆਏ ਸਨ)।

8. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਰੁਧ ਥਾਂ ਥਾਂ ਮਜ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਜਲ੍ਹਸਾਂ ਨਾਲ ਰੋਸ਼ਨ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸੀ।

9. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗਰੂਪ ਵੀ ਸੀ ਜਿਹਤਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਝੋਲੀ-ਚੁਕਾਂ ਦਾ ਗਰੂਪ ਸੀ। ਇਸ ਗਰੂਪ ਨੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ (ਜ਼ਰਾਇਤ ਮੰਤਰੀ-ਪੰਜਾਬ), ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰ, ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਗਰੂਪ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ 24 ਜਨਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਰਾਜਾਸ਼ਾਹੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਖੇ ਲੈਫਟੋਨੈਟ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ “ਸੈਟਰਲ ਸਿੱਖ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ” ਨਾਮ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸ਼ਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ :—“ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਜਮੀਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਲਗਾਨ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਫੌਜੀ ਰਿਕਾਰਡ ਵੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖਾਸ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਡਾ ਦਾਅਵਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।”⁸ ਇਸ ਗਰੂਪ ਨੇ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਸੂਬਾਈ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਕ ਸਿੰਘ ਵਾਇਸਰਾਈ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।⁹ ਇਹ ਗਰੂਪ 13 ਮਾਰਚ 1928 ਨੂੰ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਪਣਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

10. ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਕ ਵਖਰੇ ਮੈਮੋਰੰਡਮ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਰਸਮੀ ਮੁਖੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਗਵਰਨਰ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਵੀਟੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਅਸੈਂਬਲੀ ਕੋਲ ਫਿਨਾਂਸ ਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਹੱਕ ਹੋਣ।

11. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਕਈ ਹਿੱਸੇ ਵਧ ਸਾਈਮਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

12. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਰਗੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ

ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਬਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਵਰਗੇ (ਗਾਂਘੀ, ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਵੀ) ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਚਿਠੀ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਕੇਨੇਡਾ ਤੋਂ 50,000 ਰੁਪੈ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਹੜਪ ਲਏ। ਸਰਵੈਂਟਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਪੀਪਲ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਲਾਲ ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਆਦਿਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।¹⁰ ਇਸ 'ਨੇਤਾ' ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਿਨਾਊਣੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਾਂਗਰਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ "ਨੇਤਾ" ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਉਸੇ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਅਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਹ ਧੋਣਾ ਧੋਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਸਾਈਮਨ ਅੱਗੇ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਤ ਹੀ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਉਠਦੀ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਖਰਾ ਕੁਝ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕਦੇ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ "ਹਿੰਦੂ" ਪਾਰਟੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਹਿੰਦੂ ਕਲਚਰ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਵਖਰਾ ਧਰਮ, ਕੌਮ, ਕਲਚਰ ਜਾਂ ਸਮਾਜ।¹¹ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੇ (ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਤਕ) ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—18 ਤੇ 22 ਜਨਵਰੀ 1928,
- (2) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—31 ਜਨਵਰੀ 1928,
- (3) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—4 ਫਰਵਰੀ 1928,
- (4) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—14 ਮਾਰਚ 1928,
- (5) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—2 ਨਵੰਬਰ 1928,
- (6) ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ—ਸਾਚੀ ਸਾਖੀ—(ਗਾਜਰੂਪ ਪਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਲੰਧਰ)
- (7) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—2 ਨਵੰਬਰ 1928,
- (8) ਟਰਬਿਊਨ—25 ਜਨਵਰੀ 1928,
- (9) ਅਕਾਲੀ ਪੱਤਰਕਾ—27 ਜਨਵਰੀ 1928,
- (10) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—3 ਜੂਨ 1928 ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ —
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ—ਸਫ਼ਾ 108,
- (11) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—16 ਜੂਨ 1927 ਅਤੇ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ —
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ਾ 105-6.

ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ (1928-29)

1. ਮਈ 1927 ਵਿਚ ਬੰਗਈ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਜ਼ਲਾਸ ਨੇ ਇਹ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਵਖ ਵਖ ਧਰਮਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਖਾਸ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਠੀਕ ਰਹਿ ਸਕੇ ।—ਇਹ ਗਲ ਸੀ ਤਾਂ ਚੰਗੀ, ਪਰ ਆਪਸੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸੀ । ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ।

2. ਉਸ ਵਕਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗਲ ਸਨ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ “ਸਭ ਕੁਝ” ਹੀ ਸੀ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਸਨ । ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ 28 ਦਿੰਦੀਬਰ 1927 ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਮਡਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਦ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਦਾ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ।¹

3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ (ਦਸੰਬਰ 1927—ਜਨਵਰੀ 1928) ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਫਾਰ ਸਟੋਰ, ਲਾਈਬ੍ਰੇਰੀ ਕਨਨੈਂਡ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਸਾਂਝਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦੇ । ਇਸ ਚੈਲੰਜ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ।

4. ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵਖ ਵਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਲਾਰਡ ਬੀਰਕਨਹੈਂਡ ਦੇ ਇਸ ਚੈਲੰਜ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਹੱਲ ਕਦਣ ਦਾ ਇਗਾਦਾ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਆਲ-ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲੰਗਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਾਲੇ ਹਾਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ 29 ਜਨਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਬੁਲਾਈ ਗਈ । ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਇਥਾਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਨ, ਸਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ (1) ਫਿਰਕੂ ਵਾਰਾਨਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ, ਪਰ—ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ—ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀਟਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇ । ਸੰਘ ਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੁਣੀ ਇਕੱਲੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਨਗੇ । ਮਦਰਾਸ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ “ਪੰਜਾਬੇ ਹਿੱਸੇ ਵਾਲੇ” ਸਾਂਝੇ ਫਿਰਕਾਵਾਰ ਮਸਲੇ

ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਣ । (2) ਸਵਗਾਜ ਦਾ ਖੁੜਾ ਬਕਾਊਂ ਵਾਲੀ ਕਮੋਟੀ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਾਸਤੇ ਸਤ ਮੈਂਬਰ ਭੇਜਣ ਲਈ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਗਈ—ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ।

5. ਬੀਰਕਨਹੈੱਡ ਦੇ ਚੈਲੰਜ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਨੇਤਾ 24 ਫਰਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਿਲੇ । ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ, ਲਿਬਰਲ ਡੈਡਰੇਸ਼ਨ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ (ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਿਆ—ਉਚ ਵੀ ਉਸ ਵਕਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ), ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਦੇ ਸਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਪੰਜ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਮੈਂਬਰੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਾ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਹੋਣ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ।”

6. ਇਕ ਮਾਰਚ 1928 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਡਾਕ-ਟਰ ਅੰਸਾਰੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਗੇ ਨਾ ਹੀ ਵਸੋਂ ਦੀ ਬਿਨਾਂ ਪੁਰ ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਭਾਵੇਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹਟਾਣ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ । ਜੇ ਕਰ ਫਿਰਕੇਵਾਰਾਨਾ ਪ੍ਰਤੀ-ਨਿਧਤਾ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ।”²

7. ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 19 ਮਈ 1928 ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਆਲ ਪਾਰਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਮੋਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ (ਪ੍ਰਧਾਨ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸੁਭਾਸ ਚੰਦਰ ਬੌਸ, ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ, ਐਮ. ਐਸ. ਐਨੇ, ਅਲੀ ਇਮਾਨ, ਸਾਹਿਬ ਕੁਰੈਸੀ ਅਤੇ ਜੀ. ਆਰ. ਪ੍ਰਸਾਨ ਮੈਂਬਰ ਸਨ । ਇਸ ਕਮੋਟੀ ਨੇ ਅਗਸਤ 1928 ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹਲ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਇਹ ਸਨ—

- (1) ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣ ।
- (2) ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਂਧੂ ਸੀਟਾਂ ਲੜਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ।
- (3) ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਰਿਜ਼ਰਵ ਸੀਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਸੀ. ਪੀ. ਬੰਬਈ, ਮਦਰਾਸ ਤੇ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਰਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ ਸੀ—ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਵਸੋਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੀ—ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਹੂਲਤ

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਕਾਢੀ ਹੁੰਦਾ।

8. ਇਸ ਦੀ ਵਜਹ ਸੀ ਹਿੰਦੂ ਨੀਤੀ। ਹਿੰਦੂ ਭਾਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸੀ ਜਾਂ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ, ਉਸ ਦੀ ਨੀਅਤ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਸੁਧਾਰਕ ਅੰਗ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਖਰੀ ਹੋਂਦ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਅਥੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ “ਸਵਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ” ਅਤੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਗੁਜਰਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਖਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਓ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਬਸ ਨਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ “ਸਵਰਨ ਹਿੰਦੂ” ਤੇ “ਹਿੰਦੂਸਤਾਨੀ ਨੇਤਾ” ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ਮੰਦ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਸੇ ਕੜੀ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ 1947 ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਨਾਲ ਗਾਂਪੀ-ਨਹਿਰੂ-ਪਟੇਲ-ਰਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਆਵਿਕ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

9. ਅਗਸਤ 1928 ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਡਾਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਟਿਕਾ-ਟਿਪਣੀ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ। ਸ: ਦੁਰਲਭ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਦਰਾਸ ਕਾਂਗਰਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਇਹ ਖੂਨ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਿਧੀ ਵਾਇਦਾ ਤੋਤਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।”³

10. ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਸੰਬੰਧੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਵਿਰੋਧ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਰੁਧ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਾਹੀਂ ਅਪਣਾ ਪਰੋਟੈਸਟ ਭੇਜਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਾਰ ਦਾ ਜੁਆਬ ਨਹਮੀ ਨਾਲ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਕਰੜਾ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

11. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸਾਡੀ ਦਲ ਵਿਚ ਛੁੱਟ ਪੈਣ ਦਾ ਡਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੁੱਟ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਆਲ-ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੱਦ ਲਈ। 19 ਅਗਸਤ 1928 ਨੂੰ ਸ਼ੰਹੀਦ ਮਿਜ਼ਨਤੀ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੋਂ ਰਿਪੋਰਟ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਵਾਲ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮਤਾ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ—“ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਵਖਰੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸਿੱਖ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰ ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਰਖਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ (ਜਿਵੇਂ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਵੀ ਹੈ) ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਥਾਂ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਹਨ।”⁴

12. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (ਅ: ਦਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ), ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ (ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਵਾਲੇ) ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਸ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ “ਖਾਸ ਸੇਵਾ” ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗਲ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਜੇ ਫਿਰਕੂ ਬਿਨਾ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਵਕਤੀ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲੇ ਦਾ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਸਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕੱਢੇ ਹੱਲ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ।”⁵

13. ਇਥੇ ਖਾਸ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 29 ਜਨਵਰੀ 1928 ਨੂੰ ਛੰਗਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਵਿਚ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਮਤੇ ਵੇਲੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਵੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜੇ ਰਖਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ’ਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ। ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਅਗਸਤ 1928 ਵਿਚ ਆਈ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਉਹੀ ਸਨ ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗਲਤੀ ਕਰ ਆਏ ਸਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਉਹਦੇ ਉਪਰ “ਇਸਤ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਅੜੇ ਰਹੇ।” ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ’ਚੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਪਰੇ ਹੋ ਗਏ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਣਾ ਪੈ ਗਿਆ।

14. 28 ਤੋਂ 30 ਅਗਸਤ 1928 ਨੂੰ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਂ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਮੱਝੇਤੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਪੈਕਟ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਾਲਗ ਵੇਟ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ, ਪੈਕਟ ਦਸ ਸਾਲ ਤਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। - ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਕ ਖਾਸ ਕੌਮ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੀਹ (30) ਫੀ ਸੱਦੀ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਡੈਡਲਾਕ ਜਿਹਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

15. ਸਰ ਤੇਜ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਅਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜਾਦ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਲੰਬੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਡੈਲੀਗੋਟਾਂ ਨੇ ਇਸ “ਪੈਕਟ” ਉਪਰ ਦਸਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਨੋਟ ਲਿਖਵਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪੈਕਟ (ਫਾਰਮੂਲੇ) ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਅਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੁਕਦਮੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ।

16. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਵਾਏ ਵਖਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨੋਟ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ (1) ਅਸੀਂ ਨਰਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

(2) ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਲਗ ਚੋਣਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਠੀਕ ਲੋਕਰੈਤਰੀ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਜ ਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(3) ਜੇ, ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਬਾਲਗ ਵੇਟ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਢੰਗ ਵਿਚ ਫਿਲਕੂ ਪ੍ਰਤੀ-ਨਿਧਤਾ ਨਾਲ ਚੋਣਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸੀਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

17. ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜ੍ਹ / ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੌਅਬਾਦੀਅਤ ਦਾ ਅਸੂਲ ਮੰਨ ਕੇ ਸਵਰਾਜ਼ ਪਿੱਛੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਗਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। 24. 25 ਅਕਤੂਬਰ 1928 ਵਿਚ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ “ਰੱਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ” ਵਿਚ ਸੁਟੱਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਤਕ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਰਾਖਵੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਨੇ ਤਰਮੀਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ, ਨੌਅਬਾਦੀਅਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸਵਰਾਜ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਤਰਮੀਮ ਰੱਦ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਹੀ ‘ਸਬਜੈਕਟ ਕਮੇਟੀ’ ਦਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਮਤਾ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜ੍ਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਤਾ ਨਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਤਕਰੀਬਨ ਭੇਗ ਪੈਣਾ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਧੇਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ “ਹਿਮਾਇਤੀ” ਬਸ ਮੁਠੀ ਭਰ ਹੀ ਸਨ।

18. ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਲ-ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਲ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਖਰੀ ਤਰਮੀਆਂ ਜਾਂ ਵਾਧੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਡੈਲੀਗੋਟ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤਕਰੀਬਨ 30-40 ਸਿੱਖ ਆਗੂ, ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਰਖਦੇ ਸਨ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਲ-ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਕਲਕਤਾ ਉਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਟਿਕਾਈ, ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਨਜ਼ਰੀਆ ਖੂਬਸੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ ਤੇ (ਮਹਾਤਮਾ) ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣੀ ਸਥਾਨੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਪੰਡਤ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨੇ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ, ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਰਮੀਮ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

19. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ (ਜੇ ਇੰਗਲੈਂਡ 'ਚੋਂ ਪਤਤ ਕੇ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ) ਨੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੁਸਕਿਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ 56 ਫੀ ਸਦੀ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ 33 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

20. ਜਿਨਾਹ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਨਾਲ ਆਗੂ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਗਾਂਧੀ, ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ, ਮਲਿਕ ਬਰਕਤ ਅਲੀ, ਮੌਲਾਣਾ ਅਥਦੁਲ ਕਾਦਰ, ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ, ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਫਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਮੁਜਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਸਿੱਖ ਮਸਲੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵੇਲੇ 28 ਦਸੰਬਰ 1928 ਦੇ ਦਿਨ ਜਿਨਾਹ ਸਬ ਕਮੇਟੀ 'ਚੋਂ ਉੱਠੇ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।⁷

21. ਅਗਲੇ ਦਿਨ 29 ਦਸੰਬਰ 1928 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦੁਆਰਾ ਮੀਟਿੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਖੁਬਸੂਰਤ ਤਕਰੀਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਦਲੀਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ. ਬ. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਐਮ. ਆਰ. ਜੈਕਾਰ ਨੇ ਜਿਨਾਹ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਉੱਨ੍ਹੀਂ ਹੀ ਖੁਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਬੇਦਲੀਲ ਮੰਗ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਗ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੇ ਸਿੱਖ ਡੈਲੀਗੋਟਾਂ ਵਲੋਂ ਸਾਂਝਾ ਬਿਆਨ ਅਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਪੜਿਆ ਅਤੇ ਸਭਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਵਾਕ ਆਊਟ ਕਰ ਗਏ। ਸਿਰਫ਼ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੀ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਵਾਕ ਆਊਟ ਵੇਲੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਮੁਖਾਇਬ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੋਗੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਕਲਕੱਤੇ ਦਿ ਕੇ ਕਲਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਬਨਣਗੀਆਂ।”⁸

22. ਇਸ ਵਾਕ-ਆਊਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਵਲੋਂ ਇਕ ਤਰਮੀਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ “ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਗਲੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਵਿਚੋਂ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹਰ ਪਾਇਓ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਤੇ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।” ਇਹ ਤਰਮੀਮ ਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਣ ਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਤੋਂ ਅਪਣੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਅਤੇ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲੈਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।⁹ “ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਗੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।”¹⁰

23. ਵਾਕ ਆਊਟ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦੂਆਗੂਆਂ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੰਡਤ ਧਰਮ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹੀ ਨਮਾਇੰਦਗੀ ਮਿਲੇਗੀ ਜੋ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਦੂਜੀਆਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗੀ। ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਪੰਡਤ ਨੇਕੀ ਰਾਮ ਸਰਮਾ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਡਾ: ਮੁਹੰਮਦ ਆਲਮ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਜ਼ਫਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਤਕਰੀਬਾਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਮਤੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਚੰਗੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਡਤ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਉੱਠੇ ਕੇ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਇਆ। ਨਤੀਜੇ

ਵਜੋਂ ਫੌਟਾ ਪੈਣ ਸਮੇਂ ਮਡਾ 6 ਫੌਟਾਂ ਨਾਲ ਫੌਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਛੈਲੀਗੇਟ ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

24. ਪਹਿਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਅਜਿਹਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਵਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਫਿਰਕ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਅਪਣਾ ਪੱਕਾ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਬਾਰੇ ਅਪਣਾ ਰਵੱਦੀਆ ਮੁੜ ਸੋਚਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

25. ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਢੇਜਾ ਸਿੱਖ ਚੂਹੜਕਾਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਅੰਸਾਰੀ ਅਤੇ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਕੋਲ ਵੀ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਮੌਨਵਰਤ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਨੌਟ—ਜਦੋਂ ਗਾਂਧੀ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਲਾਂਭੇ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੌਨਵਰਤ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਅਕਸਰ ਵਰਤ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।) ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੱਸ ਚਿਟ ਉਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਫ ਦਿੰਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ “ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਇਤਨਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੇਸ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।”¹¹

26. ਇਹੋ ਜਹੀ ਬੋਲੀ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਿੰਦੂ ਨੇਤਾ ਅਕਸਰ ਬੋਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਲਪੋਟ ਸੰਖਾਂ ਵਾਂਗੂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਕੀ ਗਾਂਧੀ ਇਹ ਮੰਗ ਅਪਣੇ “ਚੇਲਿਆਂ” ਕੋਲੋਂ “ਮਹਾਤਮਾ” ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਵਾ ਸਕਦਾ? ਇਹ ਸੋਚਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਵਕਤ ਸੀ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ?

27. ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਕਲਕਤਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਈ। ਆਖਰ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਗੂ ਇਸ ਦਾ ਜਨਾਜ਼ਾ ਦਬਾ ਕੇ ਕਲਕਤਾ ਤੇ ਤੋਂ ਅਪਣੇ ਅਪਣੇ ਘਰੀਂ ਮੁੜੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਟ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਬੀ ਨੌਅਬਾਦੀਅਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸਵਰਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ (ਅਕਾਲੀਆਂ) ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੱਖ ਅਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਸਮੇਤ ਸਵਰਾਜ ਵਾਲੇ ਗਰੁਪ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

28. ਸਿੱਖ ਕਲਕਤਾ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲੀ ਹਥ ਮੁੜ ਆਏ। ਪੰਜ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਖੂਬ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਧੜੇ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ ਧੜਾ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਸਿਰਫ ਪਿਛਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਧੜਾ ਗਿ: ਸੋਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਤੀਜਾ ਧੜਾ ਮੰਗਲ ਸਿੱਖ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੱਖ ਆਦਿਕ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸਰਤ ਮਦਦ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ

ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਇਹੀ ਇਸ ਜਮੈਂ ਅਕਾਲੀ ਵਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਢਾ ਤੱਲ ਕੌਚਣ ਵਾਸਤੇ 14 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ।

29. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪ, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰਤ ਹਿਮਾਇਤ, ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਤੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ “ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਪਰ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਅਜਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰਮ ਵੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਚੁਪ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਣ। ਬਾਈਕਾਟ ਕੰਮ ਕਰਨ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਰਮ ਵੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਚੁਪ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਣ। ਬਾਈਕਾਟ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਢੂਹੀਆ ਪਰੋਗਰਾਮ ਦੇਣ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਵਾਂਗੇ।”¹²

30. ਅਖੀਰ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀ ਸਫਰੈਕਟ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 96 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 41 ਵੇਟਾਂ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਮਤਾ ਵੀ ਚੁੱਖਿਆ ਜੋ ਰੱਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਮਤਾ ਖੁਲ੍ਹੇ, ਇਜ਼ਲਾਸ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਜ਼ਲਾਸ ਵਿਚ ਰੜਬੜ ਫੇਲ ਗਈ ਅਤੇ ਇਜ਼ਲਾਸ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਅਪਣਾ ਅਪਣਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਰਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜੋ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਬਾਈਕਾਟ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤੀ ਹੈ।¹³ ਫਿਰ ਨਵੰਬਰ 1929 'ਚ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਅਸਫਲ ਰਹੀ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਲਾਭ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ, ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਖਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਇਜ਼ਲਾਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।”¹⁴

31. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਇਜ਼ਲਾਸ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਇਕ ਚੰਗੀ ਸਿਆਣਪ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਖਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉੱਥੋਂ ਜਾ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਅਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਛੇ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

32. ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦਾ ਦਰਚਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1929 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ “ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ” ਵਾਲਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਜਨਵਰੀ 1929 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਮਾਲਵੀਆ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਕ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਨਹੀਂ।”¹⁵ ਉੱਜ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਤੰਗ ਦਿਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਗ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਹਰਕਤ ਸਾਫ਼ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਤੁਸੀਂ (ਸਿੱਖ) ਵੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਿਲੇ ?” ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਇਕ ਢੂਜੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੋ ? ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇਹਾਂ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਹੈ।

33. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾ ਨੇ ਅਪਣੀ 31 ਮਾਰਚ 1929 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। 7 ਅਪ੍ਰੈਲ 1929 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਫਰੋ-ਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।

34. ਜਦੋਂ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ। 2 ਨਵੰਬਰ 1929 ਦੇ ਦਿਨ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਵਖਰੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਾਇਲਪੁਰ, ਸੇਖੂਪੁਰਾ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਗਰਦਾਸਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਗੱਜਣ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣੇ।

35. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਪਣਾ ਸੈਸ਼ਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਖਾਸ ਸੈਸ਼ਨ ਏਣ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ 31 ਦਸੰਬਰ 1929 ਦੇ ਦਿਨ ; ਵਰਾਜ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਰੱਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਟਮਾਨੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੁਰੂਆਤ ਵੀ ਇਥੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ।

36. ਨਹਿਰੂ ਟਿਪੋਟ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਣ ਬਾਰੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ—

“...ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਆਈਨ ਏਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗੀ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।”¹⁶

37. ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁਗਬਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੱਦ ਲਈ। ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ‘ਮੁਜਾਹਰੇ’ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਕਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਸਕੇ।

38. ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਆਮ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਵੇਖੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ, ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਸਵਰਾਜ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦੀ

ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੈਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਤੀਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਤਾ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰੇਸ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦਾ ਇਕ ਪੜਾਅ ਪ੍ਰਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕਾਂਗਰੇਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਤੁਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

39. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨੁਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਕਾਨੁਫਰੰਸ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਕਾਇਮ ਰੱਖੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਕਾਨੁਫਰੰਸ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰੇਸ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ 7 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਦਿੱਤੇ।

40. 12 ਜਨਵਰੀ 1930 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰੇਸ ਦਾ ਸਾਬ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਉਸੇ ਹੀ ਦਿਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਾਣ ਪਿਛੇ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨੁਫਰੰਸ ਨੇ ਕਾਂਗਰੇਸ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਮਤਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਫਿਰਕੂ ਸਮੱਝਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

41. ਕਾਂਗਰੇਸ ਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਸਵਰਾਜ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਵੀ ਰੱਦੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਪਰ, ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰਕੂ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਲਾਰਡ ਬਿਰਕਨਹੈਡ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੱਚਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਫਿਰਕੂ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਖੀਰ ਇਸ ਦਾ “ਇੱਕ ਹੱਲ” 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰੈਮਜ਼ੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਨੇ “ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ” ਨਾਂ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਗਾਂਧੀ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਈਆਂ 11 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ 17 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ 18 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ (175 'ਚੋਂ 32) ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ।

42. ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੋਹਫਾ ਛੁੱਟ ਦਾ ਬੀ ਦਿੱਤਾ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ ਤੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ “ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ” ਅਤੇ “ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ” ਦੇ ਲੇਬਲਾਂ ਹੇਠ ਅਪਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੂਰੀਆਂ ਲੁਕਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀ ਫਾਇਦਿਆਂ ਖਾਤਿਰ ਪਰਮ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕੱਲਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ “ਸਿੱਖ ਹੋਂਦ” ਅਤੇ “ਸਿੱਖ ਹਿਤ” ਵਾਸਤੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਸਾਬੀ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ।

43. ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਜ਼ਹਿਨੀਅਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਸੋਚਣੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

44. ਇਹ ਪੁਸ਼ਟੀਸ਼ਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਹੀਦ) ਜੋ ਸਾਂਝੇਰੇਸ ਦੇ ਕਤਲ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਸੈਂਟ ਵਿਚ ਧਮਾਕਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਦੋਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਧੇਰੇ ਹਿੰਦੂ

ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ 1914-18 ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਨ ਪਰ ਅਪਣੇ ਹਿੰਦੂ [ਇਕ ਅੱਧਾ ਭਾਵੇਂ ਲਾਠੀ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦਿਲ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਮਰਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਦੇਵੋ] ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਉਂ-ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੇਲੇ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ :—

“ਕੇਸ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ, ਪਰ ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀ ਭਟ ਕੇਸਵਰ ਦੱਤ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਾਬੀ ਪੁਣੇ ਵਾਲੀ ਅਪਣੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਦੂਜੀ ਮੈਨੂੰ ਏਡੀ ਸੁਹਰਤ ਹਾਸਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਜਿੱਡੀ ਕਿ ਅੱਜ ਅਖਬਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ 1914-15 ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਐਵੇਂ ਤੁਛ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਪਰ ਏਨੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਪੇਰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ 1914-15 ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਕਤ ਦੀ ਅਖਬਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਏਡਾ ਮਾਨ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਇਸ਼ਾਇਤ ਹੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਸੱਜਣਾ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਾਰੇ ਪਬਲਿਕ ਵਿਚ ਕੁਛ ਰੱਸ਼ਨੀ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਰੂ ਪਾਲਿਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਬਕਾਈ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਏਹ ਅਨਮਤੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਏਤਨੀ ਸੁਹਰਤ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਕੇਸ ਦਾੜ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਏਹ ਅਨਮਤੀ ਅਖਬਾਰ ਮੇਰੀ ਸੋਭਾ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਨ ਲਿਖਦੇ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਆਪ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਬਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ।—ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਅਖਬਾਰ ਸਿੱਖ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਲਿਖਣੋਂ ਖੁਣਸ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਭਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਭੀ ਕੇਸ ਮੁੜ ਰਖ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣਾ ਕਿਨਾ ਸੀ, ਛੁਟਿਆਉਂਦੇ ਹੀ, ਏਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਕੇਸ ਮੁੜ ਰੱਖਣੋਂ ਹੋਰ ਘੇਸਲ ਵੱਟ ਛੱਡੀ।”¹⁸

ਛੁੱਟ ਨੋਟ—

- (1) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—30 ਦਸੰਬਰ 1927.
- (2) ਟਰਬਿਊਨ 29 ਫਰਵਰੀ 1928—(ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਿੱਠੀ) ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ।
- (3) Durlab Sinsh—The Valiant Fighter—ਸਫ਼ਾ 89-91.
- (4) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—23 ਅਗਸਤ 1928, ਟਰਬਿਊਨ, 22 ਅਗਸਤ 1928
- (5) ਟਰਬਿਊਨ, 22 ਅਗਸਤ 1928
- (6) ਟਰਬਿਊਨ, 26 ਅਕਤੂਬਰ 1928

- (7) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 30 ਦਸੰਬਰ 1928
- (8) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 28 ਦਸੰਬਰ 1928
- (9) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 31 ਦਸੰਬਰ 1928
- (10) ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਜੀਵਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
- (11) Durlab Singh—The Valiant Fighter, ਸਫ਼ਾ 97.
- (12) ਤੇ (13) ਟਰਬਿਊਨ, 16 ਅਕਤੂਬਰ 1929.
- (14) ਟਰਬਿਊਨ, 26 ਨਵੰਬਰ 1929.
- (15) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 7 ਜਨਵਰੀ 1929.
- (16) ਕਾਂਗਰਸ ਬੂਲਿਟਨ, 9 ਜਨਵਰੀ 1930, ਸਫ਼ਾ 4
- (17) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 31 ਦਸੰਬਰ 1928 (ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਬਿਆਨ)
- (18) ਭਾਈ ਰਣਪੀਰ ਸਿੰਘ—ਜੇਲ੍ਹ ਚਿੱਠੀਆਂ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ—ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਗੁੱਜਰਵਾਲ
ਲੁਧਿਆਣਾ—ਜਨਵਰੀ 1951) ਸਫ਼ਾ 592-93.

ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ (1930-31)

1. ਦਿਸੰਬਰ 1929 ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਲਹਿਰ ਚੁਲਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨ-ਫਰਮ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਾਂਗਰੀ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਇਸ ਟਾਂਫੁਰਮਾਨੀ ਵਾਸਤੇ ਮੈਕੀਮੰਬਨਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 26 ਜਨਵਰੀ 1930 ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਹਰੇ ਪਸਿਕਈ ਜਲਸੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ। 30 ਜਨਵਰੀ 1930 ਨੂੰ “ਜੰਗ ਇੰਡੀਆ” ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਵਾਸਤੇ 11-ਨੁਕਾਤੀ ਪਰੰਗਰਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਸ਼ਾਬੰਦੀ ਤੇ ਲੂਣ ਤੋਂ ਟੈਕਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨੀ ਸੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। 12 ਮਾਰਚ 1930 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਇ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਲੂਣ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਅਪਰੈਲ ਤਕ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਜੱਥਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੋਂ “ਡਾਂਡੀ” ਨਾਂ ਸੀ ਥਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। 6 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਲੂਣ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

2. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ:— ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਸੁਰੂਆਤ ਹੋਇਆ। 14 ਅਪਰੈਲ 1930 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਖ ਵਖ ਸਿਆਜੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸੱਦੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਨੌਜਵਾਨ ਭਾਰਤ ਸਭਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਅਜਾਦ ਆਗੂ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਰੂ ਹੋਈ ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਥਾਰੇ “ਜੰਗੀ ਕੌਸਲ” ਬਣਾਈ। ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਦਰ ਮੌਲਾਨਾ ਅਬਦੂਲ ਕਾਦਰ (ਪਰਧਾਨ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ), ਡਾ: ਸਤ ਪਾਲ, ਕੇ. ਸੰਤਾਨਮ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਮਿੰਡ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲਾ ਛੱਬੀਲ ਦਾਸ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਡਾ: ਸੈਫ਼-ਉਦ-ਦੀਨ ਕਿਚਲੂ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਲਮ ਵੀ ਇਸ ਜੰਗੀ ਕੌਸਲ ਵਿਚ ਲੈ ਲਏ ਗਏ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਦ ਤਕ ਸਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

3. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ :— ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਉਸ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ 5000 ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮਹਾਂਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵਾਇਦੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਆਪਣੇ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੁਤਿਕੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਜਿੰਮੇਦਾਰੀ ਆਵੇਗੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੱਪਣੇ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਹੇਠ ਜਦੋਜਹਿਦ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ॥¹

4. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ ਕੇ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ । ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਜਦੋਜਹਿਦ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਵਲ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਗਿਆ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗਰੋਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਅਕਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਏ । ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ 36000 ਆਦਮੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭਾਰੀ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ 5 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ-ਇਰਵਨ ਸਮੱਝਤੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੋ ਗਏ ।

5. ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਲੂਣ ਫਲੀਓਣ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪੁਲੀਸ ਸਤਿਆ ਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਦੇਂਦੀ ਸੀ । ਇਹ ਵੇਖੋਂ ਕੇ ਜਥੇਦਾਰ ਪੁਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਤਿਆ ਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ । ਪੁਲੀਸ ਡਾਂਗਾ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਹਫ਼ਤ ਗਈ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਨਾ ਹਿੱਲਿਆ । ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਦਾਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਦੁੱਗ ਰਹਿ ਗਏ । ਬੰਬਈ ਦੀ ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਤਿਆ ਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 100 ਅਕਾਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ।²

ਪਠਾਣਾਂ ਉਪਰ ਸਖਤੀ

6. ਗਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਦੌਰਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਰਮਨਾਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਨ-ਗੁ: ਸੀਸ ਗੰਜ ਉਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣਾ, ਪਠਾਣਾਂ ਉਧਰ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨਣਾ ।

7. ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ, ਸਿਵਲ ਨਾ-ਫੁਰਮਾਨੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ 23 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸਰਾਬ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿਕਟਿੰਗ ਕਰਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲਸ ਤੇ ਜਲਸੇ ਹੋਣੇ ਸਨ । 22 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵਿੱਕ ਕਮੇਟੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਤਾਲ ਕਰਨ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਮਿਲੀ । ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਪਰੋਟੈਮਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਫਲਸਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਲੂੰ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ 23 ਅਪ੍ਰੈਲ 1930 ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਖਾਨ ਅਤਦੁਲ ਗੁਫ਼ਾਰ ਖਾਨ ਤੇ ਸਜਦ ਲਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਤਿੰਜਾਂਦੀ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਪੰਚਰ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਜਾਣਾ ਪਿਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਥਾਨੇ ਭੁਰ ਪਈ । ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨਾਲ ਟਕਰਾਇਆ ਜਿਹੜੀ ਜਲੂਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਡਿਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕੁਚਲਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ-ਚਾੜਬੜ ਵਿਚ ਕਈ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਵੀ ਗੱਡੀਆਂ ਹੋਠਾਂ ਲਿਤਾਤੇ ਗਏ । ਇਸ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਈ ਭੀੜ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਇਕ ਕਾਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਰਾ ਦਿੱਤੀ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਤੀ ਚੱਕਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਪਠਾਣ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ 30 ਮਰੇ ਸਨ ਤੇ 38 ਜਥਮੀ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 200 ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਹੀ ਜਥਮੀ ਹੋਏ ਸਨ ।³

ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਦੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦਾ ਕਤਲ

8. ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 31 ਮਈ 1930 ਨੂੰ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ 16 ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਸਾਢੇ 9 ਸਾਲ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ, ਜਿਹੜੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਟਾਂਗੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਬਿਟਿਸ ਲਾਂਸ ਕਾਰਪੋਰਲ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ । ਅੰਰਤ ਦੀ ਬਾਂਹ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜਥਮ ਸਨੋ । ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਕ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਜਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਮਿਲਟਰੀ ਨੇ ਦੋ ਗਜ਼ ਦੇ ਛਾਸਲੇ ਤੋਂ, ਬਿਨਾਂ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਗੋਲੀਆਂ ਦਲਾਉਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ । ਲੋਕਾਂ ਹਥੋ-

ਲਾਸ਼ਾਂ ਡਿਗ ਪਈਆਂ। ਪਠਾਣ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਮਿਲਟਰੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ। ਪਠਾਣ ਅਗੇ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਛੇਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਜਖਮੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਲੈਜਿਸਲੇਟਿਵ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ 17 ਰਾਉਂਡ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ 9 ਆਦਮੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ 18 ਜਖਮੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਸੀਨ ਨੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਦੀ ਘਟਨਾ ਫਿਰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿਤੀ।⁴ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੋਹ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਨਫਰਤ ਤੇ ਰੰਜ, ਰੋਸ ਤੇ ਲਾਹਨਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੈਣ ਲਗੀਆਂ। ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਦਿਲ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਟੌਬਿਆ ਗਿਆ।

9. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਜਦੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਤੜਪ ਉਠੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਖਾਹਿਸ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਜੱਥਾ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਸਿਖ ਪਠਾਣਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਜੁਲਮ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅਪਣਾ ਖੂਨ ਢੋਹਲਣਗੇ। ਸਿਖ ਅਤੇ ਪਠਾਣ ਇਕੋ ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਵੇਂ ਬੱਚੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਅਪਣਾ ਸਾਂਝਾ ਖੂਨ ਇਕੋ ਥਾਂ ਢੋਹਲ ਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਹਨ।”⁵

10. 10 ਮਈ 1930 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 100 ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਚਾਲੇ ਪਾਏ। ਕਾਲੀਆਂ ਪੱਗਾਂ ਬੰਨੀ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਇਹ ਜੱਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਾਸਤੇ ਚਲ ਪਿਆ। ਜੱਥੇ ਦਾ ਹਰ ਮੈਂਬਰ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਤਕ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਸੀ।

11. ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜੱਥਾ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਫੈਜ ਵਾਂਗ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜੱਥਾ ਫਿਰ ਵੀ ਪੈਦਲ ਜੀ. ਟੀ. ਚੋਡ ਤੇ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਲ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਨੇੜੇ “ਦੀਨੇ” ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਥਾ ਰੋਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਬੇਦਰਦੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਲਾਠੀਆਂ ਉਦੋਂ ਤਕ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਜਦੋਂ ਤਕ ਹਰ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

12. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜਥਾ ਜਖਮੀ ਕਰ ਕੇ ਮੰਜਿਆਂ ਉਪਰ ਲੰਮਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜੁਲਮ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਝੁਲ ਗਈ। ਪਰ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਅੰਤ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ।

13. ਸੀਸ ਗੰਜ ਉਪਰ ਗੋਲੀ —6 ਮਈ 1930 ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿਚ, ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਸੰਬੰਧੀ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਡਾਂਡੀ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ, ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ। ਇਹ ਹੜਤਾਲ ਦਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹੀ। ਇਜ਼ਾਦਿਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਤੇ ਕਰਹਿਰੀਆਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਡਾਕਖਾਨੇ ਕੋਲ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਵੱਡਾ ਜਲੂਸ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਅਫਜ਼ਰ ਨੇ ਭੀਤ ਵਿਚੋਂ ਕਾਰ ਲੰਘਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਮੁਮਕਿਨ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਰਿਵਰਸ (ਪੁੱਠਾ) ਗੇਅਰ ਬੜੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਕਈ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਜਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰੰਜਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਯੂਰਪੀਨ ਉੱਥੋਂ ਲੰਘਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀ ਰੰਜਿਸ਼ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੀ ਕਾਰ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸਮਝ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਧੱਕੇ ਮੁੱਕੇ ਮਾਰੇ। ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਤੇ ਐਡੀਸ਼ਨਲ ਡਿਸਟਰਿਕਟ ਮੈਜਿਸ-

ਟਰੇਟ ਨਾਲ ਵੀ ਬੁਰਾ ਵਰਤਾਓ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲ੍ਹਸ ਦੋ ਕੁ ਘੰਟੇ ਢਲਦਾ ਹਿਂਦਾ। ਫਿਰ ਪੁਲੀਸ ਆ ਗਏ।

14. ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਜਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਜਖਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਤਵਾਲੀ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਦੁਹਤ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਤੋਂ ਵਧ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

15. ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਦੋ ਇੱਟਾਂ ਆ ਡਿੱਗੀਆਂ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਲੋਕ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਟਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਡੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਉਲਟਾ ਦੋਸ਼ ਲਿਆ। ਲੋਕ ਇਹ ਵੇਖਦੇ ਵੇਖਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। 4. ਵਜੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬੱਸਾਂ ਆਈਆਂ। ਤੀਜੀ ਬੱਸ ਤੇ ਫੁਹਾਰੇ ਵਲੋਂ ਕੁਝ ਇੱਟਾਂ ਰੋੜੇ ਪਏ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ 15-20 ਸਿਪਾਹੀ ਜਖਮੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਭੀੜ ਉਪਰ ਵਹਿਸ਼ੀਆਣਾ ਹਮਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਦੌੜੇ। ਚੰਡ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਫੁਹਾਰੇ ਦੋਹਾਂ ਵਲੋਂ ਇੱਟਾਂ ਪਈਆਂ। ਹੁਣ ਕੋਤਵਾਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਟਾਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਮਹਰੋਂ ਕੋਤਵਾਲੀ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ 'ਤੇ 686 ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵੇਖੇ। ਇਸ ਨਾਲ 36 ਆਦਮੀ ਜਖਮੀ ਹੋਏ। ਗੋਲੀ ਲਗਭਗ 50 ਮਿੰਟ ਚਲਾਈ ਰਹੀ। ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਜੁੜੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦਾਖਿਲ ਹੋਈ।

16. ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਜੁੜੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦਾਖਲੇ ਵਿਰੁਧ ਵਾਰੇ ਵਾਰੇ ਹੈਲਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਛਾਨਬੀਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਪੜਤਾਲੀਆ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ। ਕੇ. ਐਲ. ਰੁਤੀਆ ਰਾਮ ('ਚੇਅਰਮੈਨ), ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਐਮ. ਐਲ. ਏ, ਰੁਚੀ ਰਾਮ ਸਾਹਨੀ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ, ਬੀਟਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਬਦੂਲ ਕਾਦਰ ਕਸ਼ਤੀ ਇਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। 9 ਮਈ 1930 ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 29 ਮਈ 1930⁶ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਲੋਕਲ ਤੇ ਹੋਰ 44 ਗੁਆਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਆਨ ਲਏ ਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਨੂੰ ਗਲਤ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਅਦਾਲਤੀ ਹੁਰਮ ਤੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣਾ ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰਪੂਰ, ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਵਧ ਕਦਮ ਅਤੇ ਬੇਹਿਸਾਬਾ ਸੀ।⁶

17. ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਪਠਾਣਾਂ ਤੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦਾ ਵਹਿਸ਼ੀਆਣਾ ਕਤਲ ਤੇ ਇੱਧਰ ਸੀਸ ਗੰਜ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਨਾਮਿਲਵਰਤਣ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਫਰਬਿਊਨ ਲਾਹੌਰ, 15 ਅਪਰੈਲ 1930.
- (2) ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ—ਸਫ਼ਾ 117.
- (3, 4 ਤੇ 5)—Durlab Singh - The Valiant Fighter—ਸਫ਼ਾ 110-112
- (6) Gurdwara Sis Ganj Firing Enquiry Committee Report—1930—S.G.P.C. Amritsar : May 6, 1930.

ਦੇ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ਼ [1931-32]

1. ਲਾਰਡ ਇਰਵਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਨਫਰੰਸ 12 ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ 19 ਜਨਵਰੀ 1931 ਤੱਕ ਚਲੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਸਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਭਾਰਤ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿਵਲ ਨਾਂ ਫੁਰਮਾਨੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

2. ਸਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਹੋਜ਼ਰ ਹੋਏ 89 ਡੈਲੀਗੋਟਾਂ ਵਿਚੋਂ 16 ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪਾਰਲੀਮੈਟ ਵਿਚੋਂ, 57 ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਅਤੇ 16 ਡੈਲੀਗੋਟ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨੀਮ-ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਦਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

3. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਵਖਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਮ ਨਾਮ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਪਟਿਆਲਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ ਜੱਜ ਸੀ, ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਕੇ ਲੰਡਨ ਭੇਜਿਆ। ਉੱਜ ਇਸ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਕੌਮੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸੱਪਰੂ ਦਾ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਾਥ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਸਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਤੇ ਸਰੋ: ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ (ਜਿਹੜੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਸਨ) ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਨਾ ਮੰਨਿਆ।

4. ਪਹਿਲੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰੈਮਜ਼ੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਨੇ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਡੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰਖੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਬੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਸਾਮਿਲ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਡਿਫੈਂਸ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਹੱਕ ਦੇਸੀ ਸ੍ਰਕਾਰ ਕੋਲ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬਣਣੀਆਂ ਸਨ।

5. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਭਾਰਤੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਡੈਸਲਿਆਂ ਉਮਰ ਅਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤਾਂ ਸਫਲ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ।

6. 5 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਇਰਵਨ ਸਮਝੌਤੇ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਸਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤੀਂ ਗਿਆਨੀ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਟਾਰਫਰੰਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਿਆਨ ਦਿਤੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ

ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਅੈਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

7. ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵਖ ਵਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ 20 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਜ਼ੋਨ ਬਣਾਏ ਜਾਣ—ਮੁਸਲਮ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮ । ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਹਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾਏਗੀ । ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੀਆਂ 17 ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਚਾਰਟਰ ਵੀ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਮੰਗਾਂ ਸਨ—

1. ਸਿੱਖ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

2. ਸਿੱਖ ਕਿਉਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹਸਤੀ ਰਖਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ।

3. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕੈਬਨਿਟ ਅਤੇ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਹ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਜਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ।

4. ਜੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਸਰਹਦੀ ਸੂਬੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਫਿਰਕੂ ਤਵਾਜ਼ਨ (ਬੈਲੰਸ) ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਾਣ ।

5. ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੱਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਦ ਤਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕਰੇ ਜਦ ਤਕ ਕੋਈ ਸਮਝੇਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ।

6. ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਗੁਜਮੁਖੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਲਿਖ ਸਕਣ ।

7. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਸਦਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ।

8. ਸੈਂਟਰ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਵਜੀਰ ਹੋਵੇ ।

9. ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਫੌਜੀ ਕੌਂਸਲ ਬਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਜਰੂਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।

10. ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ।

11. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੈਂਟਰ ਦੇ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਵੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।

12. ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਕੀ (ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ, ਬਚੀਆਂ) ਤਾਕਤਾਂ ਸੈਂਟਰ ਕੋਲ ਹੋਣ ।

13. ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ ਤਾਕਤਾਂ ਹੋਣ ।

14. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।

15. ਸੂਬਾਈ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪਥ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖੀਆਂ ਜਾਣ ।

16. ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਖਾਸ ਇੰਡੀਆਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

17. ਆਈਟ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਨਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ।²

8. ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦਾ ਸਲਾਨਾ ਇਜ਼ਲਾਸ 8 ਅਪਰੈਲ 1931 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਜ਼ੀਠਾ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ (ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ), ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ-ਗਾਂਧੀ, ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ, ਕੇ. ਸੰਤਾਨਮ, ਸਰੋਜਨੀ ਨੈਡੋ, ਗਾਜ਼ੀ ਅਬਦਲ ਰਹਿਮਾਨ, ਡਾ: ਕ੍ਰਿਚਲੂ ਆਦਿਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਇਸ ਸੈਸ਼ਨ ਨੇ ਪਿਛੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਾਰਾਂ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਚਾਰਟਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਅਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ (1) ਸਿੱਖ ਲੀਗ, ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਜਿਸ ਨੂੰ 23 ਮਾਰਚ 1930 ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ) ਦਾ ਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੀਸ ਇਕਾਂਦੀ ਹੈ । (2) ਨਾਭਾ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਅਜਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । (3) ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ (4) ਗਾਂਧੀ ਇਰਵਨ ਸਮਝੇਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ (5) ਰਾਜਸੀ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ (6) ਫਿਰਕੇਦਾਰੀ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿਟੀਆਂ ਜਾਣ । ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੁਣ੍ਹਾ ।

9. ਗਾਂਧੀ ਨੇ 23 ਮਈ 1931 ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ।”³

10. 4 ਅਗਸਤ 1931 ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਈ ਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਗੋਲ ਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ । ਇਸੇ ਦਿਨ 4 ਅਗਸਤ 1931 ਨੂੰ ਸਰੋਮਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ।

11. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ ਕਿ “ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਜਾਣਾ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਹੈ ।”⁴ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੁਮਾਇਦਾ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਨਾ ਲਿਜਾਏ ਜਾਣਾ ਇਸ ਵਾਇਦੇ ਨੂੰ ਤੌੜਣਾ ਸੀ ।

12. ਦੂਜੀ ਗੋਲ ਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ 17 ਸਿੰਫਰ 1931 ਤੋਂ 1 ਦਿੱਤੰਬਰ 1931 ਤਕ ਹੋਈ । ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਗਾਂਧੀ ਇਕਲਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਬਿਊਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ, ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਆਦਿਕ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ।

13. ਬਿਊਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਪਰ ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਮੁਸਲਿਮ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦੀ ਹੱਠ ਧਰਮੀ ਕਰਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ । ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਅਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪੜਾਪ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਫੈਲ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੰਮ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀ

ਦੂਜੀਆਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਹ ਆਈਨ ਦੇ ਮੁਖ ਸਿਧਾਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

14. ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਹੀ (ਮੁਸਲਿਮ ਡੈਲੀਗੋਟ) ਨੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਤੇ ਬੜੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਬਨਣਗੇ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟਾ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਕੀਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਫਿਰਕੂ ਸਮਸਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਲਭ ਸਕਦੇ। ਰੈਮਜ਼ੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦੇਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਮਿਲ ਗਈ।

15. ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਲੰਡਨ ਵਿਚ ਇਕ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਇਕਲੇ ਦੀ ਗਲਤੀ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਾਬਿ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲੇ ਤੇ ਨਾਕਾਮੀ ਨਾ ਸਹਿਣੀ ਪੈਂਦੀ।”⁵

16. ਗਾਂਧੀ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹਥ ਭਾਰਤ ਪਰਤਿਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮੱਝਤਾ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦੁਰਲਭ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮੱਝੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ।

17. ਦੂਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਨਾਕਾਮੀ ਤੇ ਬਿਊਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ “ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ” (ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ) ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਦੀਆਂ 175 ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਜਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 86, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ 43, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 32, ਇਸਾਈਆਂ ਨੂੰ 2, ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨਾਂ ਨੂੰ 1, ਯੂਰਪੀਨਾਂ ਨੂੰ 1, ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ 1, ਜ਼ਮੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ 5, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੂੰ 1, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ 3 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆ।

18. ਪਹਿਲੋਂ (ਜੁਲਾਈ 1932 ਤਕ) 175 ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 84, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ 42, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 31, ਯੂਰਪੀਨਾਂ ਨੂੰ 2, ਦੇਸੀ ਇਸਾਈਆਂ ਨੂੰ 2 ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਪੈਸ਼ਲ 14 ਸੀਟਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਐਵਾਰਡ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ 2 ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਸੀਟ ਵਧ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਮੀਦਾਰਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਵਪਾਰੀ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 2 ਸੀਟਾਂ ਲਿਜਾਉਣ ਨਾਲ ਉਹ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਹੋ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉੱਜ 2 ਇਸਾਈ, 1 ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ ਅਤੇ 1 ਯੂਰਪੀਨ ਕੁਲ 4 ਸੀਟਾਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਬਨਣ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਸ ਸੀ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ—ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ—ਸਫ਼ਾ 292.
- (2) ਟਰਬਿਊਨ ਲਾਹੌਰ—27 ਮਾਰਚ 1971.
- (3) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—25 ਮਾਰਚ 1931.
- (4) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—6 ਅਗਸਤ 1931.
- (5) Durlab Singh—The Valiant fighter—ਸਫ਼ਾ 118.

ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ [1932-33]

(1) 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਰੈਮਜ਼ੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਨੇ ਆਪਣਾ “ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ” ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਦਾ ਸਿਆਜੀ ਹਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਾਸਨੇ ਇਆਨ ਦੇਣੇ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸੈਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਨੇ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ 24 ਜੁਲਾਈ 1932 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੇ ਸੱਦ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ 500 ਤੋਂ ਵਧ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ., ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ), ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ, ਸੈਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਾਗਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲੇ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹਦਰਾ (ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ) ਤੋਂ ਬੈਠੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

2. ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸਿੱਖ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ ਪਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਐਵਾਰਡ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ 17 ਮੈਂਬਰੀ ਕੇਂਸਲ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਸਤਾਰਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਸਨ :—ਮਾਸਟਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ., ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਆਦਿਕ।

3. 29 ਜੁਲਾਈ 1932 ਨੂੰ ਇਕ “ਕੇਂਸਲ ਆਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ” ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸ਼ਾਹਦਰਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਹ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ‘ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਫੌਜ’ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਇਕ ਲੱਖ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

4. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਬਨਣ ਵਾਸਤੇ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਫਿਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹਿਮਾਇਤ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ 4 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਿਮਲੇ

ਬੁਲਾਇਆ। ਸਿਰਦਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਆ ਰਹੇ” ‘ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਉੱਠੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

5. 14 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ “ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਈਂਦਿਆਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੌਂਸਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜਾਤੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਉੱਥੇ ਗਏ ਹਨ।

6. ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਰੈਮਜ਼ੇ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਦੇ ਐਵਾਰਡ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਰਹੀ। ਵੰਡ ਇੰਜ ਸੀ :—

ਕੁੱਲ ਸੀਟਾਂ	=	175
ਮੁਸਲਮਾਨ	=	86
ਹਿੰਦੂ	=	43
ਸਿੱਖ	=	32
ਇਸਾਈ	=	2
ਐਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ	=	1
ਯੂਰਪੀਨ	=	1
ਵਪਾਰੀ	=	1
ਜ਼ਿੰਮੀ-ਦਾਰ	=	5
ਮਜਦੂਰ	=	3
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ	=	1

ਇਸ ਵੰਡ ਵਿਚ 3 ਜ਼ਮੀਦਾਰ ਤੇ ਦੋ ਮਜਦੂਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆ ਹੀ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 92-93 ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਦੇ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਪੂਰੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਤੋਂ 4-5 ਵਧੇਰੇ ਸਨ।

7. ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਅਤੇ ਨਿੰਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮੁਸਾਫਿਰ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ, ਬੀ. ਆਰ. ਪੁਰੀ, ਚਾਈ ਬਹਾਦਰ ਦੁਰਗਾ ਚਾਸ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋ: ਡੀ. ਸੀ. ਸਰਮਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

8. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਆਗੂ ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ ਖਾਂ ਦੈਲਤਾਨਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

9. 20 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਡਿੰਗ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ :— (1) ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ (2) ਸਰੋ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਲੋਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀਟਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। (3) ਝਗੜੇ ਵਾਲੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਲਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਾਹਿਲ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਗਿਆ (4) 17 ਸਿਤੰਬਰ ਦੀ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। (5) 25 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ “ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਦਟਬਾਰ” ਬਣਾ ਕੇ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। (6) ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਰੋ: ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਭਰਤੀ

ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਹ ਦਲ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅੰਗ ਹੋਵੇ। (7) ਸਾਰੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਸੁਦੇਸ਼ੀ ਬਸਤਰ ਪਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ।

10. ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਜੋਂ (ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ) ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਤੇ ਐਡਵਾਈਜ਼ਰੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। 31 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ।²

11. 17 ਸਿਤੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਐਵਾਰਡ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਦਿਨ ਮਨਾ ਕੇ ਐਵਾਰਡ ਵਿਰੁਧ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

12. 24 ਸਿਤੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੌਂਸਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਈਂਦੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਆਉਣ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

13. 25 ਸਿਤੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਤੇ “ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ” ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦੇ 250 ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 200 ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਅਤੇ 50 ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਚੁਨਣ। ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਫੰਗ ਉਹੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਸਰੋਂ: ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇ ਕੋਂਦਰੀ ਅਤੇ ਸਬਾਈ ਕੌਂਸਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਵੇ।

14. 15 ਅਕਤੂਬਰ 1932 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਮਦਨ ਮੌਹਨ ਮਾਲਵੀਆ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਅਤੇ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

15. ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਦਾ ਇਤਨਾ ਵਿਰੋਧ ਵੇਖ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਾਪਸ ਲੈਣਾ ਹੀ ਪਵੰਗਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ 1920 ਤੋਂ 1926 ਤਕ ਸਰੋਂ: ਅਕਾਲੀ ਦੁਲ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗਾਂਘੀ ਤਾਂ ਝੁਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਨਿਨ੍ਹੂ ਰਿਪੋਰਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਉਹ ਰਿਪੋਰਟ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਆਸ ਸੀ। ਪਰ ਸਿੰਕਦਰ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਬਨਣ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤਾਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿਤੀ ਸਿੱਖ ਕਿ ਮੁਜਤਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੀਟ ਦੀ ਬਹੁ ਸਮਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ।

16. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਸਮਝੇਤੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੌਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਅਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਸੌਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ “ਯੂਨੀਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ” (ਮਿਲਾਪ ਕਾਨਫਰੰਸ) ਬੁਲਾਈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ 2 ਨਵੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ

ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ () ਭਾਉ : ਵਿਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਾਰ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ (2) ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਪਰਮ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ (3) ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਵੇ (4) ਸਰੋਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਹੋਵੇ (5) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਸ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 51, ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ 20 ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ 27 ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ (6) ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਐਸਾ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਮੰਤਰੀ ਨਾ ਬਨਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ 75 ਫੀ ਸਦੀ ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ।

17. 15 ਤੇ 16 ਦਿੰਦਰਾ 1932 ਨੂੰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਚ ਫੇਰ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕੁਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬਲਪੁਰੀ ਅਤੇ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੀਰ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 51 ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਮੰਦ ਲਈਆਂ । ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ ਸਹਲਤਾਂ ਹੋਣ । ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 30 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ ।

18. ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਦੀ ਯੂਨੀਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਲਗਭਗ ਸਾਂਗੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਜ਼ਰ ਸਨ ਪਰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸੈਕਟਰ ਆਫ ਸਟੇਟ ਫਾਰ ਇੰਡੀਆ ਸਰ ਸੈਮੂਅਲ ਹੋਰ ਨੇ ਮਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 33 ਫੀ ਸਾਰੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਖਰਾ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਐਲਾਨ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਯੂਨੀਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਆਪ ਮਰ ਗਈ ।

19. ਤੀਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ—ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੀਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ 22 ਦਿੰਦਰਾ 1932 ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਵਿਖੇ ਹੋਈ । ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਟੀਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠਾ, ਰਾਜਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰ ਇਕ ਹੋਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਪਹਿਲੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਵੀ ਵੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ—ਜੱਜ ਪਟਿਆਲ ਹਾਈ ਕੋਰਟ — ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਚੁਣ ਲਿਆ) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ । ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

20. ਇਸ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ, ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨੇ, ਰਾਜਪੁਰਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਅਗਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ।³

21. ਤੀਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਾਰਚ 1933 ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ “ਵਾਈਟ ਪੋਪਰ” ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਕੇਂਦਰੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ 30 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ 14, ਸਿੱਖ 6, ਹਿੰਦੂ 5, ਅਛੂਤ 1, ਇਸਾਈ 1, ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ 1, ਜਾਗੀਰਦਾਰ 1, ਔਰਤਾਂ 1 ਸੀਟਾਂ ਅਲਾਟ ਹੋਈਆਂ । ਪੰਜਾਬ ਕੌਸਲ ਵਿਚ 175 ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਇੰਜ ਹੋਈ :

ਮੁਸਲਮਾਨ	...	84
ਹਿੰਦੂ	...	34
ਸਿੱਖ	...	31
ਹਰੀਜਨ	...	8
ਇਸ਼ਾਈ	...	2
ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ	...	1
ਅੰਗਰੇਜ਼	...	1
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ	...	1
ਜਗੀਰਦਾਰ	...	5
ਮਜ਼ਦੂਰ	...	2
ਐਰਤਾਂ	...	1
ਵਪਾਰੀ	...	1
ਇੰਡਸਟਰੀ	...	1

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹਦ ਵਿਚ ਵੀ 50 ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 36 ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 3 ਸੀਟਾਂ ਅਲਾਟ ਹੋਈਆਂ ।

22. ਇਸ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਨੇ ਕਮਿਊਨਲ ਐਵਾਰਡ ਵਾਲੀ ਸਿਕਾਇਤ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ । ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ 8 ਸੀਟਾਂ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁ ਸੰਸਤੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ।

23. ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਵੰਡ ਵਿਰੁੱਧ ਜਹਾਦ ਉਵੇਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਛੁੱਟ ਉਭਰ ਆਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਠੀਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲ ਨਾ ਸਕਿਆ । ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅੱਜ ਤਕ (21 ਸਿਤੰਬਰ 1933) ਅਕਾਲੀ ਸਹੀਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ।

24. ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਰਹਿਤ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਆਖਰੀ ਮੰਨਿੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਖ ਸਕੀਏ ਕਿ ਕੀ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਪਾਰਟੀ ਰਹਿਤ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ । ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੇ ਤਕ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਸਹੀਦੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਰਤੀ ਸੁਰੂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਵੀ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ।” ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਮੰਨਿੰਗ ’ਚੋਂ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਕੇ ਉੱਠ ਆਏ ।

25. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 24 ਜਲਾਈ 1932 ਨੂੰ ਬਣੀ ਕੌਸਲ ਆਫ ਐਕਸ਼ਨ ਅਤੇ 25 ਸਿਤੰਬਰ 1932 ਨੂੰ ਬਣਿਆ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਿੰਦਾ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ ਅਤੇ

ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਬਣ ਗਏ । ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਖ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਠੰਡੀ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਮੇਟੇ ਝਗੜੇ ਅਤੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਵਰੈਰਾ ਵਿਚ ਉਲਥਿਆ ਰਿਹਾ ।

25. ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਛੁੱਟ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਫਿਰਕੂ ਡੈਸਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਢਿੱਲੀ ਪੈਂਦੀ ਪੈਂਦੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ । ਇਹ ਮੌਹਰਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਵੱਡੀ ਏਕਤਾ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਾਮਯਾਬੀ ਮਿਲੀ । ਪਰ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਕਰਵਾ ਸਕੇ ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ

- (1) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—22 ਅਗਸਤ 1932
- (2) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ—2 ਸਿਤੰਬਰ 1932
- (3) ਗਿ: ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ—ਅਜਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ—ਸਫ਼ਾ 280.

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਡੁੱਟ (1929-36)

1. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 14 ਦਿਸੰਬਰ 1920 ਤੋਂ 1926 ਤਕ ਇਕ ਹੋ ਕੇ ਚਲਦਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਆਰ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਹੇਲੀ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਡੁੱਟ ਪਾਈ। ਸਰਤਾਂ ਮਨ ਕੇ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਮੁੜ ਨਾ ਆ ਸਕੇ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਿ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਕਰਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ।

2. 1930 ਵਿਚ ਦੂਜੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੈਵੇਂ ਪੜ੍ਹੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਰੁਧ ਡਟ ਕੇ ਲੜੇ ਪਰ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 'ਗਰੁਪ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੋੜੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। 12 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ ਹੋਣ ਲਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵਧੇਰੇ ਆਪ ਹੁਦਰੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਹੀ ਗਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜਥਾ ਲਿਜਾਣ ਤੇ ਗਿੜਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜਰਾਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ, ਖਾਨ ਅਬਦੂਲ ਗੁਹਾਰ ਖਾਨ, ਮੁਫਤੀ ਕਿਫਾਇਤ ਉਲ੍ਲਾਖ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਆਦਿ ਵੀ ਉਸੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ।¹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਜਿੱਤ ਕੌਮਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੌਮੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਜੋਸ਼ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬੇਤਾਜ-ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਾਲਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚੋਂ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਦੁਫੇੜ ਪੈ ਗਿਆ।

3. ਝੰਡੇ ਦੇ ਰੰਗ :—ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਝੰਡੇ ਦਾ ਰੰਗ। ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਗਰੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਝੰਡੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦੋ ਰੰਗ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਆਮ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਰੰਗ ਦੇਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਝੰਡਾ ਬਨਣ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।²

4. ਵਿੰਤੇ 3 ਅਗਸਤ 1930 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ

ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਦਾ ਅਗਲੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ 'ਚ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਿਮਾਰ ਸਨ, ਨੂੰ ਇਕ ਸਟਰੋਚਰ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਲੜਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਆਂਗ।

5. 1929 ਦੀ 31 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਲਾਨਾ ਸੈਸ਼ਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗਾਂਧੀ, ਮੌਤੀ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਅਨਸਾਰੀ ਆਦਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਅਤੇ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੇ. ਸੰਤਾਨਮ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਵੀ। ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਝੰਡਾ ਇਕ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਇਹ ਰੰਗ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਬਾਈ ਕਾਂਗਰਸਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਜਿਹੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਝੰਡੇ ਬਣ ਜਾਣਗੇ।”³ ਪਰ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਗਲਤ ਸੀ ਕਿ ਉਂਕਿ 1920 ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਅਖਬਾਰ (ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ) ਵਿਚ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛਪੀ ਸੀ ਅਤੇ 1929 ਦੀ ਦਿਸੰਬਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਸੀ।

7. ਨਵੰਬਰ 1930 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਤਾ ਰਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਰੰਗ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਨਾ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਮਤਾ 7 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 9 ਵੇਟਾਂ ਠਾਲ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ), ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

8. ਝੰਡੇ ਦੇ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਰਾਚੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਜ਼ਲਾਸ ਵਿਚ 25—26 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਫਣਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਝੰਡੇ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਝੰਡੇ ਬਾਰੇ ਸਿਕਾਇਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਪੀਲਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਾਲਾ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝੰਡੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕਦੇ ਨਾ ਛੱਡਿਆ।

9. ਡਸਕਾ ਮੌਰਚਾ—ਡਸਕੇ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਕਈ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜਾ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕੋਲ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਕੱਦਮਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ

ਹਿੰਦੂ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਸਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਦਾਲਤੀ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਝਟ ਪਟ ਮੌਰਚੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਪੀਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿਦ ਤੇ ਅੜੇ ਰਹੇ ਅਤੇ 17 ਅਗਸਤ 1931 ਦੇ ਦਿਨ 25 ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਜਥਾ ਨਾ ਗਿਆ।

10. ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੁਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਵੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 27 ਅਗਸਤ 1931 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਡਸਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਂ ਕੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਅਖੀਰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਮੰਨ ਗਈ ਅਤੇ ਡਸਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ 13 ਸਿੰਤਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡਸਕੇ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਜੱਥੇ ਗਏ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਰਿਹਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਦੋਵੇਂ, ਗੁਜਰਾਤ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਬਾਰੇ ਗਲਤ ਛਹਿਮੀਆਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਸਾਡੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੱਲਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਨਾ ਯਕੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਤਸਦੀਕ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈ।

11. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਲੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੋ ਸਾਲਸਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਲਸਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਤੇ ਦੋ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤਿੰਨ ਹਿੰਦੂ ਦੋ ਸਿੱਖ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਦਲਿਆ ਕਰੇ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

12. ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਮਲੇ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਕੋਈ ਹਿਮਾਇਤੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਚੁੱਕ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਦੇ ਨਾ ਮਿਲੇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਆਪਸੀ ਗਲਤ ਛਹਿਮੀਆਂ ਦੂਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1932 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਵਿਚ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਸਕਣ ਵਾਲ ਤਰੇੜ ਪੈ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਹੋ ਗਏ।

13. **ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ**—28 ਜੁਲਾਈ 1932 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਹੋਈ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ 17 ਮੈਂਬਰੀ ਕੰਸਲ ਆਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਨੇ 27 ਸਿੰਤਬਰ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸਾਲ ਤੱਕ (1932-33) ਇਹ ਦਰਬਾਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਸਹੀਦੀ ਫੈਜ ਬਣੀ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੋਈ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਹੀ ਹੋ ਗਕੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ, ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕਾ ਦੁੱਕਾ ਜਲਸਿਆਂ ਤੋਂ

ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਸਿੱਖ, ਕੌਂਸਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੜਾਬੰਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੀ ਅਤੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਹੀ ਚਲਦੀ ਰਹੀ।

14. ਆਖਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸਿਤੰਬਰ 1933 ਨੂੰ ਅੜਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਮੀਆਂ ਫਜ਼ੂਲ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੁੱਟ ਫੇਰ ਉਭਰ ਆਈ ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ। ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤਕਰੀਬਨ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਨ। 21 ਸਿਤੰਬਰ 1933 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਏ।⁴

15. 27 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗਰੂਪ ਨੇ ਅਪਣੀਮੀਟਿੰਗ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਬੁਲਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਗਰੂਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬਰੈਡਲਾ ਹਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਅਸੈਂਬਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।⁵

16. ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਅੰਤ ਤਾਂ ਫਰਵਰੀ ਮਾਰਚ 1933 ਵਿਚ ਹੀ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਾਗਜ਼ੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਅਜੇ ਸਿਤੰਬਰ 1933 ਤਕ ਜਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਜ਼ਵਾਲ 14 ਫਰਵਰੀ 1933 ਨੂੰ ਸੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਅਜਾਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਸਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸਨ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤਰਸਿੱਕਾ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਸਿਤੰਬਰ 1933 ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਵੀਂ ਜਥੇਬੰਦੀ “ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ” ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਮੀਡ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤਰਸਿੱਕਾ ਬਣੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਗੂ ਮੰਨ ਲਿਆ।

17. ਜਨਵਰੀ 1934 ਵਿਚ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 10 ਫਰਵਰੀ 1934 ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਡਿਕਟੇਟਰ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਕੰਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਗਰੂਪ ਦਾ ਆਗੂ ਸਾਰੀ ਕੰਮ ਦਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

18. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੌਂਦੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਜਾਣਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਾਰਚ 1934 ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ

ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਿੱਖ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ, ਫਿਰਕੂ ਐਵਾਰਡ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਲ ਦੇ ਬਾਰੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਇਥੇ ਵੀ ਨਾ ਨਿਭ ਸਕੇ ਅਤੇ 1 ਦਿੰਸ਼ਬਰ 1934 ਨੂੰ ਉਹ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਗਏ।

19. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮਾਰਚ 1930 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 100 ਸੀਟਾਂ, ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ 15 ਅਤੇ ਅਜਾਦ 5 ਜਿੱਤੇ ਸਨ। ਤੀਜੀਆਂ ਚੋਣਾਂ (ਉਦੋਂ ਚੋਣਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ) 1936 ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂ, ਫਿਲਾਸਫਰ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦਰਦੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

20. **ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ**—ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁਟ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਫੁਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਭਾ ਦਾ ਮੁਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ “ਪੰਥ ਦੀ ਪਬਲਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾਉਣਾ।” ਇਸ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਆਗੂ ਇਹ ਸਨ:—ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰੀ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਲਾਇਲਪੁਰ, ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਬਹਿਲੋਲਪੁਰ, ਪ੍ਰੇ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਪ੍ਰੇ: ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪ੍ਰੰ: ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰ, ਪ੍ਰੰ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੇਠ ਵਾਲਾ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਪ੍ਰੋ: ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰੀ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕ 232 ਆਦਿਕ।⁶

21. 29 ਦਿੰਸ਼ਬਰ 1933 ਨੂੰ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਇਕਤਰਤਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਿਨ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਝੂਠੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਣੇ ਤੇ ਗਾਲੂਂ ਕਢਣੀਆਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਮੰਨ ਗਈਆਂ। ਕੁਝ ਜਿਰ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫਿਰ ਉਹੋ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

22. ਫਿਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੰਗ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਤੋੜ ਦੇਣ ਤਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਆਂ ਬਰਮਾ ਵਿਚ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਥੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਰਿਟਾਈਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਬਰਮਾ ਚੋਂ ਨਾ ਪਰਤਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੀ ਤੋੜ ਦੇਣਗੇ। ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਲਸਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਏਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਇਆ।

23. ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ। ਅੰਤ 10 ਅਪ੍ਰੈਲ 1935 ਨੂੰ ਮਾ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਮੰਨ ਗਈਆਂ। “ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਪਹਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਕਾਂਸਪੀਰੇਸੀ ਕੇਸ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨ

ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ, ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਦਫ਼ਾ 85 ਦੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਜਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਵੀ ਰਿਟਾਈਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਬਾਬਾ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ—ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਪਰਲੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨਾ, ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਬਦਲਣਾ-ਚਾਹੁਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।”⁷ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਉਤੇ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਮਿੰਘ, ਈਸ਼ਤਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ।

24. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 18 ਅਪਰੈਲ 1935 ਨੂੰ ਅਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ) ਨੌਜਵੀਂ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੇ ਕਿ (1) ਸਾਲਸ ਪੰਜ ਹੋਣ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 2-2 ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਹੋਣ। (2) ਅਸੀਂ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। (3) ਇਹ ਪੰਜੇ ਸਾਲਸ ਅਤਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਸਹੁੰ ਖਾਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਾਂਗੇ, ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ-ਵਿਰੋਧੀ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।”⁸

25. ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਥ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁੱਦਤਾਂ ਬਾਅਦ ਪੰਥ ਇਕ ਸਿੱਖ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਸਾਲਸੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਮੰਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਸਮਝੌਤੇ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੁੱਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਕਿਹੜੀ ਗਰੰਟੀ ਸੀ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਫਿਰ ਵਾਇਦੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮੁਕਰੇਗਾ। ਈਸ਼ਤਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਸਕੱਤਰ (ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ) ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਡੱਕ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਾਰੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਹੱਕ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ, ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਫਿਰ ਮੁਕਰਣ ਦੀ ਹਰਕਤ ਨਾ ਕਰੇ। ਪਰ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤਾ।

26. ਮਈ 1933 ਵਿਚ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰਖੀ ਕਿ 1926 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜੇ ਸੱਜਣ ਵੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ, ਸਿੱਖ ਲੀਗ, ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੰਥ ਜਥੇਬੰਦੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਵੇ, ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ ਹਨ ਜਾਂ ਚੋਣ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ—ਸਾਰੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦੇਣ ਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਚੋਣਾਂ ਨਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ। ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇਤਨਾ ਅਜੀਬ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਉਪਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ।

27. ਪਹਿਲੀ ਜੂਨ 1935 ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਦੀ ਬੀਬੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇਰ ਨੇ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

28. ਜੂਨ 1935 ਵਿਚ ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਨਾਂ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੂੰ ਭੇਜਣ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਦੋ ਨਾਂ ਉਹ ਚੁਣ ਲੈਣ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਆਪ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਕੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥਕ ਫੈਸਲੇ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਉਪਰ

ਛੱਡਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

29. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅਖੀਰ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਾਲਸੀ ਤੇ ਮੰਨ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਫਰਵਰੀ 1936 ਵਿੱਚ ਚੌਬੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ (1914-15 ਦੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਨੂੰ) ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 24 ਨਵੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਕੀਤਾ। ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ 15 ਦਿੱਤੰਬਰ 1935 ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦਦੇਹਰ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਤਿੰਨ ਜਨਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਲਸੀ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਹਾਂ ਨੇ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾਂ ਤੇ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ—

ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ), ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਝੱਬਰ ।

30. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡੇ ਗਏ ਨਾਂ ਇਹ ਸਨ :—

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਠੇਰ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਰੀ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾਨੇਵਾਲੀਆ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ, ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੁਰਜ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਲੰਗੇਰੀ, ਬਾਵਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਬਰਵੱਛਾ ।

31. ਪਰ ਕੁਝ ਆਗੂ ਦੇਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ :—ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਹੰਬੇ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜਿਹਲਮ—(ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ)—ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੇਕੇ—(ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ) ।

32. ਏਕਤਾ ਦੀ ਇਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗਿਆਨੀ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਆਗੂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਜਾਦ ਖੜੇ ਰਹੇ :—ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ, ਰਣਜੋਪ ਸਿੰਘ ਤਰਸਿੱਕਾ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ), ਸ: ਬ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ। ਪਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਗੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਖੜਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ।

33. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 19 ਜਨਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਖੜੇ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ।⁹

34. 28 ਫਰਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮਜ਼ਦ 38 ਵਿਚੋਂ 28 ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 115 ਵਿਚੋਂ 82 ਮੈਂਬਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। 25 ਅਪ੍ਰੈਲ 1936 ਨੂੰ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀਆਂ ਲਈ ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ। ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਸੈਂਟਰਲ ਦਲ ਦੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਗ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾਨੇਵਾਲੀਆ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਐਡਵੋਕੇਟ ਅਤੇ 4 ਹੋਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼. ਬਾਬਾ ਭਗਤ ਸਿੰਘ (ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰੀ) ਵੀ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 2 ਗਿਲੋਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗਰੂਪ ਵਿਚੋਂ 10 ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੇ 2 ਨਵੀਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੋਆਪਟ ਹੋਏ।¹⁰

35. 13 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ।¹¹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਿਸ ਕਾਰਜ ਵਾਸਤੇ ਸਾਲਸੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੌਣਾਂ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਪਹਿਲੋਂ ਵਾਂਗ ਚਿੱਕੜ ਉਛਾਲਣ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ:

1. Durlab Singh — The Valiant Fighter, ਸਫ਼ਾ 115.
2. 24 ਦਿਸੰਬਰ 1921 ਦੀ 'ਅਕਾਲੀ' ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ, "ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਝੰਡਾ ਬਣੇਗਾ, ਉਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।"
3. ਟਰਥਿਊਨ, 2 ਨਵੰਬਰ 1930 — ਨਹਿਰੂ-ਸੰਤਾਨਮ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ।
4. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 23 ਸਿਤੰਬਰ 1933
5. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 29 ਸਿਤੰਬਰ 1933
6. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ, 31 ਦਿਸੰਬਰ 1933
7. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1935
8. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1935 ਅਤੇ ਟਰਥਿਊਨ, 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1935
9. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 21 ਜਨਵਰੀ 1936
10. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 27 ਅਪ੍ਰੈਲ 1936
11. ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 15 ਜੂਨ 1936

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ

ਅਤੇ

ਕੋਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ (1935)

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ (ਸਿੰਘਣੀਆਂ) ਝੰਡਾ ਬਜ਼ਾਰ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਦੇ ਜੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਾਕਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਆਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਕਣਕ ਪੀਹਣੀ ਪੈਂਦੀ, ਭੁੱਖੇ ਅਤੇ ਪਿਆਸੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਜਿਥੇ ਬੰਦੀ ਥਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਨੇਕਾਂ ਔਰਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਬੰਦੀ ਖਾਨੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ।

2. ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਿੱਕੀ ਇੱਟ ਦਾ ਸੀ। ਵਕਤ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਕੰਧ ਢੱਠ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਕੰਧ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਨਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਮਸੀਤ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਕੇਸ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਹਾਰ ਗਏ। ਹਾਰ ਤੋਂ ਚਿੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

3. ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਉੱਪਰ ਹੱਕ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਵੀ ਭੇਜੀਆਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੱਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਡੇਗ ਲੈਣ। ਮਿਲਾਪ ਅਖਬਾਰ ਅਨੁਸਾਰ—“ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸੂਬਾ ਕੇ ਤਮਾਮ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਕੇ ਨਾਮ ਤਾਰੇ ਅਰਸਾਲ ਕੀਂ, ਜਿਨ ਮੇਂ ਬਤਾਯਾ ਗਿਆ ਥਾਂ ਕਿ ਜਹਾਂ ਤਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੋਜ਼ੀਸ਼ਨ ਕਾ ਤਅੱਲਕ ਹੈ, ਤਾਜ਼ੀ ਰਾਤ ਹਿੰਦ ਕੀ ਦਫਾ 295 ਕਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੇਂ ਇੰਤਕਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਾ, ਅੰਤ ਹਕੂਮਤ ਹਿੰਦ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਭੀ ਹਕੂਮਤ ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਰਾਏ ਤਸਦੀਕ ਕਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਨ ਹਾਲਤ ਕੇ ਮੱਦੇ-ਨਜ਼ਰ ਹਕੂਮਤ ਮਸਜਿਦ ਕੇ ਗਿਰਾਨੇ ਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ ਰੋਕਨੇ ਕੇ ਲਾਈ ਕੋਈ ਇਕਤਦਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।”¹

4. ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵਿਚਲੀ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੁਬਜ਼ ਢਾਹਣ ਦਾ ਕੰਮ 24 ਜੂਨ 1935 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 27 ਜੂਨ ਤਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 28

ਜੂਨ ਨੂੰ ਇਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਮੇਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਲਬੇ ਹੋਠਾਂ ਆ ਕੇ ਮੌਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣੇ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

5. 2 ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਦਿਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਭੜਕਾਉ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਾਲਮੀ ਤੇ ਗੁਮਟੀ ਬਜ਼ਾਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਜਥਰਦਸਤ ਪਹਿਰਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 3 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਡੀ. ਸੀ. ਨੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ 60 ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। 4 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੋਈ ਸਿੱਟਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਪੰਜ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣੇ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। '6 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਜੁੰਮੇ ਦੀ ਨਿਮਾਜ ਮਗਰੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਕਦਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਖਿੰਡ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਟਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਫਸਰ ਜਖਮੀ ਹੋਏ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਰਾ ਸਥਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਸੀਨਗਨਾਂ ਵੀ ਮੰਗਵਾ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਲਾਰਡ ਨੂੰ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਮਿਲੇ। ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

6. 7 ਜੁਲਾਈ 1935 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਆਉਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖਸ਼ਾ ਇਮਾਰਤ ਢਾਹੁਣੀ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਰਾਤ ਸਾਢੇ ਅਠ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤਕ ਕਰਫ਼ਿਊ ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋ ਸਿਆਹੀਆਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੂ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਮਾਰੂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

7. 12 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਦ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਯਦ ਅਤਾਉਲਾ ਸ਼ਾਹ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਹਨ, ਇਕ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

8. 13 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ। ਮੌਲਾਨਾ ਜਫਰ ਅਲੀ ਖਾਂ, ਸੱਯਦ ਹਬੀਬ, ਮਲਕ ਲਾਲ ਖਾਂ ਆਦਿਕ ਗਿਰਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

9. 16 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਿਦ 'ਚੋਂ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਕੇ ਜਲੂਸ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਰੇ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਨਾਲ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤਾ। 17 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਨਿਮਾਜ਼ ਪਿਛੋਂ ਭੜਕਾਉ ਤਕਰੀਬਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ 5 ਬੰਦੇ ਫੜ ਲਏ। ਪੁਲੀਸ ਉਪਰ ਇੱਟਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਹੀਰਾ ਮੰਡੀ ਤੇ ਡੱਬੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲੇ ਜਿਹੜੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਪਿਛੋਂ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਵੀ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਕਾਰਨ ਗਿਰਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਨੇ ਕੌਸਲ ਚੈਂਬਰ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਵਾਸਤੇ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਨਤੀਜਾ ਕੁਝ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

10. 19 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚੋਂ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਤੇ ਜਿਸ ਤੇ ਤਿੰਡੇਵਾਰ

ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ 20 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਮਸਲਮਾਨ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਾਹਰ ਡਟੇ ਰਹੇ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਲ ਵਧਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਉਪਰ ਇੱਟਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ 10 ਵਾਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਅਕਬਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਤੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ 10 ਮੌਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਪਥਰਾਓ ਨਾਲ 124 ਪੁਲਸੀਏ ਜਖਮੀ ਹੋਏ।

11. 22 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਮਜ਼ਜਿਦ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ। ਅਹਿਰਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸੱਤ ਪਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 23 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜ ਪੰਜ ਦੇ ਜੱਥੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਲਮਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਾਜ਼-ਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੜਤਾਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਜੱਥੇ ਗਏ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗ ਲਈ। ਇਸ ਦਿਨ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਮਜ਼ਜਿਦ ਵਿਚ ਫਿਰ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਗੜਬੜ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਤਹਕੀਕਾਤ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

12. 25 ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਜਾਣੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। 28 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅਹਿਰਾਰੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰੌਲਾ ਪਿਆ। ਅੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 30 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹਾਲਤ ਨਾਰਮਲ ਹੋ ਗਏ।

13. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵਿਗਾੜਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਮਾਮਲਾ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਨ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਵੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੁਦ ਪਏ। 21 ਜੁਲਾਈ 1935 ਨੂੰ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਬਦ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਝਵਾਲ, ਗਿਆਨੀ ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬੈਰਿਸਟਰ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ, ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਅਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਆਦਿਕ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸ਼ਕਾਹ ਦੇਵੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਮਲਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਪਰ 25 ਜੁਲਾਈ 1935 ਨੂੰ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅਮਨ ਹੋ ਗਿਆ।

14. 9 ਅਗਸਤ 1935 ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀ ਢੱਠੀ ਕੰਧ ਉਸਾਰਨੀ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ 12 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜ ਵੀ ਉਥੋਂ ਹੱਟ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬਿਨਾਂ ਅਸਰ ਤੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਕਾਮਯਾਬੀ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 18 ਸਿਤੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਨ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੇਸ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ। 20 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ।

15. 30 ਸਿਤੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਸਾਹੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 10 ਲੱਖ ਦੀ ਫੌਜ ਭਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਸੌਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਹ ਜਲਸਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

16. 2 ਅਕਤੂਬਰ 1935 ਨੂੰ ਸੈਕਤ ਅਲੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਾਰੇ ਮਿਲਿਆ। 23 ਅਕਤੂਬਰ 1935 ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਜਲ੍ਹਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਭਾਰੀ ਜਲ੍ਹਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ; ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤ ਗਈ। ਫਿਰ 1 ਦਿੰਸ਼ਬਰ 1935 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ।

17. 15 ਦਿੰਸ਼ਬਰ 1935 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਦਖਲ ਲਈ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

18. ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਚੁਪ ਹੋ ਜਾਏ ਪਰ ਫਿਰ 1 ਫਰਵਰੀ 1936 ਤੋਂ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 18 ਫਰਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੁਲਾਹ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।”² ਪਰ 24 ਫਰਵਰੀ ਤੇ ਫਿਰ 27 ਫਰਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਜਿਨਾਹ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਗਲਬਾਤ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

19. 25 ਮਈ 1936 ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਜਜ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਕਾਕੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕੱਥਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ 1850 ਸੰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਾਰੇ ਝਗੜਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਡਾਗਲਸ ਯੰਗ, ਜਸਟਿਸ ਭਿੱਡੇ ਅਤੇ ਜਸਟਿਸ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਫੁੱਲ ਬੈਂਚ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਫੈਸਲਾ 26-1-38 ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਿਤ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪ੍ਰੀਵੀ ਕੈਂਸਲ ਵਿਚ ਕੇਸ ਲੈ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਹ ਝਗੜਾ ਸਦਾ ਲਈ ਹੱਲ ਹੋ ਗਿਆ।

20. **ਕਿਰਪਾਨ ਉੱਪਰ ਪਾਬੰਦੀ**— ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਿਰਪਾਨ ਪਹਿਣਣ ਉੱਪਰ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਜਜਬਾਤ ਭੜਕ ਪਏ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਵੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ 26 ਅਗਸਤ 1935 ਦੇ ਦਿਨ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵੱਡੀ ਕਿਰਪਾਨ ਬਾਰੇ ਐਲਾਨ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ (ਛੋਟੀਆਂ) ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਰਪਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਚਾਨਕ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਲੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕੀਤੇ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾਂ ਜਮਾਨਤਾਂ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਫਿਰ 25 ਨਿਤੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਕਿਰਪਾਨ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

21. 30 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ

ਹਜਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਜਲ੍ਹਸ ਕਹਿਆ। ਸਾਰੇ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਫੌਜ ਫਿਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇੱਟਾਂ ਪੈਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਨਾ ਵਾਪਰੀ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ 1 ਦਿਸੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਭਾਟੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ (ਲਾਹੌਰ) ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾਦ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਹਿਰ ਨੂੰ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਖਮੀ ਹੋਏ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 2 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨ ਉਪਰ ਫੇਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗ ਗਈ।

22. 13 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਜ: ਬ: ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਡਾਕਟਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਰਿਟਾਇਰਡ ਸੈਨਿਕ) ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ :—

(1) ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕ ਲਈ ਜਾਵੇ।

(2) ਪੁਲੀਸ ਵਿਚ 75 ਛੀ ਸਦੀ ਸਿਪਾਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਭਰਤੀ ਕਰ ਕੇ 50 ਛੀ ਸਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਣ।

(3) ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਬਾਬਤ ਮੁਸਲਮ ਪ੍ਰੈਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪੇਗੰਡਾ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ।

(4) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਪਿੱਛੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਨਾਜ਼ਾਇਜ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾਉਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

23. 15 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕਣ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। 30 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਮੋਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਬਾਰੇ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮਕ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਲਈ ਗਏ। ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਦਿਸੰਬਰ ਤੋਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਜ਼ਬੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

24. ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਜਥਾ ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਰੁਧ ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ (ਨੈਟ :— ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੋਂ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਨਿੰਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ 15 ਦਿਸੰਬਰ 1935 ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਕੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾ ਲਈ।) ਦੂਜਾ ਜਥਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੋਠ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਮੌਰਚਾ 31 ਜਨਵਰੀ 1936 ਤੱਕ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੱਕ 1709 ਗਿਰਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਮੌਰਚਾ 31 ਜਨਵਰੀ 1936 ਨੂੰ ਦਫ਼ਾ 144 ਹਟਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

25. ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਇਕ ਲਾਭ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ

ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਸਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਆਗੂ ਅਜਾਦ ਤੌਰ ਖੜੇ ਰਹੇ। ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਖੜੇ ਹੋਇਆਂ 115 ਵਿਚੋਂ 82 ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਏਕਤਾ ਬੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਰਹੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਅਸਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਚ ਗਈ।

26. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 15 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਿਉ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਰੁਮਾਲੇ, ਸਸਤਰ, ਗੋਲਕ ਆਦਿਕ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ 18 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਇਕ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥਤਾਰ ਨਿਹੰਗਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ 7 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਿਹੰਗਾਂ ਦੀ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਦੁਖਲੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਕੋਟ ਭਾਈ ਬਾਨ ਸਿੰਘ :—

27. ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਸਤ ਵਜੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੋਂ 25 ਮੀਲ ਦੂਰ ਕੋਈ ਬਾਨ ਸਿੰਘ ਦੋ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘਟਨਾ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਪਰ ਸਿੰਘ ਨਾ ਰੁਕੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਹਦੇ ਰਹੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਮਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ 13 ਸਿੱਖ ਫੱਟੜ ਹੋਏ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਤੋੜ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਹਾਲਤ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ 18 ਮੁਸਲਮਾਨ ਗ੍ਰੰਥਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ।

28. ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਆਲਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਉਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਭਾਈ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਯੂਨੀਅਨ-ਸਿਟਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਰਸਿਕੰਦਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਡਰੀ ਸੀ। ਕੋਟ ਭਾਈ ਬਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਜੇ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਉੱਤੇਂ ਨਵੀਂ ਜਦੋਜਹਿਦ ਆ ਖੜੀ ਹੋਈ। 11 ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਥੇ ਕੋਟ ਭਾਈ ਬਾਨ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। 12 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਕੋਟ ਭਾਈ ਬਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਮਝੈਲ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਨਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

29. ਕੋਟ ਭਾਈ ਬਾਨ ਸਿੰਘ ਸਿੰਦਾਰ ਮੋਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਖਾਨ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਸ ਦੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਪਹਿਲੋਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਥਾਂ ਛੱਡ ਗਏ। ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸਤ ਅੱਠ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਮੋਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਕੰਮ-ਰੋਕੂ ਮਤਾ ਵੀ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਵਾਇਦਾ

ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਮੱਝੇਂਤਾ ਕਰਵਾ ਦੇਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਾ ਹੋਇਆ।

30. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 24-25 ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਕੱਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਵਧੀਕੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਹਿਮਾਇਤ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 6 ਅਗਸਤ 1937 ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕੱਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ, 19 ਅਗਸਤ 1937 ਨੂੰ, ਜਿੱਤ ਹੋਣ ਤੇ ਕੱਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਹੋ ਗਿਆ। 19 ਅਗਸਤ 1937 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਹਾਈਕੋਰਟ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ 10 ਤੋਂ ਡੇਢ ਵਜੇ ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਨਾ ਜਾਣ। ਨਾਲ ਹੀ ਕੈਂਬਲਪੁਰ ਦਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਜਿਸਟਰੇਟ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।⁴ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ 23 ਅਗਸਤ 1937 ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੜੇ ਬੰਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਨਾ ਲਿਖੀ। ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਅਕਸਰ ਹੁਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। 24 ਫਰਵਰੀ 1938 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕੈਂਸਲ ਵਿਚ, ਕੱਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਿਰੁਧ, ਕੰਮ ਰੋਕੂ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ 30 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਕਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

31. 26 ਫਰਵਰੀ 1938 ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਬਰਕਤ ਅਲੀ ਨੇ ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ 16 ਮਾਰਚ 1938 ਨੂੰ ਬਹਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। 4 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸੌਂ ਯਾ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਭਾਰਗੋ, ਦੀਵਾਨ ਚਮਨ ਲਾਲ ਪੁਰੀ, ਸ਼ੇਖ ਕਰਾਮਾਤ ਅਲੀ, ਪੀਰ ਮਕਬੂਲ ਮਹਿਮਾਦ ਤੇ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਖਾਲਦ ਲਤੀਫ਼ ਗਾਬਾ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। 19 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮੱਝੇਂਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

32. ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅਦਾਲਤਾਂ ਨੇ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅੰਦੰਗਾ ਛਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ “ਜਗੀਰਦਾਰ ਸਿੱਖਾਂ” ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁਝ ਨਾ ਖੱਟ ਸਕੇ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ :—

(1) ਮਿਲਾਪ (ਉਰਦੂ ਅਖਬਾਰ), 25 ਮਈ 1936. ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 9 ਜੁਲਾਈ 1935 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੁਸਤਕ “ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ” ਦੇ ਸਫ਼ਾ 56 ਤੇ ਵੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਜਨਵਰੀ 1937 ਵਿਚ ‘101 ਸਪਤਾਹਿਕ ਪਾਠ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਗੁ: ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ, ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

(2) ਅਕਾਲੀ ਪੱਤਰਕਾ, 20 ਫਰਵਰੀ 1936.

(3) Durlab Singh—The Valiant Fighter, ਸਫ਼ਾ 125.

(4) ਅਕਾਲੀ ਪੱਤਰਕਾ, 21 ਅਗਸਤ 1937.

ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਤਕ [1936-39]

1. 17 ਅਗਸਤ 1932 ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਐਵਾਰਡ (ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ) ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੋਂ 1934 ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਸ ਐਵਾਰਡ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਗਲਬਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਰਜ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਧਰ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੀ ਇਕ ਹੋ ਕੇ ਲਤਣ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਤੇ ਕਾਇਮ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਐਲਾਨ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, “ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੇ ਆਸੀਂ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਤੋਝੀਏ, ਤਦ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਤੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨੇ ਦੇਵੇਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ।”¹ ਪਰ ਧੜੇਬੰਦੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਖਾਈ ਪੈ ਗਈ।

2. ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਅਕਤੂਬਰ 1934 ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। 27 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੌਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਫੈਸਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਤਰਮੀਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। “ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ ਰੱਦ ਕਰੋ” ਤਰਮੀਮ ਕੁਝ ਵੇਟਾਂ ਕਾਰਨ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੰਮੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਆਏ ਕਿ “ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।”² ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1935-36 ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ 1937 ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਦੇ ਕਾਫੀ ਆਸਾਰ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਫੁੱਟ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵੀ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਨੇ “ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ” ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਸ੍ਰਕਾਰ ਪਰਸਤ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸ਼: ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠੀਆ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ

ਵਾਸਤੇ ਕਮਰਕਸੇ ਕਰ ਲਈ । ਪੈਸੇ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਅੱਗੇ ਸੀ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਆਮ ਕਿਸਾਨ ਤੇ ਵਪਾਰੀ ਸਨ ਉਥੇ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਜਗੀਰਦਾਰ, ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਤੇ ਉਚ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ ।

4. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਵਰਾਜ, ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਵਧੇਰੇ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ ਨੇ “ਵਿਧਾਨਕ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਵਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ” ਵਾਲਾ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਸ: ਮਜ਼ਿਠੀਆ ਨੇ ਅਗਸਤ 1936 ਵਿਚ ਇਹ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਵੇਂ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਵਾਏਗੀ ।

5. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਲਗਭਗ ਫੈਜਲਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਵਰਕੰਗ ਕਮੰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ 14 ਜੂਨ 1936 ਨੂੰ ਹੋਈ । ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਫੈਜਲਾਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਆਨੁਰੋਧੀ ਮਜ਼ਿਸਟਰੇਟ, ਜਗੀਰਦਾਰ, ਸ: ਸਾਹਿਬ, ਸ: ਬਹਾਦਰ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪੂਜ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਖੜਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।³ ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 100 ਆਗੂ ਸ: ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਹਾਜ਼ਰੀਨ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਸਰਬ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੀ । ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ । ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਨ : (1) ਝਟਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਰੋਲ (2) ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਦੇ ਮੜਲੇ ਤੇ ਚੁੱਪ ਅਤੇ (3) ਛਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰਨਾ । ਕਾਂਗਰਸ ਬਾਰੇ 3 ਜੁਲਾਈ 1936 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਕਿ—ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਰਗੇ ਮਸਲੇ, ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਪੱਖ ਦੀ ਠੀਕ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਿਰਕਸਾਹਟ ਦਿਖਾਈ ਸੀ । ਜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ ਤੱਕ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ । ਮੈਂ ਉਸ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਗਦਾਰ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੋਣਾਂ ਹੈ । ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਤਦ ਕਰਾਂਗਾ ਜਦ ਤਕ ਕਾਂਗਰਸ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਗਲਬੇ ਹੋਣੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ । ਪਰ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਵਾਂਗਾ ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਇਕ ਨੈਸ਼ਲਲਿਸਟ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ ਨੇ ਚਿੜ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ “ਸਾਡਾ ਐਰੰਗਜ਼ੇਬ” ਦਾ ਲੇਬਲ ਦਿੱਤਾ ।⁴

6. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਚੋਣਾਂ ਲੜ ਰਹੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮੱਝੇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ । ਸਾਂਝੇ ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਨੇ 19 ਨੁਕਾਤੀ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ।⁵ ਇਹ ਨੁਕਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਨ :—

1. ਪੂਰਨ ਸਵਰਾਜ ਵਾਸਤੇ ਲੜਾਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਜੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕਰਨ ।
2. ਛਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਡਟਵਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਂਝੇ ਤੇ ਕੌਮੀ ਹਲ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨਾ ।
3. ਸਾਰੇ ਮਾਰੂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ।

4. ਕੌਮੀ ਮੁਫ਼ਾਦ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਾਲੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਵਾਉਣਾ ।
5. ਸਾਰੇ ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ।
6. ਛੂਤ ਛਾਤ ਦਾ ਅੰਤ ।
7. ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ, ਪਿੱਛੇ ਰਹੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਾਉਣਾ ।
8. ਮੁਫ਼ਲੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ, ਪੇਸ਼ਾ, ਧਰਮ ਤੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ।
9. ਪੇਂਡੂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਉਣਾ ।
10. ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਵਾਸਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਉਪਰ ਵਧ ਟੈਕਸ ਲਾਉਣਾ ।
11. ਇੰਕਮ ਟੈਕਸ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਮਾਲੀਆ ਲਗਵਾਉਣਾ ।
12. ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਹਦੀ ਥਾਂ ਅਜਿਹੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਜੋ 1935 ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਬਦਲੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਏ ।
13. ਫੌਜ ਦਾ ਭਾਰਤੀ-ਕਰਣ ਕਰਨਾ ।
14. ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰੱਝਾ ਕਰਨਾ ।
15. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਦਿਵਾਉਣਾ ।
16. ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ।

17. ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ 1925 ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਵਿਚ ਭਰਮੀਮ ਕਰਨਾ ।

18. ਆਵਿਆਨਾ (ਪਾਨੀ ਦਾ ਦਰ) ਘਟਾਉਣਾ ।

19. ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਦਸਤਕਾਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਘਟਾਉਣਾ ।

7. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਇਕੱਲਿਆਂ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦੇ ਐਲਾਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸੈਟਰਲ ਖਾਲਸਾ ਯੂਬ ਲੀਗ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਆਦਿਕ ਮੁਖ ਸਨ । ਅਗਸਤ 1936 ਨੂੰ ਇਸ ਧੜੇ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ।

8. ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ 3 ਅਗਸਤ 1936 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਰਬ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾਈ । ਇਸ ਵਿਚ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੇਵੇਂਗੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਕਾਰ ਵਧੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ।” ਇਸ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਜੰਬੰਧ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ।” ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਂਝਾ ਬੋਰਡ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ।

9. ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ‘ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ’ ਬਣਾ ਲਈ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ, ਮਾ: ਕਾਬਲ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਆਦਿਕ ਸਨ ।⁷ ਪਰ ਇਹ ਮਾਹੌਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਨਾ ਚਲ ਸਕਿਆ । ਕੁਝ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਅੱਖੇਰ 13-14 ਨਵੰਬਰ 1936 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਮਸ਼ੇਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ।⁸

ਇਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ 4 ਜਨਵਰੀ 1937 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਈ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਡੈਲੀਗੋਟ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 24 ਸਿੱਖ ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ 14 ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ 10 ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੜਣੀਆਂ ਸਨ।⁹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੌਰੋਂ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਨਰੋਤਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਮੁਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ।

10. 1937 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 23 ਉਮੀਦਵਾਰ ਜਿਤ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਤੇ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਜਿੱਤੇ। ਅਕਾਲੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾਲ ਸੋਢੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਜ ਹੋਰ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਜੇਤੂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਟਿੱਕਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਮੁਖ ਸਨ।¹⁰

11. ਜਿੱਤਣ ਮਗਰੋਂ 14 ਫਰਵਰੀ 1937 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸਰਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਾਂਝੇ ਫਰੰਟ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਈਲ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਂ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੌਰੋਂ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਨਾ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਖੀਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਫਰੰਟ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।¹¹

12. 17 ਫਰਵਰੀ 1937 ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਐਮਰਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੱਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ।¹² ਇਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚੋਣ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ 31 ਮਾਰਚ 1936 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫਜ਼ਲ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿਕੰਦਰ ਹਯਾਤ ਖਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਬਨਣਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।¹³ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਅਬਦੂਲ ਹਯਾ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਖਿਜਰ ਟਿਵਾਣਾ (ਦੇਵੇ: ਮੁਸਲਮਾਨ), ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ (ਸਿੱਖ), ਸਰ ਛੋਟੂ ਰਾਮ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ (ਦੇਵੇ: ਹਿੰਦੂ) ਵਜੀਰ ਸਨ। ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1937 ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸਾਂਝੇ ਫਰੰਟ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।

13. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 5 ਮਾਰਚ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫੇਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ “ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮੌਬਰ ਬਣ ਜਾਵੇ।”¹⁴

14. 8 ਮਾਰਚ 1937 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਬਰੈਡਲਾ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ਹੜਤਾਲ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਕਿਰਤੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਮਿਲਤ, ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਯੂਨੀਅਨ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਥ ਲੀਗ ਆਦਿਕ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ।

15. ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ਦੀ ਹੜਤਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੋਸ

ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ। 14 ਮਾਰਚ 1937 ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਿਆ ਜੋ ਆਉਣ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਖ ਸੀ “ਫਿਰਕੂ ਫੈਸਲਾ ਮੰਨਣਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਹੈ।”¹⁵ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੜੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ।

16. ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1937 ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿਚ ਹੜਤਾਲ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਟ ਭਾਈ ਬਾਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਕਈ ਸਿੰਘ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਧਰਮ ਦੋਹਾਂ ਮੁਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਲੜਨਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੀਜਾ ਹਮਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਵਰਕਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਟੁਟਣੇ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਏ; ਤੇ ਕੁਝ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਵਾਂਗ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਬਾਹਰ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 24 ਤੇ 25 ਅਪਰੈਲ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ 103 ਮੈਂਬਰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਕਿਸੇ ਸਖਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਯਕੀਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ :—(1) ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ (2) ਕੋਟ ਭਾਈ ਬਾਨ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਰੱਲ ਦੀ ਨਿੰਦਾ (3) ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਨਾ ਬਣੋ।

17. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ (ਜੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਰਧਾਨ ਸਨ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਨਾ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਚੂਹੜਕਾਣਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। 27 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੂ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸਾਡਾ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ “ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ” ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਲਿਜਾ ਸਕੇ।

18. ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਾਸਤੇ ਬੜਾ ਅੰਖਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਨਵੀਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਮਤਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਗੋਕੇ ਅਨੁਸਾਰ :—

ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਹੁਣ ਇਸ ਵਿਚ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਾਂ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ।” ਇਸ ਮਤੇ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਹਾ ਕਿ “ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੇ ਵਹਿਣ ਦਿਓ, ਅਸੀਂ

ਇਸ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾਵੁੰਗੇ ।” ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋੜਨ ਦਾ ਮਤਾ ਵਾਪਸ ਲੀਤਾ ਗਿਆ।¹⁸

ਜਿਥੋਂ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਸੰਬੰਧੀ ਅਲਗ ਅਲਗ ਵਿਚਾਰ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਝੁਗੜੇ ਅਤੇ ਰਾਵਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਚਲਣ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਬਹੁਤੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਰਾਹ ਲਭਿਆ। ਹੁਣ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾ ਲਏ। 14 ਜੂਨ 1937 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ।¹⁹ ਇਸੇ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਫਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ। ਦਰਸਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ—ਪ੍ਰਧਾਨ, ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

19. ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਸਤੇ ਬੜੀ ਗੁੰਡਲਦਾਰ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। 4 ਅਗਸਤ 1937 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕੇਟ ਭਾਈ ਥਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਹਫ਼ਤੇ 10 ਅਗਸਤ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਪਰਸਤ ਕਮੇਟੀ (ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਸੀਵਾਨ—ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ) ਨੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਾਵਿਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 5 ਹੋਰ ਪਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕਢ ਦੇਤਾ ਅਤੇ 4 ਨੂੰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਪਰੋਫੈਸਰ ਕੌਮੀ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ। 12 ਅਕਤੂਬਰ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

20. 15 ਅਕਤੂਬਰ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਸਿੰਕੰਦਰ ਅਤੇ ਮੁੰਹਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਿੰਕੰਦਰ-ਜਿਨਾਹ ਪੈਕਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਸਿੰਕੰਦਰ-ਜਿਨਾਹ ਪੈਕਟ ਅਨੁਸਾਰ :—

[1] ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਕੰਦਰ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਏਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁਸਲਿਮਾਨ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ,

ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਲੀਗ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਨਣ।

[2] ਅਗੇ ਤੋਂ ਸਦਨ ਦੀਆਂ ਉਪ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਗਰੂਪ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਗੇ।

[3] ਜੋ ਮੁਸਲਿਮਾਨ ਲੀਗ ਦੀ ਟਿਕਟ ਤੇ ਚੁਣੇ ਜਾਣਗੇ ਜਾਂ ਲੀਗ ਦੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ ਉਹ “ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ” ਦੇ ਅੰਦਰ ‘ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਪਾਰਟੀ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਜਾਂ ਸਮੱਝਿਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਅਜਾਦੀ ਹੋਣਗੇ।

ਇਸ ਸਪੱਝੇਤੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੰਕੰਦਰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ, ਸਿੱਖ ਜਗੀਰਦਾਰ ਹਿੰਦੂ ਸਰ। ਏਦਾਰ ਤੇ ਇਸਾਈਆਂ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣ ਗਈ ਨਾਂ ਕਿ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ—ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਰਕਾਰ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਐਮ.ਐਲ.ਏ.ਜ. ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠਕ 28 ਅਕਤੂਬਰ 1937 ਦੇ ਦਿਨ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਉਰਾੜਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੇ ਫੈਜਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੰਕੰਦਰ ਜਿਨਾਹ ਪੈਕਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ

ਜਾਣ । ਇਹ ਵੀ ਛੈ ਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਮਿਲਾਪ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

21. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਦਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੁਜਾਹਰੇ ਹੋਏ । 24 ਜਨਵਰੀ 1938 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ, ਮੌਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਬਾਹਰ 50,000 ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਪਿਛੋਂ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ । ਇਹ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਲੋਕਾਂ ਜਲੂਸ ਇਨਕਲਾਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਸਿੰਦਰ ਸਰਕਾਰ ਮੁਦਰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।²⁰ ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ । 1 ਮਾਰਚ 1938 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ‘ਸਿੱਖ ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ ਫੰਡ’ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਸਿਆਸੀ ਕੈਂਦੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੁਪ ਧਾਰ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਗਲੂਬਾਤਾਂ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 16 ਮਈ 1938 ਨੂੰ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਯਤ੍ਰੀਨ ਦਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਹਯੂਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ । ਇਸ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਯਤ੍ਰੀਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੋ ।”²¹

22. 31 ਮਈ 1938 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੱਦਰਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪਾਲਸੀ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਇਹ ਪਰਤੀਕ ਸੀ ।²²

23. 20 ਜੁਲਾਈ 1938 ਨੂੰ ‘ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ’ ਵਲੋਂ ਮਹਿਕਮਾ ਨਹਿਰ ਵਿਰੁਧ ਭਾਰੀ ਮਜ਼ਾਹਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਜਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਵਿਚ 60,000 ਕਿਸਾਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮੁਜਾਹਰੀਨ ਜਖਮੀ ਹੋਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਜਥੇਦਾਰ ਨਾਗੂਕੇ ਆਦਿਕ ਵੀ ਸਨ । 3 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਭਰਤੀ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ।

24. 9 ਅਕਤੂਬਰ 1938 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ।²⁴ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

25. 26-27 ਨਵੰਬਰ 1938 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰਾਵਲ-ਪਿੰਡੀ ਵਿਖੇ ਹੋਈ । ਮੁਖ ਮਹਿਮਾਨ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੌਸ ਸਨ । 50,000 ਦੀ ਭਾਤੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ, ਕਾਲੇ ਬਿੱਲ (ਬੰਦੋਬਸਤ) ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਸਲਿਮ ਰੋਲ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ ।²⁵ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ । ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ :— ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਇਹ ਸਖਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਕੌਮੀ ਮਾਣ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਸਵੈਮਾਨ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ...’²⁶

26. ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ

ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਕਦੇ ਵੀ ਅਲਗ ਅਲਗ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਭਾਵੁਕ ਗੱਲਾਂ, ਬਿਆਨ ਤੇ ਤਕਹੀਰਾਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਨਿਮੋਝੂਣਤਾ ਅਤੇ ਅ-ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ ਦੀ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਸਨ। ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੈ ਤਾਂ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦਾ ਤੇ ਹਿਮਾਇਤ ਹੈ ਤਾਂ ਉਪਛਵਾਗੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਨੰਬਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜੀ ਭਾਵੁਕਤਾ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਾਸਤੇ ਘਾਟੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਣੇ ਹੀ ਸਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਜਬੇਬਦੀਆਂ ਇਕ ਸੁਰ ਜਿਹਾ ਹੋਕੇ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਜਾਪੀਆਂ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ।

ਫੁੱਟ ਨੋਟ :—

- (1) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ— ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ (ਨਵੰਬਰ 1956), ਸਫ਼ਾ 32
- (2) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਅਕਤੂਬਰ 1934
- (3) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 16 ਜੂਨ 1936
- (4) ਟਰਬਿਊਨ, 5 ਜੁਲਾਈ 1936
- (5) ਟਰਬਿਊਨ, 20 ਜੂਨ 1936
- (6) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 5 ਅਗਸਤ 1936
- (7) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 18 ਅਗਸਤ 1936
- (8) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 18 ਨਵੰਬਰ 1936
- (9) ਟਰਬਿਊਨ, 20 ਨਵੰਬਰ 1936
- (10) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 9 ਫਰਵਰੀ 1937
- (11) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 16 ਫਰਵਰੀ 1937
- (12) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 19 ਫਰਵਰੀ 1937
- (13) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 1936
- (14) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 7 ਮਾਰਚ 1937
- (15) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 16 ਮਾਰਚ 1937
- (16) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 27 ਅਪ੍ਰੈਲ 1937
- (17) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1937
- (18) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ — ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਫ਼ਾ 36-37
- (19) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 18 ਜੂਨ 1937
- (20) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 26 ਜਨਵਰੀ 1938
- (21) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 18 ਮਈ 1938
- (22) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 2 ਜੂਨ 1938
- (23) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 5 ਅਗਸਤ 1938
- (24) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 11 ਅਕਤੂਬਰ 1938
- (25) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਨਵੰਬਰ 1938
- (26) ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ — ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਫ਼ਾ 34.

ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਕਿਪਸ ਤਕ (1939)

1. 1939 ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹਾਨਤਾ ਭਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਲ ਸੀ। ਸਾਲ ਦੇ ਸੁਰੂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਚੇਣਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰਾਨੀ ਜਨਕ ਨਤੀਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 30 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਸੈਫ਼-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਚੇਣ ਵਿਚ 31 ਜਨਵਰੀ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਕਰਮ ਚੰਦ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਮੀਦਵਾਰ ਪੱਟਾਭੀ ਸੀਤਾ ਰਮੱਇਆ ਦੇ 1286 ਵੇਟਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 1495 ਵੇਟਾਂ ਲੈ ਕੇ 209 ਵੇਟਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ¹ ਸੁਭਾਸ਼ ਬੋਸ ਦੇ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਤੇ ਨਰਮ ਦਲ ਦੇ ਵੱਲਤ ਭਾਈ ਪਟੇਲ, ਅਚਾਰਿਆ ਕਿਰਪਲਾਨੀ, ਡਾਕਟਰ ਰਾਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਭੋਲਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾਈ, ਸੇਠ ਜਮਨਾ ਦਾਸ, ਮੌਲਾਨਾ ਅਜਾਦ ਅਤੇ ਹਾਰੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ।

2. 15 ਫਰਵਰੀ 1939 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੇਣਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨਤੀਜੇ ਲਗਭਗ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਆਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਇਕ ਗੈਰ ਅਕਾਲੀ ਟਿੱਕਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਰਮੀਮੀ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉੱਪਰ ਇਕ ਕੰਟਰੋਲ ਬੋਰਡ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੱਦ ਸੀ।² ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਬਿੱਲ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 19 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਟਿੱਕਾ—ਬਿੱਲ ਵਿਰੋਧੀ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ।

3. 27 ਮਾਰਚ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ “ਅਕਾਲ ਰਜਮੈਂਟ” ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਕ ਵਾਲੋਂਟੀਅਰ ਫੌਜ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ, ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਤਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਘਟ ਸੀਟਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।³ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਰਜਮੈਂਟ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਾਏ ਗਏ।

4. 16 ਮਈ 1939 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਹਰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੱਦਰ ਧਾਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। 28 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲੀ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੱਧ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੌਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਸਾਮਿਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿੱਖਿੰਦਰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਘਟੀਆ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

5. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿਟਲਰ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਸਿਤ਼ਬਰ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਪੋਲੋਂਡ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਚੈਂਬਰਲੇਨ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਵੀ 3 ਸਿਤ਼ਬਰ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ।

6. ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਜੰਗ ਬਾਰੇ ਨਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਈਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਸਰ ਸਿਰਦਰ ਨੇ ਮੁਸਲਿਮ ਹਿਮਾਈਤ ਦਾ ਪਲੜਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਵਲ ਭਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਮਈ 1939 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ‘ਪੰਜਾਬ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ’ ਵਰਗਾ ਮਤਾ ਸਰਬ ਸਮੇਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ।⁴ ਇਸੇ ਵਰਗਾ ਐਲਾਨ ਉਸ ਨੇ 25 ਅਗਸਤ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਕੀਤਾ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਮਤਾ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ, ਜਿਹੜਾ 39 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 104 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਮਤੇ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰਕਾਰ ਜੰਗ ਮਹਰੋਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਡੁਮੀਨੀਅਨ ਸਟੇਟਸ (ਨਾਲ ਹੀ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ) ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰੇਗੀ।

7. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਇਕ ਅਤਿ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲਾ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਅਕਤੂਬਰ 1939 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕ ਭਾਰੀ ਸਿੱਖ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ ਪਰ ਜੇ 1) ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵਧ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ 2) ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਐਗਜੈਨਟਿਵ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ 3) ਨੌਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨੂਮਾਇੰਦਗੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।⁵

8. ਸਰਕਾਰ ਪੱਖੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਗਰੁਪ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਇਸ ਅੰਕੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੁਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਲੈਫਟੀਨੈਟ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦਲ ਨੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਲਈ। 20 ਜਨਵਰੀ 1941 ਦੇ ਦਿਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਫਿਫੌਂਸ ਲੀਗ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲੀਗ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਮਹਰੋਂ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ, ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ, ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ‘ਹਿੰਦੂ’ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ।

9. 10-11 ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਦਿਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਟਾਰੀ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨੀਮ ਫੌਜੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਕਾਲ ਰਜਸ਼ੇਟ ਦੇ 10,000 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਅਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਜੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਮਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ 1) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ 2) ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੀ ਰਿਹਾਈ 3) ਪੂਰਨ ਸਵਰਾਜ 4) ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ 5) ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਲੈਣ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ।⁶

10. 5 ਜੁਲਾਈ 1940 ਦ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ।⁸ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅਕਾਲੀਆਂ ਆਗੂ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ। ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਅਤੇ ਜੌਹਨ ਬੁਲ ਦੋਵੇਂ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਮੁਸਲਮ, ਅਤਾਲੀ - ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਈ ਜਾਵੇ।

ਸੁਣੋ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ

11. ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 13 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਰਗੋਪੇ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਆਗੂ ਬੈਰਿਸਟਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਖਲਮਾਨ ਨੇ ਛੁਗ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮ ਏਕਤਾ ਦੇ ਆਸਾਰ ਘਟ ਗਏ। 17 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪਰਦੇਓ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸ੍ਰਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਲੀ ਮੰਗ ਮੰਨ ਲਵੇ ਤਾਂ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਇਕ ਲੱਭ ਵਾਲੀ ਅਰ ਦੇਣਗੇ।⁹

12. ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕੱਠੇ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। 23 ਅਗਸਤ 1940 ਨੂੰ ਵਾਰਪਾ ਵਿਖੇ ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੌਮੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰਕਾਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ —¹⁰ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸੌਦਾਈਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ “ਕੋਰਾ ਚੈਕ” ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 9 ਸਿਤੰਬਰ 1940 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ 1929 ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ: 1) ਰਾਜਾਂ ਜੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬੇ ਇਨਸਾਫ਼ੀ ਭਰੀ ਤੇ ਕੌਮੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। 2) ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਜੀਸ਼ਨ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। 3) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।¹¹

13. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਵਾਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਘਟੀਆ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਚਰਚਾ ਸੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜ਼ਾਦ (ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 1940 ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ) ਨੇ ਟੀਕਾ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਤੁਹਾਡੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹੋ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਹੀਂ —

you have nothing in common with
Congress —————— you believe in
the rule of sword, the Congress
does not —¹²

14. ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਪਤਰ ਦੇ ਰਿਲੀਜ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 12 ਸਿਤੰਬਰ 1940 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੌਮੀ ਤੇ ਸੂਬਾਈ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਵਿਚ ਮੌਲਾਨਾ ਅਤੇ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਛਰਕ ਅਤੇ ਰਾਜੀ ਜੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਚਰਚਾ ਸੀ।¹³ 15 ਸਿਤੰਬਰ 1940 ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪ, ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਵੀਰ ਭਾਰਤ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜਾਦ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।¹⁴ ਪਰ 18 ਸਿਤੰਬਰ 1940 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਸਥਾਨੀ ਹੈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।¹⁵

15. 28 ਜੂਨ 1940 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜਾਦ ਦੇ ਬਿਆਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਜ਼ਸ਼ਨ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 1929 ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਭਰੋਸੇ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਰਾਜੀ ਜੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।¹⁶ 15 ਅਕਤੂਬਰ 1940 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਬ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਰਾਹ ਚੁਨਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ।¹⁷ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕੱਠੇ ਚਲਦੇ ਰਹੇ। 29 ਨਵੰਬਰ 1940 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਸਿਵਲ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਬਾਰੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।¹⁸ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰ-ਪੁਰੀ ਸਨ।

16. 31 ਦਿਸੰਬਰ 1940 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਰੋਲ ਨੂੰ ਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ ਅਹਿਸਾ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।¹⁹

17. ਜਨਵਰੀ 1941 ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਮੀਡੀਅਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 14 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਾਹਿਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਟਿੱਕਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੰਥ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ ਦਾ ਵੀ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।²⁰ ਟਿੱਕਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿੱਲ ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉਪਰ ਇਕ ਬੋਰਡ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਾਸਤੇ ਧਾਰਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ ਇਸ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਐਮ, ਐਲ. ਏ, ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ।

18. 20 ਜਨਵਰੀ 1941 ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਟੇਟਸ ਕੋ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿ ਗਈ। 15 ਫਰਵਰੀ 1941 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰੁੜਕਾ ਕਲਾਂ (ਜਲੰਘ) ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮੰਗ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਅਤੇ ਯੂਨਿਅਨਿਸਟ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੀ

ਮੰਗ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਝਟਕੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਟੈਕਸ ਦੀ ਛੋਟ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ।²¹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਿੱਖ ਪਛੜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਚਗੇ ਸਲੂਕ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਦੁਆਂਦਾ ਬਿੱਲ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਜਦੋਜਹਿਦ ਦੇ ਐਲਾਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।²² 22 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਝਟਕਾ, ਗੁਰਮੁਖੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਦਾਇਆਂ ਦੀ ਟੈਕਸ ਤੋਂ ਛੋਟ ਆਦਿਕ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਆਲਟੀਮੇਟਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

19. 21 ਜੁਲਾਈ 1941 ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਅਪਣੀ ਕੌਸਲ ਵਿਚ ਮੈਂਬਰ ਵਧਾ ਲਈ ਪਰ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਕੇ ਦੀ ਨਜ਼ਾਰਤ ਸਮਝ ਕੇ 10 ਅਗਸਤ 1941 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਣਾ ਲਈ। ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੰਦੁਰੀ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੈਟਰਲ), ਉਜੱਲ ਸਿੰਘ, ਸੋਦੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਰਈਸ ਨਾਮ ਪਾਰੀ, ਦਸੰਦਾ ਸਿੰਘ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ, ਐਲ. ਏ., ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ (1) ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੌਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇਦਾ ਲੈਣ ਦੀ ਮੰਗ (2) ਝਟਕਾ ਆਦਿਕ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੇ ਯੂਨਿਅਨਸਟ ਸ੍ਰਕਾਰ ਵਿਰੁਧ ਬੇਵਸਾਹੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਤੇ ਤੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਮੰਤਰੀ ਦਸੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੇ ਲੀਡਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾਸ਼ਾਂਸ਼ੀ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ।²³

20. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮੁੜ ਪੰਥ ਵਲ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇ) ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “.....ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰ ਇਹ ਲਿਖਣਗੇ ਕਿ ਐਗਜੈਕਟਿਵ ਕੌਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸੀਟ ਮੰਗ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਝੰਡਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿਚ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ।”²⁴ 10 ਅਗਸਤ 1941 ਨੂੰ ਉਜੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸੈਕਟਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਨਾ ਲਈ ਜਾਣ ਤੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

21. 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ 15 ਮੈਂਬਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਉਜੱਲ ਸਿੰਘ ਬਣੇ। ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ, ਲੈਫਟੀਨੈਟ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੋਲ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਪ੍ਰਿ: ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।²⁵

22. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ (ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ ਦੀ ਮੈਤ ਕਾਰਨ ਖਾਲੀ ਹੋਈ ਸੀਟ) ਬਟਾਲੇ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਬਲ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ

ਚੋਣ ਵਿਚ ਸਰ ਛੋਟੂ ਰਾਮ ਨੇ ਸਿੱਖਾ ਵਿਚ ਜੱਟ ਤੇ ਗੈਰ ਜੱਟ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਛੁੱਟ ਪਾਉਣ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਵਕਤ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋਈ । ²⁶ ਇਸ ਛੁੱਟ ਦਾ ਈਜ਼ ਬਾਅਦ ਵਿਚ 1960 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੈਲਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ।

23. 20 ਅਕਤੂਬਰ 1941 ਨੂੰ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਫੈਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਯੂਨਿਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ । ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਅਤੇ ਮਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇ ।

24. ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇੜਾ ਪ੍ਰਵੱਲਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਏਕਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹੋ ਜਹਿਆਂ ਕਈ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਹੋਈਆਂ । 2 ਨਵੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿੱਚ ‘ਅਖੰਡ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਾਨਫਰੰਸ’ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਕਸਮ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੇ. ਐਮ. ਮੁਨਸੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਨ । ²⁷ ਅਜਿਹੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 30 ਨਵੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਤੇ 7 ਦਿਸੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਖੇ ‘ਹਿੰਦੁ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ’ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਤੇ 15 ਦਿਸੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਕੀਮ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋ— (1) ਏਕਤਾ (2) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ (3) ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਆਦਿਕ ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ।

25. 1941 ਸਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਦੀ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੰਨ 1926 ਤੋਂ 15 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਇਕ ਹੋ ਗਏ 16 ਨਵੰਬਰ 1941 ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਨੇ “ਸਾਡੇ ਮਤਭੇਦ ਭਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ” ਸਾਂਝਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ । ²⁸

26. ਪਰ 1942 ਦਾ ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ । 22 ਮਾਰਚ 1942 ਦੇ ਦਿਨ ਕਰਾਚੀ ਵਿਚ ਸਰ ਸਟੈਫ਼ਰਡ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਖਸ ਮਿਸ਼ਨ ਭਾਰਤ ਪਹੁੰਚਿਆ । ²⁹ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ 23 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਸਟੇਟਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ । ³⁰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ । ਲਗਭਗ ਹਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ :—

- 1) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 2 ਫਰਵਰੀ 1939.
- 2) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 17 ਫਰਵਰੀ 1939.
- 3) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 29 ਮਾਰਚ 1939.
- 4) R.Coupland— Indian Politics (1936-42) Oxford Uni. Press,
Bombay, 1944, ਸਫ਼ਾ 43.

- 5) ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ, 2 ਅਕਤੂਬਰ 1940.
6) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 21 ਜਨਵਰੀ 1941.
7) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 13 ਫਰਵਰੀ 1940.
8) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 6 ਜੁਲਾਈ 1940.
9) ਟਰਬਿਊਨ, 18 ਜੁਲਾਈ 1940.
10) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 10 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
11) ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
12) ਟਰਬਿਊਨ, 14 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
13) ਟਰਬਿਊਨ, 13 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
14) ਟਰਬਿਊਨ, 17 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
15) ਟਰਬਿਊਨ, 20 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
16) ਅਕਾਲੀ ਲਾਹੌਰ, 30 ਸਿਤੰਬਰ 1940.
17) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 16 ਅਕਤੂਬਰ 1940.
18) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 30 ਨਵੰਬਰ 1940.
19) ਟਰਬਿਊਨ, 1 ਜਨਵਰੀ 1941.
20) ਟਰਬਿਊਨ, 15 ਜਨਵਰੀ 1941.
21) ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ, 16 ਤੋਂ 24 ਫਰਵਰੀ 1941.
22) ਟਰਬਿਊਨ, 18 ਫਰਵਰੀ 1941.
23) ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਅਗਸਤ 1941.
24) ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਅਗਸਤ 1941,
25) ਟਰਬਿਊਨ, 4 ਸਿਤੰਬਰ 1941.
26) ਟਰਬਿਊਨ, 29 ਸਿਤੰਬਰ 1941.
27) ਟਰਬਿਊਨ, 3 ਨਵੰਬਰ 1941.
28) ਟਰਬਿਊਨ, 18 ਨਵੰਬਰ 1941.
29) ਟਰਬਿਊਨ, 23 ਮਾਰਚ 1942.
30) ਟਰਬਿਊਨ, 24 ਮਾਰਚ 1942.
-

ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ

1. ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ (1939) ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਭਾਰਤ ਆਉਣ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਘਟਨਾ ਸੀ—ਮਾਰਚ 1940 ਦੀ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਮਤਾ—ਪ ਕਿਸਤਾਨ। ਇਸ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਮੁਸਲਿਮਾਨਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਅੱਡਰੀ ਕੰਮੀਅਤ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਅਡਰੇ ਢੇਸ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੀਸਰੀ ਕੰਮ (ਸਿੱਖਾਂ) ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ।

2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਲੈਂਦੀ ਰਹੀ। ਜਪਾਨ ਨੇ 7 ਦਿੰਸਬਰ 1941 ਨੂੰ ਪਰਲ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ 15 ਫਰਵਰੀ 1942 ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਅਤੇ 7 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਰੰਗੂਨ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਸ ਨਿਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸਰ ਵਿੰਸਟਨ ਚਰਚਿਲ ਨੇ 11 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਸਰ ਸਟੈਫੋਰਡ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਸ਼ਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅਪਣਾ ਕੰਮ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

3. ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ 23 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ “ਤੁਮੀਨੀਅਨ ਸਟੇਟਸ” ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵਰਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। 24 ਤੋਂ 29 ਮਾਰਚ ਤਕ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਭਾਰਤ ਭਰ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਛਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵਹਿਲਾਂ ਕਲਾਂ ਵਿਖੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਵਾਸਤੇ “ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ”।

4. ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਮਹੀਨੇ 31 ਮਾਰਚ 1942 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਬ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕ ਮੈਸੇਂਡੇਂਡਮਾਂਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ — “ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬਾਰੇ ਦੀਨਘ ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ, ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਮਹਿਰੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਕਿ : ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਤਾਕਤਵਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਰਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। (2) ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਸੁਰੂ ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ, ਸ਼ਾਡੀ ਕੰਮ ਨੇ ਹਰ ਮੌਕੇ ਤੇ, ਹਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਰੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।”

5. “ਸਿਰਫ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਬਿਨਾ ਤੇ ਇਕ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ । ਕਿਉਂ ਨਾ ਇਹ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਕ ਗਲਬੇ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਆਜ਼ਾਦ ਸੂਬਾ ਰੱਖ ਸਕਣ । ਪੰਜਾਬ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਕੰਦਿਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਹੈ । ਝੰਗ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਰੱਖ ਲਏ ਸਨ । ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ—

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਤੱਕ ਦੀ ਆਬਾਦੀ—	1,21,51,000
ਮੁਸਲਮਾਨ—————	45,05,000
ਸਿੱਖ ਤੇ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ—————	76,46,000
ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਤਕ ਦੀ ਆਬਾਦੀ—	1,76,36,000
ਮੁਗਲਮਾਨ—————	82,88,000
ਸਿੱਖ ਤੇ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ—————	93,48,000

ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਟਿਆਲਾ, ਜੀਂਦ, ਨਾਭਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ 26 ਲੱਖ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਰਫ 20 ਫੌਜਦਾਰੀ ਹੀ ਹਨ । ਅਸੀਂ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਹਰ ਉਸ ਕਦਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਰਖਣ ਦੀ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ।

6. ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਤੇ ਇਕ ਨੋਟ—1849 ਤਕ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਨ । ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੋ ਸਾਡੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਫੌਜਦਾਰੀ ਹਿੱਸਾ 37 ਲੱਖ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੁਲ 25 ਫੌਜਦਾਰੀ ਟੈਕਸ ਤੇ 40 ਫੌਜਦਾਰੀ ਮਾਲੀਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 4 ਕਾਲਜ ਤੇ 400 ਸਕੂਲ ਵੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਹੀ ਖਰਚ ਤੇ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਮੈਂਟਫੋਰਡ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ 163 ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋ ਰਿਆਇਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ।

7. ਸਾਈਮਾਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ, “ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਜਨਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਕੌਮ ਨੇ ਵਡੀ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ 80 ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਿਪਾਹੀ ਦਿੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੇ ਕੁਲ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ।” (ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਉਦੋਂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ 1 ਲੱਖ 21 ਹਜ਼ਾਰ 500 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ) । ਇਤਨੀ ਘੱਟ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਕਮਾਲ ਹੈ । 1932 ਦੇ ਫਿਰਕੁ ਫੌਜਸ਼ਲੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅਨਿਆਂ ਕੀਤਾ । ਉੱਤਰ ਪਰਦੇਸ਼ 14·8 ਫੌਜਦਾਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 30 ਫੌਜਦਾਰੀ ਸੀਟ ਮਿਲੀਆਂ ਪਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 13·5 ਫੌਜਦਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ 18·8 ਫੌਜਦਾਰੀ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸੁਪਰੀਮ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 1926 ਵਿਚ 33% ਤੋਂ 25% ਤੇ 1937 ਵਿਚ 16% ਤੱਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਿੱਸਾ 33% ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ 25% ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ”

8. ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬੇਠ ਲਿਖੇ ਹੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ :—

(1) ਮੈਜ਼ੂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਵੰਡ ਕਰ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਫਿਵੀਜ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਕੇ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

(2) ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ ।

(3) ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਫਿਰਕੂ ਚੋਣਾਂ ਚਲਣੀਆਂ ਹਨ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਕੁਲੀਜ਼ਨ-ਅਧਾਰਤ ਹੋਣ ।

(4) ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 5% ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਮਿਲੇ ।

(5) ਕੇਂਦਰੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ।

(7) ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੀਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਾਂਦਿਮ ਵੱਖੀ ਜਾਵੇ ।

(6) ਭਾਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ ।

(8) ਸਰਬ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਸੂਬਾਈ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਦ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ।

(9) ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਨੂੰਨ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਸੋਧੇ ਜਾਣ ।

(10) ਸਿੱਖ ਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਾ ਲਾਈ ਜਾਵੇ ।

(11) ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ ।

ਉਪਰੋਕਤ ਮੈਮੋਰੈਡਮ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਵਲੋਂ 31 ਮਾਰਚ 1942 ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।²

9. 2 ਅਪਰੈਲ 1942 ਨੂੰ ਸੈਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੁਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ—“ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਇਹ ਸਕੀਮ ਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਕ ਨਾ ਬਦਲੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ।”³

10. 8 ਅਪਰੈਲ 1942 ਦੇ ਦਿਨ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਬਨਣ ਦਿਆਂਦੇ ।” ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਉਰਾੜਾ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਦਿਕ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ (1) ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕ੍ਰਿਪਸ ਸਕੀਮ ਅਪੂਰਨ ਤੇ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਯੂਨੀਅਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਬਾਲਗ ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਤੇ ਹੋਣਾ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਅਤੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ, ਦੇ ਅਧਿ-ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕੁਚਲਣਾ। (2) ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਬਨਣ ਦੇਣਗੇ ।⁴

11. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰੋਟੋਸਟ ਲਗਭਗ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੋਏ। ਕ੍ਰਿਪਸ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫਿਰਕੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ 11 ਅਪ੍ਰੈਲ 1942 ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਗਈ।

12. 24 ਜੁਲਾਈ 1942 ਨੂੰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਹਿਲਾ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਮੁੜ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਦੋ ਹਿੱਸੇ, ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਤੇ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਣ।

13. ਉੱਧਰ 8 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਛੱਡੋ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਗੂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਗਰੂਪ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੁਸਾਫਿਰ, ਕੈਰੋ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਤੇ ਨਾਗੋਕੇ ਆਦਿਕ ਨੇ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। 26 ਸਿਤੰਬਰ 1942 ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ “ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਹਾਸੋਹੀਨੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉੜਾਉਂਦਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਵਕਤੀ ਜੋਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਵਿਖ ਵਾਸਤੇ ਘਾਟੇ ਵੰਦਾ ਹੈ।”⁵

14. ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਫਰਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੁਸਲਮ ਆਗੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੌਜੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਪਰ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕੋ ਸਰਤ ਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਚਾਹੁਣ ਉਦੋਂ ਹੀ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਸਕਣ। ਪਰ ਜਿਨਾਹ ਇਹ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਸਨ ਹੀ ਫਿਰਕੂ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ “ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।”⁶

15. ਖੈਰ ! ਕ੍ਰਿਪਸ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਕੇ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਮੁਝਿਆ—ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਵਾਸਤੇ ਕ੍ਰਿਪਸ ਨੇ, ਪਰ ਉਹੀ ਹਾਲਤ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਸੀ।

ਫਟ ਨੋਟ—

(1) ਅਤੇ (2) ਟਰਬਿਊਨ, 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 1942

(3) ਟਰਬਿਊਨ 3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1942

(4) ਟਰਬਿਊਨ, 9 ਅਪ੍ਰੈਲ 1942

(5) Gurbachan Singh and Giani Lal Singh—The Idea of a Sikh State (Lahore Book Shop-Lahore, 1946), ਸਫ਼ਾ 9.

ਸਿਕੰਦਰ—ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ

(1942)

1. 1920 ਦੀ 14 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਤੋਂ 1942 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਪਸ ਵਿਚ ਖੂਬ ਟੱਕਰ ਰਹੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੁਕੇ ਮੁਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪਰਸਤਾਂ, ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੁਹਾਜ਼ ਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਤਟੀਆਂ। ਪਰ ਦੂਜੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਦੇ ਸੁਰੂ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਖੂਬ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਰਦਮ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵਧੇ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਪੇਂਡੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਅਪਰਤੱਖ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ। ਉਹਿ ਸਿੰਘ ਨਾਂਗੇ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮਾਰਚ 1942 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ.....।'

2. ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਮੇਜਰ ਸਾਤਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੇ ਵਿਚੋਲੇ ਦਾ ਰੋਲ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਸੁਰੂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ, ਜੇ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਠਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

(3) ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼-ਪੱਖੀ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਖੁੱਧ ਹਰ ਐਜ਼ੀਟੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ—ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕੰਡਾ ਜਰੂਰੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਵਕਤੀ ਕਾਰਨ ਸੀ 1940 ਵਿਚ ਸ: ਸੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ ਦੀ ਮੌਤ। ਮਜ਼ੀਠਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਖਾਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਖ਼-ਚੌਣ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਗਿਆ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਦਸੌਂ ਧਾ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆ। ਦਸੌਂ ਧਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਾਸਤੇ ਘਾਟੇਵੰਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਗੈਰ-ਜੱਟ ਸੀ ਤੇ ਦਸੌਂ ਧਾ ਸਿੰਘ ਜੱਟ ਸੀ। ਦਸੌਂ ਧਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਨਾ-ਅਹਿਲ ਮੰਤਰੀ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।

4. ਦਸੌਂ ਧਾ ਸਿੰਘ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੀ ਸੀ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਬਨਣ ਨਾਲ ਗਰੂਪ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਕਿਸ ਦਾ ਲਾਭ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਇਕ ਸਰਮਾਈਦਾਰ ਪਰ ਬੈਕ-ਬੈਚਰ ਜਿਹਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ 'ਚੋਂ, ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ

ਕੁਝ ਅਜਾਦ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਗਰੂਪ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਚੋਲੇ ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਨਾਲ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਮੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਹਿਮਾਸਿਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

5. ਅਖੀਰ 15 ਜੂਨ 1942 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸਮਝੌਤਾ ਪਬਲਿਕ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ 26 ਜੂਨ 1942 ਨੂੰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦਾ ਹਲਫ਼ ਲੈ ਲਿਆ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਝਟਕੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕਾਨੂੰਨ, ਸੈਟਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੂਮਾਇੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਆਦਿਕ ਬਾਰੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

6. ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ—ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਦੇ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੈਕਟ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਆਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਝਟਕਾ ਲਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਅਤੇ “ਹਿੰਦੂ” ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਡੁੱਬਦੀ ਕਿਸਤੀ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋਣਾ ਕਿਹਾ। ਕੁਝ ਆਰੋਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਖਰੀ ਸਾਹਿਂ ਤੇ ਆਈ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਹਾਹਾ ਸੀ।²

7. ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਨਿਖੇੜ ਕੀਤਾ।³ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਜੋ ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦਾ ਗਰੀਬਾਂ ਉੱਪਰ ਟੈਕਸਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹਵਹੂ ਕਾਨੂੰਕਾਂ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਸਮਝੌਤਾ ਸੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਖੇੜ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਠੀਕ ਟਿੱਪਣੀ ਸੀ।

8. ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲ ਕਿ ਦੋ ਸਥਸੀਅਤਾਂ ਦਾ, ਭਾਵ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਲੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ. ਨੂੰ ਕਾਰਨ ਦੱਸੇ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਕਲ ’ਚੋਂ ਕੱਢੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਆਫੀਸੀਅਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

9. ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਲਾਭ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਾਇਸਰਾਈ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੰਸਲ ਦੇ 8 ਦੀ ਥਾਂ 9 ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੰਨਵੇਂ ਗਈ। ਨੌਤਾਂ ਮੈਂਬਰ ਜੋਗਿੰਦਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਗ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸਿੱਖ ਮਤਿਆਂ ਤੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਮਨਵਾ ਸਕੇ, ਉਹ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਈ ਮੈਕਿਆਂ ਤੇ ਖੱਟ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ “ਰੋਲਾ ਪਾਉ” ਅੰਸਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

10. ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪਾਸੇ ਝਚਕੇ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। 20 ਫੀਤ ਦੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਰਿਜ਼ਰਵ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਦੀ ਨੌਹਾ ਉੱਪਰਲਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੀ ਸੀ।

11. ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮੱਝਾ ਤੁੜਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਮੌਖਿਕ ਵੀ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਇਕੱਲੀ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀ ਰਹਿ ਗਈ।

12. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 7 ਜੂਨ 1943 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ “ਆਜਾਦ ਪੰਜਾਬ” ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮਿਆਸ਼ੀ ਮਾਹੌਲ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ—ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਅਸਰ ਪਿਆ ਪਰ ਨਿੱਖਰ ਕੇ ਨਹੀਂ। 26 ਦਿੰਦਰ 1943 ਨੂੰ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਿਆਸ਼ੀ ਮਾਹੌਲ - ਆਜਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ—ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ —

- (1) ਨਾਗੋਕੇ—ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਫ਼ਾ 40।
- (2) ਟਰਬਿਊਨ, 14 ਜੂਨ 1942।
- (3) ਟਰਬਿਊਨ, 1 ਜੁਲਾਈ 1942।

ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ, ਪ੍ਰਾਲਿਸਤਾਨ (1943—45)

1. ਸੰਨ 1940, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਸਤੇ ਜਵਾਬ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਸਾਲ ਦੇ ਸੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰਚ 1940 ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦਾ ਇਜ਼ਲਾਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਮੁਸਲਮ ਦੇਸ਼' (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਵਿਚ ਬਦੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

2. ਇਹ ਮੰਗ ਮਾਰਚ 1940 ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ। ਸੰਨ 1929 ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਸਲਮ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਅੰਬਾਲਾ ਡਿਵੀਜਨ ਅਤੇ ਕਝ ਹੋਰ ਜ਼ਿਲੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ।¹ ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਫੀ ਸਦੀ 63 ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਜੋਫਾਰੀ ਕਾਰਬੈਂਟ ਨੇ ਵੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਬਾਲਾ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ 1857 ਦੇ ਗਦਰ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।² ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਚਰਚਾ, ਤਕਰੀਰਾਂ ਤੇ ਮੰਗਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ 1940 ਦਾ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦਾ 'ਪਾਕਿਸਤਾਨ' ਦਾ ਮਤਾ ਇਸ ਦਾ ਸਿਖਰ ਸੀ।

3. ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀ ਹੀ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਅਤਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਟਾਰੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਉਣ ਦਾ ਅੈਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਵੀ 29 ਮਾਰਚ 1940 ਦੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਰੋਧੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਕਈ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੂਨ 1940 ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

4. ਪਹਿਲੀ ਦਿੱਤੀ ਵਿਚੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਭਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਸਾ ਕਿਸ਼ਨ, ਜਲਾਲ-ਉਦ-ਦੀਨ ਅੰਬਰ, ਪਰੋਫੈਸਰ ਅਬਦੂਲ ਮਜ਼ੀਦ ਖਾਨ, ਡਾਕਟਰ ਐਮ. ਐਸ. ਐਨੇ, ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਰੁਧ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।³ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਰੇ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ, ਉਜ਼ਾਂ ਤਾਂ, ਸੁਭ ਸ਼ਾਨ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

5. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਮੰਗ ਦਾ ਖਾਸ ਵਿਰੋਧ ਸਰੂ ਹੋਇਆ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਡਾ: ਵਾਰ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ ਨੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਸਕੀਮ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪੈਂਫਲਟ ਛਾਪ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਭੱਟੀ ਦੀ ਸਕੀਮ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਕਲਸੀਆ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ, ਸਿਮਲਾ, ਜਲੰਧਰ, ਅੰਬਾਲਾ, ਫਿਰੋਜਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਹੌਰ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਸ਼ੇਖਪੁਰਾ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਹਿਸਾਰ, ਰੋਹਤਕ ਤੇ ਕਰਨਾਲ ਜ਼ਿਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਡਾਕਟਰ ਭੱਟੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਖ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਹੋਣ।⁴

6. 19 ਮਈ 1940 ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਸਵਾ ਸੌ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੰਮ੍ਹ ਤੋਂ ਜਮਰੰਦ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਟਰਸਟੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। 'ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ' ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 3। ਮੈਂਬਰੀ ਸਬ ਨਮੋਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਿਗ ਵਿਚੋਂ 21 ਮੈਂਬਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਚੁਣ ਲਏ ਗਏ।⁵

7. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੋਂ 23 ਅਗਸਤ 1940 ਦੇ ਦਿਨ ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰਿਆ ਨੇ ਇਕ ਸੈਰਾਨੀ ਜਨਕ-ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕੌਮੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਵਕਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਅਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਕੌਰੇ ਚੈਕ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਹੋ ਜਹੀਅਾਂ ਹਰਕਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਵਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਨਿਪਟਨ ਵਾਸਤੇ ਸਰ ਕਿਪਸ ਨੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ।

8. ਸਰ ਕਿਪਸ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਨੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਹਦਬੰਦੀ ਕਰ ਕੇ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨਾ ਰਹੇ। 24 ਜੁਲਾਈ 1942 ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ-ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਹਿਲਾ ਕਲਾਂ (ਲਾਇਲਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਵੰਡ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਸਕੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਨਾ ਮੁਸਲਮ ਇਕੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾ ਸਕਣ।

9. ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਪਾਸਕੂ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ - ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਸ਼ਰਕਾਮ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਗ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਇਹ ਬਿਆਨ 6 ਜੂਨ 1943 ਦੀ ਟਰਬਿਊਨ ਨੇ ਛਾਪਿਆ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਰਹੇ। ਪਰ ਇਤਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ (ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਕਾਲਜ) ਨੇ ਦਿੰਸੰਬਰ 1943 ਵਿਚ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਪਣਾ "ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ" ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਹਦਬੰਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਹਦਬੰਦੀ

ਅਨਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵੰਡ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਹੱਥ ਤਾਂਤ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਕ ਕਾਲਜ ਵਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਤਾਲੀਮੀ ਅਦਾਰੇ ਵਲੋਂ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਸੀ।

10. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਵਧੇਰੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਆਦਿਕ ਦੇ ਸਨ। ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਥੇ ਨੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮਤਾ ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਐਕਸ਼ਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਜਰਨਾ ਪਿਆ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੁਝ ਜਲਸੇ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਵਧੇਰੇ ਉਸ ਇਲਾਕ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈ ਜਿਹੜਾ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਆਗੂ ਜੋ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਾਤੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਖੂਬ ਉਛਾਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਆਉਂਦੀ ਪਾਸਕੂ ਵਾਲੀ ਤਾਬਤ ਦਾ ਮੌਕਾ ਖੁੱਝ ਗਿਆ।

11. ਇਸ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 7 ਜਨ 1943 ਨੂੰ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਵਾਸਤੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।⁶ ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ 5 ਜੁਲਾਈ 1943 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਲੀਗ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। 134 ਨੁਮਾਈਂਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਅਗਲਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਜਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਦੀ ਸਬ-ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਉੱਜ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੋਸ਼, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵੋਹਰਾ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਕਰਪੁਰੀ ਆਦਿਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ।⁷ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 14—15 ਅਗਸਤ 1943 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਬਖਸ਼ੀ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਮਤਾ ਵੀ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ।⁸

12. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਜਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 1931 ਵਿਚ 17 ਨੁਕਾਤੀ ਚਾਰਟਰ (ਜੋ ਗਾਂਪੀ ਨੂੰ 20 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ), ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਸੈਂਟਰਲ) ਦੇ 9 ਅਗਸਤ 1943 ਨੂੰ ਟਰਕਿਓਨ ਵਿਚ ਛੱਪੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 17 ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਚਾਰਟਰ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। (ਨੋਟ—17 ਮੰਗਾਂ ਜਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਚੈਪਟਰ 10—ਪੈਰਾ 7 ਵੇਖੋ) ਸਤਾਰਾਂ ਮੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੌਥੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤਲਬ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਹੈ।⁹ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 6 ਫਰਵਰੀ 1943 ਨੂੰ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਵਿਤੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਤੇ ਦੁਰਲਭ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਗੂ ਜਿਨਾਹ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਸਰਮਾਏਦਾਰਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟ’ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਤ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲੇ ਆਗੂ’ ਦੇ ਲੇਬਲ ਵੀ ਦਿੱਤ ਗਏ।

13. 23 ਜਨਵਰੀ 1944 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮ-ਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਿਲ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੋਲੇ। ਪਰ 17 ਜਨਵਰੀ 1944 ਨੂੰ ਸੈਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝਬਾਲ ਭਰਾ ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੀਟ ਦੀ ਚੋਣ ਆ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ 1838 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਰਨ ਸਿੰਘ (ਕਾਂਗਰਸ) ਤੋਂ 1919 ਵੇਟਾਂ ਨਾਲ 81 ਵੇਟਾਂ ਦੇ ਛਰਕ ਨਾਲ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਰੁਧ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝਬਾਲ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ 4 ਮਾਰਚ 1944 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ 6 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਨਦੋਸੀ ਥਾਂ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵੇ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦਾ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹਨੌਰੇ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ'।¹⁰ 18 ਮਾਰਚ 1944 ਨੂੰ 'ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਮਿਲਾਪ ਕਾਨਫਰੰਸ' ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਸੈਟਰਲ) ਦੀ ਪਰਾਪਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ ਇਸ 'ਚ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ 1942 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਗਲਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ—ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ, ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਜੀਰ ਬਣਣਾ।¹¹ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਰੁਧ ਬਹੁਤ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਪਰਚਾਰ ਘਟ ਤਾਂ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅਜਿਹੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

14. 9 ਅਪ੍ਰੈਲ 1944 ਦੇ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸੰਕਰ ਨੂੰ ਐਕਟਿੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਾਸਤੇ 119 'ਚੋਂ 111 ਵੇਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ।¹² 16 ਅਪ੍ਰੈਲ 1944 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸਰਗੋਧਾ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 19 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।¹³ 23 ਅਪ੍ਰੈਲ 1944 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਲੀਗ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।¹⁴ ਇਹ ਵੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਾ ਹੋਵੇ। 2 ਮਈ ਨੂੰ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ। 13 ਮਈ 1944 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇਸਾਂਝ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਿਲ ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ (1) ਸਿਆਸੀ ਕੇਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ (2) ਆਜਾਦ ਪੰਜਾਬ (3) ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (4) ਸਿਕੰਦਰ—ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰੋ (5) ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਆਖਰੀ ਚਾਰ ਸਮਲਾਸ (ਚੈਪਟਰ) ਕਢੋ, ਆਦਿਕ ਮੁੜੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਘਰ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਹੱਥ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ।”¹⁵ 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ (1) ਫਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਗਹ ਮਿਲੇ (2) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ (3) ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ 60 ਫੀ ਸਦੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ (4) ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਫਿਰਕੂ ਮੀਆਂ ਅਬਦੂਲ ਮਜ਼ੀਦ ਨੂੰ ਹਟਾਇਆ ਜਾਵੇ (5) ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ (6) ਸਿਕੰਦਰ —ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉੱਧਰ ਮਾਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਰੂਪੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। 27 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

15. 16 ਜੁਲਾਈ 1944 ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪਬਲਿਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਮੁਖਾਲਫਤ ਹੋਈ। ਸ਼ਿਆਮਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਮੁਕਰਜੀ ਨੇ 26 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।¹⁶ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵੀ 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ।¹⁷ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਸੀ. ਆਰ. ਫਾਰਮੂਲਾ (ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ) ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 1 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪਹਿਲੀ ਅਗਸਤ 1944 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ (1) ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਰਦ ਕਰੋ (2) ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪੰਥ ਦੀ ਵਾਗਡੇਰ ਸੰਭਾਲਣ (3) ਸੈਂਟਰ 'ਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 20 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ (4) ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਹੋਏ।¹⁸ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ‘ਰਾਜਾ ਜੀ ਵਿਰੋਧੀ ਦਿਵਸ’ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

16. ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਵੇਖ ਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ 5 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਇਕ ਵਖਰੀ ਕੌਮ ਹਨ। ਮੈਂ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਦਲਾਨਾ ਵਰਤਾਓ ਕਰੇਗੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗ ਮੰਗਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜਣ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤੁਅੱਲਕ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹਰ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਖੁਆਹ ਉਹ ਹਿੰਦ ਜਾਂ ਪਾਕਿ ’ਚ ਹੋਏ, ਕੁਲ ਦੇ ਯੋਗ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਹਤ ਨਾ ਹੋਣ।¹⁹ 28 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਸੈਂਟਰਲ) ਨੇ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੇ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾ ਬਣੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਮੰਗ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਚੰਜ ਹੈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ……।’²⁰

17. ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਬਾਰੇ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਰੋਲ ਅਜੀਬ ਸੀ। 6 ਅਗਸਤ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਸਮੱਝੇਤੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਫਿਕਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।”²¹ 16 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸਾਡੇ ਲਈ “ਪੰਥ ਪਹਿਲੋ” ਹੈ।

18. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਸਰਬ ਸਿੱਖ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ 20 ਅਗਸਤ 1944 ਦੇ ਦਿਨ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਵਾਹਤੇ ਸੱਦੇ 714 ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ 561 ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਖੁਦ ਅਮਤ ਸਿੰਘ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਗਏ ਪਥ ਉਸ ਨੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।²² ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੌਦੀ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਕਤਰ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ, ਨਾਮਧਾਰੀ, ਰਾਮਨਾਨੀਏ, ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਈਂਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਸਿੱਖ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ., ਨਿਰਮਲੇ, ਨਾਮਧਾਰੀ, ਸਿੱਖ ਫਿਲੋਸ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ ਲੀਗ, ਆਦਿਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਖਰਿਆਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਆਦਮੀ ਵਾਕ ਆਉਣ ਕਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੀਟਿੰਗ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਵਲੋਂ ਬੁਲਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵੀ ਰਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।²³ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ (ਬੇਨਤੀ ਨਹੀਂ) ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ (1) ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਰਦ ਕਰੋ ਤੇ (2) ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ, ਮਤੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਾਰੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਤਾ ਤਰਮੀਮ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਣਾਈ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਤੇ ਵਿਚ 'ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ' ਐਸਾ ਇਲਾਕਾ ਮੰਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਗਰੂਪ ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਢੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਖਲਫਤ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੇ 17 ਜ਼ਿਲੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤੇ 12 ਜ਼ਿਲੇ ਭਾਤਤ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਨ।²⁴ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸੱਤੰਬਰ ਨੂੰ ਐਂਟੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਕਿ "ਅੰਤਮ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।"²⁵ 20 ਅਗਸਤ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬਾਰੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੀਸਤਾਨੀ, ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ, ਟਿੱਕਾ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਜੂਦਾ ਤੇ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਲੇਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਦਾ ਮੀਟਿੰਗ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਆਗੂ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ।²⁶ 31 ਅਗਸਤ 1944 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤਿੰਨ ਸੱਤੰਬਰ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਕਿਉਂਕਿ 1929 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਈ ਰਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 700 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮੰਤਰੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਜਾਣ।²⁷

19. 3 ਸੱਤੰਬਰ 1944 ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਦਿਨ

ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੋਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ 26 ਫ੍ਰੀ ਸਦੀ ਮਾਲੀਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤੱਜਾਹਿਸਾ ਜਾਇਦਾਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੈ।²⁸ ਤਿੰਨ ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅਜ਼ਦ ਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਅੰਕਾਲੇ ਤਕ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਫਗਵਾੜੇ ਤਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੋਵੇਂ ਗਲਤ ਹਨ। ਸ: ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।²⁹ 13 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਿੱਖ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਇੰਗਲੰਡ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। 22 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਬੰਡਾਲਾ (ਜਲੰਧਰ) ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

20. 24 ਸਿਤੰਬਰ 1944 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜਿਨਾਹ ਗਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਖਿਲਾਫ਼ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਿਕਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੇ 8 ਸਿੱਖ ਗਿੜਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।³⁰ ਪਰ 28 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਜਿਨਾਹ ਗਲਬਾਤ ਫੇਲ੍ਹੇ ਹੋ ਗਈ।

21. 2 ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤ ਸਭਾ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਵਾਇਦਾ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਸਟੋਟ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਆਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।³¹ 8 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ‘ਅੰਡ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਾਨਫਰੰਸ’ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸਿੱਖ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜ ਰੱਖਸ਼ਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ ਹੈ। ਗਾਂਧੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ’ਚੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮੰਨ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਠੋਸਿਆ ਜਾਵੇ,”³² 11 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਲਾਇਲਪੁਰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਖਾਨਿਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਪੱਕੇ।”

22. 14 ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਗੇਟ ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗੇਟ ਸੀ (ਗਿ: ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 7 ਅਕਤੂਬਰ 1944 ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ) ਜਿਸ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ “ਰੂਸੀ ਏਜੰਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚੋ।” ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ “(1) ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ (2) ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ (3) ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਜਿਨਾਹ, ਤਿੰਨਾਂ ਮੁਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਰਮ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ, ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਸੰਦੇਖਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੇ ਹਨ।”³³ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ “ਗੁਨਾਹ” ਕਹਿ ਕੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਸਿੱਖ ਸਟੋਟ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰਖੇ ਹਨ।

23. 24 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਜਿਨਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੋ ਜਾਂ ਨਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤਾਂ ਬਣ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਸਿੱਖਸਤਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮੱਗਦੇ।³⁴ 25 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਸਿਲਵਰ ਜੁਬਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜੰਡਿਆਲ (ਜਲੰਧਰ) ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 2 ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਗਲਬੇ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਫੇਸਲਾ ਕੀਤਾ। ‘ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੂ ਗਲਬੇ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ।’ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋਇਆ।³⁵ ਫੇਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੌਗ ਦੀ ਡਟ ਕੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

24. ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੌਗ ਸੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ (17 ਦਿੰਸੰਬਰ 1944 ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਰਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ) ਕਾਂਗਰਸੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਤੇ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਕਾਲੀ—ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦੇ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।³⁶ ਪਰ ਸੰਤ ਸਿੱਖ (ਸੈਟਰਲ) ਵਰਗੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।³⁷ 26-27 ਦਿੰਸੰਬਰ 1944 ਨੂੰ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਰਵੱਦੀਏ ਢੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 30 ਦਿੰਸੰਬਰ 1944 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਰਵੈਂਟਜ਼ ਆਫ਼ ਸਿੱਖ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਜਸਟਿਸ ਤੇਜਾ ਸਿੱਖ, ਭਜਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੱਖ, ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੱਖ, ਪ੍ਰੰਤਮ ਸਿੱਖ ਸਫੀਰ, ਗੁਰਮੁਖ ਨਿਹਾਲ ਸਿੱਖ ਆਦਿਕ ਪੰਜਾਹ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕੱਢਣ ਦੀ ਮੌਗ ਕੀਤੀ।³⁸ 8 ਜਨਵਰੀ 1945 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ।³⁹ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਵਿਰੋਧੀ ਤੇ ਫਿਰਕੂ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਹੱਦ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਟਰਲ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਚੀਫ਼ ਵਿੱਪ ਨੇ ਮੰਗਲ ਸਿੱਖ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਸੈਟਰਲ) ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ ਕਰੋ। ਇਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪੋਜੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਅਨਸਾਰ ਚਲਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ।⁴⁰

25. ਸਪ੍ਰੀ ਕਮੇਟੀ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੰਜਾਬ, ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦੀਅਤਾਂ ਆਪਣੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸਨ ਸਰ ਤੇਜ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਪਰੂ। ਸਰ ਸਪਰੂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹਲ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਮੇਟੀ ਬਣੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਮਸਹੂਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਅੱਗੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ।

26. 2 ਫਰਵਰੀ 1945 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਮੈਮੋਰੈਡਮ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆ। ਡਰਾਫਟ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੱਖ ਮਜ਼ੀਠੀਆਂ, ਜੋਧ ਸਿੱਖ, ਉੱਜਲ ਸਿੱਖ, ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੱਖ ਮਈਲ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੱਖ ਕੈਬਲਪੁਰੀ ਮੁਖ ਸਨ। 22 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਇਹ,

ਮੈਮੋਰੈਡਮ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਉੱਪਰ ਡਰਾਫਟ ਖਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਏ ਬਹਾਦਰ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਆਦਿਕ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ। ਕੁਲ 18 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ।⁴¹ ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ “ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੋਡ ਤੈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ।” ਹਿੰਦੂ ਮੈਮੋਰੈਡਮ ਵਿਚ ਹਰ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ। 2 ਅਪਰੈਲ 1945 ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਯੂਨਾਈਟਡ ਇੰਡੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਹੈ।”⁴²

27. ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ 8 ਅਪਰੈਲ 1945 ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ (1) ਮੁਢਲੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। (2) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। (3) ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ, ਭਾਰਤੀ ਈਸਾਈਆਂ ਦਾ ਕੇਸ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰੇ ਕੇ ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਬਾਡੀ ਬਾਰੇ ਕ੍ਰਿਪਸ ਸਕੀਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤਰਮੀਮਾਂ ਮੰਗੀਆਂ—ਕੁੱਲ ਸੀਟਾਂ 160, ਹਿੰਦੂ 51, ਮੁਸਲਮਾਨ 51, ਸਿੱਖ 8, ਭਾਰਤੀ ਈਸਾਈ 7, ਹਰੀਜਨ 20, ਪਛੜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਇਲਾਕੇ 3, ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨ 2, ਯੂਰਪੀਨ 1, ਖਾਸ ਸੈਕਸ਼ਨ (ਕਾਮਰਸ, ਇੰਡਸਟਰੀ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਮਜਦੂਰ, ਅੰਗਰਤਾ) 16, ਹੋਰ 1. ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤਾਂ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖ, ਭਾਰਤੀ ਈਸਾਈਆਂ, ਪਾਰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਐਂਗਲੋ ਇੰਡੀਅਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ $8\frac{1}{2}$ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤਿੰਨ ਫੀ ਸਦੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।⁴³ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਦੱਸ ਲੱਖ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਮੌਬਾਰ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੀ ਕੇ. ਐਮ. ਮੁਨਸੀ ਨੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 14 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰਯਾ (ਰਾਜਾ ਜੀ) ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ।

28. 16 ਅਪਰੈਲ 1945 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੋਡ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਸਾਡਾ ਜਿਸਮ, ਰੂਹ ਤੇ ਜਾਨ ਹੈ।”⁴⁴ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਝਟਕੇ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ, ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ।

29. 26 ਅਪਰੈਲ 1945 ਦੇ ਦਿਨ ਮੁੱਖੀ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ, “ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ।”⁴⁵ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਬੰਸਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ, ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੋਨਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ), ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੋਸਾਂ, ਮਾਸਟਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੈਬਲਪੁਰੀ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.,

ਉਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਸਰ ਸਿੰਘ ਮੱਝੈਲ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

30. 29 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਯੂ. ਪੀ. ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਕਾਨੂੰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਹੈਸੀਅਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣਗੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਹੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਵੀ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਨਿਖੇਰ ਕੇ ਦਸਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਅਕਸਰੀਅਤ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਪਰੂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਇਕ ਮਜ਼ਾਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ।”⁴⁶

31. 5 ਮਈ 1945 ਨੂੰ ਪਿਸਾਵਰ ਵਿਚ ਫਰੰਟੀਅਰ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇ। ਸਪਰੂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਸਿਰਫ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹਨ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾ ਬਨਾਉਣ ਬਾਰੇ ਵਾਇਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”⁴⁷

32. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਰੂ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਮੇਟੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਛਾਇਦਾ ਦਿੰਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤੇ ਆਪ ਮਰ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਫਿਰ ਸੁਰੂ ਗਿਆ। ਪਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਦੀ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਚਰਚੇ ਸੁਰੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਗਿਆ।

33. ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਲੀਗ-ਅਕਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ— ਮਈ 1944 ਦੇ ਸੁਰੂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨੇੜਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪਿਸਾਵਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਅਤੇ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਖਾਨ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 1942 ਦੇ ਸਿਕੰਦਰ - ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਇਕ ਕਾਂਗਰੇਸ਼ੀ, ਦੋ ਸਿਖ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਟਰਹੱਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ 13 ਮਈ 1944 ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਗਿਆਨੀ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ।

34. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਤਰਹੱਦੀ ਮੰਤਰੀ ਬਨਣ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਏ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਕੱਟੜ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਵੀਰ ਸਾਵਰਕਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਲੀਗ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਨਣੀ ਯਕੀਨਨ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਸਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ “ਨੇੜੇ” ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਆਮ੍ਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਰਹੱਦੀ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਸ਼ਖਸ਼ੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮਰਗੀ ਨਾਲ।”

35. ਭਾਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗਿ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਕੁਝ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਵਕਤ ਜਦੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਹ ਵਾਇਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਨਣ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਇਕ ਸ਼ਿਆਣਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਛਾਇਦਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਿਮਾਂ ਲੀਗ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਸਲਿਮਾਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੋਚਦੀ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੰਨਿਆ ਜਾਣਾ—ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ: (1) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ। (2) ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣੇ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਜਾਂ ਨਾ ਬਣੇ ਪਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣੇ—ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਇਕ ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੈ.....।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ—

1. Shamloo—Speeches and Statements of Dr. Iqbal (Lahore--1944), ਸਫ਼ਾ 13.
2. Corbett, Sir Geoferry—The Communal Problem in Punjab, ਸਫ਼ਾ 1431-32.
3. ਟਰਬਿਊਨ, 2 ਦਿਸੰਬਰ 1940.
4. Rejendra parsad—India Divided—ਸਫ਼ਾ 254.
5. ਟਰਬਿਊਨ, 29 ਮਈ 1940.
6. Gurbachan Singh—The Idea of the Sikh State, ਸਫ਼ਾ 10 ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 8 ਜੂਨ 1943
7. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 6 ਜੁਲਾਈ 1943.
8. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 16 ਤੇ 17 ਅਗਸਤ 1943.
9. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 22 ਅਗਸਤ 1943.
10. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 5 ਤੇ 7 ਮਾਰਚ 1944.
11. ਟਰਬਿਊਨ, 19 ਮਾਰਚ 1944.
12. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 10 ਅਪ੍ਰੈਲ 1944.
13. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 20 ਅਪ੍ਰੈਲ 1944.
14. ਟਰਬਿਊਨ, 24 ਅਪ੍ਰੈਲ 1944
15. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 14 ਮਈ 1944.
16. ਤੇ 17. ਟਰਬਿਊਨ, 25 ਤੇ 27 ਜੁਲਾਈ 1944.
18. ਟਰਬਿਊਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 2 ਮਈ 1944.
19. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 7 ਅਗਸਤ 1944.

20. ਟਰਬਿਊਨ, 29 ਜੁਲਾਈ 1944.
 21. ਟਰਬਿਊਨ, 7 ਅਗਸਤ 1944.
 22. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 21 ਅਗਸਤ 1944, ਅਤੇ Gurbachan Singh—The Idea of the Sikh State, ਸਫ਼ਾ—11.
 23. ਟਰਬਿਊਨ, 23 ਅਗਸਤ 1944.
 24. ਟਰਬਿਊਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 21 ਅਗਸਤ 1944.
 25. ਟਰਬਿਊਨ, 21 ਅਗਸਤ 1944.]
 26. ਟਰਬਿਊਨ, 23 ਅਗਸਤ 1944.
 27. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 1 ਸਿਤੰਬਰ 1944.
 28. ਤੇ 29. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 4 ਤੇ 6 ਸਿਤੰਬਰ 1944.
 30. ਟਰਬਿਊਨ, 25 ਸਿਤੰਬਰ 1944.
 31. ਟਰਬਿਊਨ, 3 ਅਕਤੂਬਰ 1944.
 32. ਟਰਬਿਊਨ, 9 ਅਕਤੂਬਰ 1944.
 33. ਟਰਬਿਊਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 15 ਅਕਤੂਬਰ 1944.
 34. ਟਰਬਿਊਨ, 25 ਨਵੰਬਰ 1944.
 35. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 26 ਤੇ 27 ਨਵੰਬਰ 1944.
 36. ਟਰਬਿਊਨ, 18 ਦਿਸੰਬਰ 1944.
 37. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 21 ਨਵੰਬਰ 1944.
 38. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 31 ਦਿਸੰਬਰ 1944.
 39. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 10 ਜਨਵਰੀ 1945.
 40. ਟਰਬਿਊਨ, 13 ਜਨਵਰੀ 1945.
 41. ਟਰਬਿਊਨ, 23 ਫਰਵਰੀ 1945.
 42. ਟਰਬਿਊਨ, 3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1945.
 43. ਟਰਬਿਊਨ, 9 ਅਪ੍ਰੈਲ 1945.
 44. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 17 ਅਪ੍ਰੈਲ 1945.
 45. ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 27 ਅਪ੍ਰੈਲ 1945
 46. ਟਰਬਿਊਨ, 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1945.
 47. ਟਰਬਿਊਨ, 6 ਮਈ 1945.
-

ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ [1945]

1. ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਹੱਕ ਤੇ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ 14 ਜੂਨ 1945 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ (1) ਸੈਟਰ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਦੀ ਕਾਇਮਾਂ ਕਰਨਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵਧੇਰੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕੇ (2) ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਮੁਖ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀਟਾਂ ਹੋਣ। ਹੋਮ ਤੇ ਫਿਨਾਂਸ (Home and Finance) ਦੀਆਂ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ। (3) ਇਹ ਕੌਂਸਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਕੌਂਸਲ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਤੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਹੀ ਸਨ। (4) ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਹੀ ਚਲਣੀ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਨਵਾਂ ਆਈਨ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। (5) ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਦੇਬਾਰਾ ਸੰਭਾਲ ਲੈਣ।¹

2. ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਹਿਲੋਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧੇਰੇ ਹੱਕ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਇਸਰਾਏ ਕੋਲ ਵੀਟੋ ਦਾ ਹੱਕ ਅਜੇ ਵੀ ਸੀ, ਉੱਜ “ਇਸ ਹੱਕ ਦੀ ਗਲਤ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ” ਦਾ ਯਕੀਨ ਵੀ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਖ ਵਖ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ, ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਸਾਬਕ ਮੁਖੀ (ਜਿਥੇ ਗਵਰਨਰੀ ਰਾਜ ਸੀ) ਆਦਿਕ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਬੁਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ।

3. ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ 25 ਜੂਨ 1945 ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇੱਕਲੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਇਂਦੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਗੇਕੇ ਵੀ ਸ਼ਿਮਲਾ ਪਹੁੰਚੇ। 27 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੁਲਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾਈ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ-ਸਿੰਘ ਆਗੂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਕਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਵੀ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ ਹੈ।²

4. ਵਿਚਾਰਾਂ ਮਗਰੋਂ, ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ 29 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ 14 ਜੁਲਾਈ ਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ 6 ਜੁਲਾਈ ਤਕ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੌਂਸਲ ਵਾਸਤੇ ਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ 8 ਤੋਂ 10, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ 8 ਤੋਂ 10, ਹਰੀਜਨ 4, ਯੂਨਿਅਨਿਸਟ 3, ਸਿੰਘ 3, ਈਸਾਈ 3 ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਨੂੰ ਮਾਇਂਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ

ਬੁਣ ਲਏ ਜਾਣ । ਪਰ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਏ ਜਾਣਗੇ ।³

5. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਵਖ ਵਖ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਤੇ ਮੁਨੱਸਪ ਹੈ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਹਨ ਉੱਜ ਕਾਗਰਸ ਨਾਲ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਵਿਚ ਨਾਲ ਹਨ । ਫੇਜ ਵਾਸਤੇ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਨੇ ਖਾਸ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਮਾਟਸਲ ਕੌਮਾਂ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ) ਵਧੇਰੇ ਛਟਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਉੱਜ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਖਾਹਿਸ਼ਮੰਦ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਦਾ ਦੇ ਕੇ, ਵਖਰਾ ਕੌਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਮੰਗੀ ਗਈ ਸੀ ।

6. 6 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮੁੜ ਸੁਰੂ ਹੋਈ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਮਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਨ ।⁴ ਉਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਸਾਂਝੇ ਸਿੱਖ ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝੌਤਾ ਵੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਵਿਚੋਲੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜਾਦ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਝੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ।⁵ 7 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 15 ਮੈਂਬਰੀ ਲਿਸਟ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਮੁਸਲਿੰ ਲੀਗ ਨ ਇਸ ਯਕੀਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂਬਰ ਕੇਵਲ ਲੀਗ ਦੀ ਲਿਸਟ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੋਣਗੇ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੀਗ ਨੇ 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਵੀ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੂੰ ਭੇਜੀ । ਇਸ ਨਾਲ ਕਿ ਡੈਡਲਾਕ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ । 11 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਡਰਾਮੈਟਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜਿਨਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਜਿਨਾਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਤੇ ਅੜਿਆ ਰਿਹਾ । ਜਿਨਾਹ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੈਂਬਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇ । ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਨਾ ਹਿੱਲੀ ਕਿ ਘਟੋ ਘਟੋ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸੈਕੂਲਰ ਹੈ । ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਵਕਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਵਿਚੋਲੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਜ਼ਿਦਾਂ ਤੇ ਅਸੂਲੀ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ।

7. ਇਸ ਡੈਡਲਾਕ ਕਾਰਨ ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ ।¹⁴ ਜੁਲਾਈ 1945 ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ । ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਿਆ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ।⁶ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਘਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ।⁷ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ 'ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਵੱਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ' ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਨਿਰੰਝੂਨਤਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੇਲਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ ।'

8. ਸ਼ਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ

ਸਿਮਲੇ ਵਿਚ 15 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਾਂਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਲੋਤ ਪੈਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਵਲ ਵਾਰ (Civil War) ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਜੇ ਜਿਨਾਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਮੰਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹੈ। ਜੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਅੰਗਜੈਕਟਿਵ ਕੰਸਲ ਬਣਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਾਂਗਰਸ਼ ਦਾ ਸਾਬ ਦੇਣਾ ਸੀ।”⁷ ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਨਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਰਾਂਗਰਸ਼ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦਿਵਾ ਕੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਦੀ, ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਪਰ “ਸੇਰਾਂ ਦੀ ਛੋਜ ਦੇ ਗਏ ਜਰਨੈਲ” ਹਿੰਦੂ ਚਾਪਲੂਸੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ ਜਾਂ ਸ਼ਖਸੀ ਲਾਭਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਹਿੜਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਚਾਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਜਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਗਰੂਪ, ਸਮਝੇਤਾ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਝੋਲੀ ਚੁੱਕ ਆਗੂ ਤੇ ਮਤਲਬੀ ਸਖਸ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਠੀਕ ਗੱਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨੋਂ ਵੀ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਸਨ।

9. ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਰਾਲਤ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਫਿਲਸਤੀਨ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ 10 ਫੀ ਸਦੀ ਅਤਾਦੀ ਵਾਲੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਯਹੂਦੀ ਹੋਮਲੈਂਡ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਮਿਲ ਕਰ ਕੇ ਮੁਖ ਸਿੱਖ ਦਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਸ ਖਾਸ ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਵਾਂ ਆ ਜਾਣ।

10. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁਲਾਈ 1945 ਦੇ ਆਮਰੀ ਹਫਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਵੱਡੇ ਵਜੀਰ (Prime Minister) ਬਣਾਏ ਗਏ। ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ, “ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਜਲਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ” ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।⁹

11. ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਪਟੈਲ ਨੇ 24 ਅਗਸਤ 1945 ਨੂੰ ਪੂਨਾ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ (1929 ਵਾਲਾ) ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਵਾਇਦਾ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।¹⁰ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਧੋਬੇ ਵਾਲੀ ਬਿਆਨ ਵਾਜੀ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਯਤੀਨ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ (1) 1929 ਵਿਚ ਵਾਇਦਾ ਕਰ ਕੇ ਤੋਂਝਿਆ (2) 1930 ਦੀ ਗੋਲਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਲੀਗ ਨੂੰ ਕੋਰਾ ਚੈਕ ਦੇ ਕੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਸਮਝੇਤੇ ਨੂੰ ਤੋਂਝਿਆ (3) ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਚੁਪ ਧਾਰੀ ਰੱਖੀ (4) ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਪਾਸਕੂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

12. ਉਧਰ ਸਿਮਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬੀ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਸਮਝੇਤੇ

ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਿਤੰਬਰ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਨੇ ਨਵੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਦਾ ਅੇਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਨੀ ਸਕੀਮ ਅਤੇ (1) ਸੈਟਰ ਤੇ ਸੁਭਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਪਿਛੋਂ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਕਨਵੀਨ ਕਰਨਾ (2) ਭਾਰਤੀ ਰਿਆਹਤਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਈਂਦੇਆ ਨਾਲ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਗਲਬਾਤ (੩) ਐਸੀ ਅੰਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਕੰਸਲ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ਆਦਿਕ ਨਵੀਆਂ ਮੱਦਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਕੀਮ ਕ੍ਰਿਪਸ ਸਕੀਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਵਖਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਨਵੀਂ ਵੇਵਲ ਪਲਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

13. 29 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿਚ ਛੇਵੀਂ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵੇਵਲ ਪਲਾਨ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਨੀਂਹ 1942 ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਸ ਸਕੀਮ ਹੈ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੈ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ (1) ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਪੰਥਕ ਉਮੀਦਵਾਰ ਅਕਾਲੀ ਟਿਕਟ ਤੇ ਲੜਣ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੰਮ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। (2) ਪੰਥ ਪਹਿਕੋਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਥ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੋਵੇਗਾਂ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਅਜਾਦ ਹੋਵੇਗਾ। (3) ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਆਰਮੀ ਦੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। (4) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ (5) ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚੋ। (6) ਸਿਰਫ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਮਤਾ ਮਾਂਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਤੌਜਾ ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਪੰਜਵਾਂ ਨਾਗੋਕੇ ਭੇ ਮਝੈਲ ਨੇ, ਛੇਵਾਂ ਮਤਾ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੋਣਾਂ ਪੰਥਕ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਲੜੀਆਂ ਜਾਣ, ਪਤਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੀਟਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰੇ।¹¹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੈਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

14. ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਰਮੇਟੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਟਿਕਟਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਥਕ ਟਿਕਟਾਂ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲੱਤਣ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਅਜਿਹੇ 14 ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ 11 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਵਾਲੇ ਮਤੇ ਤੋਂ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਪਰ ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।¹² ਇਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਨਿਖੇੜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ।

15. ਦਿਸੰਬਰ 1945 ਵਿਚ ਸੈਟਰਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਲੱਭੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਦੇਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜਾਦ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਦਾਊਦ ਗਜ਼ਨਵੀ, ਕੋਰੋਂ, ਤੇ ਭਾਰਗੋ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਸਤੇ ਗਲਬਾਤ ਚਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਨੀਜਤ ਕੀਤਾ। ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਨ ਗਲਬਾਤ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਅਖੀਰ ਸਮਝੌਤਾ

ਹੋ ਗਿਆ।¹³ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ਤਰੇੜ ਅਜੇ ਵੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। “ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਇਕ ਤਬਕਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ”¹⁴ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਇਹ ਸਮੱਝੇਤਾ ਐਂਟੀ-ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਸਮੱਝੇਤਾ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ।

16. ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਮੱਝੇਤਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਸਮੱਝੇਤਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਸੀਟਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਸਨ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਸੀਟਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਦੋ ਵੰਡ ਲਈਆਂ। ਬਾਕੀ 29 ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਸਤੇ 9 ਸੀਟਾਂ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਇਹ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੇ 29 ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਅਖੌਤੀ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਟੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਪਰਦਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੜਬੜ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਮਰ ਸਿੰਘ (ਸੇਰੇ ਪੰਜਾਬ) ਅਤੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਖੋਲ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ।¹⁵

17. ਚੋਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਵਾਪਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।¹⁶ 23 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਅਸੀਂ ਅਜਾਦੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪ ਸੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੁਮੇਲ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰੇਗਾ।¹⁷

18. ਫਰਵਰੀ 1946 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨਤੀਜੇ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਕੁਲ 175 ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੂੰ 74 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 23 ਸੀਟਾਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 51 ਸੀਟਾਂ (40 ਹਿੰਦੂ, 10 ਸਿੱਖ, 1 ਮੁਸਲਮਾਨ) ਤੇ ਯੂਨਿਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ 21 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 9 ਸੀਟਾਂ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਜਦ ਕਿ 2 ਸੀਟਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਗੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਇੰਜ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ 11 ਸੀਟਾਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ 22 ਆਉਂਦੀਆਂ। ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 10 ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 23 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਇਸ ਨਾਲ “ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ” ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਯੂਨਿਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹਾਰ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਲ ਝੁੜਾ ਤੇ ਯਕੀਨ ਸਾਬਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂ ਪਾਰਟੀ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਤੇ ਸਮੱਝੇਤੇ ਕਰਦੇ ਸਨ—ਕਦੇ ਇਹ ਤੇ ਕਦੇ ਉਹ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਛਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ।

19. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 175 ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੀਆਂ 74 ਸੀਟਾਂ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ 14 ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। 21 ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ

ਕਾਮਯਾਬ ਸਰਕਾਰ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬ ਮਮੰਟ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਪਰ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਲਜੋਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜਾਦ ਅਤੇ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਪਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੇਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋ ਆਦਿਕ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਲ ਅਜੇ ਇਤਨੇ ਮੇਂਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾ ਸਕਦੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 51 ਤੇ 23 ਅਕਾਲੀ ਪਾ ਕੇ 74 ਬਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਇਕੱਲੀ ਦੇ 74 ਮੇਂਬਰ ਸਨ।

20. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਰਾਹ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਕੇ ਖੜੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਲੀਗ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਸਨ ਪਰ “ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ” ਨਵਾਬ ਮਮੰਟ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਉਪਰ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਢਲ ਲੀਗ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਲੀਗ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ।

21. ਨਵਾਬ ਮਮੰਟ ਤੇ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਵਿਚਕਾਰ ਲੀਗ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਗਲਬਾਤ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਉੱਨ੍ਹੇ ਹੀ ਹੋਣ ਜਿਤਨੇ ਲੀਗੀ। ਦੂਜਾ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇਰਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੀਜਾ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦਾ ਆਰਥਕ ਪਰੋਗਰਾਮ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਮੰਟ ਅੱਗੇ ਰਖੀਆਂ¹⁸ ਜੋ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਢਲ ਨੇ (1) ਗੁਰਮੁਖੀ (2) ਸਿੱਖ ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਵਾਲਾਂ ਤੇ ਵੀਟੇ ਦਾ ਹੱਕ ਦੀ ਮੰਗਵੀ ਵੀ ਕੀਤੀ।¹⁹ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲੀਗ-ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ। ਪਜਾਬ ਦੇ ਲੀਗੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਲਾਂਗ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟ ਗਈ।²⁰ ਨਵਾਬ ਮਮੰਟ ਨੇ ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਸਲ ਦਾ ਹੱਕ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਾਰੇ ਲੀਗ ਦੇ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।²¹

22. ਲੀਗ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਟੁੱਟਣ ਮਹਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ-ਯਨੀ-ਅਨਿਸਟ ਕਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜਾਦ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 5 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਯਤੀਅਨਿਸਟ, ਇੱਕ ਇਕਾਲੀ ਤੇ ਦੋ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਸਹੀ ਚੁੱਕੀ। ਖਿਜਰ ਹਯਾਤ ਵੱਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣੇ। ਸਿੱਖ ਨੂਮਾਇਦਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦੂ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਤੇ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਵਲੋਂ ਮੁਨਲਮਾਨ ਖਿਜਰ ਹਯਾਤ ਖਾਸ ਵਜ਼ੀਰ ਸਨ।²² ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦੇ ਕੁਲ ਮੇਂਬਰ ਜੋ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਸੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਦਿਨ ਭਾਵ 8 ਮਾਰਚ ਦੇ ਦਿਨ 98 ਸਨ ਤਿੰਨ ਯੂਨੀਅਨਿਸਟਾਂ ਦੇ ਲੀਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੇ 95 ਰਹਿ ਗਏ।

23. 5 ਮਾਰਚ 1946 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੁ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੌਗਾ ਦੀ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ।²³ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਾਰੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮੰਗੇ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੰਗ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਰੋਮਟੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ 10 ਮਾਰਚ 1946 ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਲਗ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।²⁴

24. ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤ ਸੁਹਣੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸੂਰੂ ਹੋਈ। ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚ, ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿ (1) ਕੋਈ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨਾਮਜ਼ਦ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵਜੀਰ ਬਣੇਗਾ (2) ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਵਾਪਸ ਲਈਆਂ ਜਾਣ (3) ਉਪ ਚੋਣ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤੇ ਵਾਲੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਮਦਦ ਕਰਨ।

25. 12 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੌਲਾਨਾ ਅਜਾਦ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸੈਕਟਰੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਸਿਰਫ਼ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕੋਟੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣਗੇ।²⁵ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ।

26. 15 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀਟੇ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ। 21 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚੈਂਬਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।²⁶ 25 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। 27 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਫਿਰ ਅਜਿਹਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਕੋਂਠੋਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਤੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਲਮ ਆਦਿ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।²⁷ ਸੈਂਟਰਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੋਠ “ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ—ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੋਡ ਹੈ।”²⁸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ।

27. 4 ਅਪਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜ਼ਿਨਾਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਮਲਿਕ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਲਗਭਗ 90 ਮਿੰਟ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ। ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।²⁹ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਟੇਲ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਪਟੇਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤਾਕਤ ਭਾਰਤੀਆਂ ਹਥ ਆਉਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਈਨੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।” ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕਰਨਗੇ। ਅਸੀਂ ਸਾਂਝੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਵਾਂਗੇ ਪਰ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜ਼ਿਨਾਹ ਦੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬਾਰੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ

ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।³⁰

28. ਉਧਰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਗਲਬਾਤਾਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਵਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਕੋਈ ਐਚੀਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸੁਰੂਆਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਸੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਫੁੰਘਾਈ ਨਾਲ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬਣਦਾ। ਪਰ ਇਕ-ਸੁਰਤਾ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਮਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ “ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣੇ” ਦੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬਿਆਨ ਬੇਛਾਇਦਾ ਸਨ।

ਛੁੱਟ ਨੋਟ :

- (1) ਟਰਬਿਊਨ, 15 ਜੂਨ 1945.
 - (2) ਟਰਬਿਊਨ, 28 ਜੂਨ 1945.
 - (3) ਟਰਬਿਊਨ, 30 ਜੂਨ 1945.
 - (4) ਟਰਬਿਊਨ, 4 ਜੁਲਾਈ 1945.
 - (5) ਉਪਮ ਸਿੱਖ ਨਾਗੋਕੇ—ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਰੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਸਫ਼ਾ 44-45
 - (6) ਤੋਂ (7) ਟਰਬਿਊਨ, 15 ਜੁਲਾਈ 1945.
 - (8) ਟਰਬਿਊਨ, 16 ਜੁਲਾਈ 1945.
 - (9) ਟਰਬਿਊਨ, 28 ਸਿੰਚਰ 1945.
 - (10) ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 25 ਅਗਸਤ 1945.
 - (11) ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ, 1 ਅਕਤੂਬਰ 1945 ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ 1 ਅਕਤੂਬਰ 1945.
 - (12) ਟਰਬਿਊਨ, 5 ਅਕਤੂਬਰ 1945.
 - (13) ਟਰਬਿਊਨ, 19 ਦਿੱਤੰਬਰ 1943, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ 17 ਦਿੱਤੰਬਰ 1835, ਅਕਾਲੀ ਪਤਾਕਾ 19 ਦਿੱਤੰਬਰ 1945.
 - (14) ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੌਰ ਦਾ ਬਿਆਨ—ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਕਾਲੀ 19 ਦਿੱਤੰਬਰ 1945.
 - (15) ਟਰਬਿਊਨ, 4 ਜਨਵਰੀ 1946.
 - (16) ਟਰਬਿਊਨ 14 ਜਨਵਰੀ
 - (17) ਟਰਬਿਊਨ, 2 ਜਨਵਰੀ 1946
 - (18) ਟਰਬਿਊਨ 6 ਮਾਰਚ, (19) ਟਰਬਿਊਨ 3 ਮਾਰਚ (20) ਟਰਬਿਊਨ 7 ਮਾਰਚ 1946 (21) ਟਰਬਿਊਨ, 9 ਮਾਰਚ 1946
 - (22) ਤੋਂ (23) ਟਰਬਿਊਨ, 6 ਮਾਰਚ 1946
 - (24) ਟਰਬਿਊਨ 11 ਮਾਰਚ (25), ਟਰਬਿਊਨ 13 ਮਾਰਚ 1946 (26) ਟਰਬਿਊਨ 22 ਮਾਰਚ 1946.
 - (27) ਟਰਬਿਊਨ 27 ਤੇ 30 ਮਾਰਚ 1946.
 - (28) ਟਰਬਿਊਨ 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 1946.
 - (29) ਤੋਂ (30) ਟਰਬਿਊਨ 5 ਅਪ੍ਰੈਲ 1946.
-

ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

1. ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਨੇ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੀ 19 ਫਰਵਰੀ 1946 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਨਮਿਸ਼ਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੈਬਨਟ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ,, ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਪਬਿਕ ਲਾਰੰਸ, ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਤੇ ਏ. ਵੀ. ਅਲੋਗ-ਜੇਂਦਰ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਈ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਟਾਫ ਵਿਚ ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਮੇਜਰ ਸ਼ਾਰਟ ਸਿੱਖ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚਲੇ ਦਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛਾਇਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ।¹ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰ ਕ੍ਰਿਪਸ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ 1942 ਵਾਲਾ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸੀ।

2. ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ 24 ਮਾਰਚ 1946 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।³ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਲਗ ਪਗ 5 ਸੌ ਭਾਰਤੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ, ਲੀਗੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਾਂਡੀ ਆਗੂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ, ਉੱਜ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ, ਪਰ ਅਸਲੀ ਮਸਲਾ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਕਢਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

3. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 5 ਅਪ੍ਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ, ਹਰਨ ਮ ਸਿੱਖ ਐਡਵੋਕੇਟ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੱਖ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੱਖ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਕੌਮ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਗੇ ਤਾਂ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਖਿਆਲ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਆਗੂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।² ਇਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਛਿਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਵਖਰੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ-ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ) ਜਾਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿਚ ਇਕ ਖਿਆਲ ਦੀ ਗਲ ਨਾ ਆਉਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ।

4. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ 'ਇਕ ਭਾਰਤ' ਦਾ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸੀ। ਅਜਿਗ ਭਾਰਤ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਕੁਲੀਸ਼ਨ ਵਜ਼ਾਰਤ ਹੋਵੇ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਕਿਊਂਕਿ, ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਾਸਕੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹ ਹੱਕ ਹੋਵੇ ਕਿ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ ਨੇ ਵੰਡ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਹੋਣੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣਗੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਲਗ ਸਟੇਟ ਹੋਣੀ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਡਿਵੀਜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹਿਸਾਰ, ਕਰਨਾਲ, ਅੰਬਾਲ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਲਾਇਲਪੁਰ ਅਤੇ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਹੱਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਖਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਰਾਵਲ ਪਿੰਡੀ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਡਿਵੀਜਨ ਕਦਣ ਮਗਰੋਂ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਂਝਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਭਾਰਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹੱਕ ਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਨੂਮਾਇੰਦਗੀ ਹੋਵੇ।³

5. ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸਤੇ ਤਰਲੇ ਅਤੇ 'ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ' ਵਰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇਹ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾ ਬਣੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 51 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਜਗਾਹ 45 ਫੀ ਸਦੀ ਤਕ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਨੂਮਾਇੰਦਗੀ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਅਨ-ਹੱਕੀ ਮੰਗ ਕਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨੀ ਸੀ! ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸਿਰਫ਼ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਂਝੇ ਖਿਆਲ ਬਣਾ ਕੇ ਅਪਣਾ ਕੈਸ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਲੂਸ, ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਹਰ ਹਰਬਾ ਵਰਤ ਕੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ "ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਜਾਂ ਨਾ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣੇ" ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੁੰਦੀ।

6. ਹਰ ਆਗੂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਕਾਂਗਰਸ ਹਰ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਤੇ ਵਖਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੈ ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਮੁੜ ਵੰਡ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।"⁴ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 15 ਅਪਰੈਲ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਗੇ। ਅਜੇਂ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਗਲਬੇ ਹੋਣਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸਾਂਝਾ ਭਾਰਤ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਹਕੂਮਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣੇ।"⁵ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਅਸਥਿਰ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹਨ।

7. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ — ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਹਾਲਤ ਬਦਲ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਐਟਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ

ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਲੋਂ ਠੀਕ ਵਤੀਰਾ ਵਿਵਾਉਣ ਬਾਰੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਪਾਲਸੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਥਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਈਨ ਵਿਚ ਪਾਰਾਵਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਸੂਬਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੇਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਉਹ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਇਕ 60 ਲਖ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲੀ ਕੰਮ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਹੋਮਲੋਂਡ ਹੈ ਬਲਕਿ ਪੂਜਨ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਵੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੇਲੇ ਹਾਕਮ ਸਨ ਤੇ ਆਰਥਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਜਾਦ ਸਨ!.....

8. ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਲਿਮ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਵਧਾ ਕੇ ਵਧ ਤਾਕਤ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਸਰਦਾਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸੂਬਾ ਸਾਂਝੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਖਾਸ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਚੋਖਾ ਹਿੱਸਾ ਆ ਸਕੇ।... ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਮੁਸਲਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਇਆਲ ਰਖੇ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਂਗ—ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸਿੱਖ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਆਈਨ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਬਾਡੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਆਈਨ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਿਮਾਨ ਦੋ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਨਾਉਣਾ ਚਾਹੇਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤੀਜੀ ਆਈਨ ਕਮੇਟੀ ਵੀ ਬਣਾਵੇ।

9. ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਬੇਥਵੀਆਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। 30 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ, ਦੁਰਲੰਭ ਸਿੰਘ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ ਤੇ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨਾਰੰਗ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਹਾਂ (ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੰਡ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੀ ਸੀ)।⁶ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ 8 ਮਈ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।⁷ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਬੇਥਵੀ ਮਾਰੀ ਕਿ “ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਮੇਟਨ ਤਕ ਜਲੰਧਰ, ਅੰਬਾਲਾ, ਮੇਰਠ ਤੇ ਆਗਰਾ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਮਿਲਾ ਕੇ ਜੱਟਸਤਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।”⁸ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨਾਂ, ਛੁੱਟ, ਅਨੁਏਕਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੇ ਸਿੱਖ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

10, 16 ਮਈ 1946 ਨੂੰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਅਨੂਸਾਰ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਨਾਲ ਭੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਦੇ ਗਰੂਪਾਂ (ਏ ਤੇ ਬੀ) ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਬੀ ਗਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੰਘ,

ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ 1 ਕਰੋੜ 22 ਲਖ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ 577 ਗੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ 1 ਕਰੋੜ 62 ਲਖ 17 ਹਜ਼ਾਰ 242 ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਅਗੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਨਣ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਜੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਵੰਡ ਕੇ ਮੁਸਲਮ ਤੇ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਗਰੁਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਵੇਲੇ ਹੋਏ ਕਤਲੇਅਾਮ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ (1946 ਵਿਚ) ਵੰਡ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਤਲੇਅਾਮ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਜਾਂ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਦਾ ਬੈਲੰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਹੱਥ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇਗੀ।

11. 18 ਮਈ 1946 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਭਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ। ਮੀਟਿੰਗ ਪਿੱਛੋਂ, ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਦੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ '1929 ਥੇ ਮੜ੍ਹੇ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰੋ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੋ, ¹⁰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਥਾਨ ਦੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।" ¹¹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ, ਨਿੰਮੋਹੂਣਤਾ, ਰੋਸ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੰਝ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਮ ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ¹² ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ¹³ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ, ਤਿੰਨਾਂ ਮੁਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। 23 ਮਈ 1946 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ (ਪੰਥਕ) ਅਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ਾਰਤ ਛੱਡ ਦੇਵੇ।

12. ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਕਰਮ ਚੰਦ (ਮਹਾਤਮਾ) ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਵਧੀਆ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਦਮ ਹੈ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਚੁਕ ਸਕਦੇ ਮਨ। ¹⁴ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਵੀ 6 ਜੂਨ 1946 ਨੂੰ 13 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 300 ਵੇਟਾਂ ਨਾਲ ਪਲਾਨ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਈ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਗਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਲ ਪਾਰਟੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਪੱਖ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ।

13. 9 ਤੇ 10 ਜੂਨ 1946 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪੰਥ ਦੇ 800 ਨੁਮਾਇੰਦਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਮਧਾਰੀ (ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਆਲਮ), ਨਿਰੰਗ, ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ, ਸਿੱਵ ਸਟੂਡੋਂਟਜ਼ ਫੇਡਰੇਸ਼ਨ, ਆਲ ਇਡੀਆ ਸਿੱਖ ਯੂਥ ਲੀਗ, ਸਿੰਘ ਸਭਾਵਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮੰਗਾਂ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ 'ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਤੀ ਬੋਰਡ' ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।¹⁵ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਸ ਪਲਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜਦੇ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਖੂਨ ਦਾ ਕਤਰਾ ਢਕ ਵਹਾ ਦੇਣਗੇ। ਚਾਰ ਖਾਸ ਫੈਸਲੇ ਇੰਜ ਸਨ :— (1) ਸਾਰੇ ਗਰੂਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਲੈ ਕੇ ਇਕ 'ਕੌਂਸਲ ਆਫ਼ ਐਕਸ਼ਨ' ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਉਧਮ ਸਿੱਖ ਨਾਗੋਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਂ ਡਿਗਰੇਟਰ ਹੋਣਗੇ। (2) 2 ਲੱਖ ਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਫੇਜ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜੋ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। (3) ਸਿੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜਮ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵੀ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਐਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇਣ। (4) ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਜਾਂ ਮੋਹਨ ਸਿੱਖ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਈਸ਼ਰ ਸਿੱਖ ਮਝੈਲ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਰੂ ਭਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਨ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਖੂਨ ਡੋਲ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਜਾ ਸਕਣੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਰੋਹ, ਗੁਸੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੰਬਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮੁਖਾਲਫਤ ਤੇ ਗਰੁਪਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋਗ ਸਮੇਂ ਸੱਦਾ ਪਤਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਾਂਗੇ ਜਾਂ ਆਪ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਜਾਂ ਉਧਮ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ 2 ਲੱਖ ਫੌਜੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। 1849 ਵਿਚ ਯੋਥੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਖੋਹਿਆ ਸੀ ਹੁਣ 1949 ਤਕ ਅਸੀਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜ ਖਤਮ ਕਰਾਂਗੇ।

14. ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੱਖ ਗਿੱਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 1942 ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੁਣ ਫੇਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੋਹਨ ਸਿੱਖ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਫੇਰ ਦੋਹਰਾਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੱਖ, ਬਾਵਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੱਖ, ਅਮਰ ਸਿੱਖ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੱਖ ਮਾਨ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੱਖ ਮਾਨ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਈ ਨੁਮਾਇਦਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਗਰਮ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।

15. ਅਗਲੇ 10 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੱਖ ਫੇਰੂਮਾਨ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੱਖ ਮੁਸਾਫਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਖ ਮਤਾ ਇਸ ਦਿਨ ਉੱਜਲ ਸਿੱਖ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ:

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕੱਠ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਭਰੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬੇਹਦ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇਹ ਹੋਵੇਗੀ (2) ਜੋ ਖਤਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੀ ਉਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। (3) ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹੈ—ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਨਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਆਪਣੇ ਹੋਮਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੀ ਘਟੀਆ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। (4) ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਦੇ ਪੈਰਾ 20 ਵਾਲੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ। (5) ਜਿਥੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੁੱਖ ਫਿਰਕੂ ਮਸ਼ਿਲਾਂ ਬਾਜੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।..... ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੰਥਕ ਇਕਠ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਬਿਲਕੂਲ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ

ਹਨ ਤੇ ਐਸਾ ਕੋਈ ਆਈਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

16. ਦੂਜੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਕੌਂਸਲ ਆਫ ਐਕਸਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੱਘ ਗਿਲ ਨੂੰ “ਡਿਕਟੋਰ” ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ 6 ਹੋਰ ਮੈਂਦਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਟਨ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ‘ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਪੰਥਕ ਬੋਰਡ’ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਘ, ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੱਘ ਗਿੱਲ, ਜੋਪ ਸਿੱਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੱਘ, ਉਪਮ ਸਿੱਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੱਘ ਚਮਤ੍ਰ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸਨ ਸਿੱਘ, ਨਿਧਾਨ ਸਿੱਘ ਆਲਮ. ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੱਘ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੱਘ ਮੁਸਾਫਿਰ, ਬਸੰਤ ਸਿੱਘ ਮੋਗਾ, ਕਰਨਲ ਰਘਬੀਰ ਸਿੱਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਿਹੰਗਾਂ, ਚੀਡ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਕੋ-ਆਪਟ ਕਰਕੇ ਕੁਲ 25 ਮੈਂਬਰੀ ਬੋਰਡ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। 23 ਜੂਨ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਰੋਸ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਨਾ ਰੁਕਨੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਰੁਕੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਖਾਹਿਸ਼ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ (ਕਾਂਗਰਸ-ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ) ਸਿੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਘਬਰਾਹਟ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

17. 16 ਜੂਨ 1946 ਨੂੰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ 6 ਕਾਂਗਰਸੀ, 5 ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ, 1 ਸਿੱਖ, 1 ਪਾਰਸੀ ਤੇ 1 ਭਾਰਤੀ ਈਸਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੱਘ (ਅਕਾਲੀ) ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।¹⁶ ਪਰ 22 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਰਡ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ 9 ਤੇ 10 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਭਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੈ.....ਤੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁਖ ਤਥ ਕੇ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਬੋਰਡ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ।¹⁷ ਇਸ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੱਘ ਨੇ ਸਖਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਤੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।¹⁸ ਕੈਬਨਟ ਨੇ ਆਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ (ਬੀ ਗਰੂਪ) ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਠੀਕ ਵਤੀਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮ ਗਲਬੇ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੱਦਾਂ ਰਖਿਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਜੋ ਤੀਜੀ ਕੌਨ ਹਨ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੱਦਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਪਰ ਅਫ਼ਕੋਸ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਨਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਭੇਜਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਆਈਨ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ।¹⁹ ਸਗੋਂ ਇਸ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ ਕਈ ਹੋਰ ਵਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

18. ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚਿੱਠੀ ਤੇ ਯਕੀਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਥਕ ਬੋਰਡ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਥਕ ਬੋਰਡ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਥਕ ਬੋਰਡ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਸਿਆਜੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਈਨ

ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਂਤ ਮਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵੀ ਵਹਾਂ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਾਰਸੀ ਤੇ ਔਗਲੇ ਇੰਡੀਅਨ ਜਾਂ ਹਰੀਜਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝ ਕੇ ਵਤੀਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।²⁰

19. ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖ ਕੇ 24 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਲਾਨ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। 26 ਜੂਨ ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਸੇ ਅਤੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਫੱਡ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। 29 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਕੈਬਨਟ ਦੀ ਵਾਖਸੀ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਇਹ ਰੂਪ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਤੇ ਸਾਇਦ ਕੁਝ ਵਧ ਘਾਟੇ ਵੰਦਾ ਸੀ।

ਛੁਟ ਨੋਟ

- (1) Campbell—Mission With Mountbatten—(London-1951), ਸਫ਼ਾ 136 ਤੇ Penderal Moon—Divide and Quit—(London-1946) ਸਫ਼ਾ 43.
- (2) ਟਰਬਿਊਨ 6 ਅਪਰੈਲ 1946 ਅਤੇ Menon, V.P.—Transfer of Power in India—(Madras-1968) ਸਫ਼ਾ 244-45.
- (3) Menon, V. P.—Transfer of Power in India, ਸਫ਼ਾ 244-45.
- (4) ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਅਪਰੈਲ 1946.
- (5) ਟਰਬਿਊਨ, 16 ਅਪਰੈਲ 1946.
- (6) ਟਰਬਿਊਨ 1 ਮਈ, (7) ਟਰਬਿਊਨ 9 ਮਈ (8) ਟਰਬਿਊਨ 13 ਮਈ 1946.
- (9) Landen Sarasfield—Betrayal of the Sikhs—(Lahore Book Shop, Lahore—1946) ਸਫ਼ਾ 102-118.
- (10) ਤੇ (11) ਟਰਬਿਊਨ 19 ਤੇ 20 ਮਈ 1946.
- (12) Papers Relating ta Cabinet Mission Plan in India, ਸਫ਼ਾ 61 (ਪ. ਦਾ ਬ.—ਰ:ਸ—23).
- (13) ਤੇ (14) ਟਰਬਿਊਨ 22 ਤੇ 27 ਮਈ 1946.
- (15) Sarasfield—Betrayal of the Sikhs, ਸਫ਼ਾ 119-23.
- (16) ਤੇ (17) ਟਰਬਿਊਨ 17 ਜੂਨ ਤੇ 23 ਜੂਨ 1946.
- (18) ਤੇ (19) Menon, V. P.—Transfer of Power in India, (Madras-1968) ਸਫ਼ਾ 294.
- (20) Landen Sarasfield—Betrayal of the Sikhs, ਸਫ਼ਾ 130-31.

—————

ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਯਾਤ

1. 1929 ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਈ ਐਸਾ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਵੇਗਾ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।' 16 ਮਾਰਚ 1931 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਦੀ ਵਿਸਾਹਯਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ, ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਵਿਧਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏਗਾ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਸਾਹਯਾਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਫੜ ਕੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਗੇ।"¹ ਉਪਰਲਾ ਵਾਇਦਾ 6 ਜੁਲਾਈ 1946 ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਹਿਰੂ ਅਨੁਸਾਰ, "ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਲੂਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਪੱਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਇਲਾਕਾ ਵਖਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਨਿਘ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਗਰਮਾਵੇ।"²

2. ਇਸ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੇਤਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹੱਕਾਂ ਨਾਚਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੋਬਨਟ ਦੀ ਪੇਸਕਸ਼, ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਦਾ ਯਕੀਨ (ਵੇਖ ਪਿਛਲੇ ਚੈਪਟਰ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੇਰੇ) ਆਦਿ ਨੁਕਰਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਭਾਂਪ ਕੇ ਨਹਿਰੂ, ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬਿਆਨਾਂ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਨੀ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ 1929 ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨ ਕੇ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੇਰੋਂ ਤੇ ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਜਾਂ ਬਾਈਕਾਟ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।³ ਇਹ ਤਾਰ ਮਿਲਣ ਤੇ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਕਰਨਲ ਗਿੱਲ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਬੂ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਣ ਦਾ ਫੇਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਰੀ ਮੌਕੇ ਤੇ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਕਾਗਜ਼ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਨਰੋਤਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਕਾਗਜ਼ ਸਾਖਲ ਕੀਤੇ।⁴ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕੈਰੋਂ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬੂ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਿਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਮਜ਼ਦਗੀ ਕਾਗਜ਼ ਭਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ 14 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਰਡ ਨੇ ਫੇਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ

ਨਾਮਜ਼ਦਗੀਆਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਈਕਾਟ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੇ 8 ਦੇ 8 ਮੌਬਰਾਂ ਅਪਣੇ ਨਾਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ।

3. ਉਹਰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਗਲਬਾਤ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਬੋਰਡ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਕਰਨਲ ਗਿੱਲ, ਮਹਾਰਾਜ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮਕ, ਪ੍ਰੇਸ਼ੇਂਸ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਉਪਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਜੇ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। 14 ਅਗਸਤ 1946 ਨੂੰ ਬੋਰਡ ਨੇ ਅਪਨਾ ਫੈਸਲਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

4. ਮਾਸਟਰ ਤਾਈ ਸਿੰਘ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਨਾ-ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਹੈ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਕਰੇਗੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਅੰਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਸਿਤੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਕਰਨਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਰਡ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਇਸ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਆਪਸੀ ਫਰਕ ਇਤਨੇ ਆਂਗੇ ਮਨ ਕਿ ਬੋਰਡ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਫਿਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਲਗ ਪਏ। ਕਾਂਗਰਸੀ, ਨਾਮਧਾਰੀ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਦਿਕ ਅਕਾਲੀ ਪਾਲਸੀ ਜਾਂ ਨਿਰੋਲ ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

5. ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਫਰਕਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰੂਜ਼ ‘ਚੋਂ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਜੀਰਾਂ (ਅੰਤਰਮ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਜੀਰਾਂ) ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਪਟੇਲ (ਹਿੰਦੂ), ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਸਿੱਖ) ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਅਲੀ ਖਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਨਾਹ (ਮੁਸਲਮਾਨ) ਪੰਜ ਵਜੀਰ ਸਨ। ਪਟੇਲ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਮੌਬਰਾਂ ਨੇ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਣਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਕੈਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸੂਵਿਆਂ ਦੀ ਗਰੁਪਬੰਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮ ਦੇਸ਼, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੇ ਸਨ।

6. ਕਾਂਗਰਸ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਨਾਂਹ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਅਪਣਾ ਵਖਰਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਹੱਥ ਵਿਚ “ਇਕ ਦੇਸ਼” ਦੀ ਤਾਕਤ ਆਉਂਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਹ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕੀਤਾ। ਸਿਰਫ਼ ਗਰੁਪਬੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਗਲ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ ਗਈ।

7. ਜਦੋਂ ਚੋਣਾਂ ਮਗਰੋਂ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਅਪਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ 9 ਦਿੰਸੰਬਰ 1946 ਨੂੰ ਹੀ ਇਸਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਏਕਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਇਸ ਤੇ ਰੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੁਟੋਂ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕਿਹਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕੱਟੜ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਿਆ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਇਕੋ ਇਕ ਢੰਗ ਹੈ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਸਰਹੱਦ ਮੰਨ ਕੇ ਪੰਜਾਬ

ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ , ”⁵

8. ਇਸ ਮੈਕੇ ਤੇ ਸਿਖ ਆਗੂ ਛਿਰ ਪੁਰਾਣੀ ਗਲਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇਤਥਾਰ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਆਗੂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਤੇਜ਼ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

9. ਉਪਰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 16 ਅਗਸਤ 1946 ਨੂੰ ਕਲਕਤਾ ਵਿਚ ਡਾਇਰੈਕਟ ਐਕਸ਼ਨ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਲੀਗ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ ਸਰਕਾਰੀ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਐਲਾਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ 6000 ਕਤਲ ਹੋਏ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ 950 ਅਗ ਲਗਣ ਦੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਬਰ ਜਿਨਾਹ, ਅਗਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਲੁਟਣ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤਿਰਪੁਰਾ ਤੇ ਨੋਆਖ਼ਕੀ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ। 11 ਸਿਤੰਬਰ 1946 ਨੂੰ ਜਿਨਾਹ ਨੇ “ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਂ ਸਿਵਲ ਵਾਰ” ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਚੁਨਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਬਦਲ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਬਚਾ ਵਾਸਤੇ ਪਰੋਗਰਾਮ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

10. ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। 24 ਜਨਵਰੀ 1947 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਨੇ ਮੁਸਲਮ ਨੈਸ਼ਨਲ ਗਾਰਡ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੋਇਮ ਸੇਵਕ ਸੰਘ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਡਾਪੇ ਮਾਰ ਕੈ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ, ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਤੇ ਛੁਰੇ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੇ। ਛਾਪਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ ਖਾਂ ਨੂੰ ਨੂਨ, ਮੁਮਤਾਜ਼ ਚੌਲਤਾਨਾ, ਸੌਕਤ ਹਾਜਾਤ ਖਾਂ ਤੇ ਨਵਾਬ ਮਮੌਟ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। 26 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਲੀਗ ਦੇ 16 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੱਕ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰਿਹਤਾਰੀ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਸਾ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਾਲ ਖਿਜ਼ਰ ਹਯਾਤ ਖਾਨ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੀਗ ਵਾਲੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਧੇਰੇ ਗੜਬੜ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਗੱਡੀਆਂ ਉਲਟਾ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫਰੰਟੀਅਰ ਮੇਲ ਨੂੰ ਵੀ ਉਲਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। 24 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ।

11. ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵਿਗੜਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਲਾਰਡ ਐਟਲੀ ਨੇ 20 ਜਨਵਰੀ 1947 ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੂਨ 1948 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੰਡੀਆ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਹੱਥ ਸੰਹਿੰਪ ਦਿਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ। 26 ਜਨਵਰੀ 1947 ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਗਾਰਡ ਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਤੇ ਲੀਗ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੜਬੜ ਫੈਲਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਨਿਪਟਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਲੀਗ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਨਾ ਵਿਗੜਣ ਵਾਸਤੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਮੁਸਲਮ ਨੈਸ਼ਨਲ ਗਾਰਡ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਚੁਕੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਲੀਗੀ ਵਰਕਰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਲੀਗ ਨੇ 2 ਮਾਰਚ 1947 ਨੂੰ “ਜਿੱਤ ਦਿਨ” ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਹਰ ਪਾਸੇ ਜਲਸੇ ਹੋਏ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਤਕਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੌਰ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਵਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦਮ ਕਿਹਾ।

12. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਯੂਨਿਅਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀ

ਸਰਕਾਰ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਖਿਜ਼ਰ ਹਜ਼ਾਤ ਖਾਨ ਲੀਗ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਦਬਾ ਹੋਠਾਂ ਆ ਕੇ 2 ਮਾਰਚ 1947 ਦੇ ਦਿਨ ਅਜਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਖਿਜ਼ਰ ਨੇ ਅਸਤੀਫੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਮੱਝੌਤੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਸਤੀਫਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੀਗ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬੌਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇਹੀ ਕੋਈ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।⁶ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਖਿਜ਼ਰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਅਸਰ ਹੋਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਯਚੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਂਜ ਵੀ ਮੁਸਲਮ ਐਜੰਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਖਿਜ਼ਰ ਨੇ ਲੀਗ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਫੇਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

13. ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 3 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਲੀਗ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਇਕੱਲੀ ਪਾਰਟੀ, ਕਿਉਂਕਿ, ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਹੀ ਸੀ। ਲੀਗ ਦੇ ਆਗ ਨਵਾਬ ਮਮੌਟ ਨੇ ਇਹ ਸੱਦਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹੋਸ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੰੜ ਗਈ। 3 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਸੰਖਲੀ ਚੈਂਬਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਬਾਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਡੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਚੁਣੀ ਮੀ। ਭੀੜ ਲਗਤਾਰ ਨਾਹਰੇ ਲਗਾ ਰਹੀ ਸੀ, “ਲੇ ਕੇ ਰਹੋਂਗੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ” ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਮਿਆਣ ਵਿਚੋਂ ਕਦ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਕਾਟ ਕੇ ਦੇਂਗੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਮਗਰ ਨਾ ਦੇਂਗੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ।” ਇਉਨੀ ਵਡੀ ਮੁਸਲਮ ਭੀੜ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਲਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿੰਦਾ ਨਾ ਬਚਦਾ, ਜੇ ਪੁਲਿਸ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਨਾ ਦੇਂਦੀ।

14. ਇਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਠੰਡੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖੇ, ਨਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਜਪਾਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਸਾਡਾ ਲਹੂ ਮੰਗ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਅਪਣੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਂਵਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਕਾਢੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਰਤ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਸ਼ੇਅ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲਗੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸਾਹ ਲਵਾਂਗੇ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਰਾਜ ਖੋਹਿਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ, ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਅਸੀਂ ਰਾਜ ਕਰਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਬਿਗਲ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ”

15. ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਕਿਲੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੇਸਰੀ ਹਿੱਸਾਨ ਝੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਝੁਲੇਗਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 4 ਮਾਰਚ 1947 ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਤਾਲਿਬ-ਇਲਮਾਂ (ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ) ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਜਲੂਸ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੀਨਾ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਜਲੂਸ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਪਥਰਾਓ ਵੀ ਕੀਤਾ। 103 ਜਖਮੀ ਹੋਏ ਤੇ 13 ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਸੀ।

16. ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਲੀਂਗ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਸੱਦਾ ਵਾਪਿਸ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ 5 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਆਇਨ ਦੀ ਦਫ਼ਾ 95 ਹੇਠ ਸਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈਆਂ। ਪਰ ਇਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਅੱਗ, ਡਾਕਾ, ਚੋਰੀ, ਕਤਲ, ਰੇਪ, ਅਗਵਾ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਲਤਾਨ, ਜੇਹਲਮ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵਧੇਰੇ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਗੜਬੜ ਘਟ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂ ਜਿਥੇ ਅਜਿਹੇ ਅੰਸਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਵਦੇ ਸਨ ਤੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। ਤਕਰੀਬਨ 15 ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਰ ਸੈਕਟਰੀ ਮੈਕਡਾਨਲਡ ਅਨੁਸਾਰ (19 ਮਾਰਚ 1947 ਦਾ ਬਿਆਨ) ਕੋਈ 2049 ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਮਰੇ ਜਾਂ ਸਖਤ ਜਖਮੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੋ. ਨਾਨਸਾਰ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਦਸੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਉਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ “ਅਜਾਦ ਪੰਜਾਬ” ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮੰਗੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਸਲਮ ਤੇ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮ ਵੰਡ, ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਸੀ — ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਹਿਰੂ, ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਜਿਹੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਗੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੱਧੋ ਅਧ ਵੰਡ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਜਾਨ, ਮਾਲ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਸੀ।

17. ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਜਦੋਂ ਕਤਲੇਆਮ ਤੇ ਅਗਜ਼ਨੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ 3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1947 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਸਝਮ ਤੇ ਗੈਰ-ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ; ਸਿੱਖ ਐਮ. ਐਲ. ਏੜ. ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਆਗੂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। 8 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। 17 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 18 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਮਧਟ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਈ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਫਿਰਕੂ ਫਸਾਦ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ। 2 ਮਈ ਨੂੰ ਇੱਲੋਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਐਮ. ਐਲ. ਏ., ਸੈਂਟਰਲ ਐਮ. ਐਲ. ਏ, ਅਤੇ ਆਈਨੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਚੌਪਰੀ ਲਹਿਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਦ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਅੰਬਾਲਾ, ਜਲੰਧਰ, ਲਾਹੌਰ ਫਿਵੀਜ਼ਨ ਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਕੈਨਾਲ ਕਲੋਨੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਅਤੇ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

18. ਮਾਉਂਟਬੈਟਨ ਪਲਾਨ—24 ਮਾਰਚ 1947 ਨੂੰ ਲਾਰਡ ਵੇਵਲ ਦੀ ਥੀ ਮਾਉਂਟਬੈਟਨ ਵਾਇਸਰਾਈ ਬਣਕੇ ਆਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਖਿਆਲ ਦੇਣਾ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਇਕ ਪਲਾਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਾਉਂਟਬੈਟਨ

ਪਲਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਐਲਾਨ 3 ਜੂਨ 1947 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ (1) ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀਆਂ ਅਸੰਖਲੀਆਂ ਦੇ ਮੌਬਰ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਣਗੇ—ਇਕ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬਾਕੀਆਂ ਦਾ—ਇਸ ਵਾਸਤੇ 1941 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ—ਇਹ ਮੌਬਰ ਵੰਡ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਵੋਟ ਪਾਉਣਗੇ। ਜੇ ਵੰਡ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਾਊਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਲਾਹੌਰ ਡਿਵੀਜਨ —ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਸੇਖਪੁਰਾ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਲਾਹੌਰ, (2) ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਡਿਵੀਜਨ —ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਅਟਕ, ਗੁਜ਼ਾਤ, ਜਿਹਲਮ, ਮੀਆਂਵਾਲੀ, ਸਾਹਪੁਰ (3) ਮੁਲਤਾਨ ਡਿਵੀਜਨ —ਡੇਰਾਂ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ, ਝੰਗ, ਲਾਇਲਪੁਰ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਮੁਜ਼ਫ਼ਰ ਗੜ੍ਹ।

19. 9 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਨੇ ਇਸ ਪਲਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। 14-15 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਅੰਤ ਕਾਫ਼ੀ ਬਹਿਸ ਮਹਾਰੇ (ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਸਾਹਿਤ ਅਜੇ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਵੰਡ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ) ਅਖੀਰ 15 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਵੀ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

20. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਪੰਜਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਬੋਤਲ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੈਠਕ ਨੇ 14 ਜੂਨ 1947 ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਅਬਾਦੀ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵੰਡ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ।” ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 16 ਜੂਲਾਈ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 45 ਫੀ ਸਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਇਲਾਗਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ 15 ਫੀ ਸਦੀ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਸਤੇ ਪਾਂਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।” ਇਸ ਪਲਾਨ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਲਾਰਡ ਮਾਊਂਟਬੈਟਨ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਾਰੀ ਪਲਾਨ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਬਾਕੀ ਪਲਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਆਵੇਗੀ ਕਿ ਕਿਸ ਰੂਹ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

21. ਸਿੱਚ ਇਸ ਤੇ ਨਾਖੂਸ਼ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ (ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿਸ੍ਤਿਕਿ (1) ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਾ ਸਾਂ (2) ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਵਧੇਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚਹਿਣਾ; ਵਿਚੋਂ ਦੂਜਾ ਹੀ ਬੇਹਤਰ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ 20 ਲਖ ਸਿੱਖ ਪਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।

22. ਇਸ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮੁਸਤਾਕ ਅਹਿਮਦ ਗੁਰਮਾਨੀ ਤੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਿਲ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਉਚਾਂ ਪਹਿਲੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ 1947 ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮ ਲੀਗ ਦੇ ਐਮ.ਐਲ. ਏਜ਼ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।⁷ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਟਿੱਪਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨਾਹ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਇਤਨਾ

ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਜਿਤਨਾ ਚੇਂਬਰਲੈਨ ਚੈਕੰਸਲਵਾਕੀਆ ਬਾਰੇ ।”⁸ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਮੁਸਲਮ ਗੋਲਬਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ।

23. ਅਖੀਰ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਵੇਟਾਂ ਪਈਆਂ । ਗੈਰ ਮੁਸਲਮ ਇਲਾਕੇ ਨੇ 22 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 50 ਵੇਟਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ । ਮੁਸਲਮ ਇਲਾਕੇ ਨੇ 27 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 69 ਵੇਟਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ । ਸਾਂਝੇ ਸੈਸ਼ਨ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਵਖਰੀ ਆਈਨੀ ਅਸੇਂਬਲੀ 77 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 91 ਵੇਟਾਂ ਨਾਲ ਮਤਾ ਪਾਸ ਗੀਤਾ । ਇਹ 77 ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ 91 ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਇਸਾਈ ਤੇ ਯੂਰਪੀਨ ਸਨ । ਹੁਣ ਵੰਡ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਸ ਮਸੀਨਰੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਹੀ ਦੇਣਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ।

24. ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਾਸਤੇ ਬਾਉਂਡਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸਿਰਲ ਰੈਕਲਿਫ ਨੂੰ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਰੈਕਲਿਫ 4 ਜੁਲਾਈ 1947 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ । ਪਹਿਲੋਂ 30 ਜੂਨ ਨੂੰ (1) ਜਸਟਿਸ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (2) ਜਸਟਿਸ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ (3) ਜਸਟਿਸ ਮੇਹਰ ਚੰਦ ਮਹਾਜਨ (4) ਜਸਟਿਸ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਨੀਰ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਾਮਜਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੈਠਕ 14 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੋਂ 18 ਜੁਲਾਈ ਤਕ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਮੰਗ ਲਏ ਗਏ । ਫਿਰ 21 ਜੁਲਾਈ ਤੋਂ 31 ਜੁਲਾਈ ਤਕ ਬੈਠਕਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਕੀਲ ਤੇ ਆਗੂ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਅਪਣਾ ਅਪਣਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਲੋਂ ਸੀਤਲਵਾਡ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਜਫਰ ਉਲਾ ਖਾਨ ਨੇ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਅਹਿਮਦੀਆਂ ਵਲੋਂ ਡਾਕਟਰ ਓ. ਐਚ. ਕੇ. ਸਪੇਟ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ।

25. ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ (60·6), ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ (70), ਸਿਆਲਕੋਟ (62), ਸੇਖੂਪੁਰਾ (63), ਲਾਇਲਪੁਰ (62), ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ (69), ਮੁਲਤਾਨ (78 ਛੀ ਸਦੀ) ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ (55), ਜੀਰਾ ਤਹਿਸੀਲ (65), ਨਕੋਦਰ ਤਹਿਸੀਲ (59), ਜਲੰਧਰ ਤਹਿਸੀਲ (51), ਅਜਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ (59 ਛੀ ਸਦੀ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਸਕਰਗੜ੍ਹ (51), ਬਟਾਲਾ (55), ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ (51) ਛੀ ਸਦੀ ਮੁਸਲਮ ਅਕਸਰੀਅਤ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਮੰਗੇ, ਸਿਰਫ ਪਠਾਨਕੋਟ ਤਹਿਸੀਲ (ਮੁਸਲਮਾਨ³⁸ ਛੀ ਸਦੀ) ਹੀ ਭਰਤ ਵਾਸਤੇ ਛੱਡੀ । ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਲੰਧਰ, ਜੀਰਾ, ਅਜਨਾਲਾ ਤੇ ਬਟਾਲਾ ਆਦਿਕ ਵਲ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਵਖਰੇ ਤੇ ਸਰਹੋਦ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੀ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਦੇ ਸਨ ।

26. ਹਿੰਦੂ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ (ਮਿਹਰ ਚੰਦ ਮਹਾਜਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼) ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਹੱਦ ਮੰਨ ਕੇ ਵੰਡ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਪੱਖ ਅਨੁਸਾਰ (ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼) ਸੀ ਕਿ ਭਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਦ ਮੰਨ ਕੇ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ । ਸੇਖੂਪੁਰਾ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਜਾਣ । ਕਿਉਂਕਿ ਸੇਖੂਪੁਰਾ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਤੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਣਾ ਮਾਲੀਆ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਜੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ । ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਤੀਰਬ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਸੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਸੀ ।

27. ਰੈਕਲਿਫ ਨੇ ਐਵਾਰਡ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ 16 ਅਗਸਤ 1947 ਦੀ ਸ਼ਾਮ

ਨੂੰ ਗੀਲੀਜ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 17 ਅਗਸਤ ਸਵੇਰੇ ਅਨਾਊਂਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ 3 ਜੂਨ ਦੀ ਪਲਾਨ ਤੇ ਹੀ ਵੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸਿਰਫ਼ 2 ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਸਨ — (1) ਕਸ਼ਤ ਚੇ ਚਾਰ ਪੁਲੀਸ ਥਾਨੇ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ (2) ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲਾ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਕਰਗੜ੍ਹ ਤਹਿਸੀਲ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

28. ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਐਵਾਰਡ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਐਲਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਟੁੱਕ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਜਿੰਨੀ ਹੁਣ ਹੋਈ। ਲਖਾਂ ਘਰ ਸੜ ਗਏ, ਲਖਾਂ ਲੋਕ ਕਤਲ ਹੋਏ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਸਾਮਾਨ ਲੁੱਟੇ ਗਏ, ਐਰਤਾਂ ਅਗਵਾ ਤੇ ਰੇਪ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ 20 ਲਖ ਅਬਾਦੀ ਬੇਘਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸ, ਲੀਨ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਜ਼ਲ੍ਹਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ। ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੱਕ ਕਤਲ ਹੋਏ, ਲੁੱਟੇ ਗਏ ਤੇ ਇਕ ਉੱਜੜੀ ਹੋਈ ਕੌਮ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਉਜਾੜੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਦਾ ਹੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਖਿਲਾਫ਼ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ।

ਫੁਟ ਨੋਟ—

- (1) ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ—19 ਮਾਰਚ 1931 (ਯੰਗ ਇੰਡੀਆ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਪਣੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਸੀ)
 - (2) ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ—ਪੰਥ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਲਾਜ ਸਿੰਘ ਹੋਮਲੋਡ, ਸਫ਼ਾ 2 ਤੇ 3.
 - (3) ਤੇ (4) ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਟਰਬਿਊਨ, 11 ਤੇ 12 ਜੁਲਾਈ 1946.
 - (5) ਟਰਬਿਊਨ, 9 ਜਨਵਰੀ 1947.
 - (6) ਟਰਬਿਊਨ, 3 ਮਾਰਚ 1947.
 - (7) Stephens, Ian—Pakistan—(London—1963), ਸਫ਼ਾ 40.
 - (8) Moon, Penderal—Divide and Quit—(London—1961), ਸਫ਼ਾ 37.
-

ਪੇਸਟ ਮਾਰਟਮ

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਿਆਸਤ—1920 ਤੋਂ 1947 ਤੱਕ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ

1. 1920 ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਹੋਈ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਆਸੀ ਵੀ ਸੀ। ਗਰਮ ਖਿਆਲੀਏ ਸਿੱਖ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਜਾਰਧਾਰਾ ਵੀ ਚਲ ਪਈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਕ ਟਰਸਟੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲਿਆ ਸੀ, ਵਾਪਸ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਧਾਰਨਾ ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਧੀ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਛਿਰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਦਾ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਚਰਚੇ ਅਤੇ ਬਗਾਵਤ ਭਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਇਆ। ਜੇਤੇ ਦਾ ਮੌਰਚਾ, ਬਾਰਦੋਲੀ ਦਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਆਦਿਕ ਸਿਆਸੀ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਖ਼ਰ ਸੀ ਸਾਈਮਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਮੁਖਾਲਫਤ। ਢੇਰ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਆਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣ ਗਿਆ।

2. ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਹਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮੰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਜਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ। ਦੂਸਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮੰਤਾਂ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ, ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੇ ਨੀਯਤੀ ਸਪਸ਼ਟ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਿੱਖ ਹਿਮਾਇਤ ਹਾਸ਼ਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

3. ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ ਨਾ ਕਿ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਮਿਲੇਗਾ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਮੌਰਚਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਵੇਗਾ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਅਕਸਰੀਅਤ ਜਾਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋੜਾ ਨਹੀਂ ਬਣੀਆਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਸ ਨੇ ਰੋਕ ਸਕਣਾ ਸੀ—ਵੱਡੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮੌਰਚਾ ਤਾਕਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਪਿਛਲੇ ਮੌਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਮੌਰਚਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਜਿਆਦਾ ਜੇਸ, ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੋਈ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋਈ — ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਮੌਰਚੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਜਾਂ ਅਧੂਰੇ ਰਹੇ।

4. ਹਿੰਦੂਆਗੂਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਮਹਾਸਿਆਂ (ਕਿਸ਼ਨ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਚੰਦ, ਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਨਾਥ, ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਆਦਿਕ) ਨਾਲ ਮੌਲ ਦਾ ਘਾਟਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੁਸਲਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਉੱਲ੍ਹੁ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਰਬਾਨੀ, ਰੌਲਾ, ਮੌਰਚਾ, ਪਰਚਾਰ, ਮੁਖਾਲਫਤ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕਰਵਾਉਣੀ ਪਰ ਛਾਇਦਾ ਜਾਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵੇਲੇ ਆਪ ਸਿਹਰਾ ਲੈ ਲੈਣਾ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋਚਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਰਾਜ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਫ਼ਾਦ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੌਦਿਆਂ ਦੇ ਬੰਦੂਕ ਰੱਖ ਕੇ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

5. ਬਹੁਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਆਗੂ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾੜ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲਖਣਚੂਂ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ-ਲੀਜਾ ਪੈਕਟ, ਨਹਿਰੂ ਰਿਪੋਰਟ, ਦੋ ਗੋਲਮੌਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਗਾਂਧੀ ਇਤਵਾਨ ਸਮੱਝਤਾ, ਫਿਰਕੂ ਫੇਸਲਾ, ਕ੍ਰਿਪਸ ਮਿਸ਼ਨ, ਕੇਬਨਟ ਮਿਸ਼ਨ, ਰੈਫਕਲਿਫ (ਪੰਜਾਬ ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ) ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕੋਈ ਲੁਕੀ ਗਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਤੰਗਦਿਲੀ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।

6. ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਮੱਝਤਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਛਾਇਦਾ ਪੁੰਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੇ ਸਮੱਝਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਪਰਲੇ ਮੌਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ। 1942 ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ—ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਚਿੱਠੀਆਂ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਤੇ ਅੰਦਰ ਭਰੀ ਹੋਈ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸੱਚ ਹਨ। ਪਰ ਕਾਂਗਰਸੀ, ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾ-ਅਹਿਲ, ਅ—ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼, ਬੁਜ਼ਦਿਲ, ਕਮਜ਼ੋਰ, ਬੇ-ਸਮਝ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ 1929 ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ, 1931 ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਤਕਰੀਰ, 1933 ਦਾ ਯਕੀਨ, 1946 ਤੇ 1947 ਦੀਆਂ ਸੰਕੜੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਤਿਆਂ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਏਕਤਾ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ, ਆਖੰਡ ਭਾਰਤ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ-ਫਾਇਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤੀ। ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਾਜ (ਸਰੋਮਲੀ ਕਮੇਟੀ), ਮਾਰਸ਼ਲ ਕੈਮ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਜੁਰਾਂਤ ਵਾਲੀ ਕੈਮ ਨੂੰ 1929 ਤੋਂ 1947 ਤਕ ਗਿੜਗਿੜਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਛਾਇਦੇ ਤੇ ਵਿਆਇਤਾਂ ਮੰਗਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। 1947 ਵਿਚ 20 ਲੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੇ ਘਰੇ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਕੋਈ 125 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਛਡਣੇ ਪਏ। ਕਰੋੜਾਂ ਰੂਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਵਾਈਆਂ।

7. ...ਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, 1947 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ, ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖਣੀ ਪਈ। ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਕੈਮ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਛੋਟੀਆਂ ਮੰਗਾਂ—ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਆਇਤਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਨਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ 19 ਸਾਲ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ, ਕਈ ਸ਼ੁਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਕੈਮ ਦੀ ਇਤਨੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਚਾਰੀ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿੱਖ ਮੁਢਾਦ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੋਚ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਨੂੰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਪਤਾ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਦਸਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਆਗੂ ਨਾ ਸੰਭਲ ਸਕੇ। ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੀ, ਅਜੇ ਤਕ ਵੀ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜੇ ਹਨ ਤੇ ਕਦੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਕਦੇ ਜਨਸੰਘ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ—ਪਰ ਸਿੱਖ ਬੇਹਤਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਥ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਕਦਮ, ਹਰ ਸਮੱਝਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਛਾਇਦਾ ਦੇ ਸਤਰਾ ਹੈਂ?” ਹਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸੌਂਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਤਹਾਸਕਾਰ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦੀ ਗੱਲ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅੱਜ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਆਗੂ ਸੁਨਣਗੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ—ਇਹ ਅੱਜੇ ਪੰਥ ਦਾ ਭਵਿੱਖ—ਛਾਹਿਗੁਰੂ ਜਾਣੇ.....।

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ

ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ

[1947 ਵੰਡ ਮਗਰੰ]

ਪੰਥ ਰਤਨ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ
ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਦੇ ਨਾਂ

ਸਿੱਖੀ ਬਚਾਊਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ

(1947 ਤੋਂ 1955 ਤਕ)

1. ਚੌਦਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਅਗਸਤ 1947 ਦੇ ਦਿਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਮਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ। ਸਿੱਖ ਕੰਮ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਗਦੇ ਮਿੱਠੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਛੇਵਾਂ ਦਰਿਆ ਖੂਨ ਦਾ ਵਹਿ ਤੁਰਿਆ। ਖੂਨੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀ ਖੂਨ ਦੇ ਗੀਤ ਗਏ ਗਏ ਤੇ ਜਹਿਰ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜੇ ਗਏ। ਸੰਨ 1947 ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖਾਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਢੂਲਦਾ ਵੇਖਿਆ। ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਜਿਨਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਾਗ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਡਿਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟੇਟੀਵ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਜਾਇਦਾਦ ਖਾਤਿਰ ਆਪਣੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਵਿਖ ਜਿਨਾਹ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ “ਗਾਂਧੀ ਕੰਮ” ਦੀ ਘਟੀਆ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

2. 1947 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਬਾਦੀ 1,58,66,888 ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ 55,54,518 (ਅਰਥਾਤ 35%) ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ 98,80,779 (ਅਰਥਾਤ 62.3%) ਸਨ। ਇਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ 12 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਲਗਭਗ 52% ਬਣਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਜਦੋਂ ਜਹਿਰ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਹਿੰਦੂ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਅੰਖਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਅਸੇਂਬਲੀ ਵਿਚ 87 ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ 23 ਅਕਾਲੀ, 50 ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ 14 ਅਜਾਦ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚੋਂ ਦੱਸ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਇਸ ਅਸੇਂਬਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਦੋ ਧੜੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਭਾਰਗੋ ਅਤੇ ਸੱਤ ਪਾਲ ਦੇ ਧੜੇ ਲਗ ਭਗ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਾਸਕੂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਕੋਲ ਹੋ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ ਵਿਚ ਮੌਕਾ ਪਰਸਤ ਬੇਠੇ ਸਨ।

3. ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਅਤੇ ‘ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ’ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਵਾਉਣ ਵਿਚ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਕੇ ਬੈਠੇ ਫਨ। ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤੇ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਭੜਕਾਉਣ ਦੀ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਜੋ ਅਜੇ ਅਪਣੇ ਘਰ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਸਨ ਉਹ ਇਸ ਨਵੀਂ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ। ਉਹ ਮਹਾਸ਼ੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖਤਰੇ ਦੇ ਡਰ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਘਰ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਜ਼ਿਹਨੀਅਤ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਆਇਆ।

4. ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਸਵਰਨਰ ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਤਿਰਵੇਦੀ ਨੇ 10 ਅਕਤੂਬਰ 1947 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਇਕ ਜਗਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਕੇਂਹ ਹਨ ਤੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਸਤੇ ਖਤਰਾ ਹਨ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਖਾਸ ਕਦਮ ਚੁਕਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।”

“Sikhs as a community are a lawless people and are a menace to the law abiding Hindus in the Province. Deputy commissioners should take special measures against them.”

ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਆਦਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਰੂਹ ਟੁੰਬੀ ਗਈ। ਨੋਟ : ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਸਵਰਨ ਸਿੱਖ ਸੀ। (ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਜ ਜੋ ਥਾਂ ਤੇ ਹੈਸ਼ੀਅਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੈ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਵਰਗੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਨਜ਼ਾਰਤ ਸਮਝਣ ਕਰਕੇ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਬੋਧੀਆਂ ਤੇ ਜੈਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਸੁਧਾਰਕ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੇ.....।

5. ਸਿੱਖ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੋਚ ਵੀ ਨਾ ਸਕੇ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਹੇਠਾਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੁਬੈਲ ਬੱਣਾਉਣ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਹਰਕਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਹਿਤ ਧਰਮ ਅਤੇ ਕੰਮੀਅਤ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠਾਂ ਸਿੱਖ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

6. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਾਹਿਦ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਸਵਰਨ ਸਿੱਖ, ਉੱਜਲ ਸਿੱਖ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੱਖ ਮੱਝੈਲ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਦਿਕ ਹੋਰ ਮੌਕਾਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਛੱਡਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ।

7. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 17 ਮਾਰਚ 1948 ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ 23 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨੇਤਾਏਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਫੁਟ ਦੇ ਰੋਲੇ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੱਖ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੱਖ ਮੱਝੈਲ, ਜਾਂ ਉਧਮ ਸਿੱਖ ਨਾਗੋਕੇ, ਬਾਵਾ ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੱਖ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੱਖ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨੰਫਰੰਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਖਰੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਪਰੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਦੀ ਰਖਿਆਂ ਦਾ ਯਕੀਨੀ ਦਿਵਾਏ।

8. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਭੈਜ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਅਜੇ ਉਵੇਂ ਦਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੱਖ ਬਾਜਵਾਂ ਅਤੇ ਜਗਜੀਤ ਸਿੱਖ ਮਾਨ ਦੀਆਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤਕਰੀਰਾਂ ਅਤੇ ਉਧਮ ਸਿੱਖ ਨਾਗੋਕੇ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਪੱਤਾ ਲਗਦਾਂ ਹੈ। ਉਧਮ ਸਿੱਖ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ 'ਚ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਇਲੜੀਆਂ ਲਗਾਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 72 ਤੋਂ 96% ਤੱਤ ਗਜ਼ਟਡ ਆਫੀਸਰ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਸਿੱਖ

ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਬੇਹੱਦ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਪੇਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਹੱਥ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੌਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੱਖ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।”

9. ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਭੜਕ ਉੱਠੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਵਰਗੇ ਨਿਧੜਕ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹੇਠਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਫਾਰਮ ਭਰ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੂਰੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅੰਦਰੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਛੁੱਟ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੇ।

10. ਇਕ ਜੂਨ 1948 ਨੂੰ ਭਾਰਗੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਅੱਗ ਬਗੂਲੇ ਹੋ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਫਰਵਰੀ 1948 ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੂਲ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਸਥ ਕਮੇਟੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਤੇ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ, ਪਟੇਲ, ਅੰਬੇਦਕਰ, ਡਾ: ਰਜਿੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਅਤੇ ਕੇ. ਐਮ. ਮੁਨਸੀ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ‘ਹਿੰਦੂ-ਕਮੇਟੀ’ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦੀ ਕੀ ਉਮੀਦ ਚੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

11. ਉੱਧਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਆਪ ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬਤਾ ਅਜੀਬ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 24 ਅਪ੍ਰੈਲ 1948 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੋਨਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਕੀ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਰਖਿਅਕ ਕਿਹਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ 25 ਅਕਤੂਬਰ 1948 ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਖਰੜੇ ਉਪਰ ਬਹਿਸ ਕਰਦਿਆਂ ਵਖਰੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ 10 ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਵਖਰੀ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇਰ ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਚਰਚੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਹੋਈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ (ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੱਖ ਕੇਂਦ੍ਰੀ ਛੱਡ ਕੇ) 15 ਨਵੰਬਰ 1948 ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਗ ਪਤਰ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ 13 ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਚਾਰਟਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

1. ਸੂਬੇ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ 50% ਹਿੱਸਾ।
2. ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ 5% ਹਿੱਸਾ।
3. 1941 ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ।
4. ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪੂਰਾ ਤੇ ਇੱਕ ਅੱਧਾ ਸਿੱਖ ਵਜੀਰ।
5. ਗਵਰਨਰ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਵਿਚੋਂ (ਪੰਜਾਬ 'ਚ) ਇਕ ਸਿੱਖ ਹੋਵੇ।
6. ਗੁੜਗਾਵਾਂ ਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ।
7. ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ 40% ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ।

ਅਤੇ ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਮੰਗਾਂ ਨਾ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਫਿਰੋਜਪੁਰ, ਗੁਰਦਾਸਪਰ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਸੂਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਹ ਸੂਬਾ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਜਿਸ ਵਿਚ 53% ਸਿੱਖ ਸਨ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ।

12. ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ ਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਦਸ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਜੇ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭ ਸਕੇ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸੱਚਰ, ਚੌ: ਲਹਿਰੀ ਸਿੰਘ, ਬੀ. ਐਲ. ਚਾਨਣ, ਸੂਰਜ ਮੱਲ, ਫੰਨੇ ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ ਤੇ ਬਾਬੂ ਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਸ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਸਣੇ ਟਰਿਬਿਊਨ (ਦੇਖੋ 10 ਤੇ 26-10-1948 ਦਾ ਐਡੀਟੋਰੀਅਲ) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਮੁਖੋਟੇ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਤੀ ਦਾ ਢੰਗ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 15-11-1948 ਨੂੰ ਇਕ ਪਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੜੱਪ ਕਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਪਰੈਸ ਦਾ ਹਮਲਾ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਪਰੈਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਾਕੀ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਮਿਉਨਿਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 20 ਫਰਵਰੀ 1949 ਦੇ 88 ਨੰਬਰ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣਗੇ।

13. ਸਿੱਖੀ ਉਪਰ ਇਹੋ ਜਹੇ ਹਮਲੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਤਿਕੋਣੇ ਦਾ ਸਰਕੂਲਰ 'ਸਿੱਖ ਇਕ ਜਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਕੌਮ ਹਨ.....' ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਚੈਲੰਜ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ 20 ਫਰਵਰੀ 1948 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ 10 ਫਰਵਰੀ 1949 ਨੂੰ ਸੱਦੀ ਗਈ ਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਨਫਰੰਸ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਮੰਗਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ ਤੰਤਰੀ ਢੰਗ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਂ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਮ ਲੀਲਾ ਗਰਾਉਂਡ ਵਿਚ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਸ਼ਗਨ ਸੀ। ਪਰ ਪਟੇਲ ਅਪਣੀ ਗਲਤ ਅੜੀ ਤੇ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਪਟੇਲ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ 19 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਨਰੇਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਗ੍ਰੂਡਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ 20 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦਫਾ 144 ਅਧੀਨ ਲੈਕਚਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾ ਗ੍ਰੂਡਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਛੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

14. ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆਂ ਰੋਲ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਖੂਬ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਮੈਂਤਰੀ ਪਦ ਦਾ ਹੱਕ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸ਼ੁਸ਼ਤੀ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ। 23 ਫਰਵਰੀ 1949 ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਮਾਲਕਾਂ' ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦਿਤਾ।

15. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰੂਡਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਪਰੋਟੋਸਟ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਲਈ 2 ਮਾਰਚ 1949 ਦਾ ਦਿਨ ਚੁਣਿਆ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਰੋਸ ਦੀਵਾਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ

ਪੱਟੋਸਟ ਕੀਤਾ। 4 ਅਪ੍ਰੈਲ 1949 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾਵਾਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਵਪਾਰੀਆਂ, ਡਾਕਟਰਾਂ, ਵਕੀਲਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਗ੍ਰੁਡਤਾਰੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਸ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਰੇਜੂਲੇਸ਼ਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

16. ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਟ ਉੱਦੋਂ ਮਾਰੀ ਗਈ ਜਦੋਂ 9 ਜੂਨ 1949 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਯਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸੋਲਨ (ਹਣ ਚੰਡੀਗੜ) ਦੀ ਸੈਨਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਤਾ ਅਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਾਕ ਆਉਣ ਕਰ ਗਏ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਧੇਰੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਜੇਲਾ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ।

17. ਅਕਤੂਬਰ 1949 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੋਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜਾਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਿਸਾਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿਸਾ ਅਤੇ ਰੋਪੜ ਤੇ ਖਰੜ (ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਬਾਲਾ) ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੱਖ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ।

18. ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 10 ਅਕਤੂਬਰ 1949 ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਹੀਰੋ, ਇਤਹਾਸ, ਸਮਾਜਕ ਢਾਂਚਾ ਵੀ ਵਖਰਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ।”

19. ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤਾ ਦਾ ਸ਼ਕ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। 1949 ਵਿਚ ਮੇਟਰਿਕ ਦੇ 12028 ਹਿੰਦੂ ਤੇ 3940 ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੇਪਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ।

20. ਇਹ ਸੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੌਮਾਤਰੀ ਵੰਡ, ਧਾਰਮਿਕ ਵੰਡ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਡ। ਇਸ ਵੰਡ ਨੇ ਦੋ ਕੌਮਾਂ, ਦੋ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਦਰਾੜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੋਡ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ।

21. 26 ਨਵੰਬਰ 1949 ਦੇ ਦਿਨ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਆਈਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ, ਛਾਇਦਾ ਜਾਂ ਸੁਰਖਿਅਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਤੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਇਨਕਾਰ ਬੇ-ਛਾਇਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਆਈਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਐਜੀਟੋਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਸਾਦੀ ‘ਦਸਤਖਤ ਨਾ ਕਰਨ’ ਦੀ ਗਲ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਮੀ.....ਵੱਡੀ ਗਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਇਸੇ ਆਈਨ ਹੇਠਾਂ

ਚੌਣਾਂ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਮੁੜ ਕੇ ਇਸ ਆਈਨ ਦੀ ਮੁਖਾਫ਼ਲਤ, ਤਰਮੀਮ, ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਆਦਿਕ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ।

22. 1950 ਦਾ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਮਾਰੈਲ ਲੇ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਨੈਤਾਵਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰੇਸ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਿੱਖ ਰੀਤੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਤਿਉਹਾਰ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਤੇ ਨੇਤਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰੇਸ ਜਾਂ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੇਸ ਨੇ ਆਰਥਰ ਮੂਰ (ਬੋਟ ਸਪਤਾਹਿਕ 29-10-1949) ਦੇ ਕਹਿਣ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਹੀ ਹਰਕਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗਰਕ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ, ਹਿੰਦੀ, ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦਾ ਖੜਕਰਨਾਕ ਨਾਅਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਜਿਹਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਰਥਰ ਮੂਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ-ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੱਖ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ; ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਬਿਰਲਾ (ਮਹਾਸ਼ਾ) ਪਰੇਸ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

23. 1 ਜਨਵਰੀ 1950 ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਪਰੇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੰਡ ਇਕ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਲੋਕ ਤੰਤਰੀ ਮੰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਖੁਦ ਫਿਰਕੂ ਹਨ। ਇਹ ਮੰਗ ਉਹੀ ਮੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

24. 26 ਫਰਵਰੀ 1950 ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ) ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਛਾਸਨ ਵਿਚ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਮੁਹੰਨੇ ਮਗਰੋਂ 48 ਜੁਲਾਈ 1950 ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਇਕ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਦੇਮਾਲ ਮੰਤਰੀ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੰਗ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਨਹੀਂ। “ਸਿੱਖ ਇਸ ਵਕਤ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੇ ਮੋਗਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਹਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੰਗ ਅਨੁਚਿਤ ਹੈ।” ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਈਲ, ਡਿਵੇਲਪਮੈਂਟ ਮਨਿਸਟਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ।

25. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 20 ਜੁਲਾਈ 1950 ਨੂੰ 3 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 10 ਵੇਟਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸਾਂਝ ਤੇ ਗੋਜਰਾਂ (2 ਨਿਰਪੱਖ ਰਹੇ) ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣ। ਇਹ ਫੇਸਲਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਡਿਫੈਂਸ ਮੰਤਰੀ-ਕੇਂਦਰ) ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਈਲ (ਪੰਜਾਬ ਮੰਤਰੀ) ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਕ ਵਿਧਾਇਕ ਇਸ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ 23 ਜੁਲਾਈ 1950 ਨੂੰ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਹਾਈ ਕਮਾਂਡ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਫੇਸਲਾ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਮਈਲ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜ਼ਵਾ, ਸਿਵ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ, ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕੌਰ ਤੇ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰੀ ਸਾਮਿਲ ਹੋਏ।

26. ਕਾਫੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਛੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਿਰਫ ਸਰਦਾਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਦੀਆਂ ਤੇ ਲਾਲਚਾਂ ਖਾਤਿਰ ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰੂਪਤਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦੇ ਕਦੇ ਵੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕਣ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਲਾਭ ਤੇ ਲਾਲਚ ਵੇਖ ਕੇ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹੇ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਛਾਂ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਨੇ “ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਕਨਵੈਸ਼ਨ” ਬੁਲਾ ਲਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 15 ਦਿੰਦਰ 1950 ਦੇ ਦਿਨ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ, ਗਿਆਨੀ ਜੇਕ ਸਿੰਘ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਨਾਗੋਕੇ, ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਚਮਤ੍ਰ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਅਤੇ ਜਲਾਸ ਉਸਮਾਂ ਆਦਿਕ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਦਲਾ ਚੁਕਾਇਆ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਰੱਜ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

27. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ 16 ਦਿੰਦਰ 1950 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਨਵੈਸ਼ਨ ਸਦ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਅਪਣੀ ਮੰਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

28. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ (1951) ਦਾ ਕੰਮ ਜ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ ਸੁਰੂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਅਪਣੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਦਲਣ ਲਈ ਸਾਰਾ ਟਿਲ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਗੰਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਵੰਡ ਦੀ ਫਿੱਕੀ ਲਕੀਰ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਭਰਨ ਲਈ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਨੇ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਅਪਣਾ ਕੋਈ ਅਖਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਸ਼ਾ ਪਰੈਸ ਨੇ ਅਪਣੀ ਫਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਦੀ ਛੂਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਬੋਝੀ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦੇ ਨਮਕ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਟਾਇਮਜ਼ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦੇ 15 ਅਗਸਤ 1951 ਦੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤਰ ਪਰੇਹਕ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਕਿ “ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਰੁਧ ਹਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਭਾਗ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇ ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਭੰਡਦੇ ਹਨ।..... ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਹੈ।”

29. ਅਪਰੈਲ 1951 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਬੋਰਡੋਸ਼ਨੀ ਹੈ। ਜਨਸੰਘੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀ (ਮਾਰਚ, ਅਪਰੈਲ 1951) ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਤਾਕਤ ਸੋਂਪਨਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਬੇਠੇ ਹਨ। ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ

ਸੂਬੇ ਉਪਰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ ਨਹੀਂ ਜੇ ਰਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਏਹੁ ਮੁਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ।

30. 1951 ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਕੀਲਾਂ ਤੇ ਬੁਧੀ ਜੀਵੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੀ ਚਿਠੀ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਖਤਰਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਫਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਤੋਂ ਬਚਾਓ ।” ਇਸ ਉਪਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ (ਪਿੜ੍ਹੇ ਕੋਈ ਵੇਖੋ), ਮੰਤਰੀ, ਦਸੋਂਧਾ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਡਾਕਟਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ, ਭਾਨ ਸਿੰਘ (ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ) ਆਦਿਕ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ ।

31. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 1 ਅਤੇ 2 ਸਿਤੰਬਰ 1951 ਦੇ ਦਿਨ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਖੇ ‘ਗੁਰਮਤ ਮਹਾ ਸਮਾਗਮ’ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ 4 ਲੱਖ ਲੋੜ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਜ਼ਲ੍ਹਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਜ਼ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ, ਇਸਤਰੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਜੱਬੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਰਚ ਕਟਦੇ ਸਿੱਖ-ਏਤਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰਮਤ ਮਹਾ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਹਿਤੇਸੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ ।

32. ਫਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬੋਲ ਥਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ‘ਹਿੰਦੂ ਕੋਡ ਬਿੱਲ’ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਬਿਲ ਦੀ ਧਾਰਾ 2, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਬੁਧੀ, ਜੈਨੀ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪਾਰਸੀ, ਇਸਾਈ ਜਾਂ ਯਹੂਦੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ‘ਹਿੰਦੂ’ ਹੈ, ਸੀ । ਇਸ ਧਾਰਾ 2 ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਖੜ੍ਹੇ ਗਏ । ਸਾਰੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਨਜ਼ੀਰ ਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਵੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਗਿਨਣ ਵਲ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ । ਪਰ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਨਾ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇ । ਇਸ ਵਕਤ ਜਦੋਜਹਿਦ ਦਾ ਸੁਹਣਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜੋ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬਿਆਝਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਗੁਆ ਦਿਤਾ ।

33. 1952 ਵਿਚ ਦੇਸ ਭਰ ਵਿਚ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਹੋਇਆਂ । ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਨਹਿਰੂ 4 ਫਰਵਰੀ 1952 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜਲਜੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾਅਰੇ “ਲੈ ਕੇ ਰਹਾਂਗੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ” ਦੇ ਲਗਾਏ ਗਏ । ਜਿਸ ਤੋਂ ਖਿਡ ਕੇ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਦੋਬਾਰਾ ਵੰਡ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗਾ । ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ । ਜੇ ਦੇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਦਬਾ ਦਿਆਂਗਾ ।”

34. ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕੁਝ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਹਾਰ ਹੋਈ । ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਨਾ ਪਾਇਆ । ਉਚੜ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬੰਮ ਗਿ: ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਕੰਵਰ ਮਨਜ਼ੀਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 7000 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ।

35. ਭਾਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ, ਫਿਰ ਵੀ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਾਂ ‘ਸੰਯੁਕਤ ਮੰਰਚ’ ਸਰਕਾਰ ਬਣ ਗਈ । ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ

ਸਿੰਘ ਰਾਡੇਵਾਲਾ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਰਾਜ 20 ਅਪਰੈਲ 1952 ਨੂੰ ਸਾਂਭਿਆ। ਇਸ ਰਾਜਭਾਗ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸ ਚੱਲਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰਾਡੇਵਾਲਾ ਨੇ ਇਕ ਹਰੀਜਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਆਗਿਆਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਗੱਲ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਕੈਂਦਰ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦਲਿਤ, ਵਾਂਝੇ ਰਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰਕੁ ਕਹਿ ਕਿ ਅਪਣੀ ਫਿਰਕਾਪਰਸਤੀ ਨੂੰ ਲੁਕੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਜੁਲਮ ਦੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਦਿਨ ਥੋੜੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇਹ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਹਿੰਦੂ-ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।”

36. ਮਈ 1952 ਵਿਚ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਦੀ ਹਿੰਦੂ-ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੈਬਨਿਟ ਬਣੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਰੋਧ ਹੈਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਥੰਤੇ-ਨੈਸ਼ਨਿਸਟ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਸਿਚ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਪਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਸੀ। ਪੰਜ ਅਕਤੂਬਰ 1952 ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਚੌਣ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਖੁੜੰਜ 78 ਵੇਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਨਾਗੋਕੇ ਗਰੂਪ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 7 ਵੇਟਾਂ ਤੇ ਹਰਾ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ।

37. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਮਹਾਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਟੇਜ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹਲ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧੇਰੇ ਜੋੜ ਨਾਲ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਨਵੰਬਰ 1952 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੋਂਜ਼ ਫੇਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੁਹਰਾਈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 30 ਦਿੰਦੰਬਰ 1952 ਦੇ ਦਿਨ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪਰਸਤਾਂ ਉਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਤੀ ਮੰਗ ਦੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਇਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

38. ਠੀਕ ਇਸੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਆਂਧਰੇ ਦਾ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਰੁਮੂਲੂ, ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਕਾਇਮੀ ਵਾਸਤੇ ਜਾਨ ਤੇ ਖੇਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਂਧਰਾ ਤਾਂ ਬਣਨਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ¹ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵੀ ਵੱਜ ਗਿਆ। ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ਸੀ ਪੈਪਸੂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ। ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿਹਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ।

39. ਫਰਵਰੀ 1953 ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਲ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਨਵੇਸ਼ਨ ਸੱਦੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਿਵਲ ਤੇ ਮਿਲਟਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੀਕੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

40. ਚਾਰ ਮਾਰਚ 1953 ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਡੇਵਾਲਾ ਦੀ ਚੌਣ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੀ 51 'ਚੋਂ 27 ਮੈਂਬਰ ਯੂਨਾਇਟਡ ਫਰੰਟ ਦੇ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ 5 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਰਾਜ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜਲਸੇ ਉਪਰ ਲੱਗੀ ਪਾਬੰਦੀ ਤੋਂਝਣ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਗਿੜ੍ਹਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ

ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਹਿਰੀ ਅਤੇ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ 10,000 ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਲ੍ਸ਼ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋੜਨ ਵਿਰੁਧ ਕੌਂਸਲਰ ਵੀ. ਕੇ. ਪਿੱਲੇ ਦੀ ਕੱਠੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਿਆਪਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੈਕਟਰੀਏਟ ਦੇ ਬਾਹਰ “ਲੋਕਤੰਤਰ” ਦੀ ਅਟਬੀ ਸਾਡੀ। ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਕੋਲ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਰਕਾਰ ਤੋੜਨਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਘਟਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਚਲਦੀ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਅਹੋਂ ਕਈ ਹੋਰ ਗੈਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਰਕਾਰ ਉਪਰ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਪਿਆ।

41. ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਹਿਮਾਇਤੀ ਤੇ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਰਾਖੇ ਕਸਮੀਰ ਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸੋਖ ਅਵਦੂਲੇ ਨੇ ਜੰਮੂ ਵਿਚ ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਸਤ ਜੂਨ 1953 ਨੂੰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਸੀ।

42. ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਅਲੜੇ ਜਖਮਾਂ ਉਪਰ 24 ਜੂਨ 1953 ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਐਨ. ਸੀ. ਸੀ. ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਟੋਪੀ ਲਾਜਮੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

43. ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਘਿੰਨੌਣੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ “ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖਾਂ” ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਮਜ਼ੀਠਾ ਹਾਊਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਾਲੀ ਇਸ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਨਾਗੋਕੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਕੈਰੋਂ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਮੁਸਾਫਿਰ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲੋਂ, ਮਜ਼ੀਠਾ ਆਦਿਕ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ “ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ” ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰੱਖਿਆ।

44. ਐਨ. ਸੀ. ਸੀ. ਵਿਚ ਟੋਪੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਹੋਰ ਕਦਮ ਸੀ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਅਰਾ ਐਕਟ-1925 ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਭੜਕ ਉਠੇ। ਇਸ ਛੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਈ। ਸੀ. ਐਸ. ਨੂੰ 2 ਸਿਤੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਹਿਮਾਇਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਕਾਰਨ ਡਿਸਾਇਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ ਕੋਈ ਅਣੋਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

45. ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 30 ਸਿਤੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਬੁਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 50,000 ਸੰਗਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸੁਹੰਚੂਕੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਗੇ। ਸਿੱਖ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ, ਪੱਛੜੀਆਂ ਸਰੋਣੀਆਂ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ 70 ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੂਕਾਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਮੈਂ ਅੰਰੰਗਜੇਬ ਨਹਿਰੂ ਅਗੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ”। ਜੱਥਾ ਪਿੰਡਾਂ ਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਵੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਇੱਲੋਂ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ 20 ਅਕੜੂਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਬਿਆਨ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਜੱਥਾ ਫਿਰ ਵੀ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਗਰਤਿਆ ਕ੍ਰਿਪਲਾਨੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

46. ਕੋਂਦਰੀ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਕਾਟਜ਼ੁ ਦੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਤੇ ਚੱਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 18 ਨਵੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਮੌਚਚਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ।

47. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ 24-25 ਅਕਤੂਬਰ 1953 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਜਨਰਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਤੇ ਉਦਯਾਟਨ ਡਾਕਟਰ ਲੰਕਾ ਸੁਦਰਮ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਰਾਜ ਪਰਮੁਖ (ਪੈਪਸੂ) ਦੀ ਅਸਾਮੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

48. ਪੈਪਸੂ ਦੀਆਂ ਮਧਕਾਲੀ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਦੌਰੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ 27 ਦਿਸੰਬਰ 1953 ਦੇ ਦਿਨ ਡਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਭਾਸਤੇ ਖੜਕ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਪਰਇਨਟੋਫੋਂਟ ਪੁਲਸ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਸੁਨਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨਾਉਣ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਸੁਨਣ ਵਾਸਤੇ ਮਨਾਉਣ ਹਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਭਾਸਤਨ ਦੇਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਸਿੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਮਾਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸਟੇਜ ਹੈ ਜਿਥੇ ਚਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਦੇ। ਦੋ ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਵੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਅੰਤ ਨਹਿਰੂ ਜੀਪ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਬੇਇਜਤੀ ਸੀ।

49. ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦਮਨ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਓਂ, ਜੋ ਕਿ ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਕੌਂਸਲਰ ਸੀ, ਨੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਕਈ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵਰਗੇ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਬਲੀ ਦੇ ਬੱਕਰੇ ਬਣੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ (ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ—ਪਟੇਲ ਅਨੁਸਾਰ) ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜੁਲਮ ਦਾ ਚੱਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ।

50. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 22 ਦਿਸੰਬਰ 1953 ਨੂੰ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਹਦ-ਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਹਿੰਦੂ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਕੱਟੜ। ਫਿਰਕਾਪੁਸਤੀ ਦੇ ਗਲਬੇ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਹੱਦਬੰਦੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ।

51. 24 ਫਰਵਰੀ 1954 ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਸੁਸ਼ਾ, ਦਲੀਲਾਂ, ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਮੰਗਾਂ ਮੰਗੀਆਂ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ, ਜਨਸੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ, ਪੰਜਾਬ ਸ੍ਰਕਾਰ ਆਦਿਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਮੈਮੋਰੰਡਮ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੈਮੋਰੰਡਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਕੇਸ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਅੰਬਲਾ (ਰੋਪੜ ਤੇ ਖੜੜ ਤਹਿਸੀਲਾਂ), ਹਿਸਾਰ (ਕਰਨਾਲ, ਕੈਬਲ ਅਤੇ ਥਾਨੇਸਰ ਤਹਿਸੀਲਾਂ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੈਪਸੂ 'ਚੋਂ ਪਟਿਆਲਾ, ਬਰਨਾਲਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਵਤਹਿਗੜ੍ਹ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ (ਨਰਵਾਨਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਛੱਡ ਕੇ) ਜ਼ਿਲੇ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ 'ਚੋਂ ਗੰਗਾਨਗਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

52. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਟੇਬਲ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੂਬਾ।

ଥିବେ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ	ਬੇਤਰ ਮੀਲ	ਆਬਾਦੀ
1. ਪਟਿਆਲਾ	1590	524269
2. ਬਰਨਾਲਾ	1304	536728
3. ਬਠਿੰਡਾ	2313	666809
4. ਫਰਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ	826	237397
5. ਕਪੂਰਥਲਾ	631	295071
6. ਸੰਗਰੂਰ (ਜੀਂਦ ਨਰਵਾਣਾ ਛੱਡ ਕੇ)	849	303305
ਕੁਲ (ਪੇਪਸ)	7553	2563519

ਮ—ਪੰਜਾਬ

1.	ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	1366	851294
2.	ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	1942	1367040
3.	ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ	4107	1326520
4.	ਲੁਧਿਆਣਾ	1279	808105
5.	ਜਲੰਧਰ	1331	1055600
6.	ਹੋਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	2227	1091986
7.	ਅੰਬਾਲਾ	2019	943734
8.	ਕਰਨਾਲ (ਪਾਨੀਪਤ ਛੱਡ ਕੇ)	2636	852741
9.	ਹਿਸਾਰ	2773	410992

ਕੁਲ ਪੰਜਾਬ 19680 8708012

— ۴ —

ଗୁର୍ଜାନଗର 8285 630130

ੴ. ਅ ਤੇ ਏ ਪੈਪਸ਼ੁ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ

ਪੰਜਾਬ	07553	2563579
ਪੰਜਾਬ	19680	8708012
ਰਾਜਸਥਾਨ	08225	06330130
ਪੰਜਾਬ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਿ	35458	11901721

53. ਉਪਰਲੀ ਟੇਬਲ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਤ ਪਜਾਬੀ ਸੂਬਾ 35458 ਵਰਗ ਮੀਲ ਖੇਤਰ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਇਕ ਕਰੋੜ, 19 ਲੱਖ, ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੇ 721 ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਿੱਥ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਖ ਅਬਾਦੀ ਸਿਰਫ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ, ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨਾ ਅਉਚਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਘਟਿਆ ਗੱਲ ਸੀ।

54. ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਮੌਰੰਡਮਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ, ਕਮੇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਆਦਿਕ ਨਾਲ 1954 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਦਖਲ ਦਿਤਾ। ਹਿੰਦ ਸਮਾਚਾਰ ਅਤੇ ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਾਰਾਇਣ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ (ਏਥੋ ਸਪੋਕਸਮੈਨ ਇਕ ਅਕਤੂਬਰ 1952)। ਕਾਂਗਰਸੀ ਦਖਲ ਇਥੋਂ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ। ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੇ 132 ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ 3 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 112 ਸੀਟਾਂ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਸੀਟਾਂ ਤੋਂ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਧਰਮ 'ਚ ਦਖਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਏਥੇ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਐਡਵੋਕੇਟ (ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰ) ਅਤੇ ਉਠੋਮ ਸਿੰਘ (ਜਲੰਧਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣ 'ਚ ਜਮਾਨਤ ਜ਼ਬਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਫੌਜੀਆ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ।

55. ਅਕਾਲੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ 31 ਦਿੰਗੰਬਰ 1954 ਦੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਤੇ ਨਿਕਲੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਗੁਰੂਗਰਦੀ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਲੂਸ ਜਦੋਂ ਘਾਹ ਮੰਡੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸਾਮਿਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ। ਉਹਿਰ ਢਾਕਟਰ ਕਾਲੀ ਚਰਨ, ਜੋ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਦਨਾਮ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਹਿੰਦੂ ਸ੍ਰੀ,) ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਮੁਰਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਵਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘਾਹ ਮੰਡੀ ਤੇ ਚੌੜਾ ਬਜ਼ਾਰ 'ਚੋਂ ਜਲੂਸ ਉਪਰ ਇੱਟਾਂ ਵਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੱਢਾ 144 ਲੋਕਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਟਾਂ ਸੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਪਕੜੇ ਗਏ। ਦੱਢਾ 144 ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਸਭਾਈਆਂ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੁਰੂਗਰਦੀ ਵਾਸਤੇ ਰਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵੇਹੁਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਡਾਂ: ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਨੇ ਆਪ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਨਹਿਰੂ ਵਿਰੋਧੀ ਨਾਅਰਿਆਂ ਦਾ ਪੁਲਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਪੁਲਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹਿਰੂ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਨਾਅਰਾ ਨਹੀਂ ਲਗਿਆ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਕਿ ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਨੇ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿਟਵਾ ਕੇ ਬੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇੱਟਾਂ ਰੋੜਿਆਂ ਦਾ ਦਿੱਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ।

56. ਇਹੋ ਜਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਿਰਫ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਹੋਇਆਂ। ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ, ਪੁਲਸ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਿ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਉਕਸਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਸ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਦਮ ਘੁਟ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ 'ਸਿੱਖ-ਅਜਾਦੀ' ਲਈ ਜੋਸ਼ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

57. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਜਬੰਬੰਦਕ ਚੋਣਾਂ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। 28 ਜਨਵਰੀ 1955 ਨੂੰ ਸ੍ਰੋਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਚੋਣ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 300 ਡੈਲੀਗੋਟ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਡੈਲੀਗੋਟਾਂ ਦੇ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਤ ਵੀ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

58. ਇਹ ਸੀ 1947 ਤੋਂ ਜਨਵਰੀ 1955 ਤਕ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤਾਂ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਪਰੰਸ, ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਸਰ ਨੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਨਾਲ ਲਬੇੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਚੰਦੂ ਲਾਲ ਤ੍ਰਿਵੇਦੀ ਦੇ 10 ਅਕਤੂਬਰ 1947 ਵਾਲੇ ਸਰਕੂਲਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਤ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ 1920 ਤੋਂ 1954 ਤਕ 34 ਸਾਲ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦੱਲ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਜਹਿਦ ਦਾ ਯੁਗ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਿਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਦਰਸਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਜੈਲ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਜਾਂ ਅਲਗ ਹੋ ਗਏ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਜਾ ਪਏ। ਫਿਰ 1947 ਤੋਂ 1954 ਵਿਚਕਾਰ ਈਸ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਮਈਲ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਅਤੇ ਭਈ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਜਾ ਪਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਕੇ ਮਨਵ ਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਚੰਦ ਸਿੱਕਿਆਂ ਜਾਂ ਗੱਦੀਆਂ ਖਾਤਿਰ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪੈਂਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਮਕ ਦਾ ਹੱਕ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਸਿੱਖੀ ਉਪਰ ਜੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਯੁਗ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜੀਅ ਜਾਨ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ) ਇਸ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਸੀ। ਇਸ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਹਿੱਸਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਿਆ।

1955 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੌਰਚਾ

1. 1954 ਦੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮਹਾਨ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਨਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਜਲਸੇ ਤੈ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਪੰਜ ਮਾਰਚ 1955 ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਟਿਆਲਾ ਸੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੇਠ ਰਾਮ ਨਾਥ, ਠਾਕੁਰ ਨਵਲ ਕਿਸੋਰ, ਜੰਨ੍ਹ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ। ਫਿਰ ਅਪਰੈਲ ਵਿਚ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਡਾ: ਲੰਕਾ ਸੁੰਦਰਮ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

2. ਦੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਫਿਰਕੂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾ ਕੇ ਇਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੰਗ ਦੌੜੀ ਰੱਜ ਕੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 27 ਮਾਰਚ 1955 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਮਾਹੌਲ ਅਤੇ ਖਿਚਾਅ ਵਧਦਾ ਗਿਆ।

3. ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ 20 ਮਾਰਚ 1955 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨ ਸਮੇਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਿਰਕੂ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਏਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਕੋਂਦਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।”

4. ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਤੇ ਖਿਲਾਫ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜ਼ੋਰ ਸੋਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ 6 ਅਪਰੈਲ 1955 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਇਕ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ‘ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਬਲਿਕ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ (1) ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਲੈ ਕੇ ਰਹੋਂਗੇ (2) ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ (ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ) ਅਮਰ ਰਹੇ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਾਦ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾਬਾਦ (3) ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਖਾਵਾਂਗੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ (ਜਾਂ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ) ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਆਦਿਕ ਨਾਅਰਿਆਂ ਤੋਂ ਖਤਰਾ ਹੈ।” ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਅਧੀਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਅਰਿਆਂ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

5. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ 24 ਅਪਰੈਲ 1955 ਨੂੰ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਫੌਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਦਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਵਾਸਤੇ ਮੌਰਚਾ ਲਾਏਗਾ। ਇਸ ਨਾਅਰੇ ਉਪਰ ਲਾਈ ਗਈ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 10 ਮਈ 1955 ਤਕ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ।

6. ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਨਾ ਲਈ ਗਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 10 ਮਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਇਸ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਤੇਤਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਨੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਕੇ ਗਿ੍ਰੁਹਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗਿ੍ਰੁਹਤਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੌਦਿਆਂ ਤੇ ਆ ਪਿਆ। ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ 21 ਤੋਂ 51 ਤਕ ਦਾ ਜੱਥਾ ਗਿ੍ਰੁਹਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਜੱਥਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ, ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਉਂਦਾ ਗਿ੍ਰੁਹਤਾਰੀ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

7. ਇਧਰ ਮੌਰਚਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਧਰ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਰੂਸ ਤੇ ਹੋਰ ਢੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਾਸਤੇ ਨਿਕਲ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕੰਠੋਂ ਤੇ

ਉੱਜਲਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕਢਣ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ 10 ਮਈ ਦਾ ਦਿਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਚੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 1857 ਦਾ ਭਾਰਤ ਦਾ ਗਦਰ ਵੀ ਇਸ ਦਿਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਰ ਉਸ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਗਦਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜੰਗ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)।

8. 10 ਮਈ 1955 ਨੂੰ ਮੌਰਚਾ ਲੱਗਣ ਮਹੋਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹਦੀ, ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ (ਦੋਵੇਂ ਐਮ. ਐਲ. ਏ), ਗਿ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਜ: ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਫੱਕਰ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ, ਜਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੁਕਰੀਆਂ, ਰੇਖੀ, ਭਾਈ ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਝਾਂਸੀ, ਸਿਕੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਗੁ: ਕਮੇਟੀ), ਡਾ: ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਇਸ ਵਕਤ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਸ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। 25 ਮਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਹੀਦੀ ਦਿਨ ਸੀ ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਦਿਵਸ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸੰਮਾ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਨੇ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 13 ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਜਥਾ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। 6 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦਿਵਸ ਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਚਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਤਕ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ।

9. ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਕੇ. ਜੀ. ਜੰਧ, ਹਰਿਆਣਵੀ ਨੇਤਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸਰਮਾ, ਚੌ: ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ, ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਕੇਦਾਰ ਨਾਥ ਸਹਿਗਲ, ਅਬਦੂਲ ਗਨੀ ਡਾਰ, ਪ੍ਰੋ: ਮੌਤਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਨੇ ਵੀ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 7 ਜੂਨ 1955 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕੇਦਾਰ ਨਾਥ, ਸਹਿਗਲ (ਜਨਤਾ ਕਾਂਗਰਸ), ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (ਕਾਮਰੇਡ), ਚੌ: ਚੰਦਰ ਭਾਨ (ਜਮੀਦਾਰਾ ਲੀਗ) ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ (ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ.), ਹਰਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜੀਤ (ਕਾਮਰੇਡ), ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸਰਮਾ (ਜਨਤਾ ਕਾਂਗਰਸ) ਆਦਿਕ ਸਨ।

10. ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ੍ਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਅੜੀ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਜੱਬੇ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਫਰੰਟੀਅਰ ਦੇ ਜੱਬੇ ਨੇ ਵੀ ਕਿਛਿਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਡਿਕਟੋਰ ਪ੍ਰਿਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 10 ਜੂਨ 1955 ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਡਿਕਟੋਰ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੂੰ 21 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪਕੜੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ।

11. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਇਸ ਵਕਤ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰਮਾਨ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਮੰਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਆਸੀ ਦੀਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਫੇਰਮਾਨ ਆਪ, ਗਾਂਧੀ, ਨਹਿਰੂ, ਪਟੇਲ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜਾਦੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਨਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰਮਾਨ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੌਰਚਾ ਸ੍ਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਫੇਰਮਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਤੇ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਵਧ ਗਿਆ।

12. ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ 4 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਮਿਰਤਾਜ ਥਾਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁੰਡਾ ਗਰਦੀ ਦਾ ਨੰਗਾ ਨਾਚ ਦਿਖਾਇਆ।

13. ਸਵੇਰੇ 4 ਵਜੇ ਹੀ ਪੁਲਸ ਨੇ ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ. ਅਸ਼ਵਾਨੀ ਕਮਾਰ, ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪਰਨ ਸਿੰਘ ਐਸ. ਪੀ. ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਚੌ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਐਸ. ਪੀ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ, ਸ੍ਰੀ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਰਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਉਪਰ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਇਕ

ਵਜੇ ਤਰ ਪੰਜ ਸੌ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਗੁ: ਕਮੇਟੀ, ਸਰਾਂ, ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਉਪਰ ਪੁਲਸ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਬਰਤਨ ਖੋਹ ਲਏ ਤੇ ਪੁਲਸ ਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵੀ ਚੁਕ ਲਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਹਦੂਦ ਵਿਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ, ਲਾਠੀ-ਚਾਰਜ ਅਤੇ ਗੱਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੌਕੜੇ ਆਦਮੀ ਜਖਮੀ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੁਲਸੀਏ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਫਿਰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਅਤੇ ਗੱਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਪੁਲਸ ਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਛੇ ਸਤ ਸੌ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪੁਲਸ ਅਨਸਾਰ ਕੇਵਲ 237 ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਿ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੱਖ, ਜ: ਅੱਛਰ ਸਿੱਖ ਜਬੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੱਖ ਮੈਨੇਜਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਤੇਜਾ ਸਿੱਖ ਆਫਿਸ ਸਕੱਤਰ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ, ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਕਤਰ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੱਖ (ਮਾ: ਜੀ ਦਾ ਕੁੜਮ) ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਪੁਲਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਬਾਵਾ ਹਰਿਕਸ਼ਨ ਸਿੱਖ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ) ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਕਤ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੱਤ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ 1920 ਤੋਂ 1947 ਤਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਮੌਰਚੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲਾਏ ਗਏ ਪਰ ਪੁਲਸ ਭੇਜਣ ਦੀ ਘਟੀਆਂ ਹਰਕਤ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

14. ਪੁਲਸ ਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਵਿਵਰ੍ਯ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਖਤਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਈਸ਼ਤ ਸਿੱਖ ਮਝਲੇ (ਕਾਂਗਰਸ), ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੱਖ ਮਾਨ, ਰਘਬੀਰ ਸਿੱਖ ਐਮ. ਪੀ. (ਕਾਂਗਰਸ), ਭਗਤ ਜਸਵੰਤ ਸਿੱਖ (ਨੈਸ਼ਨਲਿਸਟ), ਸੰਤ ਸਿੱਖ (ਈਬੋਪੀਆ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜ਼ਦੂਰ) ਆਦਿਕ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੁਲਸ ਦਾਖਲੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਭੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਰਬਚਨ ਸਿੱਖ ਬਾਜਵਾ (ਕਾਂਗ੍ਰਸ) ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੁਲਸ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਥਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੱਡੀ। ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਗੱਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਅਫਸਰ ਨੇ ਦੋ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪਿਸਤੌਲ ਦੇ ਫਾਇਰ ਕੀਤੇ। ਉੱਜਲ ਸਿੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਾਰਨ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

15. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਤ, ਅਕਾਲੀ, ਅਜੀਤ, ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ ਦੇ ਪਰੈਸ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੋਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰੈਸਾਂ ਨੇ ਇਹ ਅਖਬਾਰਾਂ ਛਾਪਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਫਿਰ 8 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਪਤਰਕਾ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਅਖਬਾਰਾਂ 5-5000 ਰੁ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਤੇ ਛਾਪਣ ਦੀ ਮਨਜ਼ਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

16. ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪੁਲਸ ਦਾਖਲੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ ਅਤੇ ਰੋਹ ਫੇਲ ਗਿਆ। ਬੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਣੇ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਸੱਤ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪੁਲਸ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਇਸ ਦਿਨ 4-4 ਦੇ ਜੱਬੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਬਾ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 104 ਅਕਾਲੀ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਕੋਈ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਸਕਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 138 'ਚੋਂ 113 ਮੌਬਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹਨ।

17. 9 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ 10-12 ਹਿੰਦੂ ਨੌਜਵਾਨ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਂਦੇ ਜਲਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਗ ਬਜ਼ਾਰ 'ਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਘੰਟਾ ਘਰ ਗਏ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ 101 ਅੰਰਤਾਂ ਦਾ ਜੱਬਾ ਨਾਅਰੇ ਲਾਂਦਾ ਨਿਕਲਿਆਂ ਜੁਲਾਈ 1955 ਨੂੰ 400 ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਵਲ ਆਏ। ਚੇਕ ਫੁਗਾਰੇ ਨੇੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਸੁਟੀ। ਇਸੇ ਇਸੇ ਦਿਨ 504 ਅਕਾਲੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 104 ਅੰਰਤਾਂ ਸਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ 248 ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਕੀਤੇ। 11 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ 551 ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਹੁਣ ਤਕ 12000 ਅਕਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ।

18. 12 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਪਣਾ 64 ਰੋਜ਼ਾ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 4 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 13 ਵੱਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਨੂੰ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਦੇਵੀ ਲਾਲ, ਪ੍ਰੋ: ਸੇਰ ਸਿੰਘ, ਕੈਪਟਨ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ 40 ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਪਰ 23 ਜੁਲਾਈ 1955 ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਉਪਰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।

19. ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ 4 ਜੁਲਾਈ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲਈ ਅਦਾਲਤੀ ਜਾਂਚ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਸ਼ਾਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸ:ਬ: ਤੇਜ਼ਾ ਸਿੰਘ (ਚੀਡ ਜਸਟਿਸ ਪੈਪਸੂ, ਰਿਟਾਇਰਡ), ਕੰਵਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੋਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ 4 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਚਿਨ੍ਨਿਆ। ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ 10 ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

1. ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾਂ 'ਚ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲੇ ਸੁਟਣਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਖਮੀ ਕਰਨਾ।
2. ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੈਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਆਦਿਕ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ।
3. ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ।
4. ਗੁ: ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਤਾਸ ਖੇਡਣਾ।
5. ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖ ਦੁਆਰ ਦਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ।
6. ਸਰਾਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ।
7. ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਤਾਲੇ ਤੋੜ ਕੇ ਸਮਾਨ ਚੁਕਣਾ।
8. ਲੰਗਰ, ਗੁ: ਪੰਜਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਣਾ।
9. ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਦੀ ਸਮਾਪਨੀ ਤੇ ਵਰਦੀ ਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਨ ਲ ਜਾਣਾ।
10. ਲੰਗਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਖੋਹਣਾ।

20. ਇਹ ਸਨ 10 ਦੇਸ਼ ਜੋ ਪੁਲਸ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਪਰ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਲਗਾਏ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਤਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। 8 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁੜਗਾਵ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ। 20 ਸਤੰਬਰ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਗੁ: ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਅਲਾਨ ਕਾ ਤਾ ਕਿ “ਜਦ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ 4 ਜੁਲਾਈ 1955 ਦੀ ਸਰਮਨਾਕ ਹਰਕਤ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦੇ ਚੌਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਗੇ।” ਇਸ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖ-ਮੰਤਰੀ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ 10 ਨਵੰਬਰ 1955 ਦੇ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਭਰਪੂਰ ਜਲਸੇ ਵਿਚ 4 ਜੁਲਾਈ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ।

21. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1955 ਦਾ 62 ਰੋਜ਼ਾ ਮੋਰਚਾ ਜੋ 10 ਮਈ ਤੋਂ 12 ਜੁਲਾਈ 1955 ਤੱਕ ਚਲਿਆ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਪਰ। 4 ਜੁਲਾਈ ਦੀ ਘਟਨਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋ, ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ, ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ. ਅਸਵਣੀ ਕੁਮਾਰ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਿੰਨਾਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਵਧੀ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਮਹਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੀ ਤਾਰ ਭੇਜੀ ਪਰ ਇਸ ਤਾਰ ਦੀ ਪੂਰ ਤਾਈਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

22. 1955 ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਅਹਿਸਾਸ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ, ਸਿੱਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਿੱਖ ਸਰੂਪ ਆਦਿਕ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ-ਜਹਿਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਅਪਣੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

23. ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਵੇਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਉਹ ਕਮਾਲ ਦਾ ਸੀ।

1955 ਤੋਂ 1960 ਤਕ

1. 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜਿੰਦਾਬਾਦ' ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਰੁਧ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਖਤਮ ਕਰਵਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। 12 ਜੁਲਾਈ 1955 ਨੂੰ ਪਾਬੰਦੀ ਵਾਪਸ ਲਈ ਗਈ ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਕਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਾਢੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ "ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕਾਲ" ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਘੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਬਾਰੇ ਬਣੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

2. ਅਕਤੂਬਰ 1955 ਵਿਚ ਹਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਹਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਅਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੀ ਇਲਾਕੇ ਕੱਢਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਈ ਵਧਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਪੰਜਾਬ, ਪੇਪਸੂ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਣ।

3. ਹਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਉਪਰ ਐਟਮੀ ਧਮਾਕੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਪਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਭਰ ਗਏ ਤੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਅਪੀਲ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਦਿਲ ਟੰਬਵੀਂ ਅਪੀਲ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 16 ਅਕਤੂਬਰ 1955 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੱਦ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ 1300 ਨੁਮਾਈਂਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵਕਤੀ ਹਾਲਾਤ ਸੰਬੰਧੀ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

4. 5 ਅਕਤੂਬਰ 1955 ਨੂੰ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਖ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਖਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਾਗੂ ਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਹੈ। ਸੱਚਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਡੱਡ ਕੇ ਜਨਸੰਘ ਜਾਂ ਰਾਸਟਰ ਸੋਇਮ ਸੇਵਕ ਸੰਘ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਣ।'

5. 24 ਅਕਤੂਬਰ 1955 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗੜੇਵਾਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ (ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵੱਲੋਂ) ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ

ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਤਕ ਗਲਬਾਤ ਚਲੀ। ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਵੀ ਗ਼ਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਜ਼ੀਰਾਂ (ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ), ਦੋ ਪਛੜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦੋ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੇ, ਕੁਝ ਸਤ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਤਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

6. ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਣਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗਾਂ, ਯਾਦ ਪੱਤਰਾਂ ਜਾਂ ਪੜਤਾਲਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਭਦਾ। ਫਾਸ਼ਲਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (ਨਮੂਕ ਮੰਡੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ) ਅਤੇ ਵੋਹਰਾ ਰਿਪੋਰਟ (ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਦੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ) ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ।

7. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋਹ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਧਰ ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ ਨੇ 14 ਜਨਵਰੀ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 21 ਜਨਵਰੀ 1956 ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਬਈ ਪ੍ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦੀ ਮੰਗ ਸੁਣੂੰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕੱਲੇ ਬੰਬਈ ਵਿਚ 18 ਜਨਵਰੀ 1956 ਦੇ ਦਿਨ 114 ਵਾਰੀ ਗੋਲੀ ਚਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚ 25 ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ 500 ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 28 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

8. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਨਣ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ 22 ਜਨਵਰੀ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਜਨ ਸੰਘੀਆਂ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਕਲਗੀਪਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ ਅਤੇ ਫਸਾਦ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ 40 ਆਦਮੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕਏ।

9. ਫਰਵਰੀ 1956 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਲਾਨਾ ਇਜਲਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਦੱਸਵੀਂ ਸਲਾਨਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਉਧਰ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਰੱਖ ਲਈ ਗਈ।

10. 11 ਫਰਵਰੀ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 3 ਲੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਲੱਖ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਨਵੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅੱਠ ਤੋਂ ਦੱਸ ਲੱਖ ਤਕ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ 6 ਮੀਲ ਲੰਬੇ ਜਲੂਸ ਦੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਸ ਜਲੂਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਿਰਾ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਹੁੰਦਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਜਲੂਸ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਿਰਾ ਅਜੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੀ ਸੀ ਭਾਵ ਛੇ ਮੀਲ ਤਕ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਿੰਘ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ 70,000 ਲੋਕ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਥੇਮ ਸਿੰਘ ਤੁੰਗ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ਹਬੀ ਦੱਲ ਦੇ 2000 ਮਜ਼ਹਬੀ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਇਆ।

11. ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਦੱਸ ਲੱਖ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਸੰਘੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜਲਸੇ ਬੜੇ ਫਿੱਕੇ-ਫਿੱਕੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ (1) ਸਿੱਖ ਦੁੱਖੀ ਹਨ (2) ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਇਕ ਹਨ (3) ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੁਮਾਈਂਦੇ ਅਕਾਲੀ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ (4) ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਨੇਤਾ ਹੈ।

12. ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

13. **ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ**—ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਇਸ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਹੈ ਵੀ ਠੀਕ ਸੀ। ਕੁਲ 60 ਲੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਬਿਰਧ ਤੇ ਅੰਰਤਾਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਬਾਕੀ 20 ਲੱਖ ਸਿੱਖ ਹੀ ਬਚਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਦੱਸ ਲੱਖ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ‘ਤਿੰਨ ਜੋਨ’ ਦਾ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। 22 ਫਰਵਰੀ ਤੋਂ 24 ਫਰਵਰੀ 1956 ਤਕ ਗਲਬਾਤ ਦਾ ਦੌਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

14. ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੈਪੂਸ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਜੋਨ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਿਮਾਚਲ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਜੋਨ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਿਜਨਲ ਕੌਸਲਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੌਸਲਾਂ ਨੂੰ ਲਾਅ ਐਂਡ ਆਰਡਰ, ਟੈਕਸ, ਤੇ ਵਿੱਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਉਪਰ ਲਾਗੂ ਹੋਣਗੇ। ਆਪਸੀ ਝਗੜਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਆਖਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਦੀ ਰਿਜਨਲ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰਮਖੀ ਲਿੱਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪੈਪੂਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਜੋਨ ਤੇ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਸੈਡਿਊਲਡ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਛੁਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

15. ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੱਕ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਤੇ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਵੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਜੇਵਾਲਾ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਂ ਅਤੇ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਮੂਸਲਿਮ ਅਕਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਰਦਾਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ’ ਵਿਚ (265 ਸਫੇ ਤੋਂ) ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, “ਇਹ ਫਾਰਮੂਲਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸਾਲੇ “ਫਰੀ ਬਿੰਕਰ” ਦਾ ਲੇਖ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ (ਬਾਅਦ ’ਚ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.) ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਇਹ ਲੇਖ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਲਿਖ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਛਪਵਾਇਆ ਸੀ। ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਜਨਲ ਸਕੀਮ ਬਾਰੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।”

16. 11 ਮਾਰਚ 1956 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ 465 ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਵੇਵਾਲਾ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ

ਦੀ ਪਲਾਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਵੀ ਬੋਲੇ । ਸਰਹੱਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਿਠਾਉਣ । ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਹੋਈ । ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ । ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਹੂਟਿੰਗ ਹੋਈ । ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਨੋਟ ਲਿਖਵਾਇਆ । ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਹੂਅ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

17. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 26 ਮਾਰਚ 1956 ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕੁਝ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਅਜੋਕੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।”

18. ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਭੀਮ ਸੈਨ ਸੱਚਰ, ਡੀ. ਡੀ. ਪੁਰੀ, ਪ੍ਰਿੰਸ: ਰਲਾ ਰਾਮ, ਲੀਵਾਨ ਜਗਦੀਸ ਚੰਦਰ, ਸੀਤਾ ਦੇਵੀ, ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਆਦਿ ਸਾਰਿਆਂ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ’ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਇਸ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ । ਸਿਰਫ਼ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਚੈਂਧਰੀ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਰਿਜਕ ਰਾਮ ਨੇ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਅਖੀਰ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਰਿਜਨਲ ਕੌਂਸਲਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ———ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੈਪਸੂ ਇਕ ਹੋ ਗਏ ।

19. ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਵਕਤ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸਨ । ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ (ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ.....) ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ ।.....

20. ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰ ਪੱਕੀ ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਮੌਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ । ਅਪਰੈਲ 1956 ਤੋਂ ਜੂਨ 1956 ਤਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪਠਾਨਕੋਟ, ਬਟਾਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਕਢੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੰਦ ਉਛਲਿਆ ਅਤੇ ਪੁਲਸ ਨਾਲ ਲੜੇ । ਜੂਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਲਹਿਰ ਘਟਦੀ ਘਟਦੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ।

21. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ‘ਸੇਵਾਵਾਂ’ ਦਾ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾ ਸਭਾ ਦੇ 20 ਮਾਰਚ 1956 ਦੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਪਦਵੀ ਕਿਸੇ ਅਪੋਜੀਸ਼ਨ ਦੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । (ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਸਰਕਲਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦੱਸਿਆ । ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕਰਦੇ ਹਨ) ।

22. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਨਸੰਘੀ ਨੇਤਾ ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਦਾਸ ਟੰਡਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜੋਨਲ ਸਕੀਮ ਵਿਰੁੱਧ 27 ਮਾਰਚ 1956 ਤੋਂ 3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1956 ਤਕ ਵਰਤ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਬਾਅਦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬੋਲਾਂ।” ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

23. ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੈਪ ਜੋ 27 ਤੋਂ 29 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤਕ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਵਿਖੇ ਲੱਗਿਆ, ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਖਿਲਾਫ਼ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਅਖਬਾਰ ‘ਸਹੋਕਸਮੈਨ’ ਵਿਚ 2। ਮਈ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਲਿਖਿਆ ਕਿ, “ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬੀਜ ਆਪ ਬੀਜਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਪਛਤਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੀ ਹੈ।” ਪੰਡਿਤ ਪੰਤ ਨੇ 22 ਮਈ ਨੂੰ ਹਿਮਾਚਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ। ਇੱਧਰ ਮਹਾਸੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ‘ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਖਿਲਾਫ਼ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣਗੇ।’ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਮੂ ਵਿਚ 28 ਮਈ ਨੂੰ ਇਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਅਪਨਾਉਣ ਲਈ ਅਜਾਦ ਹੋਣਗੇ।” ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਸੁਰੂ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਗੂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ।

24. ਅਕਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ — 1947 ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਂ ਆਦਿਕ ਕਈ ਮੁਖੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਕਾਂਗਰਸ ’ਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਫਿਰ 1948 ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ’ਚ ਜਾ ਪਏ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਐਸੇ ਗਏ ਕਿ ਫਿਰ ਨਾ ਆਏ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 1952 ਵਿਚ ਸੀਟ ਨਾ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਹ ਫੇਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ. ਬਣ ਕੇ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ। ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਮਾਰਚ 1956 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਇਨਾਮ ਵੀ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰੀ ਦੇ ਤੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਿਆ।

25. ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਮਹਾਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਨਾਉਣੇ ਸੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਕੇ ਛਾਇਦਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁੰਹ ਵਿਚੋਂ ਰਾਲਾਂ ਵਗਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ 8 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕੁਝ ਵੀ ਛੈਸਲਾ ਕਰੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। 14 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਫਜ਼ੂਲ ਜੰਗ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਤੇ ਜਮ੍ਹਾਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ਬਾਕੀ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹਿ ਦਿੱਤੀ।

26. 16 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਦੀ ਭੰਨ ਤੋੜ੍ਹ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀ ਇਹ ਹਰਕਤ ਗਦਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਗੱਦੀ ਦੀ ਭੁੱਖ ਕਰ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

27. 17 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਿਆਸਤ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਡਾ: ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਆਦਿ ਦੀ 5 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਈ ਪਰ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ 24 ਜੂਨ 1956 ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਟੈਂਡ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨੇ 22 ਜੂਲਾਈ 1956 ਨੂੰ ਇਤ ਕਨਵੈਸ਼ਨ ਬੁਲਾਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰਾੜੇਵਾਲੇ, ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਸਵਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਬਹਾਦੂਰ ਨੂੰ ਦਲ 'ਚੋਂ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀ ਕਨਵੈਸ਼ਨ 'ਚ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ।

28. ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ 1957 ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਲਾਲਚੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁੰਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਲਾਂ ਵਗਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜੋ 16 ਤੇ 17 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ, ਗੱਦੀ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕੁਝ ਕਹਿ ਕੇ ਮੁਖਾਤਿਬ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਪ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਰਲੋਕ ਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 28 ਅਗਸਤ 1956 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ। (ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ 30 ਜੂਨ 1956 ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਭਰਤੀ 3 ਲੱਖ 10 ਹਜ਼ਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤਕ ਪੁਰੀ ਚੁਕੀ ਸੀ।) ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਵਿਚੋਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਗਸਤ ਸਿੰਤੰਬਰ 1956 ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਨੂੰ 20 ਵਾਰੀ ਮਿਲੇ (ਵੇਖੋ ਟਰਬਿਊਨ 2—10—1966)। ਅਖੀਰ 2 ਅਕਤੂਬਰ 1966 ਦੇ ਦਿਨ 150 ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਸਕੱਤਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਹੁਹੱਤੀ ਮੈਡਵੈਕੇਟ (ਜ਼ਕੋਂਧਰ) ਨੇ ਮਤਾ ਪੇਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ ਤਾਗੀਦ ਕੀਤੀ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਹੁਹੱਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰੈਜ਼ਲੇਸ਼ਨ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਾਗਜ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਸਰਹੱਦੀ ਕੋਲ ਹੈ (ਵੇਖੋ: ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਲਿਖਤ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਸਫ਼ਾ 281—82)। ਮਾਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਮਾਣ ਮੇਰਾ ਮਾਣ ਹੈ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਬਿਆਨ 'ਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਣ ਮੇਰਾ ਮਾਣ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਯਕੀਨ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ।

29. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮ, ਕਲਚਰ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜੋਗ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1956 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਆਈਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

30. ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। 24 ਨਵੰਬਰ 1956 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। 350 'ਚੋਂ 322 ਡੈਲੀਗੇਟ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਭਾਰੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਤੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਮਾਸਟਰ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਟਾਲਾ ਅਤੇ ਬੇਦੀ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਕਲਚਰ ਕੰਮਾਂ ਤਕ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮਤਾ ਪਹਿਲੇ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 30 ਸਿੰਘਰ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਨੇ 24 ਨਵੰਬਰ 1956 ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

1957 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ

31. ਇਕ ਨਵੰਬਰ 1956 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੈਪੂ ਇੱਕ ਹੋ ਗਏ। ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ 1957 ਦੇ ਸੁਰੂ ਵਿਚ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ 3 ਅਕਾਲੀਆਂ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੂਬਾਈ ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਕਤ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਕੈਰੋਂ ਗਰੂਪ, ਗਾਂਧੀ ਜਨਤਾ ਗਰੂਪ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸ਼ਰਮਾ, ਅਬਦੂਲ ਗਨੀ ਡਾਰ ਤੇ ਕਿਦਵਾਰ ਨਾਥ ਸਹਿਗਲ ਗਰੂਪ), ਰਾਜੇਵਾਲਾ ਗਰੂਪ, ਜਮੀਦਾਰਾ ਲੀਗ (ਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਗਰੂਪ) ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗਰੂਪ ਸੀ। ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ 20 ਤੋਂ 23 ਦਿੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਅਖੀਰ 28 ਦਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਲਿਸਟ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 17-18 ਸੀਟਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ 75% ਵੋਟਾਂ ਲਈਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਚੌਬਾਈ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ। ਅਕਾਲੀ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ 40 ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਸਨ ਪਰ 17-18 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲਣ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਉੱਜ ਵੀ ਚੋਣ ਬੋਰਡ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅੜਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਵੀ ਖੇਤਰ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਰੋਟੈਸਟ ਬਹਨ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 22 ਸੀਟਾਂ ਅਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀਆਂ 3 ਸੀਟਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੀਆਂ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 23 ਉਮੀਦਵਾਰ ਆਪਨੇ ਵੀ ਅੜਾਦ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

32. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਦੋ ਧੜੇ ਬਣ ਲਏ ਹਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 23 ਜੁਨ 1957 ਨੂੰ ਯੂ. ਪੀ. ਆਈ. ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਦਰਾੜ ਪੈ ਜੁੱਕੀ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਕਿ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਸਟ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।”

33. ਮਾਰਚ 1957 ਵਿਚ ਚੌਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਹਾਰ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 118 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚ 19 ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਥਾਕੀ ਵਿਚੋਂ ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. ਨੇ ਇਕ, ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਨੇ 6, ਜਨਸੰਘ 9 ਤੋਂ ਆਜਾਦ 18 ਸੀਟਾਂ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੈਰੋਂ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੱਟੜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ।

34. 24 ਮਾਰਚ 1957 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕਦੇ ਸਿਆਸਤ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਕ ਪੈਂਫਲਟ ਛਾਪ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵੇਚਿਆ। 30 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਇਕ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੋ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ‘ਮਿਹਨਤ’ ਕੀਤੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਨਾਰਾਇਣ ਨੇ 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 1957 ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਅ ਨ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਸਾਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

35. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਦੀ ‘ਲਾਈਟ’ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 1957 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਰਟੂਨ ਛਾਪਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਧੇਬਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੈਂਚੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਾੜੀ ਮੁੰਹੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪੁੱਚਾਉਣ ਦੀ ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਉਸ (ਮਾਸਟਰ) ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

36. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ 1957 ਦੀਆਂ ਚੌਣਾਂ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕੀਤੇ 23 ਦੇ 23 ਉਮੀਦਵਾਰ ਹਾਰ ਗਏ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦਾ 23·3% ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਕੁਲ 47·6% ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਹ ਅੰਕੜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਇਸ਼ਾਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ 20 ਮਈ 1957 ਨੂੰ ਫੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ।

37. ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ—3 ਅਪ੍ਰੈਲ 1957 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣੀ। ਹਿੰਦੀ ਰਖਸ਼ਾ ਸੰਮਤੀ ਨੇ 30 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਆਤਮਾ ਨੰਦ ਨੇ ਸੈਕਟਰੀਏਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਧਰਨਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਧਰਨਾ ਚੁਕਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ‘ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ’ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੇ। (ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ 4 ਜੁਲਾਈ 1955 ਵਿਚ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਲਾਠੀ

ਚਾਰੰਜ, ਤੇ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮੌਰਚਾ ਸੀ ?)

38. ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਰੱਖਿਆ ਸੰਮਤੀ ਬਣ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਡਿਕਟੋਰ ਸੂ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ ਬਣ ਗਿਆ। 16 ਜੂਨ 1957 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੱਖਿਆ ਦਲ ਦੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੈਪਸੁ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ 28 ਜੂਨ 1957 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੱਖਿਆ ਦਿਨ ਬਣਾਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਫੇਰ ਸੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਲਾਲ ਚੰਦ ਸਭਰਵਾਲ ਨੇ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਗਲੀ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਰੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਨੇਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਮਹਾਸ਼ਾ ਮੌਰਚੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਦੱਸਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਾਸ਼ੇ ਸਵਾਮੀ ਆਤਮਾ ਨਾਂਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਤਾਨ ਬਣਾਉਣਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਖਾਲਿਸਤਾਨ।” ਯਾਨੀ ਕਿ ਮਹਾਸ਼ੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹਰ ਕੀਮਤ ਤੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।

39. ਜੂਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪੈ ਗਈ। ਮਹਾਤਮਾ ਆਨੰਦ ਮਵਾਮੀ ਨੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਮੇਟੀ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਗੂ ਵੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੇਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਮਹਾਸ਼ੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਜਾਉਣ ਦੀ ਧਾਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ।

40. ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। 2 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਧੇਬਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਸੋਚਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਧੇਬਰ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਮੰਨ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵੇਲੇ ਜੋ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਕਦੇ ਦੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਦੇਰ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

41. 17 ਜੁਲਾਈ 1957 ਦੇ ਦਿਨ ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘਿਨਾਉਣੀ, ਘਟੀਆ, ਕਮੀਨੀ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ 18 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ 5000 ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਜਲੂਸ ਕੱਝਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਖਿਡ ਕੇ ਬਿਆਨ ਦੇਣੇ ਸੁਰੂ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਰਾਸਟਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 23 ਜੁਲਾਈ 1957 ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਾਂਤਮਦੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਉਪਰ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਨੂੰ ਸਹਿ ਦੇਣ ਤੇ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਨਾ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ।

42. ਗੱਲ ਹੈ ਵੀ ਸੱਚ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੁਰੰਗੀ ਸੀ। ਮਹਾਸ਼ਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸੌਚਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਦਾ ਇਕ ਬਿਆਨ ਸਿਗਰਟਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ, “ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਗਊ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਰੱਖੀ ਹੋਵੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਦਾੜ੍ਹੀ ਕੇਸ ਸ਼ੇਵ ਕਰਵਾ ਲੈਣ।” 7 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸੋਨ ਲਾਲ ਅੰਬਾਲੇ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ, “ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਜਲਸਾ ਕਰਨ।” ਤੇ ਸੰਤੋਸ਼ ਆਨੰਦ, “ਨਾਈ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ।” ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜੇ ਸਿੱਖ ਦੁਖਲ ਦੇਣਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਵੜਨ ਚਿਆਂਗੇ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਬੱਚਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇਗਾ।” ਸ਼ਾਮ ਲਾਲ ਤਿਵਾਰੀ, “ਸਿੱਖ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤਕ ਹੋਜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸਪੀਕਰ ਦੇ ਹਰ ਵੇਲੇ 12 ਵਜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।” ਅਚਾਰੀਆ ਭਿੰਕਸੂ, “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਜਾ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜੇ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਮ ਨਗਰ ਦੇ ਇਕ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ‘ਊੜਾ ਐੜਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ, ਜੂੜਾ ਜੂੜੀ ਕੱਟ ਧਰਾਂਗੇ।’ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਘਟੀਆ ਤੇ ਜਲੀਲ ਬਿਆਨ ਮਹਾਸ਼ੇ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਕੋਈ ਹਮਲਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਮੁਸਾਫਰ, ਰਾਡੇਵਾਲਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਊਪਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼-ਪੁਰੀ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਮਾਰੇ ਮਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਗੱਦੀਆਂ ਤੇ ਮਤਲਬਾਂ ਨਾਲ ਚੰਬੜੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

43. ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ’ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟਣਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟਣੇ, ਗੁਰਕੇ ਪਾੜ ਕੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣੇ ਆਦਿਕ ਹਰਕਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸ਼ਾਂਤਮਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ।

44. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 11 ਅਗਸਤ 1957 ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਭੰਗ ਹੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਚਿਤ ਲਈ 12 ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਰੋਸ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਫੇਰ ਸੁਰੂ ਕਰਨ ਤੇ 22 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਭਾਰਗੋ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬੋਲੀ ਬਾਰੇ ਮਸਵਰੇ ਸੁਰੂ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਲ-ਮੇਜ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮੰਤ ਮਰ ਗਈਆਂ।

45. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਡਾਰਮੂਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੋਲੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਮੁਆਮਲਾ ਛੇਵਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਨੇ ਏਸ ਅੰਦੋਲਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਰਾਜਟਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਮੰਨਣ ਬਾਰੇ ਮੜ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਦਰਾਸ ਦੇ 34 ਲੀਡਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਜੇ ਰਿਸ਼ਤਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਤੋਡਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗਣਗੇ ।'

46. 16-17 ਨਵੰਬਰ 1957 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 11ਵੀਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਬਠਿੰਡਾ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਵੱਡੇ 'ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲਾ ਨਗਰ' ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਇਕ ਲੱਖ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਜਲ੍ਸ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾਂ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਸਾਲ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਆਗੂ ਆਏ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

47. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵੀ ਅੰਤਮ ਸੁਆਸਾਂ ਤੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਅੰਤ 23 ਦਿਸੰਬਰ 1957 ਨੂੰ ਇਹ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਗਈ।

48. ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਲੋਂ ਅਗਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਪ੍ਰੈਂਤ ਹਮਲੇ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ; ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ, ਸੂਬਾ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ, ਭਾਰਤੀਵਾਦ, ਨੈਸ਼ਨਲਿਜ਼ਮ ਆਦਿਕ ਦੇ ਬੁਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਪਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਘਟ-ਗਿਣਤੀ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਕ ਯੋਜਨਾ-ਬਧ ਹਮਲਾ ਸੀ।

49. ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਖਾਸ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ।

(1) 31-7-57 ਨੂੰ ਬਲਦੇਵ ਰਾਜ ਨੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟੇ (ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਨੇਕ ਚਲਣੀ ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਲੈ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।)

(2) 1-8-1957 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਲਫ਼ਮਨ ਸਰ ਤੋਂ ਚਾਟੀ ਵਿੰਡ ਤਕ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਲੋਰੇ।

(3) ਇਸੇ ਦਿਨ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਕਲਾਬ ਸਟੋਰ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਸਿਗਰਟਾਂ ਭੇਜੀਆਂ।

(4) 17 ਜੁਲਾਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ।

(5) 3 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਠਾਕੁਰ ਦਾਸ ਨੂੰ ਚੌਕ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਲੇਟ ਮਿਟਾਂਦਾ ਪਕ਼ਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਜਤਸੰਘੀ ਨੇਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਥ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

(6) 5 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬਾਲਮੀਕੀ ਗੇਟ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਵਾਲ ਕੱਟੇ।

(7) 16 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਗੁ: ਸੇਵਕ ਜੱਥਾ ਪਟਿਆਲਾ 'ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ।

(8) 5 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪਾਲ ਮਿਉਨਿਸਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਗੁ: ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਹਲਾਂ ਕਢੀਆਂ।

(9) 13 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਹਿਸਾਰ ਗੁ: ਸਿੰਘ ਸਭਾ 'ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁੱਟੀਆਂ।

(10) 26 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੰਦੀ ਨੇ ਜਲਦੀ ਸਿਗਰਟ ਸੁੱਟੀ।

(11) 9 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਡਿਆ।

(12) 9 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਤਰੇ ਪਾੜ ਕੇ ਬਠਿੰਡੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ।

(13) 26 ਨਵੰਬਰ 1957 ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਬੰਬ ਰਖਿਆ।

(14) ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁਟੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਪੋਸਟਰ 'ਚ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਸੁੱਟਾਂਗੇ ।

(15) 30-31 ਦਿੰਸ਼ਬਰ 1957 ਦੀ ਰਾਤ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜੱਗ 'ਚ ਗੁਟਕੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤੰਬਾਕੂ ਮਿਲਾ ਕੈ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ।

(16) ਦਿੱਲੀ (ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ), ਦੂਖ ਨਿਛਾਰਣ (ਪਟਿਆਲਾ) 'ਚ ਸਿਗਰਟਾਂ ਸੁਟੀਆਂ ।

(17) ਸੀਸ ਕੰਜ ਵਿੱਲੀ ਉਪਰ ਰੋੜੇ, ਇੱਟਾਂ ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸੁਟੀਆਂ ।

(18) 'ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਠੀਂਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਰੱਖੀ ਸੋ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੈ ।' ਬੰਸੀ ਲਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਨੀਯਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

50. ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਹੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 2 ਫਰਵਰੀ 1958 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਰੋਸ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢਿਆ । ਇਹ ਜਲ੍ਹਸ ਪਰੇਡ ਗਰਾਊਂਡ ਤੋਂ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਕ, ਪੰਜ ਮੀਲ ਲੰਬਾ ਜਲ੍ਹਸ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ 2 ਲੱਖ ਸਿੱਖ ਸਾਮਲ ਸਨ । ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ 4-5 ਲੱਖ ਸਿੱਖ ਪੁੰਚੇ । ਜਲਸੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰੋਲ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁੰਡਾ ਹਿੰਦੂ ਆਸਰ ਨੂੰ ਨੱਥ ਨਾ ਪਾਈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ । ਇਸ ਜਲ੍ਹਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਨੇ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਜਲ੍ਹਸ ਦੀ ਖਬਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

51. 8 ਜਨਵਰੀ 1958 ਨੂੰ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪਟਿਆਲਾ) ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਹ ਉਹੀ ਬੋਲੀ ਸੀ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ । ਇਤਨੀਆਂ ਪਵਿਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਨਾਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਘਟੀਆ ਸਿੱਖ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਦੀਆਂ ਖਾਤਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਵਾਂਗ ਭੁਲਾ ਰਹੇ ਸਨ । 14 ਜਾਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮੋਗਾ ਵਿਚ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਨੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਲ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਕਾਬਲ ਇੰਤਜ਼ਾਮੀਆ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਨਿਜਾਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ।" ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਇਹ "ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ" ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ "ਮਾਲਕਾਂ" ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

52. ਦੂਸਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਬੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਦਲ ਖੜਾ ਕੀਤਾ । ਨਿਉ ਮਾਲਵਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ 29 ਜਨਵਰੀ 1958 ਦੇ ਦਿਨ ਪਟਿਆਲੇ 'ਚ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਖੜਾ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਫਗੂਵਾਲੀਂ, ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਵਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਐਤਵੇਕੇਟ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਖੁਰੰਜ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਗਿਆਨੀ ਹਰੀ ਸਿੰਘ । ਅੜਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 'ਚੋਂ

ਨਿਕਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਾਖ ਨਹੀਂ ਸੀ।

53. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਘਟਨਾ ਹੋਰ ਵਾਪਰ ਗਈ। ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ 8 ਫਰਵਰੀ 1958 ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਲੂਸ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੁਰਦਾਅਰੇ ਲੇ ਬਾਹਰ ਇਤਤਰਾਜ਼ ਯੋਗ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ। ਗੁਰਦਾਅਰੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਪਬਰਾਓ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜਿਸ ਨਾਲ 2 ਆਦਮੀ ਮਰ ਗਏ। 9 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ 28 ਜਥੀਂ ਹੋ ਗਏ। ਜਸਟਿਸ ਖੋਸਲਾ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਲਾਲ ਚੰਦ ਸਭਰਵਾਲ, ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰਾਇਣ, ਵੀਰੇਂਦਰ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿਹੁੰ ਨੇ ਝੂਠੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸੰਘੀਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀਆਂ ਦੀ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਸੀ। “ਸਿੱਖ” ਕਾਂਗਰਸੀ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ, ਫਿਰਕਾਪੁਸਤ ਦਸਦੇ ਰਹੇ।

54. 12 ਫਰਵਰੀ 1958 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਚੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਹੈ। ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਫੌਬੀਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੇਬਲ ਵਿਚ ਸੰਘੀ ਹੀ ਹਨ।

55. 17 ਮਈ 1958 ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਸੂਬਾ ਅਕਾਲੀ ਵਲ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ 11। ਡੈਲੀਗੋਟ ਪਹੁੰਚੇ। ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 53 ਦੇ ਬਦਲੇ 58 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਹਰਾ ਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਛੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ 14 ਜੂਨ 1958 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ’ਚ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਉਪਰ ਅਪਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 12 ਜੂਨ 1958 ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਨਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 15 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਆਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। 16 ਸਿਤੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੁਹਾਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। 12 ਅਕਤੂਬਰ 1958 ਨੂੰ ਦਲ ਦੇ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਫੇਰ ਦੋਹਰਾਈ। ਜੁਲਾਤੀ ਵਿਚ ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਠੀਕ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ।

56. 29 ਅਗਸਤ 1958 ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ, ਮਹਾਂਰਾਸਟਰ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 15 ਸਿਤੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ: ਸੇਰ ਸਿਹੁੰ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

57. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਮੁਤ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਅਮਲ ਨਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਗਲਬੇ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਾਮੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਮਹਾਜ਼ ਕੰਮ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਗਿੱਸਦਾਰ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਕਦੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਬੋਹੀ ਜਾਵੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਤਾਂ ਆਧਾਰ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਮੁੜ ਗਰਮ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। 16 ਨਵੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਚੋਣ ਸੀ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 10 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਰਤ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਤ ਉਹ 16 ਨਵੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ 74 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਨੂੰ 77 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਜਿਤਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਤੋਂ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਬਿਆਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਕਹਿ ਕੇ ਦਿੱਤਾ।

58. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਗਠਜੋੜ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਸੀਨਰੀ ਦੀ ਅੰਤੀ ਵਰਤੋਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਅਚਾਰੀਆ ਵਿਨੋਬਾ ਭਾਵੇ ਨੇ ਵੀ ਕਹੀ। (ਜੂਨ 1959 ਵਿਚ) ਅਚਾਰੀਆ ਵਿਨੋਬਾ ਭਾਵੇ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ 'ਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਰਕ ਬਿਸਤਪ (ਇਕ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਪਾਦਰੀ) ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਛੱਡ ਜਾਣ ਤਾਂ ਝਗੜਾ ਮੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

59. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਚੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਵਿਚ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। 31 ਦਿੰਦਰਾ 1958 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ (ਸੌਂਧ) ਬਿਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਵਿਰੁਧ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤਾ। 5 ਜਨਵਰੀ 1959 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮੱਝਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜ੍ਹ ਲਿਆ। ਦਲ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਅਪਣੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਤੇ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 14 ਫਰਵਰੀ 1959 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਵਿਸਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇ ਪਰੋਟੈਸਟ ਵਜੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 15 ਮਾਰਚ 1959 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਚੁਪ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੇ 12 ਮਾਰਚ 1959 ਦੀ ਰਾਤ ਦੇ 12 ਵਜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਸਾਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਅੱਧ ਪਚਧਾਂ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਕਿਹਰ ਸਿੰਘ ਵੇਰਾਗੀ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ, ਗੁਰਚਰਤ ਸਿੰਘ ਗਰੀਬ, ਨਰਿੰਜਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵਾਨਾ ਤੇ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਖੋਂ ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਵਾਕ ਆਉਂਟ ਕਰ ਕੇ ਆ ਗਏ।

60. ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰਫ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਲ੍ਹਸ ਜ਼ਰੂਰ ਨਿਕਲੇਗਾ। 14 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਦੋ ਦਰਜਨ ਅਕਾਲੀ ਬੰਬਈ ਐਕਸਪੂਰੈਸ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਤੁਰੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਤਕ ਸਤ ਮੀਲ ਲੰਬਾ ਚੁੱਪ ਜਲ੍ਹਸ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ 3 ਲੱਖ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਲ੍ਹਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਨੇ ਭਾਸਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਸਿੱਖ ਮੋਰਚੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਨਵਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਹੈ।”

61. ਇਸ ਜਲ੍ਹਸ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਯਕੀਨ ਦਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ 15 ਮਾਰਚ 1959 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਇਜਲਾਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਗਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਥੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਕੈਰੋਂ ਨੇ 21 ਮਾਰਚ 1959 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲ ਵਾਸਤੇ ਵਿਚੋਲੇ ਤੋਂ ਛੈਸਲਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤੀ।

62. 24 ਮਾਰਚ 1959 ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ।

63. 6 ਅਪ੍ਰੈਲ 1959 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ 16 ਅਪ੍ਰੈਲ 1959 ਤੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ ਦਖਲ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਮਰਨ ਵਰਾਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। 12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1959 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ—ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 4 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 2 ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਤੇ 2 ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ 12 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ “ਨਹਿਰੂ—ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ” ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 28 ਅਪ੍ਰੈਲ 1959 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ—ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੈਕਟ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1959 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਤੇ ਮਲਿਕ ਮੁਖਬੈਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ। ਅਜੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਚਲ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਆ ਖੜਾ ਹੋਇਆ।

64. 23 ਮਈ ਨੂੰ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦੇ ਬਾਹਰ ਟੀਅਰ ਰੈਸ ਚਲਾਈ ਗਈ ਜਦੋਂ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 100 ਬੰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਆਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਸ ਗੰਜ ਤਾਂ ਬਚ ਗਿਆ ਪਰ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਪ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਚੋਲਾ ਮੰਨ ਕੇ 30 ਮਈ 1959 ਨੂੰ ਵਿਚੋਲਗੀ ਛੈਸਲੇ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਫਿਰ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਆਖਿਰ ਜੂਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋਇਆ।

65. 12 ਜੁਲਾਈ 1959 ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਲਾਲਪੁਰਾ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ “ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਦਲ” ਨਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ 1000 ਬੰਦੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਮੁੱਖੀ ਸਨ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ, ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ ਆਦਿਕ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਅਕਾਲੀ ਢਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੁਖ ਸਰਪਰੇਸਤ ਕੈਰੋਂ, ਗਿਆਨੀ,

ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕੈਰੋਂ ਤੋਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਲੈਣ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ 24 ਅਕਤੂਬਰ 1959 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ' ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਲ ਵਿਰੁਧ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਵਿਚ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਅਜਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ ਵਾਲਾ), ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਐਮ. ਪੀ.), ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚਨਾਰਬਲ, ਦੁਸਾਂਤ, ਫਗੁਵਾਲੀਆ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ, ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ ਤੇ ਚੰ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵੀ ਸਾਮਿਲ ਗਨ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਪੜਾਪ ਸਿੰਘ (ਸਾਬਕ ਜਥੇਦਾਰ ਅਕਾਲ ਨਾਭਤ) ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

66. 1960 ਦੀਆਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ— ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ 1947 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਨਾਗੋਕੇ ਗਰੂਪ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਤ ਸਾਲ ਚੋਣਾਂ ਨਾ ਕਰਵਾਈਆਂ ਪਰ ਰੋਲਾ ਪੈਣ ਤੇ ਫਿਰ 1954 ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਗਏ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਕਾਂਗਰਸ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁਖਾਲਿਫ਼ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ 16 ਨਵੰਬਰ 1958 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਿੰਦੂ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਆਏ ਕਿ ਇਹ ਹਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਾਰ ਹੈ। ਹੁਣ 17 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਫਿਰ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲਈ ਮਹੱਤਵ ਪੁਰਨ ਸਵਾਲ ਸੀ।

67. 7 ਮੈਡੀ 1959 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਲੜੇਗਾ। ਦੁਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗਿਆਂਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ 'ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ' ਤੇ ਤੀਸਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪਾਰਟੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਦਲ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਚੋਣ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੀ ਮਦਦ ਸਮੇਤ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ 14 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋਣਾਂ 'ਚੋਂ ਹਟ ਜਾਏ। ਉਂਜ ਵੀ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠਾਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਟੇਜ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸੀ। ਠੀਕ ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ 23 ਦਿਸੰਬਰ 1959 ਨੂੰ ਬੰਬਈ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਮਸਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਢੰਡਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਇਨ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਪਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁਚਾਰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਤਾ।

68. 5 ਦਿਸੰਬਰ 1959 ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ 12ਵੀਂ ਸਲਾਨਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਮੁੜ ਪਰਤ ਆਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ: ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਰਾਸਤ ਕਾਨੂੰਨ, ਸਹਿਕਾਰੀ ਖੇਤੀ ਅਤੇ ਕਣਨ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਵਪਾਰ ਆਦਿਕ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਦੁਹਰਾਇਆ।

69. 17 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਊਂਡਾਰ ਕਰਨਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ 12 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ 18 ਅਕਾਲੀ, 13 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ 4, 14 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਖੰਨੇ ਵਿਚ 8 ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਵਰਕਰ ਗ੍ਰਾਊਂਡਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਗ੍ਰਾਊਂਡਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਛਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ।

70. 19 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 136 ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਨੇ 4 ਸੀਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਫ਼ਾਇਆ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ 11,44,289 ਵੋਟਾਂ ਪਟੀਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 7,79,118 ਅਰਥਾਤ 68 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਨੂੰ 2,60,781 ਅਰਥਾਤ 22·7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ 74,498 ਅਰਥਾਤ ਸਾਢੇ 6% ਵੋਟਾਂ ਪਟੀਆਂ। ਇਹ ਨਤੀਜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾਉ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ, ਕਿਉਂਕਿ, ਚੋਣਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਲੜੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਲ ਨੇ ਕੀਤੇ ਵਾਇਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 24 ਜਨਵਰੀ 1960 ਦੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 129 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ ਜਾਣ ਤੱਕ ਵਾਰ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨ ਵੇਲੇ 10,000 ਸਿੱਖ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਬਹੁਤ ਅੱਖੇ ਹੋਏ।

71. ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ 3 ਫਰਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਦਾ ਮੁਰਦਾ ਫੇਰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। 22 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜੁਹਿਆਣਾ ਗਾਰਡਨ ਕਲੋਨੀ 'ਚ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਜੱਥੇਦਾਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਰਾਝੇਵਾਲਾ, ਕੌਰੋ, ਗਿ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜਨਰਲ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਬੋਰਡ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

72. ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਇਕ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੱਲੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਇਕ 26 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। 7 ਮਾਰਚ 1960 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਤੇ ਫੇਰ 15 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਅੱਠ ਦਿਨ ਬਾਅਦ 15 ਮਾਰਚ 1960 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦਖਲ, ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਕਰਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਨ ਤੇ 26 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮੱਸਿਆ ਖੜੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਗਰਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ 24 'ਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 5 ਅਰਥਾਤ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗੁਰਮਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ, ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਉੱਜ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸਨ, ਜਗਰਾਜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਵੀ ਦਲ ਨਾਲ ਰਹੇ ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਸੁਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਕੰਵਰਾਨੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਜ਼ਰੂਰ ਦਲ ਵਿਚ ਆ ਗਈ।

1960-61 ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹਥਾ ਮੋਰਚਾ

1. 17 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ 24 ਜਨਵਰੀ 1960 ਦੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 129 ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਨੇ 10,000 ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਿਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ 30 ਮਾਰਚ 1960 ਨੂੰ ਇਕ ਬੜੀ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਕਿ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਰਾਈ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਸੇ ਹੋਏ 20,000 ਸਿੱਖਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਉਜਾੜ, ਕਲੱਚਰ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵਸੋਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਬੇ-ਘਰ ਤੇ ਬੇ-ਜਮੀਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਿਤਾਰਗੰਜ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਝੁੱਗੀਆਂ ਝੈਪੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

2. ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਕ 'ਸਦ ਭਾਵਨਾ ਕਮੇਟੀ' ਵੀ ਬਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਘੋਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ।

3. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1960 ਨੂੰ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੌਰੇਵਾਲਾ ਨੂੰ ਸੈਂਪ ਦਿੱਤੀ। 5 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 22 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸੱਤ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜੱਥਾ ਚਲ ਕੇ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢੇਗਾ।

4. 10 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ “ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦਿੜ੍ਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਜਾਂ ਜਿਤਾਂਗੇ ਜਾਂ ਮਰਾਂਗੇ। ਪਰ ਹਾਰਾਂਗੇ ਨਹੀਂ।”

5. 22 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪੰਡਤ ਸੁਦਰ ਦਾਸ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਈ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੇਤਾ, ਸੁਤੰਤਰ, ਪ੍ਰਜਾ ਸੋਜ਼ਲਿਸਟ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਸੋਜ਼ਲਿਸਟ ਨੇਤਾਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਡਾ: ਸੈਫ਼ਉਦੀਨ ਕਿਚਲੂ, ਕੇ. ਜੀ. ਜੋਧ. ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਮੌਲਾਨਾ ਸਲਾਮਤ ਉਲਖਾਨ, ਜਹੀਰ ਕੁਰੈਸੀ, ਪੜਾਪ ਸਿੰਘ ਦੌਲਤਾ ਐਮ. ਪੀ. ਆਦਿਕ ਵੀ ਇਸ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ 29 ਮਈ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਜੱਥਾ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢੇਗਾ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਮਾਚਲ ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

6. ਇਸੇ ਦਿਨ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵੀ ਮਜ਼ੀਠਾ ਹਾਊਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਕ ਛੋਟੀ ਜ਼ਿਹੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਾਲੀ ਇਸ ਇਕੱਤਰਤਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ 25,000 ਸਿੰਘ ਸਾਮਿਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਮਿਲ ਹੋਣ ਤੇ ਖਿੱਝ ਕੇ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭੰਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

7. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 22 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਅੰਦੇਲਨ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵੱਜ਼ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਲਈ ਅੰਦੇਲਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕਾਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 24-25 ਮਈ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਵਾ 11 ਵਜੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਚੌਧਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਸੀ., ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ, (ਕਾਂਗਰਸ ਐਮ. ਐਲ. ਏ.), ਹਰਗੁਰਾਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲਾ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ, ਵੈਰਾਗੀ, ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਖਾਨੀ, ਕੇ. ਜੀ. ਜੋਪ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਭਾਰ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ 4000 ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਵਰਕਰ ਵਾਹਗੇ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਖਬਾਰ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀਲ ਕਰਕੇ ਸਾਰਾ ਸਟਾਫ਼ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਇਕ ਕੇਸਰੀ ਸਿੰਹ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁੱਟ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਏ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਬਾਕੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋਟੋਸਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਰ ਅਖਬਾਰਾਂ ਬੰਦ ਹੀ ਰਹੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਗਾਰਡੀਅਨ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ), ਸੱਚਾ ਸੇਵਕ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਪ੍ਰਤੱਕਾ ਤੇ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰੈਸ ਵੀ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇਹ ਸਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

8. ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਹਰਚੁਕ ਰਿਧਿ ਹੁਕਿਆਹਾ, ਪ੍ਰੋ: ਸਤਿਬੀਂ ਸੀਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀਹ, ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਝਾਵਾਂ, ਜੱਬੇਦਾਰ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ (ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ), ਪ੍ਰੋ: ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ, ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਆਦਿਕ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। 28 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੀਹਦੀ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਕਲੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਜੱਬੇ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ।

9. ਉੱਜ ਤਾਂ ਮੌਰਚਾ 24 ਮਈ ਦੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਾਢੇ 11 ਵਜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅਸਤੀ ਜੱਬਾ 29 ਮਈ ਨੂੰ 40,000 ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੁੱਲੇ ਨੇ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਚਲਿਆ। ਇਹ 11 ਦਾ ਜੱਬਾ ਪ੍ਰੀਸੀਪਲ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਤੇ ਟਰੈਂਡਿਕ ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੌਰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ 1960

ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਕੋਈ ਮੌਰਚਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਸੀ।

10. 29 ਮਈ 1960 ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਜੱਬਾ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਜਥੇ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਜਲ੍ਹਸ ਉਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਲਾਠੀਚਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਜੱਬਾ ਚਲਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਚੋਰੀ, ਦੰਗਾ, ਫਸਾਦ, ਲੜਾਈ, ਹਮਲਾ ਭਾਕਾ, ਟਰੈਫਿਕ ਅਤੇ ਅਸਲਾ ਤੇ ਗੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਦਫ਼ਾ ਅਧੀਨ ਮੁਕਦਮੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। (ਲੇਖਕ ਆਪ ਉਸ ਵਕਤ ਕੇਵਲ 13 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ 31 ਜੁਲਾਈ 1960 ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਰਾਮ ਸਰਨ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵੇਖ ਮਹਲਾ ਕਰ ਕੇ ਲੁਟਣ ਅਤੇ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਜੱਬੇ ਉਪਰ ਇਹੀ ਦੋਸ਼ ਸੀ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜੱਬੇ ਰੋਜ਼ ਨਿਕਲਦੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

11. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 12 ਜੂਨ 1960 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਇਸ ਜਲ੍ਹਸ ਨੂੰ ਫੇਲ੍ਹ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਂਗਲ ਕਰ ਦੇਣ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਸਿੱਖ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਟਿਕਟ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੜਤਾਲ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਬੋੜੀ ਬੋੜੀ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ। ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਜੂਨ ਦੀ 11 ਤਾਰੀਖ ਤਕ ਸਰਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ 2000 ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। 11 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤੇ 500 ਤੋਂ ਵਧ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਲ੍ਹਸ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਬੈਨਰਜੀ ਨੇ ਜਲ੍ਹਸ ਅਤੇ ਜਲਸੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕੇ ਜੰਜਾਂ ਆਦਿਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

12. ਜਲ੍ਹਸ ਦਾ ਸਮਾਂ 4 ਵਜੇ ਸੀ ਪਰ 12 ਵਜੇ ਤਕ ਹੀ 10 ਤੋਂ 20 ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਲੋਕ ਸੀਸ ਗੰਜ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਗਾਂਧੀ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਥੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਸਪੀਕਰ ਚੁਕ ਲਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਗ੍ਰੂਫਤਾਰੀਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੁਲੀਸ ਹੀ ਪੁਲੀਸ ਸੀ। ਘੰਟੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਬਾਹੀ, ਨਾਲ ਕੋਤਵਾਲੀ ਵਿਚ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਫਤਹਿਪੁਰੀ ਤਕ ਤੇ ਉਪਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤਕ ਪੁਲੀਸ ਹੀ ਪੁਲੀਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਥਰੂ ਗੈਸ, ਘੜ ਸਵਾਰ ਤੇ ਗੋਲੀ ਵਾਲੀ ਪੁਲੀਸ ਵੀ ਸੀ——ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

13. 12 ਜੂਨ 1960 ਬਾਰੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੇ ਹਾਲਾਤ ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਬੀ. ਐਨ. ਮਲਿਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਮਾਈ ਡੇਜ਼ ਵਿਦ ਨਹਿਰੂ” ਦੇ ਸਫੇ 416 ਤੋਂ 459 ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮਲਿਕ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਲ੍ਹਸ ਨਿਕਲ ਲੈਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਹੋਮ ਸੈਕਟਰੀ ਝਾਮ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਝਾ-ਤੂ ਪੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਲ੍ਹਸ ਜ਼ਰੂਰ ਬੇਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਇਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ।” ਮਲਿਕ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “2 ਵਜੇ ਜਲ੍ਹਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਠੀ ਪੁਲੀਸ ਜਲ੍ਹਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕੀ। ਜੱਬੇ ਨੇ ਦੂਜਾ ਕੋਰਡਨ ਵੀ ਤੱਤ ਦਿੱਤਾ। 20 ਗੋਲੇ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਦੇ ਸੁੱਟੇ ਗਏ। ਪਰ ਤੀਜਾ ਪੁਲੀਸ ਕੋਰਡਨ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਲ੍ਹਸ ਨਿਕਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਈ ਪਾਸੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਜਲ੍ਹਸ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹੇ।”

14. ਜਲ੍ਹਸ ਸੁਰੂ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਫਰੰਟੀਅਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ 4 ਸਿੰਘਾਂ ਜਾਂ ਜੱਬਾ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਘੰਟਾ ਘਰ ਵੱਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੱਬੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰੇਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ (ਟਰਬਿਊਨ ਅਨੁਸਾਰ 5000) ਜਲ੍ਹਸ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲੇ ਬਰਸਾਏ। ਗੈਸ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੇ ਲੋਕ ਫਿਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਹੋਰ ਜੱਬਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਤੋਂ ਸਾਢੇ ਸਤ ਵਜੇ ਤਕ ਅਰਥਾਤ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਅਤੇ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਸੁੱਟੀ। ਘੰਟਾ ਘਰ ਤੋਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤਕ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਤਹਿਪੁਰੀ ਤੋਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤਕ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਜੀ. ਬੀ. ਰੋਡ ਤੋਂ ਫੁਹਾਰੇ ਤਕ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਮਾਰਿਆ ਕੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਪੱਗ ਵਾਲਾ ਮੌਲਵੀ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਲੈ ਆਂਦਾ।

15. ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਅਰਥੀ ਸਾੜੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਉਪਰ ਇੱਟਾਂ ਰੋੜੇ ਅਤੇ ਸੋਢੇ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵੀ ਸੁੱਟੀਆਂ। ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਤਾਂ ਹੱਦ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦਿੱਸਿਆ ਉਹ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ। ‘ਸਾਲੇ ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਹੈ—’ ਤੇ ਸੱਰਮੁਚ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਸੀ।

16. ਰਾਤ ਸਾਢੇ ਸਤ ਵਜੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਘੇਰ ਕੇ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਖਬਰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਸ ਆਵਾਜਾਈ ਹੀ ਰੋਕੀ ਹੈ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਬੇ ਛੇਜਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। 12 ਜੂਨ ਨੂੰ 2000 ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ’ਚ 100 ਪੁਲਸੀਏ ਵੀ ਸਤ ਜਖਮੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੋਈ ਅੱਧੀ ਦਰਜਨ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਹ ਘਿੰਨੌਣੀ ਘਟਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

17. ਨਿਊਯਾਰਕ ਟਾਇਮਜ਼ (ਅਮਰੀਕਾ) ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।” ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਸਿੰਗਟਨ ਪੋਸਟ ਅਨੁਸਾਰ, “ਗਾਂਧੀ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ।” ਜਪਾਨ ਤੋਂ ਅਖਬਾਰ ‘ਮੰਚਿਨੀ’ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜੁਲਮ ਕਰਦੇ ਸਨ” ਅਤੇ ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਨੇ ਟਾਇਟਲ ਉਪਰ ਪੁਲਿਸ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਲੱਤ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਘਸੀਟਦੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਅਖਬਾਰ ਕਰੰਟ, ‘ਇਹ ਖੂਨ ਕਿਸ ਦਾ ਡੁਲਿਆ ਦੱਸੋ?’ ਦਖਨ ਪੇਪਰ, “ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਜੁਲਮ ਹੈ – ਹਿੰਦੀ ਨਾ ਮੰਨੋਗੇ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।” ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੀ ਬੀ ਸੀ ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਟਾਇਮਜ਼ ਤੇ ਇਮਰੋਜ਼ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਮਨਾਕ ਦੱਸਿਆ।

18. ਇਧਰ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਪਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (ਬਾਅਦ ’ਚ ਦਿੱਲੀ ਅਕਾਲੀ) ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਵਜੀਰ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕੋਤਾਵਲੀ ਵਿਚ (ਜੋ ਸੀਸ ਗੰਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ) ਬੈਠੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸੰਮਤੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਤੋਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 16 ਜੂਨ ਨੂੰ ਵਰਿੰਦਰ, ਅਚਾਰੀਆ ਰਾਮ

ਦੇਵ, ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰੈਣ, ਇੰਦਰ ਸੈਨ, ਆਦਿਕ ਮਹਾਸ਼ੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮਦਦ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੋਲ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤ ਘਟੀਆ ਰਿਹਾ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਅਨੁਸਾਰ 12 ਜੂਨ ਦੇ ਜਲ੍ਹਸ ਵੇਲੇ “ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰਾਏ ਦੇ ਕੇ ਪੰਡਤ ਪੰਤ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਨਾਗਰਕ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ” (ਪੰਜ ਪਾਣੀ—ਜੁਲਾਈ 1974 ਸਫ਼ਾ 12)। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਰੁਧ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਯਤਨ ਤੇ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਖਰੀਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

19. 21 ਜੂਨ 1960 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੁਡੀਸ਼ਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਜੁਲਾਈ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ, ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਸਤਾਰਾਂ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਜੱਬੇਦਾਰ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ 20,000 ਦੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

20. ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਜੋ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਗਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੜ੍ਹ ਅਕਾਲੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬੇ-ਹਿਸਾਬ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦਿੱਲੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਜਲੰਧਰ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਜੱਬੇ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ 24 ਜੁਲਾਈ 1960 ਤਕ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ 144 'ਚੋਂ 120 ਮੈਂਬਰ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

21. ਮੌਰਚੇ ਦੌਰਾਨ 19 ਜੁਲਾਈ 1960 ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਐਨ. ਵੀ. ਗੈਡਗਿਲ ਨੇ ਆਰਡੀਨੈਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਕਾਲੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਉਪਰ 107—51 ਦਾ ਕੇਸ ਦਰਜ ਹੈ, ਲੁਕਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਵੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ 3 ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਪਤਾ ਗਲਤ ਦੱਸੇਗਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ 3 ਸਾਲ ਕੈਦ ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਰਡੀਨੈਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਲਿਖਾਈ ਜਾਵੇਗੀ।

22. ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਪੱਗ ਨੀਲੀ ਹੋਵੇ ਪਕੜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਦੇ ਸਾਬੀ ਵੀ ਪਕੜੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਤੋਂ ਪਾਰਲੋ-ਮੈਟ ਹਾਊਸ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੈਮੋਰੈਡਮ ਦੇਣ ਲਈ 10,000 ਸਿੰਘ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਿਜਲਾਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 5-5 ਦੇ ਜੱਬੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖਿਰ ਇਕ ਜੱਬਾ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ ਕਹਿ ਕੇ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜ ਵਜੇ ਜੱਬਿਆਂ ਦਾ ਮਾਰਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪੜ ਹੁਣ ਪੜ ਨੂੰ ਪੜ ਰਹੇ ਜੱਬੇ ਵੀ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਸੈਂਕੜੇ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਕਰ ਲਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਰੋਜ਼ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਗ੍ਰੰਥਤਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਦਫ਼ਾ 144 ਅਤੇ ਮੋਰਚੇ ਉਪਰ ਸਖਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਾ ਆਪਣੇ ਜੋਬਨ ਉਪਰ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰੰਥਤਾਰੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿੱਥੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ।

23. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਡਿਕਟੋਰ ਨੇ ਇਸੇ ਸਮੇਂ 15 ਅਗਸਤ 1960 ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦਿਵਸ ਨੂੰ 'ਬਰਬਾਦੀ ਦਿਨ' ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਹਿਰੂ ਤਕਰੀਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ 5000 ਗੁਬਾਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਗੈਸ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਛੱਡੇ ਗਏ। ਇਸ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 170 ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 100 ਗ੍ਰੰਥਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਜਲ੍ਹਸ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦਾ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਜਿਸ ਉਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਠੀਆਂ ਵਰਸਾਈਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਲ੍ਹਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਟੀ ਥਾਵਾਂ ਨਿਕਲੇ। ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਰੋਸ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢੇ ਗਏ। ਲੇਖਕ ਹਰਜਿਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਆਪ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਝੰਡੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕੱਢੇ ਗਏ ਜਲ੍ਹਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਮਈਲ, ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ (ਬਾਅਦ 'ਚ ਡਿਪਟੀ ਵਜ਼ੀਰ ਕੇਂਦਰ), ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਜੱਬੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਪੀ., ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਨਹਿਰੂ ਅਤੇ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਦਿਨ ਦੇ ਤਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

24. 21 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਅਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਨਵੈ ਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਮਧੋਕ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। 28 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਬਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਹਤਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੈਰੋਂ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕਿਹਾ।' 6 ਸਿੰਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗਿ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 11 ਸਿੰਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗਿ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗ੍ਰੰਥਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਿਨ ਮਲਾਯਾ ਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਦੇ ਸਾਰੇ 125 ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। 12 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ 2000 ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਤੇੜ ਕੇ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢਿਆ। 24 ਸਿੰਤੰਬਰ ਨੂੰ 'ਕਾਕਾ ਇੰਦਰਜੀਤ ਦਿਨ' ਮਨਾਇਆ। ਇੰਦਰਜੀਤ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਖੂਹ 'ਚ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਟਿਆਲੇ ਆਦਿਕ 'ਚ ਜਲ੍ਹਸ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥਤਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। 29 ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਮੁਜਾਹਿਰਾ ਕੀਤਾ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਪਕੜੇ। ਪੰਜ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਫੇਰ ਜਲ੍ਹਸ ਨਿਕਲੇ।

25. ਉਧਰ 4 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਤੇ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗੜਬੜ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲ ਮੁਕ ਗਈ। ਪਰ 9 ਅਕਤੂਬਰ 1960 ਦਾ ਦਿਨ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਬਠਿੰਡਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਿਨਾਂ ਸਰਤ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਸਰਟੀਫੀਕੇਟ ਮੰਗੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਡੀ. ਆਈ. ਜੀ. ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਵੀ ਚਲਾਈ। ਇਸ ਨਾਲ 4 ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਹੋਰ ਕਈ ਜਖਪੀ ਹੋ ਗਏ।

26. ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ 10 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੜਤਾਲ ਹੋਈ।

ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਬਠਿੰਡਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਆਦਿਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 144 ਤੋੜ ਕੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਕੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।

27: ਇਹ ਘਟਨਾ ਅਜੇ ਤਾਜੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨੇ 11 ਅਕਤੂਬਰ 1960 ਦੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਤੋਂ ਰੋਸ ਜਲੂਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। ਇਸ ਨਾਲ 2 ਮੌਤਾਂ ਮੌਕੇ ਤੇ ਹੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਖਮੀ ਵੀ ਹੋਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਸਮੇਤ ਸਿੱਖ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ 19 ਅਕਤੂਬਰ 1960 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓਂ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। 27, 28 ਤੇ 29 ਅਕਤੂਬਰ, 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਤੇ ਗ੍ਰੂਪਤਾਰੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ।

28. ਬਠਿੰਡਾ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਚਲਾਈ ਗੋਲੀ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਜੱਜ ਫਾਸ਼ਲਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ 246 ਬੰਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਡਿਊੰਜੀ ਵਿਚ ਵਾੜ ਲਏ ਸਨ। ਪਾਸ ਦੇਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਦਤਖਤ ਕਰਵਾ ਲਏ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੋਰ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਜੁੰਡਾ-ਗਰਦੀ ਕੀਤੀ। ਲਾਠੀ ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ। 53 ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਚੰਚਲ ਸਿੰਘ, ਨਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਮਰ ਗਏ ਅਤੇ ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। (ਨੇਟ — ਇਹ ਆਖਰੀ ਦੋਵੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਵਿਚ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਸਟਿਸ ਫਾਸ਼ਲਾ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਜੇ ਇਸ ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਜੁਲਮ ਦੀ ਇਤੇਹਾ ਨਾ ਵੀ ਕਹੋ ਤਾਂ ਫਿਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਾਠੀ ਚਾਰਜ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ.....।”)

29. 11 ਅਕਤੂਬਰ 1960 ਨੂੰ ਬਠਿੰਡਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ 30 ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ 4000 ਐਰਤਾਂ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਜੱਵੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਨੇ ਕਾਲੇ ਬਸਤਰ ਪਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰੂਪਤਾਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ।

30. ਫਿਰ ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੇ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਦੱਡਾ 144 ਹਟਾ ਲਈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵੀ 12 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਜਿਹੀ ਕੀਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵੀ 1200 ਸਟੀਲ ਹੈਮਲਟ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੀਸ ਗੰਜ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਵੱਟੇ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਗੋਲੇ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਪੁਲਿਸ ਪਿੱਛੇ ਦੰੜ ਗਈ ਪਰ ਪੁਲੀਸ ਬਹੁਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਲੂਸ ਨਾ ਨਿਕਲ ਸਕਿਆ। ਕਾਫ਼ੀ ਪੁਲਸੀਏ ਜਖਮੀ ਹੋਏ।

31. ਸੰਤ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ—ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪੜ੍ਹਾ ਸੀ ਮਰਨ ਵਰਤ। 29 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਰ ਅੰਤ 17 ਨਵੰਬਰ 1960 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਜਨਰਲ ਇਜ਼ਲਾਸ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 18 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣ ਲਈ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਹ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਗੰਗਾਨਗਰ, ਜੈ ਸਿੰਘ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਜੱਲੋਵਾਲ, ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲੇ, ਸੰਤ ਅਰਜਨ

ਸਿੰਘ ਬਠਿੰਡਾ, ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤੋਂ ਰੱਖਣ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੇ 20 ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਵਰਤ ਨੂੰ ਪਾਖੰਡ ਦੱਸਿਆ। ਜਲਾਲਉਸਮਾਂ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਪੁਰੀ, ਮੇਜਰ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੇ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਦੱਸਿਆ। ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵਰਤ ਰੋਕਣ ਸੰਬੰਧੀ ਯਤਨ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਜੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ 2 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਿਹਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈਆਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ।

32. 17 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਰੁਦਰਪੁਰ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਸੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਤੇ 24 ਨਵੰਬਰ 1960 ਨੂੰ ਗੈਸ ਦਿਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਤੋਂ ਜਲੂਸ ਕੱਢਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਤੋਂ ਜੱਥਾ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਸੁੱਟੀ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲੇ ਚੁਕ ਕੇ ਵਾਪਸ ਸੁੱਟੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਡੀ. ਸੀ., ਆਈ. ਜੀ., ਐਸ. ਪੀ. ਅਤੇ 30 ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਟੱਕਰ ਨੇ ਪਾਰਲੀ-ਮੈਂਟ ਦੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚੀ।

33. 4 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਕਸਤੂਰਬਾ ਰੂਰਲ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਰਾਜਪੁਰਾ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਕਰਨ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੁਜਾਹਰੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ। ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ 14 ਹੋਰ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ।

34. ਇਸੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਤਿਹਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਟੀਅਰ ਗੈਸ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਤੇ ਅਥਰੂ ਗੈਸ ਛੱਡੀ ਤੇ 20 ਗ੍ਰਿਡਤਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ।

35. ਕੀਤੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ 18 ਦਿਸੰਬਰ 1960 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਸਤ ਵਜੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਤਕਰੀਰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਵਾਈ। ਜੋ ਇੰਜ ਸੀ, ‘ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ, ਸਾਤਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਵਾਏ, ਬਾਉਲੀਆਂ ਬਣਵਾਈਆਂ, ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਹੀ ਥਾਂਏ ਪਈ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਨਾਚੀਜ਼ ਸੇਵਕ ਨੈ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਵਾਏ, ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਬਣਵਾਏ, ਪੁਲ ਸੜਕਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਹੀ ਥਾਂਏ ਪਈਗੀ ਜੇ ਦਾਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਪੰਥ ਲੇਖੇ ਲੰਗ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਦਾਸ ਦੀ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਡੀ ਦੇ ਨੂੰ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਸਸਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।’

36. ਮਰਫ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲਾ, ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ

ਸਿੰਘ ਸਰੀਂਹ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਤੇ ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਬਠਿੰਡਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

37. 18 ਦਿਸੰਬਰ 1960 ਨੂੰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਵਰਤਮਾਨ ਅਖਸਥਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਆਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਹੈ।” ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਨੇ ‘ਇਕ ਬੀਮਾਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਬੀਮਾਰ ਬਿਆਨ’ ਕਿਹਾ ਤੇ ਸਖਤ ਆਲੋਚਣਾ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਬੋਧ ਚੰਦਰ ਨੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੇ ਝੂਠ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

38. ਸੰਤ ਦੇ ਵਰਤ ਤੇ ਮੇਜਰ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਜੈ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਪੁਰੀ, ਜਲਾਲ ਉਸਮਾਂ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਉਮਰਾਓ ਸਿੰਘ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਚਨਾਰਬਲ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੰਘੂ, ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤਸਰ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰੋਮੀ ਅਤੇ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਵਰਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਦੱਸਿਆ। ਪੁਲੀਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਦਫ਼ਾ 309 ਅਧੀਨ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

39. 2 ਜਨਵਰੀ 1961 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਐਮ. ਐਸ. ਐਨੇ. (ਐ'. ਪੀ.), ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਡਾਕਟਰ ਕਾਲੀ ਚਰਨ, ਮਨੀ ਰਾਮ ਬਾਗੜੀ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਨਾਥ ਖੋਸਲਾ, ਅਤੇ ਹੋਰਤਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਸੁਤੰਤਰ, ਸੋਰਲਿਜ਼ਟ, ਰੀਪਵੱਲੀਨ ਸਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

40. ਉਧਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਨੂੰ 18 ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਧਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ 31 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ‘ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ।’ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 2 ਜਨਵਰੀ 1961 ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਜਲਾਸ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਵਰਤ ਛੁਡਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਹ ਗਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਬੇਦੀ ਰਫ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜੀ ਸਨ।

41. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਿਹਾਈ—3-4 ਜਨਵਰੀ 1961 ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਕੇ ਸਰਾਂ ਦੇ ਫਾਟਕ ਤੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ 7 ਨੂੰ ਭਾਵ ਨਗਰ ਨਹਿਰੂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਿਛੋਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ, “ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ 31 ਦਿਸੰਬਰ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਦੇਹਰਾ ਦੇਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਹੀ ਹੈ।”

42. ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਦਲ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਗਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ 6 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸਤਿਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਗਏ

ਤੇ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਵਰਤ ਛਡਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਉਪਰ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ।

43. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਭਾਵ ਨਗਰ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਲ ਤੇ ਲਫ਼ਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਵੀ ਸਨ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸੰਤ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਵਰਤ ਰੱਖਣਗੇ। ਇਸ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਾ ਬਿਆਨ ਦੇਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ 8 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਰ ਭੇਜੀ, “ਮੈਂ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਨਗਰ ਵਾਲੀ ਤਕਰੀਰ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਰਤ ਛਡਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।” ਉਸੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਵਰਤ ਛਡਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਨ—ਗਿ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਬਖਸ਼ਿਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਹੈਡ ਗਰੰਥੀ)।

44. ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਫੋਨ ਰਾਤ ਸਾਢੇ 7 ਵਜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਖੋਲਣ ਦਾ ਇਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਸੰਤ ਜੀ ਵਰਤ ਨਾ ਛੱਡਣਾ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜੇ ਮਿਲਿਆ।” ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸੇਵਦਾਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੱਢ ਲਈ। ਸਾਰੀ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਤ 9 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲੇ ਕੇ ਵਰਤ ਖੋਲਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਹੀ ਵਰਤ ਖੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਗਿ: ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਵਿਚ ਫਲਾਂ ਦਾ ਰਸ ਪਿਲਾ ਕੇ ਵਰਤ ਖੁਲਵਾਇਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਜਦੋਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਹੁਤ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦਿਖਾਈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਤ 9 ਵਜੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹਣਾ ਸੀ। ਲੋਤਾਂ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਜਿੰਮੇਦਾਰ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਤਿਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਦੀਪਮਲਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

45. ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਡਰਾਪਸ਼ੀਨ—ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਰਤ 9 ਜਨਵਰੀ 1960 ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਇਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 11 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ। 11 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਾਮ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਵੇਲੇ ਮਾਸਟਰ ਮੁਰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਸੰਤ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਵੀ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪੂਰਾ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਚ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੱਖ ਵਿਚ ਜਲਸਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੁਡਿਆਹਾ ਅਤੇ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਦੀ ਗਿਣੀ ਮਿੱਥੀ ਚਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ 14 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤਸਰ ਵਿਚ ਵੀ 11 ਤਾਰੀਖ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੁਹਰਾਈ ਗਈ। ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੇਮ (ਪੁਸਤਕ —ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਫ਼ਾ 19) ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਇਕ ਗਿਣੀ ਮਿੱਥੀ ਸਾਜ਼ਿਸ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਤਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਇਹ ਸਾਰਾ ਡਰਮਾ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਈ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਖ਼ਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਇਸ ਤੁਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਰਦੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ 15 ਜਨਵਰੀ 1961 ਨੂੰ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਹਿਸਾਬ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਕੀ ਗੀ (ਟੁਬਿਊ 16.1-61)। ਇਹ ਐਗ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਨੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਖੀਰ ਇਹ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ 16 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਸਤਾਹੁਣਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਿਰੁਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

46. 21 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਬਜ਼ਿੰਦਪੁਰ ਦੇ ਪੰਚਮੀ ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਪਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਾ ਫੇਅਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਧਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਗਲਤ ਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਮੌਰਚਾ ਮੁਅਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਇਕ ਸਮਝੌਤਾ—ਨਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ। ਮੌਰਚੇ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇਗੀ।” ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਉੱਜ ਵੀ ਇਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ, ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਤੇ ਸਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਨ ਸੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਾਲ ਇਕ ਪੱਖੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਾਢੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁੰਚਾਇਆ।

47. ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨੀਂ ਬਚਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਨੇਤਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨਾਲ ‘ਸੰਤੋਂ’ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਲਗਤਗ ਸਾਰੀ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਖਬਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। 29 ਮਈ ਨੂੰ ਮੌਰਚੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲੇ ਜਿਹੇ ਥਾਂ ਇਕ ਟੈਲੀਫੋਨ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਨਿਸਚਤ ਆਦਮੀ ਹੀ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ, 80 ਰੁਪੈ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1000 ਰੁਪੈ ਮਹੀਨਾ ਤਨਖਾਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਖਬਰ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਨਿਰੱਖ ਅਕਾਲੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਹਰਗੁਰਾਨਾਦ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਇਕ ਪੈਂਫਲਟ (‘ਗਦਾਰਾ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਕੀ ਸਜ਼ਾ’—18.5.1973) ਦੇ ਸਫ਼ਾ 3 ਉਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਤਾਬੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

48. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗੁਰਾਨਾਦ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾ ਤਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਸੰਤ ਫਰਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ‘ਆਪਣਾ ਵਰਗਾ’ ਵੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮੌਰਚਾ ਖਰਮ ਹੋਣ ਮਹਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪੈਣ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਖਤਰਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਨਾ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਾਰਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਂਗਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਖੈਰ ਇੱਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਫੁਟ ਰੁਕ ਗਈ। 6 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਂਗਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ 8 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਸਵਾਗਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੁਰਦਾਬਾਦ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

49. 8 ਫਰਵਰੀ 1961 ਨੂੰ ਸੰਤ-ਨਹਿਰੂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਥੇ 9 ਤੋਂ 10 ਵਜੇ ਤਕ ਦੋਹਾਂ ਇੱਕਲਿਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਰੋਬੰਸ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਲ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਚਾਹ ਵੇਲੇ ਬੁਲਾ ਲਏ ਗਏ। ਸਤ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਨਹਿਰੂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਦਲੀਲ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਜਾਣਕਾਰੀ। ਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਸੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੇਵਾ, ਸਰਗਰਮੀ, ਲਗਨ ਤੇ ਪਹਿਲੋਂ ਕੀਤਾ ਕੰਮ। ਸੰਤ ਜੋਸੀਲਾ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਨੇਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਸਟੇਟਸਮੈਨ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀਤਕ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖੈਰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਸੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸੰਤ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ‘ਛੇਤੀ ਹਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਰਹਿਰੂ ਕੋਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ।’ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਕਬਾ ਗੰਜ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ’ਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਗੱਲਬਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਵਾਂਗਾ।

50. ਅਗਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ 1 ਮਾਰਚ 1961 ਨੂੰ ਹੋਈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਸੰਤ ਇਕੱਲੇ ਤੇ ਫਿਰ ਗੱਲ, ਗੁਜਰਾਲ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੈਰੋਂ ਵਿਰੁਧ 15 ਸਫੇ ਦਾ ਯਾਦ ਪੱਤਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦਿਨ 1 ਮਾਰਚ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਂਗਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਫੇਰ ਦੁਹਰਾਈ। 3 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨ-ਫਰੰਸ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਲਈ ਪੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਂਗਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੈ। ਜਗਾਧਰੀ ਵਿਚ 6 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਭਾਸ਼ਾਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਹ ਮਨਵਾ ਕੇ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਜੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਮੈਂਵੇਂ ਰਹੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।” ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਬਿਆਨ ਸਾਫ਼ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਮੰਗ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ 4 ਦਿਨ ਬਾਅਦ 10 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਲਾ ਤੇ ਸੇਰੇ ਵਾਲਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਗਾਹ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜ਼ਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਹਿਲਪੁਰੀ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਭੌਂਗ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਉਮਰਾਨੰਗਲ, ਟੰਹਰਾ ਅਦਿਕ ਕਾਰਜਕਾਰਣੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਂਗਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਦਰੀਰਾਂ ਭੜਕਾਉ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ

ਠੰ�ੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ । ਇਹ ਬਿਆਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਫੁੱਟ ਦਾ ਸੂਰਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੇ ਹੱਥ ਦਾ ਸੂਚਕ ਵੀ ।

51. ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਬਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਕਾਂਗਰਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਇਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । 28 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਅਬਾਦੀ ਦਾ ਤਬਾਦਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੂਬਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 2 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਸੰਤ ਨਹਿਰੂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾਵਾਂਗਾ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੌਰਚਾ ਦਲ ਨੂੰ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਮੁਅੱਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਮੌਰਚਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਬੰਬਈ ਵਿਚ 16 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ‘ਇਕ ਮਾਡਲ ਸੂਬਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ । 28 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਲ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੌਰਚੇ ਲਈ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਨਹਿਰੂ ਸੰਤ ਮੁਲਾਕਾਤ 12 ਮਈ 1961 ਨੂੰ ਹੱਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ।

52. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ — 12 ਮਈ 1961 ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਨਹਿਰੂ-ਸੰਤ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ । ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਸਫਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ । ਸੰਤ ਨਹਿਰੂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰਾਹ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਨਾਜੂਕ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । 13 ਮਈ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਗ ਛੱਡਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਗਦਾਰ ਹੋਵਾਂਗੇ । ਹੁਣ ਜਦੋਂ 57129 ਗਿਊਡਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ । ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਗ ਆਪਣੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਵੱਲ ਸੀ । 15 ਮਈ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਂ ਸੰਤ ਜੀ ਤੇ ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਾਂਗੇ । 16 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਗਾਨਗਰ ਤੋਂ 1000 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਮੁੜ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ । 17 ਮਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕ਷ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਫੇਰ ਵੀ ਨਾ ਛੱਡੀ । ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ 27 ਮਈ ਨੂੰ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ 28 ਮਈ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਹਾਊਸ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬਣਾ ਲਈ ।

53. 27 ਮਈ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮੰਗ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 8 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਲਕ ਮੁਖਬੈਣ ਸਿੰਘ, ਚੰਧਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲਵੀ, ਡਾ: ਹਰਬੰਦ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੰਸੀਪਲ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ — ਉਦੋਂ ਮੁਅੱਤਲ), ਕੇ. ਜੀ. ਜੋਧ, ਬੇਦੀ ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਵਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੋਨਜ਼ ਫੈਫਰੇਸ਼ਨ) ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

54. 28 ਮਈ 1961 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਨਰਲ ਬਾਡੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਗੈਰ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਨੇਤਾ ਸਨ — ਡਾ: ਕਿਚਲੂ, ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਸਰਮਾ, ਕੇ. ਜੀ. ਜੋਧ, ਪੰਡਤ ਸ੍ਰੀਦਰ ਲਾਲ, ਸੇਠ ਰਾਮ ਨਾਥ, ਉਪਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਆਦਿਕ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੱਖ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ। ਮਤੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਤੇ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਮਰਨ ਵਰਤ 15 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਹੈ ਅਤੇ 40 ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਹ ਮਹਾਨ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਛਰਜ ਮੇਰਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵਰਤ ਰੱਖਾਂ। ਜਦੋਂ ਸਿਪਾਹੀ ਜਿਊਂਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਨੇਤਾ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਇਜ਼ਲਾਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।” (ਟਰਿਬਿਊਨ 25.5.61)।

55. ਇਸੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਡੱਬੇ : ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਣਾ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਨੇਤਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਪਰ ਇਸ ਇਜ਼ਲਾਸ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਕਾ ਚਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

56. ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਇਜ਼ਲਾਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤ ਰਖਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਦੀ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੁਹਰਤ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ ਜੋ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ‘ਸਪੂਰਨ’ ਸਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਸਿਹਰਾ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ।

57. 29 ਮਈ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਮੈਂ ਸੰਤ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਨਹਿਉ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਭਾਵ ਨਗਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਤਕਰੀਰ ਤੇ ਵਾਇਦੇ ਦੀ ਬਿਨਾ ਤੇ ਛੁੜਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਕਤ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੁਟ ਦਾ ਮੁਕਾਮ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਛੁਡਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਠੀਕ ਹੀ ਸਨ।” ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਟਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ 1 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਮੁੜ ਸੁਣੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦਿਨ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਵੈਰਾਗੀ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਜ਼ੀਠਾ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਨੀ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਭੌਰਾ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਾਹਿਲਪੁਰੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਹ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੇ ਵਾਲਾ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਭੈਣੀ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਰਵੇਸ਼, ਸੰਤ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਟਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਪੂਰਨ ਚੰਦ ਅਜ਼ਾਦ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। 11 ਜੂਨ ਨੂੰ ਰਮੇਸ਼ਵਰਾ ਨੰਦ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

58. ਇਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ 29 ਜੂਨ 1961 ਨੂੰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਫਿਫ਼ੇਸ ਮਕਾਸਟਰ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਰਾਲ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਸ਼ੋਕ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਭੋਗ ਉਪਰੰਤ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਬਕਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਡੇਰੇ ਲਗਾ ਲਏ। ਪਹਿਲੀ ਜਲਾਈ ਨੂੰ ਹੁਣਿਆਰੇ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਿਜਾਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਪਾਗਲਪਣ ਹੈ।

59. 12 ਜੁਲਾਈ 1961 ਨੂੰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਜਨਮਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿੱਥੇ ਗੱਲ ਮੰਨ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਖੀਰ 15 ਅਗਸਤ 1961 ਦੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਮੰਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

60. ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਬਣੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ 28 ਮਈ 1961 ਤੋਂ 14 ਅਗਸਤ 1961 ਤਕ ਅਰਥਾਤ 78 ਦਿਨ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਹੀ ਡੇਰੇ ਲਗਾ ਲਏ ਸਨ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਲਸੇ, ਜਲੂਸ ਤੇ ਸਭਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਰਮ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਗ੍ਰ੒ਡਤਾਰੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਅਤੇ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਸਾਜਸ ਅਧੀਨ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮੋਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਵਾਲੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨ ਵਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸਿਰਫ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਵਰਤ ਰੱਖਾਂਗਾ ਵਾਲਾ ਠੰਢਾ ਢਿਲਾ ਬਿਆਨ ਇਕੱਲੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਤਾ।

61. 17 ਅਗਸਤ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ। 18 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਇਕ ਫਾਰਮੂਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅੜਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 19 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਇਹ ਫਾਰਮੂਲਾ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 22 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। 23 ਤੋਂ 25 ਅਗਸਤ ਤਕ ਸੰਤ ਤੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਫੇਲ੍ਹੇ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ 26 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮੌਲੀ ਚੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ, ਕੇ. ਐਮ. ਮੁਨਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਦਿਗ ਵਿਜੈ ਨਾਥ, ਨੇਤਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ। 28 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦੇਣਗੇ।

62. 29 ਅਗਸਤ 1961 ਨੂੰ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਹਾਂ ਕੀਤੀ। ਨਹਿਰੂ ਦੇ ‘ਸੂਬਾ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ’ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੇ ਰਮੇਸ਼ਵਰਾਨੰਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਰਤ 31 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 1 ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਦੀ ਮੁੜ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਸਾਲਸ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੰਗ ਰੱਖੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਇਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਕੇਸ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦੇਸਾਈ ਨੇ ਵਿਚੱਲੇ ਦੀ ਮੰਗ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਹੱਦੜੇਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ (ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਮਤੀ ਨੇ — ਪਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੇਖੀ ਵਿਰੋਧ) ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। 5 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸੁਪਰਇੰਟੈਂਟ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਤੁੜ, ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। 7 ਸਿਤੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਭਗੋੜੇ ਦੋਸ਼ੀ ਰਚਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। 9 ਸਿਤੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਕ੍ਤੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਤਕਰੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰੋਟੋਸਟ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ। 12 ਸਿਤੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਪਰ ਪਾਕਿ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ। 15 ਤੇ 16 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਅੰਬਾਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਨਾਭਾ, ਫਤਹਿ ਗੜ੍ਹ, ਜੈਤੋ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਤੇ ਫਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ ਦਾਖਿਲ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਗੁਫਤਾਰ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਦੀ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਵੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 18 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ—ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਗਲਬਾਤ ਫੇਰਲ ਹੋ ਗਈ। 20 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਅਸੈਂਬਲੀ 'ਚ ਵਾਕ ਆਊਟ ਕਰ ਗਏ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ—ਸਰਕਾਰ ਗਲਬਾਤ ਚਲੀ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਬੰਗਲੋਰ ਦਾ ਦੇਰਾ ਮਨਸੂਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ 26 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਫੇਰਲ ਹੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਲ ਵਲੋਂ ਗੱਲਬਾਤ ਖਤਮ ਤਾਂ ਹੋ ਗਈ ਪਰ 29 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਲਿਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁਜਿਆ ਤੇ ਫਿਰ 30 ਨੂੰ ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਮਲਿਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਉਸੇ ਦਿਨ ਸੁਨੇਰੇ ਲੇ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਗੱਲ ਇਕ ਸਿਤੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਹਾਈ ਪਾਵਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗ ਵਾਲੀ ਕਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਨਵਾ ਕੇ ਮਲਿਕ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ 90 ਮਿੰਟ ਬਹਿਸ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਮਲਿਕ ਮੁਖਬੈਨ ਸਿੰਘ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੇਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਅੰਤ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਰਤ ਤੋੜਨ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

63. 1 ਅਕਤੂਬਰ 1961 ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਸਤ ਵਜੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦੇ 48 ਵੇਂ ਦਿਨ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਰਤ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੋਟੀਫੀਕੇਸ਼ਨ ਜਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਕਥਿਤ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਨਿਰਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰੇਗਾ।”

64. ਮਰਨ ਵਰਤ ਬੋਹਲਣ ਮਹੱਤ੍ਵ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਰਦੀਦ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਹਾਈ ਪਾਵਰਡ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ। ਦਾਸ, ਛਾਗਲਾ ਅਤੇ ਰਾਮਾ ਸਵਾਮੀ ਆਇਰ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਵੇ। ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਨਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਈ ਵਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। 4 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਜਿਹੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰੇਗਾ। 9 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਰੋਸ ਕੀਤਾ। 13 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਨਾਮ

ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਪੀਤੀਜਲੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਸਵਾਮੀ ਮੁਦਾਲੀਅਰ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦਾ ਨਾਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਲਿਕ ਹਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਟੋਂਡ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

65. ਅੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਸ ਹਾਈ ਪਾਵਰਡ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਾਈਕਾਟ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 9 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਦਾਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ 6 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 13 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਤਾਂ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਕ ਮੌਬਰ ਛਾਗਲਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਮੰਡਰੀ ਲੈਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਾਂਅਦ 'ਚ ਠੀਕ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ)। ਦੂਜਾ ਮੌਬਰ ਐਸ. ਆਰ. ਦਾਸ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਡਰੀ ਅਸੋਕ ਸੈਨ ਦਾ ਸਹੂਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 'ਖੰਕਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਏ।

66. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 3 ਦਸੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਬੋਠਕ ਕੀਤੀ। 23 ਜਨਵਰੀ 1962 ਨੂੰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ [ਨੇਸ਼ਨਲਿਸਟ ਸਿੱਖ] ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਇਸ ਦਾ ਇਨਾਮ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦਾ ਮੌਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਅੰਡਵੋਕੇਟ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫਾਇਲਾਂ ਦੇ ਅਧਿਅਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਰਦੀ ਤਾਂ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਚਾਵਲਾ ਸ਼ਖਸੀ ਪੰਥਕ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

67. ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 9 ਫਰਵਰੀ 1962 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਉੱਜ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਜਦ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨੀਅਤ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ।

68. ਖੈਰ ! ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਪਰ ਮੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ 25 ਮਈ 1960 ਤੋਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਕੇ 1 ਅਕਤੂਬਰ 1961 ਤਕ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਅੰਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ 57129 ਆਦਮੀ ਜੇਲ੍ਹ ਗਏ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅਪੂਰਨ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਦਰਜਨਾਂ ਸਿੱਖ ਜ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਰਚ ਹੋਏ, ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇਬੰਦੀ ਬਨਣਾ ਸੀ।

69. ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਈਦ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀ ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਂਦੀ ਰਹੀ। ਸਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਤਖਤ

ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਬੇਹਿਸਾਬਾ ਗ਼ਬਨ ਹੁੰਦਾ ਦਿਹਾ ਅਤੇ ਅੰਨੀ ਲੁੱਟ ਮੱਚੀ ਰਹੀ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਨਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਰਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਆਗੂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੇ ਰਹੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜੇਲ੍ਹ 'ਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਵਰਤ ਬਾਰੇ ਨਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਅਸਰ। ਮੌਰਚੇ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਸ੍ਰਕਾਰ ਕੋਲ ਪਹੁੱਚਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

70 ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਗ਼ਲਤ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ। ਕਸੂਰ ਸੰਤ ਛਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਭੁੜ, ਗਿੱਲ, ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ (ਮਾ: ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ), ਡਾ: ਰਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, (ਮਾ: ਜੀ ਦੀ ਲੜਕੀ), ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਂਹ, ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਝਾਵਾਂ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਗੰਗਾਨਗਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਈਸ਼਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੇਲ, ਫੇਰੂਮਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ “ਸਿੱਖਾਂ” ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਦਲ ‘ਚੋ’ ਬੰਦੇ ਖਰੀਦਣਾ ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਬਨਾਉਣ ‘ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ, ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਗਦਾਰੀ, ਮੌਰਚਾ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਭੁਗਤ, “ਸਿੱਖਾਂ” ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਵਰਤ ਤੌੜਣ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਦਲ ਦੀ ਧੜੇਬੰਦੀ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ‘ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ’ ਮੌਰਚੇ ਨੂੰ ਛੇਲ੍ਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਮੌਰਚੇ ਦਾ ਅੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਦਾ ਥੀ ਬੋ ਕੇ ਹੋਇਆ।

ਮਾਸਟਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਨਾਮ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

1. 1 ਅਕਤੂਬਰ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣਾ ਵਰਤ ਪੁਣ ਪੂਰਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਖਾਲਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖੁੱਬਸੂਰਤ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਲਫ਼ਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਮਰਾਨੰਗਲ, ਗਿੱਲ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਝਾਵਾਂ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ ਬਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਤੁੜ, ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੇਦ ਵੀ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਅਤੇ ਲਫ਼ਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੇਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੌਕਾਵਾਂ ‘ਚੋਂ ਕਾਢੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ।

2. 15 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 20 ਤਾਰੀਖ ਤਕ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ। ਪਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਦੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਦਾ ਐਤਾਨ ਕੀਤਾ। ਨੋਟਿਸ ਵਿਚ 10 ਦੋਸ਼ ਲਾਏ ਗਏ ਸਨ—

- (1) ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਤੋੜੀ ਹੈ।
- (2) ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਾਇਆ।
- (3) ਜਿੰਦਗੀ ਪਿਆਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਦਾਨੀਆਂ ਗੁਆਈਆਂ।
- (4) ਪੰਥ ਖਤਰੇ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਵਟ ਕੀਤੀ।
- (5) ਤਹਾਡੀ ਪਾਲਸੀ ਸੱਕ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।
- (6) ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਅੜੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦਿਓ।
- (7) ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗੋ।
- (8) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਡੈਕੀਗੇਟਾਂ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਸੱਦ ਕੇ ਵਿਸਵਾਸ ਦਾ ਵੇਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।
- (9) ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਬੰਦ ਕਰੋ।
- (10) ਸਿੱਖ ਕੰਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਮਾਣ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ‘ਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਦੇ ਲਾਏ ਗਏ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ, ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ, ਸਤਵਾਂ, ਅਠਵਾਂ ਦੋਸ਼ ਤਾਂ “ਠੀਕ-ਜਹੋ” ਹੀ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਗੱਲਾਂ ਉਹੀ ਸਨ ਜੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦੋਸ਼ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਇਕ ਡਸਿਪਲਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਾਸਟਰ

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਗਿੱਲ, ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 16 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਤ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ 28 ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। 19 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੰਗਾਨਗਰ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਅਤੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਇਕ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਗਿੱਲ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੰਤ੍ਰੀ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 30 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੋਤ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ ਬਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁੜ, ਟੌਹੜਾ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੈਦ ਅਤੇ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ। 20 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਗਿੱਲ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਟੌਹੜਾ, ਸ਼ਿਵਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਪੂਰਲੀ ਆਦਿਕ 6 ਮੈਂਬਰ ਸ੍ਰੋਤ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਦੇ ਅਤੇ 101 ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

3. 21 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗੇਟ ਅੱਗੇ ਸਤ ਰੋਜ਼ਾਂ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਸੁਰੂ ਕਰ ਚਿੱਤੀ। 23 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਮਝੋਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਮੁਅੱਤਲੀ ਦੇ ਆਰਡਰ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਅੱਗੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਅੱਡਰ ਸਿੰਘ, ਗਿ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਜਾਂ ਚੇਤ ਸਿੰਘ; ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਾਂ ਸ਼ਰਮ ਸਿੰਘ ਸਨ। 25 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਤਖਤ ਵਿਚ ਉਸੇ ਥਾਂ ਪੜਤਾਲ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਿਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਈ 150 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਹਡਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਲਿਕ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਵਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ, ਉਲਫਤ ਆਦਿਕ ਨੂੰ 28 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੁਅੱਤਲੀ ਦੇ ਨੋਟਿਸ ਕੈਂਸਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। 28 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਚੰਪਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖਸ਼, ਸਿੰਘ, ਵੈਰਾਗੀ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ (ਮਾ: ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ), ਹੁਡਿਆਰਾ, ਸੰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਉਲਫਤ ਆਦਿਕ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਸਾਹਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ।

4. 29 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਦੂਜਾ ਇਤਹਾਸਕ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਵਰਤ ਛਡਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 10,000 ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸਜ਼ਾ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਵਾਸਤੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ।

5. 30 ਨਵੰਬਰ 1961 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੀ ਚੰਣ ਵਿਚ ਹੁਡਿਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਾਬਿਆਂ ਸਮੇਤ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ 74 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਬਾਕੀ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ 144 ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਵਾਲਾ ਸੀਨੀਅਰ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਹੁਡਿਆਰਾ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗਿੱਲ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਆਦਿਕ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ।

6. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੀ ਸਜ਼ਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਪਈ ਛੁੱਟ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਫਿਰ 'ਇੱਕ' ਹੋਇਆ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਨਰਲ

ਚੋਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 1962 ਵਿਚ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਕੇਵਲ 19 ਸੀਟਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਗੀਆਂ।

7: ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਨਵੀਂ ਭਰਤੀ ਹੋਈ। ਨਵੀਂ ਭਰਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਸਮੇਂ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਬੋਗਸ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਾਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 3 ਜੁਲਾਈ 1962 ਨੂੰ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਤੋਂ 5 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਡਸਿਪਲਨ ਤੋਤਣ ਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭਰਤੀ ਜਾਂ ਚੋਣਾਂ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਬਦਨਾਮੀ ਕਰਨ ਦਾ।

8. 16 ਜੁਲਾਈ 1962 ਨੂੰ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸਦ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਉੱਪਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਗਿੱਲ ਤੇ ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਬੇਇਜਤੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਦੈਣ। ਸੰਤ ਜੀ ਤੇ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਲੈਣ ਲਈ ਉੱਠ ਕੇ ਆਂਗਏ ਪਰ ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦਲ ਚੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਿਆਨ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ 22 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਵਿਚ ਕਨਵੈਸ਼ਨ ਸੱਦ ਲਈ।

9. ਇਕ ਗੱਲ ਏਥੇ ਕਹਿਣੀ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਕਿਉਂਕਿ ਡਸਿਪਲਨ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣਾ ਦਾਹੀਦਾ ਥੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮਝੇਤੇ ਲਈ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

10. 25 ਜੁਲਾਈ 1962 ਨੂੰ ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੂਰਨ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਚ (ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੌਦੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸਫ਼ਾ 383 ਅਨੁਸਾਰ) ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 155 ਵਿਚੋਂ 78 ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ 19 ਵਿਚੋਂ 8 ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਗੇ ਟੈਂਟ ਅੰਦਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕ (ਢੁਕਵੇਂ ਉੱਤਰ—ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ਾ 8ਈ) ਦੋਵੇਂ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਸਹੁਆਂ ਚੁਕਵਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਾਂਗਾ।

11. ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਪਣੇ ਮੰਨਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਬੀ. ਐਨ. ਮਲਿਕ ਅਨੁਸਾਰ (ਪੁਸਤਕ “ਮਾਈ ਡੇਜ਼ ਵਿਚ ਨਹਿਰੂ” ਦੇ ਸਫ਼ਾ 450 ਤੋਂ 459) ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਰ ਵਿਰੋਧੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ, ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਝੇਵਾਲਾ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਸਾਰੇ ਜਨਸੰਘੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਦਾ ਸਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਪ ਜਨਸੰਘੀ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਿਲਵਰਤਨ ਬਾਰੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। (ਅਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਢੁਕਵੇਂ ਉੱਤਰ ਸਫ਼ਾ 66 ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੰਮੀ ਦਰਦ 23-24 ਅਕਤੂਬਰ

1962) ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਨਸੰਘੀ ਅਤੇ ਕਾਗਰਸੀ ਨੇਤਾਂ ਤੇ ਵਰਕਰ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

12. 22 ਜੁਲਾਈ ਦੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ । ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੀ ਸਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਹੀ 3 ਅਹਸਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀਟੇ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਰਹੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਥੇ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਥਾਦੀ ਦੇ ਵਧਣ ਦਾ ਡਰ ਹੀ ਹੈ। 2 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹਾਲੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਹਰੀਜਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਨਾ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਮੰਗ ਛੱਡ ਦੇਣਗੇ।

13. 18 ਅਗਸਤ 1962 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਨਰਲ ਬਾਡੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦ ਲਈ ਗਈ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣੇ ਗਰੂਪ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਨੇ ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਤਧਾਨ ਸਨ ਗੜਬੜ ਦੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਕੇ ਚਿਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਪੁਲੀਸ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਸ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਸਾਬੀ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਪੁਲੀਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਤੇ ਗਿਰਫਤਾਰੀਆਂ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ।

14. ਸ: ਸ਼ੇਰੇਵਾਲੇ ਦੇ ਪੁਲੀਸ ਬੁਲਾਉਣ ਕਾਰਨ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਬੀਆਂ ਦਾ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਉੱਜ ਜੇ ਪੁਲੀਸ ਨਾ ਬੁਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਗੜਬੜ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਮੁੱਖੀ ਨੇਤਾਂ ਜੇਲ ਵਿਚ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਗਰੂਪਾਂ ਦੇ ਡੈਲੀਗੋਟਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਏ। ਸੰਤ ਦੇ ਸਾਬੀਆਂ 200 ਡੈਲੀਗੋਟਾਂ 72 ਸਰਕਲ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ 9 ਐਮ. ਐਲ. ਏੱਜ. ਨੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਪਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਗਰੂਪ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿੱਜੀ ਕੋਲ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ 230 ਡੈਲਾਗੋਟ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ।

15. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਤਿਆਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਗਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਮੁਕ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਪਾੜ ਪੈ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਗਰੂਪ ਦੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 15 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੇ-ਵਸਾਹੀ ਦੇ ਮਤੇ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਨੇ 2 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਜਲਾਸ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਪ੍ਰਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜੋਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਜਨਸੰਘ, ਕਾਗਰਸ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ 1958 ਵਾਂਗ ਫਿਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।

16. 2 ਅਕਤੂਬਰ 1962 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇਵਾਲਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੇ-ਵਸਾਹੀ ਦਾ ਮਤਾ 72 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 76 ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ

ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਸਲੀ ਤਾਕਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਟੇਜ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇੰਡੜਾਮ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਹਾਰ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਅਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਤੇੜ ਲਏ ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਸੀ ਸਟੇਜ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ।

17. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੈੱਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗਿਆਨੀ ਭੱਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਛਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਸੰਵਾਹਾਂ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਸਿੱਤੇ ਅਤੇ ਅਪਣੀਆਂ ਸੰਵਾਹਾਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇੰਡੜਾਮ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਤਖਤ ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੇ ਪੂਰਾ ਅਮਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ।

18. ਸਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਵਲ ਨੇ 4 ਨਵੰਬਰ 1962 ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਅੰਛਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ।

19. 1962 ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਦੋ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਕ ਸੀ ਪੁਰਾਨਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਜਥੇਦਾਰ ਅੰਛਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ) ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਆਦਿਕ ਵਾਸਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਲੀ, ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਯੋਗ ਸਾਹਿਬ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

20. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਇਹ ਫੁੱਟ ਪੁਰਾਣੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਲੜੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਫੁੱਟ 1926 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਮੰਨਣ ਤੇ ਨਾਂ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸੇ: ਬਾਬੀ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਅਤੇ ਨਾਂ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਾਂ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੌਮੀ ਆਦਿਕ। ਫਿਰ 1947-48 ਵਿਚ ਉੱਪਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਗਰੂਪ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਰਾਝੇਵਾਲਾ ਗਰੂਪ। ਤੌਸਰੀ ਵਾਰੀ 1951-52 ਵਿਚ ਪੈਪਸੂ'ਚ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮ, ਦਾ ਵੱਕਰਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਮਾਲਵਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ)। ਚੌਥੀ ਵਾਰੀ 1956 ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਮ ਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਅਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਸਨ ਹੁਕਾਮ ਸਿੰਘ, ਰਾਝੇਵਾਲਾ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ। ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰੀ 1962 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ, ਕਿਲ੍ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇ ਵਾਲਾ ਦਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗਿੱਲ, ਉਮਰਾਨੰਗਲ, ਤੁੜ, ਟੇਹੜਾ, ਭਾਵਾਂ, ਬੁਧੀਰਾਜਾ ਆਦਿਕ। ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਬ ਸੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੌਰੋਂ, ਕਾਂਗਰਸ, ਜਨਸਿੰਘ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਰੀਪਬਲਿਕਨ, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਗੋਕੇ, ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ, ਰਾਝੇਵਾਲਾ ਆਦਿਕ ਦਾ।

21. 1926 ਦੀ ਫੁੱਟ ਵਿਚ ਸਮੱਝਤਾ ਵਾਢੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੋਧੀ, 1947 ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਰੋਧੀ, 1951-52 ਵਿਚ ਸਾਮਰਾਜ ਤੇ ਸਾਮਵਾਦੀ ਅਕਾਲੀ, 1956 ਵਿਚ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਤੇ ਸ਼ਹ ਅਕਾਲੀ, 1962 ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੱਟ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਭਾਪੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਦੀ ਪਈ ਫੁੱਟ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈਡੇ (ਜੱਟ ਭਾਪਾ) ਸਵਾਲ ਦੀ ਫੁੱਟ 1962 ਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਪਖੋਂ ਇਹ ਕਾਬਲੇ ਗੈਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ 'ਦੂਸਰਾ' "ਅਕਾਲੀ ਦਲ" ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲੋਂ ਕੋਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਪੜੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਕਰਚੇ ਸਨ।

22. ਖੇਰ! 1962 ਦੀ ਫੁੱਟ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਸ ਅਤੇ ਹੋਸਲਾ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ। ਵਰਕਰਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਾਰੇ ਨਿਰਾਸਤਾ, ਰੰਜ ਅਤੇ ਬੇਦਿਲੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।

1962 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤਕ

(1962—1966)

1. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਇਕ ਹੂਪ ਵਿਚ 1 ਅਕਤੂਬਰ 1961 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ 1962 ਦੀ ਫਰਵਰੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਹਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਰਦਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ 21 ਲੱਖ 39 ਹਜ਼ਾਰ 913 ਵੋਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 15 ਲੱਖ 41 ਹਜ਼ਾਰ 185 ਵੋਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ 5 ਲੱਖ 97 ਹਜ਼ਾਰ 723 ਵੋਟਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਕਾਂਗਰਸ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਸੋਸਲਿਸਟ ਅਤੇ ਅਜਾਦ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਵੰਡ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 19 ਸੀਟਾਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 90 ਸੀਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਬਾਕੀ 45 ਸੀਟਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ। ਉਜ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀਆਂ ਇਹ ਵੋਟਾਂ 1952 ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੁਅਤ ਅਤੇ 1957 ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ ਸਨ। 1952 ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 186 (ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੈਪਸੂ) ਸੀਟਾਂ ਵਿਚੋਂ 33 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ 154 'ਚੋਂ 19, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 1952 ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੋਟਾਂ ਦਾ 14·7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੇ 1962 ਵਿਚ ਕੁਲ ਵੋਟਾਂ ਦਾ 11·7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵੋਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਨੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਕੈਰੋਂ 34 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਕੈਰੋਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਰਾ ਫੇਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਕਹੀ।

2. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਅਪੋਜੀਸ਼ਨ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਸਾਂਝੇ ਗਰੁ ਵਿਚ ਚੋਂ ਦੇਵੀ ਲਾਲ, ਜਗਤ ਨਰੈਣ, ਕਮਰੇਡ, ਸੋਸਾਇਟ, ਰੀਪਬਲਿਕਨ, ਜਾਸੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਇਕ ਗਰੁਪ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। 1962 ਦਾ ਸਾਲ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਦਾ ਪੱਕਾ ਬੀਜ ਬੀ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋਇਆ।

3. 22 ਅਕਤੂਬਰ 1962 ਨੂੰ ਚੀ.੫ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਚੀ.੫ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਕਾਫੀ ਇਲਾਕਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬਿਆਨਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਜਦੋਜਹਿਦ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। 23 ਦਿੰਦੀ ਸੰਵਾਦ 1962 ਨੂੰ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੀ.੫ੀ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

4. 24 ਦਿੰਦੀ ਸੰਵਾਦ 1962 ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ

ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਮਹਾਂ ਜਬੇਦਾਰ ਬਾਪ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੱਕ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ 7 ਫਰਵਰੀ 1963 ਨੂੰ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ 50,000 ਰੁਪੈ ਦਾ ਚੈਕ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ੀ ਹਮਲੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਜੁਟ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਲਾਈ ਜਾਂਦੇ “ਦੇਸ਼-ਗਦਾਰੀ” ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰ ਧੋ ਦਿੱਤਾ।

5. ਪਰ 11 ਮਾਰਚ 1963 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ-ਹਿਮਾਚਲ ਜਨ-ਸੰਘ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੂਬਾਈ ਅਸੈਂਬਲੀ ਭੰਗ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਇਲਾਕਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

6. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਚੌਧਰੀ ਲੱਖੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਰੋਸ ਵਲੋਂ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਉਮਰਾ ਨੰਗਲ ਅਤੇ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਬਾਹਰ ਧਰਨਾ ਮਾਰਨਗੇ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਹਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗ੍ਰਾਹਤਾਰੀ ਵਿਰੁਧ ਰੋਜ਼ ਵਜੋਂ 24 ਅਪ੍ਰੈਲ 1963 ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਣਦੱਸੀ ਥਾਂ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਗਿਆਤਵਾਸ ਦੇ 40 ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ 2 ਜੂਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਅਗਿਆਤਵਾਸ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

7. ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਗਿਆਤਵਾਸ ਤੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ 14 ਮਈ ਨੂੰ (ਮਾਸਟਰ) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ 30 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁਧ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦਾ ਮਤਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 14 ਮਈ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਝੇਵਾਲਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਦਦ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ। 16 ਮਈ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਵੋਟਾਂ ਵਾਸਤੇ 18 ਜੂਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਮਿੱਥੀ ਗਈ।

8. 18 ਜੂਨ 1963 ਨੂੰ ਬੇਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਮਤੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ 62 ਅਤੇ ਵਿਰੁਧ 81 ਵੋਟਾਂ ਪਟੀਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਤਾ ਰੱਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਾਰ ਦਾ ਇਹ ਦੂਜਾ ਪੜਾ ਸੀ।

9. ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਅਗਸਤ 1963 ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪੈ ਗਈ। 31 ਅਗਸਤ 1964 ਨੂੰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ (ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ) ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਕਠਪੁਤਲੀ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਲਾਲਰ ਰਹਿਤ ਵਰਕਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। 27 ਸਿੰਤਬਰ 1963 ਨੂੰ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

10. 1963 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਚੌਧਰੀ ਦੇਵੀ ਲਾਲ, ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੂਲ ਗਨੀ ਡਾਰ, ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰੈਣ ਆਦਿਕ ਅਪੋਜੀਸ਼ਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ (ਸੰਤ ਦਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕੈਰੋਂ ਵਿਰੁਧ 32 ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 29 ਅਗਸਤ 1963 ਨੂੰ ਹਰਦਵਾਰੀ ਲਾਲ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਵਿਲੋਂ, ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਚੰਦਰ, ਵਰਿੰਦਰ, ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਆਦਿਕ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. (ਜੋ ਇਕ ਵਖਰੇ ਗਰੂਪ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀ 'ਚ ਬੈਠਦੇ ਸਨ) ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਕੈਰੋਂ ਵਿਰੁਧ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿਤਾ ਤੇ ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਤਨੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪੈਣ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਰਾਸਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਕੈਰੋਂ ਵਿਰੁਧ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ 28 ਅਕਤੂਬਰ 1963 ਨੂੰ ਕੀਤੀ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਬਕ ਚੀਫ਼ ਜਸਟਿਸ ਐਸ. ਆਰ. ਦਾਸ ਨੇ 5 ਦਿਸੰਬਰ 1963 ਨੂੰ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। 22 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਅੰਦਰ ਇਕ ਗਰੂਪ 'ਪਰਜਾਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਵਖਰਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ 17 ਜੂਨ 1964 ਕੈਰੋਂ ਵਿਰੁਧ ਦੋਸ਼ ਸਾਬਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਮੁੜ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ।

11. 1963 ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 1964 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਉਂਜਤਾਂ ਪਿਛਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਬੇਦਾਰ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਕਤਾ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇਹ ਯਤਨ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜਬੇਦਾਰ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 22 ਜਨਵਰੀ 1964 ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਾਸਤਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੋੜਾ ਦੱਸਿਆ। ਸੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੋਹੜ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਅਤੇ ਜਬੇਦਾਰ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਵਧ ਏਕਤਾ ਕਮੇਟੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਥੈਰ, ਇਹ ਏਕਤਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਅਕਾਲੀ ਹਲਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੱਟੀ ਦੀ ਉਪ ਚੋਣ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਜਿੱਤੀ ਇਸ ਸੀਟ ਤੇ ਜਿਸਦੀ ਚੋਣ ਮਾਰਚ 1964 ਵਿਚ ਹੋਈ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 22442 ਸੰਤ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੂੰ 18747 ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੂੰ 2745 ਵੋਟਾਂ ਪਈਆਂ। ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਈ।

12. 1964 ਵਿਚ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਵਿਰੁਧ ਬੇਪੂਤੀਤੀ ਦੇ ਮਤੇ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਫਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਬੋਰਡ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਨੋਟਿਸ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਜੂਨ 1964 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਾਂਗ੍ਰੇਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪ੍ਰੰਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਮਰਕਜ਼ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੁੜੀਸੀਅਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ 4 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਇਸ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ 61 ਮੈਂਬਰ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਏ। ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਬਿਤੀਆਂ ਨੇ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਵੱਖਰੀ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ 78 ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਾਭ ਸਿੰਘ ਗੁਨਾ (ਜੋ ਸੰਤ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਬੈਠਾ ਸੀ) ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਰਵਾਈ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੇਰੇਵਾਲਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

13. ਹੁਣ ਦੇਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਕ ਵਾਰ ਸਾਂਝੇ ਝੰਡੇ ਹੋਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਕੁਝ ਨਿਹੰਗਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਜੋ ਕਿ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਮੌਰਚਾ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। 7 ਜੂਨ 1964 ਨੂੰ 11 ਮੈਂਬਰੀ ਸਾਂਝੀ ਮੈਕਸ਼ਨ ਕਮੇਟੀ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਾਂਝਾ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਲੈ ਆਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ 16 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵਧੇਰੇ ਹਨ (ਵੇਖੋ ਟਰਬਿਊਨ 17-2-64) ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੱਖਰੀ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਟੋਹਰਾ, ਤੁੜ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਰੀਂਹ ਸਨ। ਸੰਤ ਨੇ 26 ਜੁਲਾਈ ਤੱਕ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬਾ ਚੇਤ ਸਿੰਘ (ਨਿਹੰਗ ਦਲ) ਅਤੇ 21 ਮੈਂਬਰੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਐਲਾਨ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਂ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੁਖ ਹੜਤ ਲ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 26 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥਤਾਰ 15 ਨਿਹੰਗ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਇਸ ਦਿਨ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੀਆਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਖੂਬ ਚਿੱਕੜ ਉਛਾਲਿਆ। 28 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਬੇਬੰਚੀ) ਨੇ ਇਕ ‘ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਮੇਟੀ’ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੌਰਚਾ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਨੇ ਪੜਤਾਲ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ।

14. ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਦੋਜ਼ਹਿਦ ਦੌਰਾਨ 11 ਜੂਨ 1964 ਨੂੰ ਦਾਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਬਾਰੇ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ 17 ਜੂਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਨੇ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਦਾਗੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ 14 ਜੂਨ 1964 ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪਦ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਕੈਰੋਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਬੁਝ ਅਸਰ ਹੋਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਜਿਸ ਨੇ ਅੱਠ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸ਼ਹਾਨਾ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਹੁਣ ਇਕੱਲਾ ਸੀ। 27 ਮਈ 1964 ਨੂੰ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ 14 ਜੂਨ ਦਾ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿ ਹੁਣ ਕੈਰੋਂ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੈਂਟਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਥ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

15. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਏਕਤਾ ਜੋ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਸੀ ਉਹ ਚਹੁੰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰ ਨਫਰਤ ਲੈ ਕੇ ਆਈ। ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫਿਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਚਿੱਕੜ ਸੁਟਣਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਦਮ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ 29 ਜੁਲਾਈ 1964 ਦੇ ਦਿਨ ਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੰਤ ਦੇ 40 ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਪਏ ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪਾੜੀ

ਗਈ। ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਗੁੜ ਖਾਨੀ ਤੇ ਵੈਦ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਬੋਰਡ ਲਾਹ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੋਰਡ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪਹੁੰਚੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੇ 16 ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਡਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

16. ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਲ ਦੀ ਇਸ ਹਰਕਤ ਵਿਕੁੱਧ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਰੋਸ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਅਰਥੀ ਸਾਝੀ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ 6 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸਰਾਂ ਵੱਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਰ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਬਚਾਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਕ ਦੋ ਹੋਰ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪੰਥਕ ਕਲਵੈਨਸ਼ਨ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ 19 ਨਵੰਬਰ 1964 ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ, ਜੱਥੇਦਾਰ ਉਪਮ ਸਿੰਘ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਡੇਵਾਲਾ ਸਨ। ਏਕਤਾ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਏ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਵੀਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸੰਤ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।

17. 17 ਜਨਵਰੀ 1965 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੌਣਾਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ-ਅਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਚੌਣ ਸਮੱਝੇਤੇ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ (ਸਾਬਕ ਐਮ. ਐਲ. ਏ) ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਪਾਰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਚੌਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 19 ਨਵੰਬਰ 1964 ਈ: ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਤ ਮਾਸਟਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਤੁੜ ਤੇ ਗਿਆਂ ਕੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੰਤ ਨੇ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

18. 17 ਜਨਵਰੀ 1965 ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚੌਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 90, ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੂੰ 45 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜਿਵ ਸਿੰਘ ਝਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਕੰਵਰਾਨੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਹਾਰ ਗਏ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬੁਧੀਰਾਜਾ ਵੀ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਡੇਵਾਲਾ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

19. 20 ਜਨਵਰੀ 1965 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਅਣਦੱਸੀ ਥਾਂ ਲਈ (ਅਗਿਆਤਵਾਸ) ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਸੰਤ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦਿਖਾ ਸਕਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਾਸਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਣ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ 21 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਮਾਈਦਾਰ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਗੂ ਕਾਮਰੇਡ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਨੰਦ ਆਦਿਕ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੋ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਦੀ ਜਿੱਤ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ

ਦੀ ਮਦਦ ਕਾਰਨ ਹੋਈ। ਇਹ ਕਾਮਰੇਡ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸਿਰਫ਼ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

20. 12 ਮਾਰਚ 1965 ਨੂੰ ਸਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਚੋਣ ਵਿਚ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਵਾਲ ਨਾ ਛੇਡਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਚਰਚੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਿਹਾ। ਸਿਰਫ਼ 29 ਅਪ੍ਰੈਲ 1965 ਦੀ ਇਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ, ਦੋਹਾਰੇ ਆਦਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 2 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕਾਰਜ ਕਾਰਣੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮਸਲਾ ਫਿਰ ਛੇਡਿਆ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਵਾਲੇ ਐਲਾਨ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਗਰਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

21. ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਉਪਰਾਲੇ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। 24 ਜੂਨ 1965 ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ 25 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸੰਤ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਂਝਾ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 15 ਦਿਨ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਐਕਸ਼ਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। 26 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਗਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਗਰੁਪ ਫਿਰ ਇਕੋ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੇਤੇ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਬੱਝ ਗਈਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦੋਵੇਂ ਨੇਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸੈਟਰਲ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ 4 ਜੁਲਾਈ 1965 ਦੇ ਦਿਨ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਕੀਤੀ ਗਈ 'ਨਲਵਾ ਕਾਨਫਰੰਸ' ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਦਿਨ ਸੂਬੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਈਦ ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮਤੇ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ "ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ" ਦੇ ਮਤੇ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। "ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਰੀਪਬਲਿਕ ਅੰਦਰ ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ।"

22. ਉਪਰੋਕਤ ਮਤੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਬੇਬਦੀ) ਨੇ ਕੀਤੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਿਮਾਇਤ ਹੋਈ ਪਰ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾਂ ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਟੋਟ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ। ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਬੁਧੀਰਾਜਾ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਂ ਨੇ 19 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ ਸਿੱਖ ਸਟੋਟ ਖਿਲਾਫ਼ ਰੈਲੀਆਂ ਕਰਨਗੇ।

23. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹੋਂ ਦਿਨੀ ਅਗਿਆਤਵਾਸ 'ਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। 20 ਜਨਵਰੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਤੇ ਸਰਗਰਮ ਪਬਲਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਅੰਤ 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਮੁੜ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਿਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰੈਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ ਦੇ ਮਤੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੱਲਾ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਤਾਰੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਕਾਂਗਰਸ ਖਿਲਾਫ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸੰਤ ਨਾਲ ਸਮੱਝੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ।

24. 10 ਅਗਸਤ 1965 ਨੂੰ (ਸੰਤ) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸਟੈਂਡ ਲੈਣ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਸੰਤ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ 15 ਅਗਸਤ ਤੱਕ ਏਕਤਾ ਕਕਨ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ 15 ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਮੰਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ 16 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵਾਸਤੇ 25 ਦਿਨ ਦੇ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੱਗੇ 25000 ਸੰਗਤਾਂ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ 350 ਡੈਲੀਗੇਟ, ਸਰੋਮਲੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 100 ਮੈਂਬਰ, 8 ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

25. 22 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਬੇਬਦੀ) ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਜਦੋਂਜਹਿਦ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨ। 23 ਅਗਸਤ 1965 ਨੂੰ ਮੰਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਏ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਬੇਬਦੀ) ਅਤੇ (ਪੰਤ) ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। 25 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤ ਦੇ ਵਰਤ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 27 ਅਗਸਤ 1965 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 37 ਮਹੀਨਿਆਂ (ਜੁਲਾਈ 1962) ਮਗਰੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮਿਲੇ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁਣ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਅਸੂਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਫੇਵਾਲਾ ਨੇ 31 ਅਗਸਤ 1965 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦ ਲਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 40 'ਚੋਂ 15 ਕਾਂਗਰਸੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਨਹੈਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਪੁਰੀ, ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤੀ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹੋਕੇ, ਹਰਿਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ, ਉਮਰਾਓ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਸੰਘੂ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੈਤਾਵਾਲਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਅਸੂਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਚਲੀ ਪੰਤ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਨਾ ਕੀਤੀ।

26. 1 ਸਿਤੰਬਰ 1965 ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਜੇਵਾਲੇ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਰਿਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਨੌਬਤ ਨਾ ਆਉਂਦੀ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਰੀਜਨਲ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। 2 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। 3 ਸਿਤੰਬਰ 1965 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਵੈਰਾਗੀ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ, ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਤੀਜਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਮੈਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। (ਵੇਖੋ ਟ੍ਰਬਿਊਨ 4·9·1965) ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ

ਜਾ ਸਤ੍ਰਦਾ। ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਦੀ ਅਸੂਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਗ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਗਤ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਨਣ ਤੇ ਹੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੁਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ 25 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਗਨ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।”

27. 10 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰਨਾ ਸੀ ਪਰ 9 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਸੰਤ) ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਵਰਤ ਤੇ ਅਗਨ ਭੇਟ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਭਾਰਤ ਪਾਕ ਯੁੱਧ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਵਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਿੱਤਾ। 4 ਸਿਤੰਬਰ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵਰਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ।

28. ਸੰਤ ਜੀ ਉੱਜ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਰਤ ਛੁਡਾਏ ਜਾਣ ਨੂੰ ਗਲਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਪ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਬਦਲਵਾ ਸਕਦੀ ਪਰ ਹੁਣ ਆਪ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਬੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਸੀ।

29. ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਪਾਕ ਜੰਗ ਮੁਕੱਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਮਰਕਜ਼ੀ ਵਜੀਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ, ਚਵਾਨ ਤੇ ਮਹਾਵੀਰ ਤਿਆਗੀ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਸੰਤ) ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 1 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਕੇਂਦਰੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ 22 ਐਨ. ਪੀਜ਼ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਜਿਸ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਸਨ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਰਾਹਣਾ ਕੀਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 25 ਸਿਤੰਬਰ ਮਰਾਹਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। 2 ਸਿਤੰਬਰ 1965 ਨੂੰ (ਸੰਤ) ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਪਤਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਤ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਤਾਰੀਖ ਵਾਲਾ ਐਲਾਨ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਾ ਪਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

30. 5 ਅਕਤੂਬਰ 1965 ਨੂੰ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸਟ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਹਾਇਣ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਆਦਿਕ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਫ਼ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। 11 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 21 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਯੋਗੀ ਸੂਰਜ ਦੇਵ ਨੇ ਮੰਗ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। 7 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਇਕ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਮੰਗ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਵਦਾਰ ਸਿੰਘ ਮਲਹੌਤਰਾ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਾਸੇਰ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ (ਕਮਿਊਨਿਸਟ), ਚਰਨਦਾਸ ਨਿਹੜਕ (ਰੀਪਬਲੀਕਨ), ਨੇਤ ਰਾਮ (ਸੋਸਲਿਸਟ), ਚੰਧਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ (ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜੱਬੰਦੀ) ਅਤੇ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ (ਅਕਾਲੀ ਦਲ-ਸੰਤ) ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

31. ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਬੰਦੀ) ਦੀ 16 ਵੀਂ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ, ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ (ਮਤਾ ਨੰਬਰ 1) ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ (ਮਤਾ ਨੰਬਰ 4)। 16 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੱਤ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਸ਼ਕਾਜ਼ਪੁਰੀ ਆਦਿਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ

ਕਿਸ਼ਨ, ਦੁਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਚਿਲੋਂ, ਹੋਨ ਲਾਲ ਆਦਿਕ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

32. 1 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 20 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਸੰਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਸੰਤ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਪੈਪੂਸ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। 26 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਸੰਬੰਧੀ ਕਮੇਟੀ ਬਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ। 28 ਦਿਸੰਬਰ 1965 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸੂਬਾ ਕਾਂਗਰਸ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਕਮੇਟੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

33. 19 ਜਨਵਰੀ 1966 ਨੂੰ ਇੰਦਤਾ ਗਾਂਧੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਗਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਬਣੀਆਂ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬੜੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ, ਜਤਸੰਘੀ, ਹਿੰਦੂ-ਕਾਂਗਰਸੀ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਠੰਡੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਬੇਬਦੀ) ਦੀ 17 ਵੀਂ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨੂੰਫਰੰਸ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ 27 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ—

‘ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਲਈ ਅਜਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸਿਆਸੀ ਥਾਂ ਮੰਗਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜਾਦੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਣ।’ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 26 ਫਰਵਰੀ 1966 ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਥਾਪਤਾ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਅੰਤਮ ਅਤੇ ਪੱਕਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

34. 28 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਹਫ਼ਤੇ ਹੋਰ ਉਡੀਕਾਂਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਅਤੇ ਆਮ ਦਾਹ ਦਾ ਐਲਾਨ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।

35. ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਬੋਬੇਬਦੀ) ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਤੱਕ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਡਾਇਰੈਕਟ ਐਕਸਨ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਹੌਲੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਇਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਵਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਬੋਰਡ ਤੇ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਮਿਟਾਏ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਿਲਵਟਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਕਟੀ ਥਾਈ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਬੋਰਡ ਮਿਟਾਏ ਗਏ। ਉੱਜ ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬੋਰਡ ਮਿਟਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਿਆ।

36. ਇਤਨੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮਿਲੀਆਂ ਜੁਲੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਮਗਰੋਂ 9 ਮਾਰਚ 1966 ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪੁਜ਼ੀ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਦੌੜ ਗਈ।

37. 10 ਮਾਰਚ 1966 ਨੂੰ ਜਤਸੰਘ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਘੋਲ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਯੱਗ ਦੱਤ ਸਾਮਾ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਪੰਜਾਬ ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 11 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਬਲਰਾਜ ਮਧੋਕ, ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਾਰਾਇਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੀਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਜਤਸੰਘ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

38. 11 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਮੁਡਿਆਂ ਨੇ ਜਲ੍ਸ਼ ਕੱਢੇ। ਸਿੱਖਾਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਉਪਰ ਵੀ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਨਾਲ ਟਕਰਾਓ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਫਤਰ ਸਾਝਿਆ ਗਿਆ। 14 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲੁਟਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

39. 15 ਮਾਰਚ 1966 ਦੇ ਦਿਨ ਪਾਨੀਪਤ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਟੱਕਰ, ਕਰਾਂਤੀ ਕੁਮਾਰ (ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥੀ) ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਦੁਕਾਨ ਅੰਦਰ ਡੱਕ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਇਸ ਦੁਰਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਲੀ ਲੁਟ-ਮਾਰ, ਸਾੜ-ਫੂਕ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਛੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੰ ੫-ਸੰਘੀਆਂ ਨੇ 20 ਲੱਖ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤਬਾਹ ਕੀਤੀ, 200 ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤੇ ਅਤੇ 9 ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜਨਸੰਘ ਦੇ 2528 ਆਦਮੀ ਗ੍ਰਿੜਤਾਰ ਵੀ ਹੋਏ। 21 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅੰਤ, ਯੱਗ ਦੱਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਰਤ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਾਂਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ 50 ਦੇ ਕਰੀਬ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਗ੍ਰਿੜਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 26 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਗ੍ਰਿੜਤਾਰੀ ਘਟੀਆ ਗੱਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇ ਆਮ ਗੁੜਾਗਰਦੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਤੇ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਗੂ ਹੀ ਗ੍ਰਿੜਤਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਆ ਇਨਸਾਫ਼ ਸੀ?

40. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣਾ ਮੰਨਿਆ ਤਾਂ ਗਿਆ ਪਰ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਇਸ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲ ਪਿਆ। 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1960 ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਦੀਵੰਦੀ ਵਾਸਤੇ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਸਾਹਵੇਂ ਮੰਨੀ ਸੀ ਕਿ 1951 ਅਤੇ 1961 ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਚੰਧੀ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ (ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੰਖੰਧ ਵਿਚ) ਗਲਤ ਹੋਈ ਹੈ। ‘ਹਿੰਦ ਸਮਾਚਾਰ’ ਅਤੇ ‘ਪ੍ਰਤਾਪ’ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੀ ਜੁਬਾਨ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਨੂੰ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਕੀਤੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਬਾਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 6 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਨੂੰ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ 1961 ਦੀ ਅਧਾਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। 27 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਨੂੰ ਹਰਿਆਣਵੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਹਦਬੰਦੀ ਲਈ 1961 ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

41. 23 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਨੂੰ ਜਸਟਿਸ ਸਾਹ, ਐਮ ਐਮ. ਫਿਲਪ ਅਤੇ ਐਸ ਦੱਤ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ 26 ਅਪ੍ਰੈਲ 1966 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ 1961 ਨੂੰ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਰਿਜਨ ਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਿਆਫ਼ ਦਿੱਤੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਪੂਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਕਾਂਗੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ

ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਜਨਸੰਘ ਦੇ ਨੇਤਾ ਯੱਗ ਦੱਤ ਨੇ 1961 ਨੂੰ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ (ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ) ਨੇ ਵੀ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। 15 ਮਈ 1966 ਨੂੰ ਜੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਰਾਇਣ ਨੇ 1961 ਦੀ ਗਨਣਾ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 15 ਮਈ 1966 ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਪੀ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ, ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਰਾਮ, ਡਾ: ਦਰਦੀ, ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਲਾਲ ਆਦਿਕ ਨੇ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਲੱਗਭੱਗ ਹਰ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਹਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਪੰਦ ਭਾਰਤੀ ਨੇ 1961 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਹਦਬੰਦੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਰੇ ਹਰਿਆਣਵੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਨਸੰਘੀ 1961 ਦੀ ਗਨਣਾ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਬਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

42. 5 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਉਂਡਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ 2 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਹਰਿਆਣਾ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਮੈਂਬਰ ਐਸ. ਦੱਤ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਅਤੇ ਭਾਖੜਾ ਹਿਮਾਚਲ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਖਰੜ ਤਹਿਸੀਲ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਹੁਤ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਮਤਾਜ਼, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੇਂਦਰੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੁਝ। ਅੰਤ 9 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਮਰਕੜੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮਰਕੜੀ ਇਲਾਕਾ ਰਹੇ। ਖਰੜ ਤਹਿਸੀਲ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਮਰਕੜੀ ਇਲਾਕਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਕਾਮਰੇਡ ਰਾਮ ਕਿਨ੍ਹਾਂ, ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਢਿਲੋਂ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਆਰ. ਪੀ. ਗਰਗ, ਮੁਸਾਫਿਰ, ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਜਹਜ਼ਾਰੀ, ਬ੍ਰਿਸ ਭਾਨ ਮੌਹਨ ਲਾਲ, ਗਿਆਕੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ, ਹਾਰਿਦਰ ਚਿੰਘ ਆਦਿਕ 10 ਮੰਤਰੀਆਂ 11 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼, ਅਤੇ 2 ਐਮ. ਪੀਜ਼. ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। 11 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਕੇ ਦਰੀ ਫੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕੱਠੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ। 20 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼., 6 ਐਮ. ਐਲ. ਸੀਜ਼, ਤੇ ਐਮ. ਪੀਜ਼ ਨੇ 15 ਜੂਨ ਤੱਕ ਦਾ ਅਲਟੋਮੇਟਮ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਛੁੱਟ ਪੈ ਗਈ।

43. 12 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗਿੱਲ, ਦੁੱਗਲ, ਬੁੱਧੀਰਾਜਾਂ, ਤੁੜ, ਉਮਰਨੰਗਲ, ਸਾਦੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਨਦਰਦ ਅਦਿਕ ਵੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ, ਹਦਬੰਦੀ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

44. ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਇਕ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਪੰਥ' ਵਿਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਾਰ-

ਵਾਈਆਂ ਪੰਥ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।

45. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ 12 ਜੂਨ ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਥਕ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਰਾਫੇਵਾਲਾ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਗੋਜਰਾਂ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਕੁਟਬਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ। 26 ਜੂਨ 1966 ਨੂੰ ਚੀਫ਼ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਾਰਟੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਬੇਬੰਦੀ) ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਚੋਣ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਲਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

46. 10 ਅਗਸਤ 1966 ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਡਰਗਠਕ ਐਕਟ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਿੱਲ ਉਪਰ ਬੋਲਦਿਆਂ ਹੀਰਦੁ ਮੁਕਰਜੀ (ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ.) ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪੀਟਰ ਅਲਵਰਜ (ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ.) ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 2 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭੂਪੇਸ਼ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਵਿਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

47. ਸ੍ਰੀ ਕੁਰ ਸਿੰਘ ਐਚ. ਪੀ. ਨੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਪੁਡਰਗਠਕ ਬਿੱਲ ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ (1) ਇਹ ਪਾਪ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੈ (2) ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਕਾਬਿਲ ਦਾਈ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ (3) ਇਹ ਕੌਮੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਕਪੁਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਨੇ ਇਕ ਸੋਧ ਦਾ ਮਾਤਰਾ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਮ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ' ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਤਗਮੀਮ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਤਿੰਤ 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੋਂਦ ਦਿੱਤਾ ਆ ਗਿਆ।

48. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜੱਬੇਬੰਦੀਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਹਰਾ ਬੰਦੂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਗਰੀ ਦਿਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਜੇਹਾ ਜਿੰਦਗੀ ਸਾਡਾ, ਸਰ੍ਹੀ ਤੁਰ੍ਹਕਾ, ਪਾਂਚੀ ਜਿੰਦਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੱਤੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰਦ ਵਾਲਿਆਂ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, 1965 ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਦਲ ਹੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ (ਸੰਤ) ਦੇ ਸਿਰ ਸਾਂਝਾ ਬੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਕ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜੱਬੇਬੰਦੀ) ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਵੱਡੇ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮ ਕਿਰਣੇ ਦਾ ਅਸੂਲ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ, ਸਿੱਧ ਸਟੇਟ, ਖਾਲਿਸਤਾਨ, ਵਧੇਰੇ ਹੜੂਕ ਆਦਿਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਦਿਕ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਰਕਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣਾ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਾਕਮਯਾਬ ਰਹੀ।

49. ਨਵਾਂ ਪੰਜਾਬ 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ 11 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਤੇ 83 ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਬਾਦੀ । ਕਰੋੜ 11 ਲੱਖ 47 ਹਜ਼ਾਰ 54 ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤਰਫਲ 50,225 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਅਬਾਦੀ 56% ਹੈ। 1967 ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ 104 ਹਲਕਿਆਂ ਵਾਸਤੇ 62 ਤੇ 1969 ਵਿਚ 81 ਸਿੱਖ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 12 ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਤੇ 3 ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਾਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਹਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪਟਿਆਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਪੇਸਟ ਮਾਰਟ-॥

(ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ 1947 ਤੋਂ 1966 ਤੱਕ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ)

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜਿੱਥੇ 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ 1947 ਮਗਰੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਲੋੜ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਬਜਾਏ “ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਬਾ” ਮੰਗ ਕੇ ਵੀ ਮਹਾਨ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ। 1950 ਵਿਚ ਆਈਨ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਕਮੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ, ਦੇਸ਼, ਕਾਲ ਘੜਨ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂ ਤਾਂ ਸੱਚਰ ਫਾਰਮੂਲਾ, ਰਿਜ਼ਨਲ ਫਾਰਮੂਲਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਵਰਗੀਆਂ ਬੇਵਕੂਫ਼ੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਪਏ ਰਹੇ। ਉਪਰ ਆਈਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ —— “ਹਰ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਹੈ————” ਜਹੀਆਂ ਘਿਨਾਉਣੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ “ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ” ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਫੜ ਕੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਦੌੜ ਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਈ., ਐਮ. ਪੀ., ਬਜ਼ੀਰ (ਵਜ਼ੀਰ) ਅਤੇ “ਚੌਪਰੀ” ਬਨਣ ਦੀ —— ਤੇ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਤਾਂ —। ਉੱਜ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਮੁਸਕਾਣ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਇੱਜਤ ਦੇ ਲਫੜ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਐਨ ਆਖਰੀ ਮੌਕੇ “ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼” ਉਪਰ ਫੇਗ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ।————— ਅਤੇ ਕਈ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਆਗੂ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ “ਚਲੋ ਸਮਝੇਤਾ ਕਰ ਲੋ————ਬਾਕੀ ਫੇਰ ਸਹੀ” ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਨਦਾਰ ਮੌਰਚੇ ਮੁਕਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ।————— ਅਤੇ ਫਿਰ “ਚਾਂਦੀ” ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲ ਚੁਪਿਆ ਕੇ ਛੱਡ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਆਗੂ————। ਕਿਸ-ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂ ! ਏਥੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੀ, ਤੇ ਹੈ, ਕਿ :

“ਹਰ ਸਾਖ ਪੇ ਉੱਲ੍ਹ ਬੈਠੇ ਹੈ
ਅੰਜਾਮੇ ਗੁਲਿਸਤਾਂ ਕਿਆ ਹੋਗਾ ।”

ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ

(ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸ)

ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ

(1966 ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ)

ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ
ਜੋ
ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ
ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਗਜ਼ਾਂਦਾ
ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ
ਕੇਸਨੀ ਪਰਚਮ
ਯੂ. ਐਨ. ਓ. ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਏਗਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਮਗਰੋ

(1967 ਤੋਂ 1972 ਤਕ)

1. ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਮੰਗਦਾ ਸੀ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੰਗ ਤੋਂ ਦੋ ਫਰਕ ਸਨ (1) ਖੇਤਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਗੰਗਾਨਗਰ (ਰਾਜਿਸ਼ਬਾਨ) (ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਮ੍ਹ ਵੀ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਬਾਲਾ, ਸਿਰਸਾ, ਹਿਸਾਰ, ਫਤਹਿਬਾਦ, ਟੋਹਾਨਾ, ਗੁਹਲਾ, ਰਤਾਂਆ, ਕਰਨਾਲ, (ਪਾਣੀਪਤ ਛੱਡ ਕੇ), ਕਾਂਗੜਾ, ਡਲਹੌਜੀ, ਪਿੰਜੌਰ, ਕਾਲਕਾ, ਦੇਸ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਨਾਲਾਗੜ), ਉਨਾ, ਚੰਡੀਗੜ (ਪੂਰਾ) ਅਤੇ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ, ਨੰਗਲ ਖਾਦ ਫੈਕਟਰੀ, ਬਿਆਸ ਡੈਮ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। (2) ਦੂਜੀ ਮੰਗ ਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰੱਖਿਆ, ਡਾਕ ਤਾਰ, ਕਰੰਸੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਕੋਲ ਹੋਣ। ਪਰ 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਮਿਉਨਿਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਸੁਫ਼ਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗਲਤ ਗਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

2. ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਅੰਦੇਲਨ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾ ਲਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਅਤੇ ਜਨਸੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਦਲ, ਦੋਵੇਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਸੋਸਲਿਸਟ, ਰੀਪਬਲਿਕਨ, ਸੁਕੱਤਰ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਸੰਤ ਸਮਾਜ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਇਸ 10 ਨਵੰਬਰ 1966 ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਪਲਾਨ ਬਣਾਈ। 20 ਨਵੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ ਲਈ 25-25 ਦੇ ਤਿੰਨ ਜੱਥੇ ਭੇਜੇ ਜਾਣੇ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਿਆਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਚੌਣ ਪ੍ਰਾਤ ਵਾਸਤੇ ਸਕੀਮ ਹੈ। 25 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜੱਥੇ ਹੋਰਨਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਅਗਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 5 ਦਿੰਬਰ ਤਕ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

3. 5 ਦਿੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਦਿ ਵਾਸਤੇ 17 ਦਿੰਬਰ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣਗੇ ਅਤੇ 10 ਦਿਨ ਬਾਅਦ 27 ਦਿੰਬਰ ਨੂੰ ਅਗਨ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾੜ ਲੈਣਗੇ। ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੰਗਾਂ ਸਨ :—

- (1) ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਖੇਤਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।
- (2) ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਤੌੜੀਆਂ ਜਾਣ।
- (3) ਭਾਖੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੌਜੇ ਜਾਣ।

ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ (ਸੰਤ), ਉਮਰਾਨੇਗਲ, ਮਝ ਸਿੰਘ ਚਤਿਕ, ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ, ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਫੁੱਗੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਵੀ ਵਰਤ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਸਤਨਾ ਸੀ।

4. 6 ਦਿਸੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। 10-11 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਕਾਨਫਰੰਸ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਲ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਵੋਟ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦਾ ਵੋਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਤੇ ਵੀ ਪਾਸ ਹੋਏ। (1) ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅਜਾਦ ਭਾਰਤ 'ਚ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਖਤਮ ਹੋਣ (2) ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਬਾਕੀ ਇਲਾਕੇ ਵਾਪਸ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। (3) ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਕਦਮ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

5. 13. ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਯੋਗੀ ਸੂਰਯ ਦੇਵ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ। ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਹਿੰਦੀ ਇਲਾਕੇ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਮਾਹੌਲ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ 16 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ 20 ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਰਤ ਸੂਹੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਗੱਤੇ ਦਿਨ 17 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੂਹੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤ ਖਤਮ ਕਰਣਾ ਉਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਕਾਮਯਾਕ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਉਹ 24 ਦਿਸੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਟੁਰ ਗਏ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਹਕਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਦਾ ਅਤੇ ਦੋਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਇਕਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਮੰਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗਰਮ ਭਾਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਮਾਹੌਲ ਵਿਗੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਉਚੇਚਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ, ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦਿਲੀ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵਜੀਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਵਜੀਰੇ ਆਲਾ ਨਾਲ ਵਿਸਾਰਾਂ ਹੋਇਆਂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਅਮਿਤਸਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਚਾਰ ਵਜੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੜ ਮਰਨਾ ਸੀ। (ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਨਾ ਹੋਇਆ)। ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਕੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਅਤੇ ਸੜ ਮਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਸਾਲਸ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਅੰਲਾਨ ਵੇਲੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ 'ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ' ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁਖਾਲਫਤ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

6. (ਸੰਤ) ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਣ ਸੀ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਭਾਖੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਲਾਕੇ ਵਾਪਸ ਮਿਲਣ, ਪਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ, ਹਿਮਾਚਲ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਤੋੜੀਆਂ ਜਾਣ। ਪਰ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਐਲਾਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗਲ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ 27 ਦਿਸੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਵਾ 6 ਵਜੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣਾ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

7. ਇਸ ਵਰਨ ਵਰਤ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ

ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 26 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿੜਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੂੰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਨੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਇਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਵੰਬਰ 1973 ਦੀ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦੇ 34 ਸਫੇ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੇਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਛੜ “ਸੰਤ ਨੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਰਨਾ, ਐਵੇਂ ਨਾ ਡਰਦਾ ਫਿਰ” ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਤ ਦੇ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਤੇ 30 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਾਲਾ ਹੀ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਲ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਣ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਸੰਤ ਦਾ ਮਾਣ ਕੁਝ ਘਟ ਗਿਆ।

8. 27 ਦਿਸੰਬਰ 1966 ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਆਨ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਜੀਰੇ ਆਲਾ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਵਾਇਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੈ। ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਿਖਤੀ ਸਬੂਤ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ 29 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਵਾਇਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ, “ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਪ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਹਾਇ ਹੋਏ, ਪਰ ਮਗਰਲੇ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਵਲ ਦਿੱਲੀਓਂ ਚਿੱਠੀ ਲਿਆਏ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ: ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਤਨੀ ਮੋਹਨਤ ਸਾਫ਼-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਰਾਜ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਗਲਤ ਗੱਲਾਂ ਆਖਕੇ। ਫਿਰ ਜਦ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਹੱਥ ਨਾ ਅਵਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਇਹ ਆਖਣ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਜੀਰੇ ਆਲਾ ਨੂੰ ਸਾਲਸ ਮੰਨਿਆ ਹੀ ਤਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਆਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੇਸ ਹੀ ਖਰਾਬ ਕਰ ਲਿਆ।” (ਵੇਖੋ ਮੁਸਾਫਿਰ ਦਾ ਲੇਖ-ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ-ਨਵੰਬਰ 1974, ਸਫ਼ਾ 35)। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵੀ 8 ਜਨਵਰੀ 1967 ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਜਾਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਕੀਨ ਦਿਤੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ।

9. ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1967 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਆਪਣਾ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ, ਪ੍ਰਕੂਸਤੱਤਾ ਤੇ ਟੈਕਸ ਛੋਟਾਂ ਆਦਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਮੁੱਖ ਸਨ। 2 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਵਾਸਤੇ ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਮਦਦ ਵੀ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੀ.ਪੀ. ਆਈ. ਦਾ ਚੋਣ ਸਮਝੇਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ, ਨਿਰਪੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਸੁਧਾਰ, ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਦਾ ਅੰਤ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਆਦਿਕ ਤੇ ਸਮਝੇਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਇਕੱਲੇ ਚੋਣ ਲੜੇ। ਇਸ ਚੋਣ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 101, ਜਨਸੰਘ ਦੇ 49, ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਦੇ 12, ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. ਦੇ 20, ਸੰਤ ਦਲ ਦੇ 56, ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਦੇ 61, ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਪ੍ਰਜਾ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ, ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਤਿੰਨੇ 8-8 ਤੇ ਅਜਾਦ 257 ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ।

10. ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਵਿਚ ਸਮਝੇਤਾ

ਹੁੰਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੀ ਬਠਿੰਡਾ ਸੀਟ ਤੋਂ ਸਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਡਰਾਇਵਰ ਕਿੱਕਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਗੁਲਸਨ ਨੂੰ ਸੀਟ ਦੇਣ ਦੀ ਲਾਲ ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੋਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਲੜੇ, ਕੌਮੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

11. 21 ਫਰਵਰੀ 1967 ਨੂੰ 104 ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਚੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 48, ਸੀ. ਪੀ.ਆਈ. 5, ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. 3, ਜਨਸੰਘ 9, ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. 1, ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. 3 ਅਕਾਲੀ ਦਲ 26 (ਸੰਤ 24, ਜਥੇਬੰਦੀ 2), ਤੇ ਆਜਾਦ 9 ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ। ਲੋਕ ਸਭਾ 'ਚੋਂ 9 ਕਾਂਗਰਸ, 1 ਜਨਸੰਘ ਤੇ 3 ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜਿੱਤੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀ ਸੀਟ ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਜਿੱਤੀ।

12. 24 ਫਰਵਰੀ 1967 ਨੂੰ ਸਾਰੇ 104 ਚੋਣ ਨਤੀਜੇ ਆ ਗਏ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਅਕਸਰੀਅਤ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਅਕਾਲੀ (ਦੋਵੇਂ), ਜਨਸੰਘ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ (ਦੋਵੇਂ) ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਜਾਦ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਂਝਾ ਮੌਰਚਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ 53 ਮੌਬਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨੇਤਾ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਡੇਵਾਲਾ ਨੂੰ ਕਾਂਗੂਸ ਅਸੈਂਬਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨੇਤਾ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਕਿਸੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਾ ਸਕੀ। ਅੰਤ 8 ਮਾਰਚ 1967 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਨੇ ਸਹੁੰ ਚੁਕ ਲਈ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਪੈਰੋ, ਡਾਕਟਰ ਬਲਦੇਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪਿਆਰਾ ਰਾਮ ਪੈਨੋਵਾਲੀ ਪਹਿਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣੇ। ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਸੂਕਾਰ ਨੇ 11-ਨੁਕਾਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਇਆ। ਮੁਖ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ। (1) ਕਾਲਾ ਬਜ਼ਾਰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ (2) ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹ ਪਾਉਣਾ (3) ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਟਰਬਿਊਨਲ ਬਣਾਉਣਾ (4) ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ (5) ਸੇਲ ਟੈਕਸ ਘਟਾਣਾ (6) ਇੰਡਸਟਰੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ (7) ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨਾ (8) ਟੈਕਸਾਂ ਤੋਂ ਰਿਲੀੜ (9) ਬੇਜ਼ਮੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਜਮੀਨ (10) ਧਾਰਮਿਕ ਏਕਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣਾ (11) ਪੇਂਡੂ ਤਥਕੇ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ।

13. ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਸੂਕਾਰ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਸਪੀਕਰ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਆਇਆ। 21 ਮਾਰਚ 1967 ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਸਪੀਕਰ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਮਾਨ ਨੂੰ ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ, ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੁਸਾਂ (ਕਾਂਗਰਸ) ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਵੀ ਮਿਲੀਆਂ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। 27 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। 28 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਫਰੰਟ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਜਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਟੈਕਸ ਨਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

14. 29 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਘਮਾੜੀ ਦੀ) ਦੁਰਘਟਨਾ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ 6 ਸਿੱਖ ਮਰੇ ਤੇ 100 ਜਖਮੀ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰੰਟ ਸਰਕਾਰ ਹੁਣ ਕਰਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੁਡੀਸ਼ੀਅਲ ਪੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅਕਾਲੀ-ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਭਗੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਮਸਾਂ ਬਚਿਆ।

15. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਸੂਕਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਹਾਰ 5 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਦੋਂ

ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਐਡਰੈਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀ ਸੋਧ 49 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 53 ਵੇਂਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਈ। 6 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਉਠਵਾ ਦਿਤੀ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਜਿਸ ਨੇ ਰਾੜੇਵਾਲੇ ਦੀ ਸੋਧ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੇਟ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। 11 ਅਪਰੈਲ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਮੁਖਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਮੁੜ ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। 16 ਅਪਰੈਲ 1967 ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। 4 ਮਈ ਨੂੰ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਬਾਲੂ ਰਾਮ ਤੇ ਸਿਵ ਚੰਦ ਕਾਂਗਰਸ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। 5 ਮਈ ਨੂੰ ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। 9 ਮਈ ਤਕ ਸਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਫਰੰਟ ਵਿਚ ਸਾਮਿਲ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। 18 ਮਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮਤਾ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। 23 ਮਈ 1967 ਨੂੰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਛੱਡਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ। ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਕਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ। 24 ਮਈ 1967 ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਗਰੂਪ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਹੇਠ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਫਕੀਰ ਚੰਦ, ਚਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਿਸੰਬਰ ਨਾਥ, ਸਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ੍ਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ, ਰਾਜਾ ਨਾਰੀਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਨਵਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣਾ ਕੇ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਥੰਦੀ) ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਣ ਦਾ ਐਛਾਨ ਕੀਤਾ। ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

16. 26 ਮਈ 1967 ਨੂੰ, 2 ਮਹੀਨੇ 18 ਵਿਨ ਮਗਰੋਂ ਹੀ, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਦੀ ਸ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੇਵਸਾਹੀ ਦਾ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਹੁਡਿਆਰਾ ਤੇ ਗਿੱਲ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਾਬ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਬਿਸੰਬਰ ਨਾਥ ਮੱਕੜ, ਚਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਰਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਿੰਗਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨਾਰੀਦਰ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਸਾਂਝੇ ਮੌਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। 46 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 57 ਵੇਂਟਾਂ ਨਾਲ ਬੇਵਸਾਹੀ ਦਾ ਮਤਾ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਐਮ. ਐਕਾਊ. ਏ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲਾ ਨੂੰ ਸਟਰੋਚਰ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਪੀ. ਜੀ. ਆਈ. ਤੋਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

17. 26 ਮਈ 1967 ਨੂੰ ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ 200 ਵਰਕਰਾਂ ਸਾਮੇਤ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਹੁਡਿਆਰਾ, ਗਿਲ, ਝਾਵਾਂ ਤੇ ਬੁੱਧੀਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 'ਚੋਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 30 ਮਈ ਨੂੰ ਹੁਡਿਆਰਾ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਲ ਪੰਜਾਬੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

18. 1 ਜੂਨ 1967 ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰਾ ਨੇ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਂਦਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਮੀ। ਹੁਡਿਆਰੇ ਨੇ 19 ਜੂਨ 1967 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਮੰਗ

ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਬਣੇ ਅਗਣ ਕੁੰਡ ਢਾਹੇ ਜਾਣ ਹਨੋਂ ਤਾਂ ਸਰਬ ਸੰਸਾਰ ਸਿੱਖ ਕਨਵੇਨਸ਼ਨ ਬਲਾਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਵੀ ਕੁੰਡ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 20 ਅਗਸਤ 1967 ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਚੇਤ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਸਰਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਕੁੰਡ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ 1945 ਤੋਂ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਡਿਆਰਾ ਖੁਦ 1960 ਤੋਂ 1966 ਤਕ ਇਥੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

19. 13 ਅਗਸਤ 1967 ਨੂੰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸੌਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਬਿਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਵਗਾ। 26 ਅਗਸਤ 1967 ਨੂੰ ਪਾਵਟੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਣ ਗਏ। ਇਨ੍ਹੋਂ ਦਿਨੀ ਸਿਵੰਥਰ 1967 ਵਿਚ ਅਗਨ ਕੁੰਡਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲੀ ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ।

20. ਇਨ੍ਹੋਂ ਦਿਨੀ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਉਪ ਚੋਣ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕੀਤੀ। 23 ਅਕਤੂਬਰ 1967 ਨੂੰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਉਪ ਚੋਣ ਵਿਚ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਮਨਜਿਦਰ ਸਿੰਘ ਬਹਿਲਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੀਆਂ 15880 ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ 30081 ਵੋਟਾਂ ਲੈ ਕੇ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਅਸੰਬਲੀ ਵਿਚ ਫਰੰਟ ਦੇ 58, ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 43, ਹੁਡਿਆਰਾ ਦਲ ਦੇ 2 ਤੇ ਅਜਾਦ ਮੈਂਬਰ 1 ਹੋ ਗਏ।

21. ਇਨ੍ਹੋਂ ਦਿਨੀ 2 ਨਵੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭੇਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਯਾ ਨੰਦ ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਹਨ। ਇਸ ਤੇ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ।

22. 4 ਨਵੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1968 ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਨਸੰਘ ਪਾਰਟੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਡਾਂਗ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਵਿਚ ਖੜਕ ਪਈ। ਤੀਜੇ ਪਾਸੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਤੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਣਿਆ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਅੰਤ 22 ਨਵੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਇਹ ਫੁੱਟ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਰ ਕੇ ਆ ਗਈ। ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ 19 ਮੈਂਬਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਂਝੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

23. ਇਸੇ ਦਿਨ 22 ਨਵੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ, ਮਹਾਨ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ, ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਨੇ 42 ਸਾਲ ਤਕ ਸਿੱਖ ਹਿਰਦਿਆਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸਦਾ ਲਈ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਥੰਮ ਗਿਰ ਗਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਅਜਾਦੀ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਸਿਤਾਰਾ ਛੁੱਥ ਗਿਆ।” ਮਾਸਟਰ

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਖਰੀ ਲਫਜ਼ ਸਨ, “ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਇਤਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਹਾਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।”

24. ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੂੰ ਪੁਰਾਫਾਇਦਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ । ਗਿੱਲ ਨੇ 25 ਨਵੰਬਰ 1967 ਦੇ ਦਿਨ ਹਲਫ ਲੈ ਲਿਆ ।

25. ਗਿੱਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਕੱਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਐਕਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਉਧਰ ਗਿੱਲ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ । 3 ਦਿਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਭੋਗ ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਬਾਗ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗਿੱਲ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਬੇਬਦੀ) ਨਾਲ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ । 27 ਦਿਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਹਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ । ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਸਕੌਂਡਲ ਵਿਚ ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਗ੍ਰਹਤਾਰੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ।

26. ਗਿੱਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 13 ਦਿਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਗਰੰਟਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਗਰੇਡ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । 19 ਦਿਸੰਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੰਬਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਕੱਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ । 29 ਦਿਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਪਾਵਤੇ ਨੇ ਬੋਲੀ ਬਿਲ ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ 14 ਜਨਵਰੀ 1968 ਤੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਤੇ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਸਕਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ । ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਕਰਕੇ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ 13 ਜਨਵਰੀ 1968 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦਾ ਨਾਮ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਯਾਦ ਰਹੇਗਾ । 21 ਜਨਵਰੀ 1968 ਨੂੰ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਵਿਰੁਧ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 'ਚ ਜਲੂਸ ਕਛਿਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ 3 ਮੀਲ ਲੰਮਾ ਸੀ । ਜਲੂਸ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗਿਲ ਵਜਾਰਤ ਨੂੰ ਬਰਤਰਫ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ।

27. 12 ਫਰਵਰੀ 1968 ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬਜਟ ਸਮਾਗਮ ਹੋਣਾ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਗਿੱਲ ਨੇ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ । ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਬੇਬਦੀ), ਹੁਡਿਆਰਾ ਦਲ ਆਦਿਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਸੰਤ ਨੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਬੁਲਾ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਸੌ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਤਾਂ ਜੋ ਗਿੱਲ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ । ਲਫਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਬ ਜੱਜ ਤੋਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਟੇਅ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਇਹ ਸਟੇਅ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਨੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਲਈ 12 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਮੁਕਾਬਲਾ ਰੁਕ ਗਿਆ । ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ 155 'ਚੋਂ 108 ਮੈਂਬਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤੇ ਬਜਟ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੜਾਬ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਛੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬਜਟ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

28. 23 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਭਾਸ਼ਨ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਾਂਝਾ ਮੌਰਗ ਵਾਕ ਆਉਟ

ਕਰ ਗਿਆ। 29 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਤੇ ਸੁਕਰੀਏ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। 6 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸਪੀਕਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੇਵਸਾਹੀ ਦੇ ਦੋ ਮਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 7 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਆਇੰਟ ਆਫ਼ ਆਰਡਰ ਉਠਾਇਆ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਮਤੇ ਗਲਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆਂ ਜੇਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਉਠਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਹੋਈ। ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ 18 ਮਾਰਚ ਦੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਸਦ ਲਿਆ। ਸਪੀਕਰ ਨੇ ਸੈਸ਼ਨ ਸੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਬੈਠਕ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਸੀਟ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਰਾ ਸਕਤਰੇਤ ਸਟਾਫ਼ ਵੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਨੇ ਕਾਰਵਾਈ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰੈਲੇ ਗੈਲੇ ਵਿਚ ਬਜਟ ਦਾ ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਮਦਾਂ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਕੈਂਸਲ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 20 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਉਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਤੇ ਫਿਰ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਸਪੀਕਰ, ਆਰਡੀਨੇਸ਼ਨ, ਸਦਨ, ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਆਦਿਕ ਬਾਰੇ ਕੇਸ ਹੋਏ ਪਰ ਅਖੀਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਚਾ ਹੋ ਗਿਆ।

29. 28 ਮਾਰਚ 1968 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ‘ਚੋਂ 2 ਮੋਂਬਰ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਚੁਣੇ ਗਏ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ (ਕਾਂਗਰਸ) 62 ਵੋਟ, ਰਤਨ ਲਾਲ ਜੈਨ (ਜਨਸੰਘ) ਨੂੰ 38 ਵੋਟ ਮਿਲੇ। ਪੰਜਾਬ ਕੈਂਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜ ਮੋਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ—ਜੋਲ ਸਿੰਘ (24) ਸੀਤਾ ਦੇਵੀ (14), ਕਾਹਰੀ ਸਿੰਘ (19), ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ (19), ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ (21) ਵੋਟਾਂ। ਪਹਿਲੀ ਅਪਰੋਲ 1968 ਨੂੰ ਬਿਸੰਬਰ ਨਾਥ ਮੱਕੜ ਨੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਗਿੱਲ ਸ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। 13 ਅਪਰੋਲ 1968 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕਤਰੇਤ ਪੱਧਰ ਤਕ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪਾਈ ਗਈ। ਮੱਕੜ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਗਿੱਲ ਨੇ 69 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਂਸਲ ਦੇ 39 ਮੋਂਬਰਾਂ ‘ਚੋਂ 22 ਮੋਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕੀਤਾ।

30. 29 ਅਪਰੋਲ 1968 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਨੇ 16 ਜੂਨ 1968 ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਜਲੂਸ ਕਢਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਆਵੀ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸਚਖੰਡ ਵਾਸੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੇ ਕੀਤੀ।

31. 9 ਜੂਨ 1968 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਸਿੱਖ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ, ਕਮਿਊਨਿਸਟ, ਕਾਂਗਰਸ, ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ., ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ., ਰੀਪਬਲਿਕਨ ਪਾਰਟੀ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਨੇ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੈਟੀਕਨ ਸਟੇਟਸ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। 18 ਜੂਨ 1968 ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿਲ, ਹੁਡਿਆਰਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੁਸਾਂਝ, ਕਾਂਗਰਸੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼., ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜੇਵਾਲਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਏ।

32. ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਸੰਬੰਧੀ ਦੋ ਧੜੇ ਬਣ ਗਏ। 20 ਜੂਨ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਰਾਡੇਵਾਲਾ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗਿੱਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। 4 ਜੁਲਾਈ 1968 ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿੱਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ 31 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਹੀ ਚਵਾਨ ਨੇ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੋਈ ਪਰੀਮਾ ਫੇਸਾਈ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। 12 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਸੈਂਟਰਲ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਬੋਰਡ ਨੇ ਗਿੱਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ 20 ਅਗਸਤ 1968 ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 21 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 23 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰੀ ਰਾਜ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਣ ਮਗਰੋਂ ਤੀਜੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ-ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਰ ਅਧੀਨ 1 ਨਵੰਬਰ 1966 ਤੋਂ 1967 ਦੀਆਂ ਚੌਣਾਂ ਤਕ, ਦੂਜੀ-ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਧੀਨ 8 ਮਾਰਚ 1967 ਤੋਂ 22 ਨਵੰਬਰ 1967 ਤਕ, ਅਤੇ ਤੌਸਰੀ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਅਧੀਨ 25 ਨਵੰਬਰ 1967 ਤੋਂ 21 ਅਗਸਤ 1968 ਤਕ। ਇਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਕਾਂਗਰਸ, 8 ਮਹੀਨੇ 14 ਦਿਨ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 8 ਮਹੀਨੇ 26 ਦਿਨ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਰਹੀ। 23 ਅਗਸਤ 1968 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਗਵਰਨਰ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਧਾ-ਕਾਲੀ ਚੌਣਾਂ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

33. ਸੰਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਅਕਾਲੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 28-29 ਸਿਤੰਬਰ ਨੂੰ ਬਟਾਲੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਈਨ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਇੰਡਸਟਰੀ ਲਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਭਾਖੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੌਜੂਨ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਅਧਾਰ 7-ਨੁਕਾਤੀ ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਮੈਨੀਫੈਸਟੋ ਵਿਚ ਸੂਬਾਈ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰੀ (ਵਧੇਰੇ ਹੱਕ) ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਜੈਂਡ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਜਥੇਬੰਦੀ) ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ।

34. ਫਰਵਰੀ 1969 ਵਿਚ ਮਧ-ਕਾਲੀ ਚੌਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਏਕੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਈ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਆਈਆਂ, ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਰੰਗ ਲਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਇੰਜ 8 ਜੁਲਾਈ 1962 ਦੀ ਫੁਟ ਛੇ ਸਾਲ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਵੀਹ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ 28 ਸਿਤੰਬਰ 1968 ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦਾ ਏਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਆ ਰਹੀਆਂ ਚੌਣਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਆਸ ਬਣ ਗਈ।

35. ਦੋਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਮਗਰੋਂ, ਜਨਸੰਘ ਨਾਲ ਗਠਜੋੜ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ 1969 ਦੀਆਂ ਮਧ ਕਾਲੀ ਚੌਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਜਨਸੰਘ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਜਨਸੰਘ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਹੋਂ ਸੀ।

ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਪਰਟੀਆਂ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜੀਆਂ। ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 43 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਜਨਸੰਘ 8, ਕਾਂਗਰਸ 38, ਕਮਿਊਨਿਸਟ (ਦੋਵੇਂ) 5, ਸੋਸਲਿਸਟ 2, ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. 1, ਸਿਤਤਰ 1, ਅਜ਼ਾਦ 4 ਤੇ ਰੀਪਬਲੀਕਨ ਵਿਕ ਸੀਟ ਵੀ ਨਾ ਜਿੱਤ ਸਕੇ। ਅਕਾਲੀ-ਜਨਸੰਘ ਮੌਰਚੇ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਮੈਂਬਰ 51 ਬਣਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ 5 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾਈ। ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਦਾਸ ਟੰਡਨ, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਬਾਸੀ, ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਨਵੇਂ ਮੰਤਰੀ ਬਣੇ। ਦੋਹਾਂ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਕਾਲੀ-ਜਨਸੰਘ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ੁਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹਿਆਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ 10 ਨੁਕਾਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰੀਜਨ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਸਾਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ, ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ।

36. ਗਵਰਨਰ ਡੀ. ਸੀ. ਪਾਵਤੇ ਅਨੁਸਾਰ (ਮਾਈ ਡੇਜ਼ ਐਜ਼ ਗਵਰਨਰ, ਸਫ਼ਾ 98) ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕਾਲਸੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪਾਸ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਸੀ 47 ਮਿਉਨਿਸਪਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਦੀਆਂ 23 ਮਾਰਚ 1969 ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਨਸੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਫ਼ਿਲਾਈ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ ਬਜਟ ਸੈਸ਼ਨ ਸਮੇਂ 13 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੇ ਉਤਰਦਿਆਂ ਹੀ ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ ਗ੍ਰੂਹਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਜਮਾਨਤ ਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

37. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕੰਮ ਇਹ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਕੈਂਸਲ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨਗਲ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਂਸਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਂਸਲ ਭੰਗ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਹਥਿਆਰ ਜਾਪਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਬਾਸੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ (ਜਨਸੰਘ) ਵੀ ਕੈਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਫਰੰਟ ਮੁਖਾਲਫਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਹ ਬਿੱਲ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਾਂਗਰਸ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰ ਗਈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਾਜ਼ਰ 67 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਬਿੱਲ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

38. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਖਿਲਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਚੋਣ ਪਟੀਸ਼ਨ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜਾਨਕ ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਸਰਦਾਰ ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੂੰ 26 ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦਿਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਦਿਲ ਦਾ ਜਾਨ-ਲੇਵਾ ਦੰਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਪਲਟਾ ਆ ਗਿਆ। ਲੱਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਲਟੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਠੱਪੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਕਿਰ ਕੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਬਜਟ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 53 ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਜਨਸੰਘ ਦੇ 8 ਮੈਂਬਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਦਰਾਸ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਕਾਂਢੀ ਦੇਰ ਰਿਹਾ। ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ

ਵੀ. ਵੀ. ਗਿਰੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗਿਰੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਕੇ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਦਰਾਸ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਨਣ ਦਾ ਇੱਛਕ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਰਦੀਦ ਜਾਂ ਤਾਈਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਹਾਂ, ਗਵਰਨਰ ਬਨਣ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚੇ 1972 ਤੱਕ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਅਖੀਰ ਉਹ ਰਾਜਦੂਤ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣ ਗਿਆ।

39. ਪੰਜਾਬ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ ਦੌਵੇਂ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਸਦਾ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਨਸੰਘ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅੰਦਰ ਗਰਮ ਦਲ ਜਨਸੰਘ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਤੇ ਛੋਟ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਹਰਗਿੜ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ (ਮਾਲ ਮੰਤਰੀ) ਨੇ ਤਾਂ ਦਾੜੀ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਸਲਾਮੀ ਤੱਕ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਮੈਂ ਪੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਜੀਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਜੀਰ ਮਗਰੋਂ।” ਇਸ ਤੇ ਜਨਸੰਘ ਪਾਰਟੀ ਬਹੁਤ ਅੰਖੀ ਹੋਈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਸੀ।

40. ਕਾਮਰੇਡ ਪਾਰਮਿਕ ਗੱਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਸੀ ਪਰ ਜਨਸੰਘ ਵਰਗੀ ਪਾਰਮਿਕ ਜੋਬੰਦੀ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਉੱਜ ਤਾਂ, ਜਨਸੰਘ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ।

41. ਉਧਰ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਸਟੇਜ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕਾਲਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਜਲੰਧਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦਾਹਿਪੁਰ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦੇ 46 ਕਾਲਜਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਕਮੇਟੀਆਂ ਅੰਖੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ (ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਦਯਾਨੰਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।) ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਜਨਸੰਘ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

42. 10 ਨੁਕਤੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵੀ ਮਿੱਥਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਦਾਰ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਉਠਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੀ 27 ਫ਼ਰਵਰੀ 1966 ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਹਾਂਜਨ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਸਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ‘ਸ਼ਹੀਦੀ’ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਪੂਰਾਣੇ ਅਕਾਲੀ, ਬਾਮਦ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਅਤੇ 1969 ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ, ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰਮਾਂ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਹੋਰ

ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਹਰਮ ਉਪਰ ਸੰਤ—ਮਾਸਟਰ—ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਮਾ—ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ—
ਉਮਰਾਨੰਗਲ - ਸ਼ਰੀਂਹ— ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ ਵਾਸਤੇ
ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

43. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ
ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 12 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਟਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸੈਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਭੇਜ
ਦਿੱਤਾ । ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ 15 ਅਗਸਤ 1969 ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੀ
ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਮਾਝ
ਨੇ ਵੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੰਘ ਮਾਝ 1969 ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ।

44.25 ਸਿੰਘ ਮਾਝ 1969 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ 42ਵੇਂ ਦਿਨ ਵਿਚ
ਦਾਖਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੋਠ ਸਰਬ-ਪਾਰਟੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ । 28
ਸਿੰਘ ਮਾਝ ਨੂੰ ਸੱਤ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ 60 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ. ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਵਾਸਤੇ ਧਰਨਾ ਮਾਰਿਆ । ਸਰਬ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ
ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ।
ਪਹਿਲੀ ਅਕਤੂਬਰ 1969 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵਰਤ 47ਵਾਂ ਦਿਨ ਸੀ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ
ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਵਰਤ ਛੱਡਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ । ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ
ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਤੁਸੀਂ ਹੈਂਡ ਗੰਥੀ ਰਹੇ ਹੋ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ
ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਛੱਡਾਂਗਾ ।” 12 ਅਕਤੂਬਰ
ਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਰਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਸਭ
ਅਪੀਲਾਂ ਠੁੱਕਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ । 11 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਤੋਂ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਹਟਾ
ਲਿਆ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਗਏ ।

45. 17 ਅਕਤੂਬਰ 1969 ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ
ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ 3 ਲੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ । ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦਾ ਮਰਨ
ਵਰਤ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਨਾ ਅਪਣਾਇਆ । ਕਾਂਗਰਸ ਸਿਰਫ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ
ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਜਿਤਨੀ ਹੈਸੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਉਤਨਾ
ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪਹ ਜੇਕਰ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ
ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ । ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਤਾਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਸ ਵਰਤ ਨੂੰ ਸਟੰਟ ਤੇ
ਫਰਾਡ ਆਦਿਕ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੁਝ ਕਿੱਥੋਂ ਅਪਨਾਉਣਾ ਸੀ । ਪੰਜਾਬ
ਦੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਸੱਚੇ ਅਕਾਲੀ ਤਾਲਿਬੇ ਇਲਮ, ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂਹਿਦ
ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਪਰ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇ ਰੋੜੇ ਵਧੇਰੇ ਸਨ ।

46. ਅੰਤ 27 ਅਕਤੂਬਰ 1968 ਨੂੰ ਸੂਦ: ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਆਪਣੇ ਮਰਨ ਵਰਤ
ਦੇ 74ਵੇਂ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ । 28 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਫੇਰੂਮਾਨ ਵਿਚ
ਸੰਸਕਾਰ ਹੋਇਆ । ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ 28 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਛੁੱਟੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ
ਅਤੇ ਆਪ ਸੰਸਕਾਰ ਤੇ ‘ਫੇਰੂਮਾਨ’ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜੇ ਜਿੱਥੇ 50,000 ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ
ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ । ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਉੱਥੇ

ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜਰਦੀਆਂ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅਮਨ ਬਚ ਗਿਆ। ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਵੇਲੇ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਨਿਰਲੇਪ ਕੌਰ ਐਮ. ਪੀ. ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ।

47. 30 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀਆਂ ਅਸਥੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਫੇਰ ਗੜਬੜ ਹੁੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਬਚੀ। ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥੀਆਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਿੱਧਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅੰਤ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ।

48. ਸ੍ਰੀ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਜਲ੍ਹਸ ਕੱਢੇ ਗਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਧਾਜਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਅੰਦਰ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਂਦਿਆਂ ‘ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦ ਦੱਸਿਆ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਜਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਾਇਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾਜਲੀਆਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਇਆ। ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੋਸਟਰ ਵੰਡੇ ਕਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੇਠੀ ਤੇ ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਡਤਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

49. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਿਆਸੀ ਮਾਹੌਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਗੜ ਗਿਆ। ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਤੇ ਸੋਸਾਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਸੋਸਾਇਟੀ (ਸੋਧ) ਬਿਲ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਬੋਰਡ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖਾਲਫਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਜਾਨੇ ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

50. ਸ੍ਰੀ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਾਗੀ ਜਿਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ 1960, 1965 ਅਤੇ 1966 ਵਿਚ, ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪੂਰਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਛੱਡਣ ਦੀ ਲੋਲ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੁੱਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਵਾਰ ਫਿਰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 24 ਨਵੰਬਰ 1969 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ 27 ਜਨਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ 1 ਫਰਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਆਤਮ ਦਾਹ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਉਮਰਾਨੰਗਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵਜਾਰਤ, ਤੇ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਆਦਿਕ ਦੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇਣ ਲਈ ਪਲਾਨ ਬਣਾ ਲਈ।

51. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਬੇ-ਵਸਾਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਇਲਜਾਮ ਲਾਇਆ। ਇਸ ਮਤੇ ਦੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟਾਂ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਨੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

52. 16 ਜਨਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸੁਰੂ ਕਰ

ਦਿੱਤਾ। ਸਾਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿਘ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦਿੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਸੌਦੇ-ਬਾਜ਼ੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਥਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਰੀਪਬਲਿਕ ਡੇ ਦਾ ਬਾਈਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੈਟਰਲ ਐਕਸਾਈਜ਼ ਬਿਲਡਿੰਗ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਝੰਡਾ ਉਤਾਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਾਮ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਬੁੱਤ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਬੁੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਹੋਈਆਂ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਉਣ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਗੜਬੜ ਮਸਾਂ ਰੁਕੀ।

53. 29 ਜਨਵਰੀ 1970 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਤਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਗੜਬੜ ਦਾ ਖਤਰਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ 29 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਦਿੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ — “ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ (ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ) ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਤੇ ਅਬੋਹਰ ਦੀਆਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ’ਚੋਂ ਕੁਝ ਭਾਗ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਫਰਲਾਂਗ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ’ਚੋਂ ਮਿਲਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪੈ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪੈ ਕਰਜ਼ਾ ਵੀ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੀ। ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਦਬੰਦੀ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਉਣਾ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ 5 ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ 29 ਜਨਵਰੀ 1975 ਤੱਕ ਮਿਲਣਾ ਸੀ।”

54. ਇਹ ਐਲਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਨਾ-ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਣਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਰੋਪੜ, ਜਲੰਧਰ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਮੋਗਾ, ਅਬਹੋਰ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਮਲੇਰ-ਕੋਟਲਾ, ਬਠਿੰਡਾ, ਸਰਹੰਦ, ਕਪੂਰਥਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰੋਸ ਜਲੂਸ ਕੱਢੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਬਾਈਂ ਰੋਸ ਵਿਚ ਜਲਸੇ ਵੀ ਹੋਏ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿਘ ਦੀਆਂ ਅਰਥੀਆਂ ਵੀ ਕਈ ਬਾਈਂ ਸਾੜੀਆਂ ਗਈਆਂ।

55. ਪਰ ਇਸ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਤੇ ਸਰਭ ਪਾਰਟੀ ਮੀਟਿੰਗ ਨੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿਘ ਨੂੰ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਸੰਤ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ 30 ਜਨਵਰੀ 1970 ਦੇ ਦਿਨ ਸਾਮ ਸਾਡੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਸ ਵਾਰੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਤੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਤ ਰੋਹ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿਘ ਕੋਲ ਹੁਣ ਹੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਰਿਹਾ।

56. ਜਨਸਿਘ ਦੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਬੋਰਡ ਨੇ 1 ਫਰਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੱਝੇ ਦੀ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ “ਸੌਦੇ-ਬਾਜ਼ੀ” ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਜਨਸਿਘੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ 114 ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ 550 ਵਰਗ ਮੀਲ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਜਮੀਨ ਬਦਲੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ 34 ਵਰਗ ਮੀਲ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਲੈਣ ਦੇ ਸਮੱਝੇ ਨੂੰ “ਮਾਣ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਖਰੀਦਿਆ ਚਿੱਟਾ ਹਾਥੀ” ਕਿਹਾ। ਇਹ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੱਝੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ।

57. 23 ਫਰਵਰੀ 1970 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਬਜਟ ਸੈਸ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਖਾਲਫ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿਘ ਉਪਰ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਸਮੱਝੇਤਾ ਸਿਰਫ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿਘ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਬੁੱਤ ਸਾਰੇ ਹਰੀਜ਼ ਐਨ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਰੀਜ਼ਨਾਂ ਖਿਲਾਫ ਨੀਤੀ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰੀਜ਼ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਵਾਕ ਆਉਟ ਕਰਕੇ ਚਲੇ

ਗਏ। ਇਧਰ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਲਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਅੰਖਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਦਯਾ ਨੰਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਾਸਤੇ ਜੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਨਸੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਲਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫਤ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਵਾਲ ਤੇ ਖੜਕਣ ਲੱਗ ਪਈ।

58. ਮਾਰਚ 1970 ਵਿਚ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸੀਟਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸੀਟਾਂ ਖਾਲੀ ਸਨ। ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਸੀਟਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹਰਾ ਅਤੇ ਜੱਬੇਦਾਰ ਸਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਤਿੰਨ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰਲੋਮੈਂਟਰੀ ਬੋਰਡ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਨ। ਪਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਤੋਂ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਲੈ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਟੌਹਰੇ ਨੂੰ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜਾਦ ਤੌਰ ਤੇ ਚੋਣ ਲੜਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਤਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਚੋਣ 25 ਮਾਰਚ 1970 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਰ੍ਹ ਹੋਈ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

59. ਇਸ ਦਿਨ ਐਪਰੋਪਰੀਏਸ਼ਨ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਜਲਾਸ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਕੋਲੋਂ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸੋਚੀ ਅਤੇ ਆਪ ਉੱਠ ਕੇ ਬਿੱਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ 22 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 44 ਵੇਟਾਂ ਨਾਲ ਛੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਵੇਟਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲਿਆ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਵਹਿਮ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਆਪੇ ਹੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ ——ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। 35 ਅਕਾਲੀ, ਸਤ ਜਨਸੰਘੀ, 2 ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਕਾਮਰੋਡਾਂ ਨੇ ਬਿੱਲ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਵੇਟਾਂ ਪਾਈਆਂ। 18 ਅਕਾਲੀਆਂ, ਇਕ ਪਰਜਾ ਸੋਸਾਲਿਸਟ, ਇਕ ਸੋਜ਼ਲਿਸਟ, ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਸ. ਕੂਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੇਟਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ 2, ਸੀ. ਆਈ ਦੇ 4 ਤੇ 1 ਸੋਸਾਲਿਸਟ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਵੇਟਾਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈਆਂ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਹ ਐਲਾਨ — ਦੇਰ ਦਾ ਐਲਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਾਢੇ ਸਤ ਵਜੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਕੇਜ਼ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

60. **ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਸਰਕਾਰ** — 26 ਮਾਰਚ 1970 ਦੇ ਦਿਨ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਆਗੂ ਚੁਣ ਲਿਆ। ਜਨਸੰਘ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਸੋਸਾਲਿਸਟਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਾਦਲ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 26 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਾਦਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ 54 ਹਿਮਾਇਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 2 ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦਿਨ 28 ਕਾਂਗਰਸੀ, 7 ਅਕਾਲੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। 27 ਮਾਰਚ 1970 ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਹਲਫ ਲਿਆ। 30 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਬਿੱਲ ਦੁਬਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 40 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ '4 ਵੇਟਾਂ ਨਾਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

61. 31 ਮਾਰਚ 1970 ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਵਰਕਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿਘ, ਆਤਮਾ ਸਿਘ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿਘ ਨਿਹਾਲ ਸਿਘ ਵਾਲਾ ਨੂੰ ਦਲ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਹੀ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿਘ ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿਘ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉਪਰ ਚਿੱਕੜ ਸਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮਾਹੌਲ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿਘ ਨੇ ਕੈਰੋ--ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿਘ ਪੱਤਰ ਵੀ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੈਰੋ ਵੱਲੋਂ 1961 ਦੀ ਫੁੱਟ ਵਿਚ ਸੰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮਦਦ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਈ। ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿਘ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਸਤ ਤੇ ਗਦਾਰੇ-ਆਜ਼ਮ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ੇ।

62. ਬਾਦਲ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਤੇ ਝਗੜਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲਗਦੀ ਰਹੀ। ਉਪਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਵਜੀਰ ਬਣਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ। 26 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਜਨਸੰਘ ਦੇ 57 'ਚੋਂ 26 ਵਜੀਰ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਤਿੰਨ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸਕਟਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਡਿਪਟੀ ਸਥਾਕਰ, ਅਰਬਾਤ 57 'ਚੋਂ 29 ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਦੀ ਤੇ ਸਨ। 26 ਜੂਨ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਟੈਂਡ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਇਆ। ਇਸ ਤੇ ਜਨਸੰਘ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਐਗਜੈਕਿਟਿਵ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਜਨਸੰਘ ਨੂੰ ਵਜ਼ਾਰਤ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। 30 ਜੂਨ 1970 ਦੇ ਦਿਨ ਚਾਰ ਜਨਸੰਘੀ ਵਜੀਰਾਂ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਣ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 104 ਦੇ ਹਾਊਸ ਵਿਚ 49 ਰਹਿ ਗਈ। ਜਨਸੰਘ ਦੇ 8, ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. ਦੇ 2, ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. ਦੇ 2, ਸੁਤੰਤਰ, ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. 1 ਤੇ ਪੰਜ ਕੌਂਸਲੀ 1 ਅਜਿਹੇ ਮੈਂਬਰ ਸਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਾਂਗਰਸ (28) ਅਕਾਲੀ—ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (7), ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ (4) ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਦਦ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਸਨ।

63. ਪਹਿਲੀ ਜੁਲਾਈ 1970 ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ (ਜਨਸੰਘੀ) ਨੂੰ ਵਜੀਰ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਨਾਮ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਦਿਨ 5 ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਹਿਮਾਇਤ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਹਾ। ‘ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ, ਸਾਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜਨਸੰਘੀ ਨੇਤਾ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ’ (ਮਾਈ ਡੇਜ਼ ਐਜ਼ ਗਵਰਨਰ—ਪਾਵਤੇ ਸਫ਼ਾ 163) ਖੈਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਨੂੰ ਵਜੀਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

64. ਹੁਣ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਬਾਦਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਵੋਟ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸਰਦਾਰ ਬਾਦਲ ਨੇ 5 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਅਸੈਂਬਲੀ ਦਾ ਸੈਸ਼ਨ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸੈਸ਼ਨ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਲੈਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਜਗਜੀਵਨ ਰਾਮ ਅਤੇ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਸਹਿਯੋਗ ਲੈਣ ਦਿੱਤੀ ਗਿਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਯੋਗ ਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਧੜਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

65. ਅਕਾਤੀਆਂ ਦੀ (ਦੋਵੇਂ ਧੜੇ) ਗਿਣਤੀ 57 ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਝ ਬੜੇ ਅਤਾਮ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਬਿਅੰਤ ਸਿੰਘ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਨੇ 13 ਤੋਂ 16 ਜੁਲਾਈ 1970 ਤੱਕ 72 ਘੰਟੇ ਦੀ ਭੁਖ ਹੜਤਾਲ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਅਪੀਲ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਬਣੀ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੈਂਬਲੀ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹੇਗੀ। 24 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀ ਬੈਠਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਬਲਰਾਮ ਜੀ ਦਾਸ ਟੰਡਨ ਤੇ ਸਤਪਾਲ ਡਾਂਗ ਨੇ ਦੋ ਬੇ-ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਦੇ ਮਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਤਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਜਨਸੰਘ, ਸੀ. ਪੀ ਆਈ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ (ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਸਿਰਫ਼ 19 ਮੈਂਬਰ ਖੜੇ ਹੋਏ ਜਦੋਂ ਕਿ ਘੱਟੋਂ ਘੱਟ 2। ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਬਾਕੀ ਮੁੱਖਾਲੜ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੂੰ ਪਿਆ ਖਤਰਾ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਟੱਲ ਗਿਆ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਟਲਿਆ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਮਦਦ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰੇਗੀ ਜੇ ਕਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਪਾਲਸੀਆਂ ਤੇ ਚਲੇਗਾ।

66. ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਅਸਲ ਧਮਾਕਾ 20 ਅਗਸਤ 1970 ਦੇ ਦਿਨ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸਰਤ ਮਦਦ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਕੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

67. ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੀ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀ ਸੀਟ ਦੀ ਚੋਣ ਆ ਗਈ। ਪ੍ਰਬੰਧ (ਕਾਂਗਰਸ) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਿਸ਼ਨ ਲਾਲ (ਜਨਸੰਘ), ਸਪੈਰੋ (ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਗਰੁਪ) ਅਤੇ ਅਮਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ (ਸੰਤ) ਤਿੰਨ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸਨ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਸਪੈਰੋ ਨੂੰ 98437 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਹਰਾਇਆ। ਜਨਸੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਜਮਾਨਤਾਂ ਵੀ ਨਾ ਬਚ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 2 ਅਸੈਂਬਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵੀ 20 ਦਿਸੰਬਰ 1970 ਨੂੰ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਸੀਟ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਕਾਲਾ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜਿੱਤੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਲ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੰਘ 1169 ਵੋਟਾਂ ਤੇ ਜਿੱਤ ਗਿਆ। (ਵੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਪਾਵਤੇ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 171 ਸਫ਼ਾ)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਹੁਣ 104 ਵਿਚੋਂ 56 ਅਕਾਲੀ (ਸਪੀਕਰ, ਡਿਪਟੀ ਸਪੀਕਰ ਛੱਡ ਕੇ), ਕਾਂਗਰਸ 29, ਜਨਸੰਘ 7, ਸੀ. ਪੀ ਆਈ. 4, ਐਸ. ਐਸ. ਪੀ. 2, ਸੀ. ਪੀ. ਐਮ. 2, ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ. 1 ਤੇ ਅਜਾਦ 1 ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

68. ਮਾਰਚ 1971 ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਮੱਧ ਕਾਲੀ ਚੋਣਾਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਡੀ. ਐਮ. ਕੇ. ਵਾਂਗ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇਸ ਪਲਾਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਲੇ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। 5 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ, 12 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ। ਅਕਾਲੀ 13 'ਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ 1 ਸੀਟ ਜਿੱਤ ਸਕੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ 10 ਤੇ ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਨੂੰ 2 ਸੀਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਦੇ 77 ਹਲਕਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ 29 'ਚੋਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰੀਆਤ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਹਾਰ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਦਮਾ ਪਹੁੰਚਿਆ।

69. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤੀ ਐਂਡ ਏ. ਐਲ. ਏ. ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਕ ਸਟੇਟ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਸੀ, ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਉਪਰ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਮਾਈਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਰਪਸ਼ਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ 2 ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਨੂੰ ‘ਕਾਰਨ ਦੱਸੋ’ ਨੋਟਿਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਬੋਰਡ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੋਟਿਸਾਂ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਐਮ. ਐਲ. ਏ. ਵਜ਼ੀਰੀਆਂ ਵੀ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ ਹਾਲਾਂ ਕਿ 25 ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ 2 ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਸੈਕਟਰੀ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੈਰੋਂ ਨੂੰ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਕੀਮ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੈਰੋਂ ਦਾ ਪੜਾ ਵੀ ਬਾਗੀ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।

70. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਜਕਰਲ ਸਕੱਤਰ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੂਬਿਆਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ’ਚ ਭਾਰਤੀ ਹਰਕਤ ਤੋਂ ਸਬਕ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਦਾ ਇਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਵੱਲ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਿਫੈਂਸ, ਬਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲੇ, ਕਰੰਸੀ, ਡਾਕ ਤਾਰ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਡਾਕਟਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਖਸੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕਈ ਹੋਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਦੋ ਧੜੇ ਹੀ ਫੇਰ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

71. ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਐਮ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਵਜ਼ਾਰਤ ਛੋਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਰਿਆਸਤੀ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਿਆਸਤੀ ਤੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੋਈ 11-12 ਐ. ਐਲ. ਏਜ਼ ਏਜ਼ ਸਨ। ਰਿਆਸਤੀ, ਕਾਂਗਰਸ – ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਗੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਵਜ਼ਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ 12 ਜੂਨ 1971 ਨੂੰ ਰਿਆਸਤੀ ਨੇ ਵਜ਼ਾਰਤ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਨੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋੜਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਾਸ ਪਲਟਨ ਦਾ ਫਿਰ ਖਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤੀ ਦਾ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਏਸ ਦਿਸਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਆਗੂ ਵੀ ਏਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 13 ਜੂਨ 1971 ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਬਾਦਲ ਨੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰਨਾਮ ਨੂੰ ਅਜੈਤੀ ਤੋੜ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਗੁਰਨਾਮ ਨੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਕੇ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋੜਨ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਅਕਾਲੀ ਵਜ਼ਾਰਤ (ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ 1967, ਗਿੱਲ 1968, ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ 1969, ਬਾਦਲ 1970) ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰੀ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਅਕਾਲੀ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਸਮੇਤ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਛੱਡ ਗਿਆ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਮੁਖ ਮੰਤਰੀ ਬਨਣ ਦੀ ਖਾਹਿਜ਼ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ।

72. 13 ਜੂਨ 1971 ਨੂੰ ਬਾਦਲ ਵਜ਼ਾਰਤ ਖਤਮ ਹੋਈ। 5 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਤ ਪਾਲ ਡਾਂਗ (ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ) ਨੇ 33 ਤਿੰਡਜ਼ਾਮ ਲਾ ਰੇ ਗੁਰਨਾਮ ਨੂੰ ਮੈਨੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤਾ। 31 ਜੁਲਾਈ

ਨੂੰ 21 ਹੋਰ ਇਲਜ਼ਾਮਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਦਿੱਤਾ। 20 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਤਰਲੋਚਨ ਸਿਧ ਰਿਆਸਤੀ ਨੇ 46 ਇਲਜ਼ਾਮਾਂ ਦਾ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਰਾਸਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਵਿਜੀਲੈਂਸ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 11 ਦੋਸ਼ਾਂ (5 ਜੁਲਾਈ ਵਾਲੇ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ 'ਚੋ) ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੀਮਾ ਫੇਸਾਈ ਕੇਸ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਕਤੂਬਰ 1. 71 ਵਿਚ ਸਤਪਾਲ ਡਾਂਗ, ਰਿਆਸਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਈ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵਾਸਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਦੁਰਗਾ ਸੰਕਰ ਦਵੇ' ਜਾਂਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

73. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਗਲੀਆਂ ਚੌਣਾਂ 1972 ਵਿਚ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। ਸਨ 1971 ਵਿਚ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸ ਖਾਸ ਘਟਣਾ ਦੇ ਬੀਤ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ ਪਰ ਅਕਾਲੀ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਗੁਖ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੱਬੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਜਾਂ ਗੈਰ ਅਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਪਸਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਉੱਜ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ 'ਚ ਦੋ ਧੜੇ ਸਨ। ਜੱਬੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖਾਸ ਮੁਖਾਲਫ਼ ਰਫ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਨਿਰਲੇਪ ਰੌਰ ਸਾਬਕ ਐਮ. ਪੀ. ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਗਿਣੀ ਮਿੱਥੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੂਪਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਤੇ ਮਈ 1971 ਵਿਚ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਲੇ ਮਾਰ ਲਏ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਨਿੰਦਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਫੈਲਿਆ। ਅੰਤ ਇਹ ਕਬਜ਼ਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਖਲ ਦੇਣ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ ਬੋਰਡ ਬਣਾ ਕੇ ਆਰਡੀਨੈ ਸ ਰਾਹੀਂ ਕਬਜ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਜਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਮੌਰਚਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 21 ਜੁਲਾਈ 1971 ਨੂੰ 101 ਦਾ ਜੱਥਾ ਲੈ ਕੇ 45 ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰੇਰਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਚਲ ਪਿਆ। ਜੱਥਾ 15 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸੀ। 15 ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਨਰੋਲਾ (ਹਰਿਆਣਾ) ਤੋਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗੁਬੰਦਾ ਜਹੜ (ਰਾਜਿਸਥਾਨ) ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਜੱਥੇ ਤੇਜਣੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ। 13 ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ 7456 ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮੁਜਾਹਿਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਫ਼ਾ 144 ਤੋੜ ਕੇ 194 : ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਖੀਰ ਮੌਰਚਾ ਠੰਡਾ ਪੈਣਾ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਰਿਸ਼ਤਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਸੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। 3 ਦਿੰਦਰ ਨੂੰ ਜੰਗ ਸੁਰੂ ਹੋਈ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ 6 ਦਿਸ਼ਬਰ 1971 ਨੂੰ ਮੌਰਚਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਅਕਾਲੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ, ਜੰਗ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮੌਰਚਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

74. ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਮਹੀਨੇ ਰਾਜ ਅਸੈਥਲੀ ਦੀਆਂ ਚੌਣਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। 12 ਮਾਰਚ 1971 ਨੂੰ ਚੌਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਜੋਣਾਂ ਲੜੀਆਂ। 13 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੀਣਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਕਾਂਗਰਸ (66), ਅਕਾਲੀ (24), ਸੀ. ਪੀ. ਆਈ. (10), ਸੀ. ਪੀ. ਐਸ. (1) ਤੇ ਅਜਾਦ (3) ਉਜੀਦਵਾਰ ਕਮਜ਼ਾਬ ਹੋਏ। ਐਸ.

ਐਸ. ਪੀ., ਪੀ. ਐਸ. ਪੀ., ਸੁਤੰਤਰ, ਰੀਪਵਲੀਕਨ ਅਤੇ ਜਨਸੰਘ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਇਕ-ਇਕ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵੀ ਨਾ ਜਿੱਤ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ।

75. ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੱਧ ਵਜ਼ਾਰਤ—ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ 104 'ਚੋਂ 66 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ 17 ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੱਧ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਦਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਜੈਲ ਸਿੱਧ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਲਾਂ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਗੜ੍ਹ ਤੌੜਨੇ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਅਕਾਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੰਮ ਵੀ ਸੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

29

1972 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਮਗਰੋਂ

ਇਤਹਾਸ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਦੇ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪੰਜ
ਸਤ ਸਾਲ ਪਿਛਲਾ ਇਤਹਾਸ ਹਿਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ 1972 ਤੋਂ
ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ... |

ਰੈਫਰੈਂਸ ਸੂਚੀ (ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਅਖੰਬਾਰ)

ENGLISH

1. Azad, Maulana—India Wins Freedom.
2. Birdwood, C. B.—A Continental Experiment.
3. Brecher, Michael—Nehru, A Political Biography.
4. Cambellpuri, Kartar Singh—The Plight of Sikhs (Lahore—1944)
5. Campbell—Mission with Mountbatten (London—1951)
6. Corbett, Sir Geoffery—The Communal Problem in Panjab.
7. Coupland—Indian Politics (1936—42)—(Bombay—1944)
8. Durlab Singh—The Valiant Fighter (Lahore—1942)
9. Ganda Singh—Some Confidential Papers of Akali Movement (Amritsar—1965)
10. Govt. of India—Boundary Commission Report
11. Govt. of India—Sikh Gurdwara Act—1925
(Govt. of India—1927)
12. Gurbachan Singh & Lal Singh—
The Idea of a Sikh State (Lahore—1946)
13. Gurbachan Singh Talib—
Muslim League's Attack on Sikhs
14. Gurmit Singh Gandhi and Sikhs
15. Gurnam Singh—A Unilingual Pbi. State and Sikh Unrest
(N. Delhi—1960)
16. Harbans Singh—Heritage of Sikhs
17. Harbans Singh—Sikh Political Parties (Delhi.....)
18. Hukam Singh—Sikh Case
19. Hukam Singh—Sikh Problems and Its Solution
20. Hukam Singh—
Facts About Master Tara Singh's Arrest
21. Hukam Singh—Punjabi Suba
22. Kapur Singh—
Sikh Situation After the Death of Master Tara Singh
23. Kaushik, B. G. - The House that Jinnah Built

24. Kaveeshar, Sardul Singh—Sikh Politics (Delhi—1950)

25. Khushwant Singh—The Sikhs

26. Khuswant Singh --A History of Sikhs

27. Lumby, E. W. R. --Transfer of Power in India.
(London—1956)

28. Malhotra, S. L.—Gandhi and Punjab

29. Mehta, Ashok—Punjabi Suba

30. Menon, V. P.—Transfer of Power in India

31. Mohinderpal Singh Chandigarh, A Case

32. Moon, Penderal—Divide and Quit (London—1961)

33. Mullik, B. R.—My Days with Nehru

34. Nayyar, Baldev Raj —Minority Politics in Punjab
(Princeton—1966)

35. Nayyar, Baldev Raj —Contempoary Political Leadership
in Punjab (Chicago—1963)

36. Rajendra Parsad—India Divided

37. Sahni, Ruchi Ram—Struggle For Reform in Sikh
Shrines (Amritsar.....)

38. Sarasfield, Landen —Betreyal of the Sikhs
(Lahore—1946)

39. Sarhadi, Ajit Singh— Punjabi Suba

40. Sarup Singh—The Forgotten Panth

41. Sarup Singh, Sadhu—Sikhs Demand Their Homeland

42. S. G. P. C.—Memorandum for Punjabi Suba

43. Shamloo—Speeches and Statements of Dr. Iqbal
(Lahore—1944)

44. Smith, V. W.—(Report C. I. D. on Akali Dal and
S. G. P. C.) (Simla—1922)

45. Stephens, Ian—Pakistan

46. Stephens, Oren—The Sikhs and Punjab Politics

47.Gurdwara Sis Ganj Firing Enquiry Committee
Report (S. G. P. C.—1930)

48.Punjabi Suba —A Symposium

हिन्दी—

१. मिश्र, शिव नारायण—अकाली दर्शन (कानपुर—1922).

हिन्दी —

मिश्र, शिव नारायण—अकाली दर्शन (कानपुर—1922).

ਪੰਜਾਬੀ

1. ਅਕਾਲੀ ਦਲ—ਚੋਣ ਮੈਨੀਫੇਸਟੋ (1951)
2. ਅਮਰ ਸਿੰਘ—ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਕਿੱਥੋਂ ਤੋਂ ਕਿੱਥੇ
3. ਅੱਲਥ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ — ਇਕ ਜੀਵਨ—ਇਕ ਕਥਾ (ਠੀਕਰੀਵਾਲਾ)
4. ਸੇਥੋਂ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ—ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ (ਫੇਰੂਮਾਨ)
5. ਹਰਗੁਰਅਨਾਦ ਸਿੰਘ—ਪੰਥ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਲਾਜ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ
5. (ੴ) ਕਪੂਰ, ਪ੍ਰਿਯੀਪਾਲ ਸਿੰਘ—ਜੀਵਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
6. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ—ਸਾਚੀ ਸਾਖੀ
7. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ—ਚਹੁੰ ਜੁਗਾਂ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ
8. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ—ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ
9. ਕਵੀਸ਼ਰ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ—ਸਾਕਾ ਨਨਕਾਣਾ
10. ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ—ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ
11. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ—ਅਭਿਨੰਦਨ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ
12. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਕਾ (ਦਿੱਲੀ.....)
13. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—ਅਣਖੀਲਾ ਸੂਰਮਾ (ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ)
14. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ—ਜੁਲਮੀ ਕਥਾ
15. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ—ਬੱਬਰ ਅਕਾਤੀ
16. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ—ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ)
17. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ—ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ
18. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ
19. ਜੋਸ਼, ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ
20. ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ—ਵਰਤਮਾਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ
21. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ—ਪੰਥਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ
22. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ—ਮੇਰੀ ਯਾਦ
23. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ—ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ
24. ਦਰਦ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ—ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਾਂ
25. ਦਿਲਗੀਰ, ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ—ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ (ਜਲੰਧਰ 1969)
26. ਦਿਲਗੀਰ, ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ—ਜੀਵਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (1968)
27. ਦੁਖੀ, ਮੁਨਸ਼ਾ ਸਿੰਘ—ਜੀਵਨ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ
28. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ—ਅਜਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ
29. ਨਾਗਕੇ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ—ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—1956)
30. ਨਰਿਜਨ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ—ਜੀਵਨ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
31. ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ—ਅਕਾਲੀ ਮੌਰਚੇ ਤੇ ਝੱਬਰ
32. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ—ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—1951)
33. ਪਦਮ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ—ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ

34. ਬੁੱਧੀਰਾਜਾ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ—ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਸਟੈਟ
35. ਭਗਤ ਸਿੰਘ—ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਹਾਲ
36. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ—ਸਰਦਾਰੇ ਆਜਮ (ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ)
37. ਰਣਪੀੜ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ—ਜੇਲ੍ਹ ਚਿਠੀਆਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ—1951)
38. ਸਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ—1937 ਤੋਂ 1954 ਤੱਕ ਦੇ ਸਰਕਲਰ
39. ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ—ਇਤਿਹਾਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ (ਲਾਹੌਰ—1937)
40.ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਅਖੱਬਾਰਾਂ ਤੇ ਰਿਸਾਲੇ ਆਦਿਕ

English

1. Anand Bazar Patrika, Calcutta (1949)
2. Civil and Military Gazette, Lahore (1947—49)
3. Pakistan Times, Lahore (1947—49)
4. Spokesman, Delhi (20. 8. 1951 Onwards)
5. Tribune (30.12.1919 Onwards)
6. Young India (1931)

ਪੰਜਾਬੀ

1. ਅਕਾਲੀ, ਲਾਹੌਰ (21.5. 1920 ਤੋਂ)
2. ਅਕਾਲੀ ਪੱਤ੍ਰਕਾ, ਲਾਹੌਰ (1935 ਤੋਂ)
3. ਅਕਾਲੀ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ (1922 ਤੋਂ)
4. ਸੰਤ ਸੇਵਕ, ਲਾਹੌਰ (1920 ਤੋਂ)
5. ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ, ਦਿੱਲੀ (ਨਵੰਬਰ 1974 ਤੋਂ)
6. ਕੌਮੀ ਦਰਦ (1962 ਤੋਂ)
7. ਚੇਤਨਾ (1960 - ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਨੰਬਰ)
8. ਜੱਬੇਦਾਰ (1961 ਤੋਂ)
9. ਦੇਸ਼ ਸੇਵਕ (20.3. 1923 ਤੋਂ)
10. ਪੰਜਾਬ ਦਰਪਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (1921 ਤੋਂ)
11. ਪਰਦੇਸੀ ਖਾਲਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
12. ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
13. ਤਣਜੀਤ ਨਗਾਰਾ (ਜਲਾਈ 1929)

ਊਰਦੂ

1. ਮਿਲਾਪ (25.5. 1936 ਤੋਂ)
2. ਪ੍ਰਤਾਪ (1950—51)

B-1383

